T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANA BİLİM DALI

YENİ LİBERAL POLİTİKALARIN UYGULANIŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE YAZILI BASIN VE İŞÇİ SENDİKALARI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan:
FİKRET SAZAK

ANKARA 1998

İÇİNDEKİLER

Tablolar listesi I

GİRİŞ

1.Konunun tanımlanması 1
2.Çalışmanın amacı ve kapsamı 3
3.Çalışmanın yöntemi 3
4.Çalışmanın varsayımları 5
5.Çalışmanın sınırlılıkları 8
6.Çalışmanın planı 8

BÖLÜM 1

YENİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALAR

1.Kapitalizmin krizleri ve temel ekonomik politikalar 10
1.1.Kriz kavramı 10
1.2.Kriz kuramları 12
1.3.Kapitalizmin krizleri ve temel ekonomik politikalar 24
1.4.1929 Krizi ve temel ekonomik politikalar 25
1.5.1970'ler krizi ve yeni liberalizm 31
2.Türkiye'de yeni liberal politikalar 42
2.1.Türkiye'yi krize getiren koşullar 43
2.2.Türkiye'de yeni liberal politikalar 46
3.Türkiye'de yazılı basının yeni liberal politikalara yaklaşımı 59
3.1.24 Ocak Kararlarına yazılı basının yaklaşımı 59
3.2.5 Nisan Kararlarına yazılı basının yaklaşımı 73
4.Sendikaların yeni liberal politikalara yaklaşımı 87

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE SENDİKALAR

1.Yeni liberal politikalar dönemine kadar Türkiye'de sendikalar 94
1.1.Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 94

1.2.Cumhuriyet dönemi 104
2.Yeni liberal politikalar döneminde Türkiye'de sendikalar 150
2.1.12 Eylül Askeri Yönetimi dönemi 150
2.2.1984-1988 dönemi 156
2.3.189-1994 dönemi 162
2.4.İşçi sınıfı ve sendikal harekete karşı yeni uygulamalar 172
2.5.DİSK, Hak-İş ve Konfederasyonlar arası işbirliği 181
2.6.Kamu çalışanları sendikaları 186
2.7.Siyasallaşma sorunu 188

BÖLÜM 3
YENİ LİBERAL POLİTİKALAR DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE BASIN
1.İletişim sistemleri ve liberal iletişim sistemi 191
1.1.Yetkeci kuram 192
1.2.Sovyet-sosyalist kuramı 194
1.3.Liberal kuram 195
1.4.Liberal basın kuramına alternatifler 199
2.Türkiye'de yeni liberal politikalar döneminde basın 203
2.1.Baskıcı basın rejimi, toplumsal depolitizasyon ve magazinleşme 204
2.2.Basın dışı sermayenin basına girişi 208
2.3.Basında tekelleşme 213
2.4.Basında tekelleşmenin sonuçları 221
2.5. Siyasal iktidar-basın ilişkilerinde değişen ekonomik boyut 223
2.6.Basında promosyon 225
2.7.Havuz gazeteler 228
2.8.Türkiye'de liberal basın kuramı çerçevesinde basın sistemi 229

BÖLÜM 4
YENİ LİBERAL POLİTİKALAR DÖNEMİNDE YAZILI BASINDA SENDİKA HABERLERİ (1984-1994)
I.Araştırmanın evreni 233
II.Araştırmanın örneklemi 233
III.Araştırmanın yöntemi 235

IV.Sendika haber kavramı 235
1.Nicel çözümleme çerçevesinde sınanacak varsayımlar 236
2.Varsayımların sınanması 239
2.1.1984-1994 yılları arasında gazetelerde yer alan sendika haberleri 239
2.2. Sendika haberlerinin konularına göre dağılımı 240
2.3.Sendika haberlerinin gazetelerin sayfalarına göre dağılımı 250
2.4.Sendika haberlerindeki referansların niteliği 255
2.5.Sendika haberlerinde fotoğraf kullanımı 263
2.6.Sendika haberlerinin yıllara göre değişimi 268
2.7.Sendika haberlerine ayrılan haber alanı 276

SONUÇ 294
KAYNAKÇA 306

TABLOLAR

Tablo 1: Devlet Harcamalarının GYİH İçindeki Payı (%) (s. 28)

Tablo 2: GSYİ'nın Yıllık Büyüme Hızları (s. 29)

Tablo 3: İmalat Sanayinde Katma Değer İçinde Ücretin Payı (%) (s. 49)

Tablo 4: Yeni Liberal Dönemde Ücretler (Günlük) (s. 55)

Tablo 5: 1980-1993 Dönemlerine İlişkin Nicel Göstergeler (s. 56)

Tablo 6 : Türkiye'de Sendikalaşma (1948-1963) (s. 113)

Tablo 7: 1948-1960 Yılları Arasında Birlik, Konfederasyon ve Federasyon Sayısı (s.116)

Tablo 8: 1951-1963 İş Kanunu Kapsamına Giren İşçiler (s. 118)

Tablo 9: 1960-1976 Döneminde Reel Ücretler (s. 128)

Tablo 10: Toplam Faktör Gelirlerinin Dağılımı 1963-1979 Arası (%) (s. 130)

Tablo 11: Ortalama Verimlilik ve Ücret 1965=100 (s. 131)

Tablo 12: SSK'lı İşçilerin Kamu ve Özel Sektördeki Sayıları (s. 132)

Tablo 13: 1963-1971 Arası İşçi Sendikaları ve Üye Sayıları (s. 134)

Tablo 14: Sendikaların Türlere ve Yıllara Göre Dağılımı (s. 135)

Tablo 15: 1963-1980 Yılları Arasında Grevlerin Sektörlere Göre Dağılımı (s. 142)

Tablo 16: 1973-1980 Yılları Arasında Grevlerin Sektörlere Göre Dağılımı (s. 143)

Tablo 17: Türkiye'de Sendikalaşma (s.144)

Tablo 18: Kamu ve Özel Sektördeki Endüstri İşletmeleri (s.148)

Tablo 19: 1975-1980 Yılları Arası Grevler (s. 148)

Tablo 20: 1982-1988 Yılları Arası Günlük Ücretler (s. 156))

Tablo 21: Gerçek Ücret Endeksi (1982-1988) (s. 157)

Tablo 22: Çalışma Bakanlığına Göre Sendikalaşma (s. 163)

Tablo 23: 1989-1994 Yılları Arası Ücretler (s. 166)

Tablo 24:1988-1994 Yılları Arası Gerçek Ücret Endeksleri (1982: 100) (s. 166)

Tablo 25: Grevler (1988-1994) (s. 167)

Tablo 26: Sermaye ve Ücretlerin Payı Açısından Türkiye'de Ulusal Gelir (s. 169)

Tablo 27: 500 Büyük Sanayi Kuruluşunda Yıllık Çalışan İşçilik Giderleri (s. 170)

Tablo 28: İşten Çıkarmaların Konfederasyonlara Göre Dağılımı (s. 173)

Tablo 29: Konfederasyon ve Bağımsız Sendikaların İşkollarına Göre Dağılımı Temmuz 1994 (s. 182)

Tablo 30: Basın ve Diğer Sektörlerde Karlılık (s. 210)

Tablo 31: Türkiye'de Gazete Sektörü (1995) (s. 218)

Tablo 32: Türkiye'de Gazete Sektörü (1996) (s. 219)

Tablo 33: İşçilerin Tercih Ettiği Gazeteler (s. 234)

Tablo 34: Sendika Haberlerinin Gazetelere Göre Dağılımı (s. 239)

Tablo 35: Milliyet Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 244)

Tablo 36: Cumhuriyet Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı(1984-1994) (s. 245)
Tablo 37: Sabah Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 247)
Tablo 38: Hürriyet Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 248)
Tablo 39: Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin Konularına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 149)
Tablo 40: Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin 4 Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 250)
Tablo 41: Gazetelerin 1. Sayfalarında Yer Alan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (s. 252)
Tablo 42: Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin Eylem Türlerinin Sayfalara Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar) (s. 253)
Tablo 43: Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin Eylem Türlerinin Sayfalara Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar) (s. 253)
Tablo 44: Milliyet Gazetesinin Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994) (s. 255)
Tablo 45: Cumhuriyet Gazetesinin Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994) (s. 256)
Tablo 46: Sabah Gazetesinin Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994) (s. 257)
Tablo 47: Hürriyet Gazetesinin Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994) (s. 258)
Tablo 48: Gazetelerin 1 Sayfasında Çıkan Sendika Haberlerinin Referans Dağılımı (1984-1994) (s. 259)
Tablo 49: Sendika Haberlerinde Yer Alan Referansların Gazetelerin Sayfalarına Göre Dağılımı –1 (s. 261)
Tablo 50: Sendika Haberlerinde Yer Alan Referansların Gazetelerin Sayfalarına Göre Dağılımı –2 (s. 261)
Tablo 51: Gazetelerin Sendika Haberlerindeki Fotoğrafların Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 262)
Tablo 52: Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Gazete ve Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 263)
Tablo 53: 4 Gazetede Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Eylem Türlerine Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 265)
Tablo 54: 4 Gazetede Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Haberlerdeki Referanslara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 266)
Tablo 55: 4 Gazetenin 1.Sayfasındaki Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Referanslara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 266)
Tablo 56: Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 268)

Tablo 57: Milliyet, Cumhuriyet, Hürriyet, Sabah Gazetelerindeki Sendika Haberlerinin Yıl-Konu İlişkisi Dağılımı (1984-1994) (s. 270)
Tablo 58: Milliyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 271)
Tablo 59: Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 272)
Tablo 60: Sabah Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 273)
Tablo 61: Hürriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 274)
Tablo 62: Gazetelerde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s 276)
Tablo 63: Milliyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s 278)
Tablo 64: Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s 279)
Tablo 65: Sabah Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s 280)
Tablo 66: Hürriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s 282)
Tablo 67: Gazetelerde Yer Alan Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 283)
Tablo 68: Milliyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 284)
Tablo 69: Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 285)
Tablo 70: Sabah Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 286)
Tablo 71: Hürriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994) (s. 287)
Tablo 72: Milliyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar) (s. 288)
Tablo 73: Milliyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar) (s. 288)
Tablo 74: Cumhuriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar) (s. 289)

Tablo 75: Cumhuriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar) (s. 290)

Tablo 76: Sabah Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar) (s. 290)

Tablo 77: Sabah Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar) (s. 291)

Tablo 78: Hürriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar) (s. 291)

Tablo 79: Hürriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafın Gazete Haber Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar) (s. 292)

GİRİŞ

1. Konunun Tanımlanması:

Türkiye'de yeni liberal politikaların uygulandığı dönemde, bu politikaların sendikalar ve yazılı basında ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler çerçevesinde, yazılı basın ve sendika ilişkilerinin değerlendirilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

1980'li ve özellikle 1990'lı yıllar, Türkiye'de basının farklı odaklar tarafından yoğun biçimde eleştirildiği bir dönem olmuştur. Bu eleştiriler, zaman zaman hükümetler dahil iktidar süreçlerini kontrol eden odaklardan da gelmesine karşın en yoğun eleştiri işçi sınıfı örgütleri olan sendikalardan gelmiştir.

1990'lı yıllarda, başta Türk-İş Konfederasyonu ve bağlı sendikalar olmak üzere, Türkiye'de konfederasyonlar ve sendikalar, sendika-hükümet-sermaye ile ilgili haberlerde, basını, haberlerinde tarafsız olmadığı, nesnel haber yapmadığı temelinde eleştirmeye başlamışlar, değişik zamanlarda, değişik basın organlarını merkezi kararlarla protesto, zaman zaman da boykot etmişlerdir.

Bu çalışma 1980 ve 1990'lı yıllarda, sendikaların ileri sürdüğü basının bu yeni konumlanışında ve sadece basının bu konumlanışında değil, sendika-hükümet(devlet) ve sermaye ilişkilerinin de yeni bir eksene oturuşunda ekonomik, toplumsal, sınıfsal ve siyasal alanlarda 'köklü' değişim ve dönüşümlere yol açan, 1980'de yürürlüğe konulan, çok kısa süreli kesintilere uğrayan 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca uygulanan "yeni liberal politikalar"ın temel etken olduğu varsayımıyla hareket edilerek yapılmıştır.

Bu temel varsayım çerçevesinde yeni liberal politikalar irdelenmiştir. Yeni liberal politikalar irdelenirken, bu politikaların kapitalist sistemde 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Keynesci politikaların yerine egemen kılınmasının nedenlerini irdelemek kaçınılmaz bir gereklilik olduğu için, çalışmada, kapitalizmin krizleri ve bu krizleri aşmak için gündeme

getirilen alternatif politikalar üzerine çeşitli tartışma, yaklaşım ve kuramlar açımlanmış, yeni liberal politikaların uygulanmasına neden olan etkenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Yine bu çerçevede, merkez-kapitalist ülke kaynaklı politikalara gelişmekte olan ülkelerin eklemlenmesi sürecinin nedenleri, bu ülkelerin dışa bağımlı ekonomileri- yapıları, dış borç krizleri vb. etkenler çerçevesinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin 1970'lerin ikinci yarısında içinde girdiği döviz ve borç krizine koşut olarak yeni liberal politikaları uygulamasına yol açan koşullar açımlanmış ve bu politikaların 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca, ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik düzeydeki etkileri ortaya konulmuştur.

Türkiye'de yeni liberal politikalar, 24 Ocak Kararları ile ve bir askeri darbe yönetiminin temel hak ve özgürlükleri büyük ölçüde ortadan kaldırdığı, sendikalar başta olmak üzere örgütlenmeleri kapattığı ya da etkisiz kıldığı bir ortamda uygulanmaya başlanmış, fiili olarak yaratılan bu ortamın askeri darbe yönetimi döneminde çıkartılan anayasa ve yasalarla hukuksal-yasal olarak sürekliliğinin sağlandığı bir süreçte de uygulanması sürdürülmüştür.

Yeni liberal politikalar sürecinde, gerek askeri yönetim döneminde (1980-1984) gerekse, daha sonraki dönemde bu politikaların sonuçlarından en çok etkilenen işçiler ve örgütleri sendikalar olmuştur. Çalışmada da Türkiye'de sendikacılık hareketi tarihsel bir süreç içinde irdelenmiş, 1980 sonrasında yeni liberal politikalar döneminde sendika hareketinin geçirdiği değişim ve dönüşümler, yeni liberal politikaların etkileri ve sendikaların içsel dinamikleri çerçevesinde irdelenmiştir.

Sendikaların, sermaye-hükümet ve basınla ilişkileri bağlamında yeni konumlanışını ortaya çıkaran yeni liberal politikalara yaklaşımları araştırılmış, aynı araştırma, araştırma kapsamındaki gazeteler çerçevesinde de yapılmıştır

Yeni liberal politikalar, Türkiye'de birçok alanda önemli değişim ve dönüşümlere yol açarken, basının da bu sürecin dışında kalması düşünülemezdi. Bu çerçevede çalışmada, basının yeni liberal politikalar döneminde yapısal düzeyde geçirdiği değişim süreci ve bu yeni yapılanış dinamikleri de incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde yeni liberal politikalar döneminde, yazılı.basının sendikalara yaklaşımı, seçilen gazetelerde çıkan haberlerin nicel aralığı ile belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, yeni liberal politikalar döneminde, sendikalar ve basındaki temel dönüşümleri irdelemek, bu süreçte basının sendikalara yaklaşımını basındaki sendika haberlerinin çözümlenmesi çerçevesinde ortaya çıkarmaktır.

Çalışmada bu amaca ulaşabilmek için;

- Yeni liberal politikaların yalnızca Türkiye'de değil, genel olarak, kapitalist sistemde uygulanma sürecini irdelemek ve bu sürecin Türkiye''e ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda ortaya çıkardığı sonuçlar,
- Politikaların uygulanım sürecinde, tarihsel bağlamından koparmadan, Türkiye'de sendika hareketinin yeni konumu,
-Aynı süreçte Türkiye'de basının temel dönüşüm ve değişimleri,
- Sendikaların ve basının yeni liberal politikalara yaklaşımları belirlenmiş;
- Bu belirleme ve tanımlamaların ışığında, yeni liberal süreçte (1984-1994) basında çıkan sendika haberlerinin çözümlemeler sonucu ulaşılacak sonuçlar bağlamında yazılı basının sendikalara yaklaşımı belirlenmeye çalışılmıştır.

3.Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada belirtilen amaçlara ulaşmayı sağlayacak sonuçları elde edebilmek için farklı araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

İlk olarak, sendikaların yeni liberal politikalara yaklaşımlarını belirlemek için sendikaların genel kurul çalışma raporları (1983, 1986 ve 1989 yılı raporları) araştırılmıştır. Basının yeni liberal politikalara yaklaşımını belirlemek için, örnekleme dahil edilen dört gazete, Cumhuriyet, Milliyet, Tercüman ve Hürriyet gazetelerinin Ocak, Şubat 1980'deki nitel çözümlemesi yapılmıştır. 1980 yılı yeni liberal politikalar sürecini başlatan "24 Ocak Kararları"nın alındığı yıldır. Gazetelerin 24 Ocak Kararları'na yaklaşımları, konuyla ilgili haberler ve köşeyazılarının çözümlenmesiyle belirlenmiştir. Aynı şekilde, yeni liberal politikalar sürecinin 24 Ocak Kararları'ndan sonra ikinci önemli aşamasını başlatan 5 Nisan Ekonomik Kararları'na olan yaklaşımlarını belirlemek için Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazetelerinin konuyla ilgili haber ve köşeyazılarının çözümlemesi yapılmıştır.

24 Ocak Kararları için, Tercüman, Milliyet, Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinin seçilmesinin nedenleri; Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin dönemin yüksek tirajlı gazeteleri olmaları ve Tercüman ve Cumhuriyet'in merkez sağ ve merkez solda yer alan iki gazete olarak, farklı iki siyasi çizginin yaklaşımlarını temsil etmeleridir. Tercüman gazetesi, 5 Nisan Kararları döneminde yayın hayatını sona erdirmiş olduğu için, araştırma kapsamına alınmamıştır.

Çalışmanın basın-sendika ilişkilerini irdeleyen, görgül bölümünde ise yazılı basında Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazeteleri araştırma örneklemine dahil edilmiştir. Bu gazetelerin 1984-1994 yılları arasındaki sayıları (Sabah gazetesi 1987'den sonra) ve tüm sayfalarındaki sendikal haberler nicel çözümlemeye tabi tutulmuştur.

Sürecin kesintisiz alınarak, süre örneklemi seçimine gidilmemesinin nedenleri: a) Yeni liberal süreçte, basında ve sendikalardaki yapısal değişimlere koşut haberlerin, çeşitli

değişkenlere bağlı olarak izlediği çizginin kesintisiz olarak belirlenmesidir. b) Örnekleme ilişkin sonuçlar çıkarmada basının politikalara ve sendikalara yaklaşımında farklı etkenlerin devreye girmesiyle, süreç içinde belirli dönemlerde genel yaklaşımın dışında bir yaklaşıma girmesi nedeniyle, yetersiz kalabileceği kaygısıdır.

Milliyet, Hürriyet, Sabah ve Cumhuriyet gazetesinin örneklem olarak seçilmesinin nedenleri ise: a) Milliyet, Hürriyet ve Sabah'ın dönem içinde en yüksek tirajlı gazeteler olmaları, b) 1990'lı yıllarda yazılı basının önemli bölümünü elinde tutan iki basın tekelini temsil eden gazeteler olmaları c) Cumhuriyet gazetesinin Türkiye'de ciddi-haber, fikir gazeteciliği yapan bir gazete olmasından öte, işçilere, sendikalara yakın, yeni .liberal politikalara karşı çıkan yayın çizgisine sahip olması ve çözümlemede diğer üç gazetenin sendikalara yaklaşımlarını değerlendirmede bir "ölçü" olarak alınabilecek bir niteliğe sahip olması d) Dört gazetenin de, işçiler üzerinde yapılan araştırmalarda en azından işçilerin çoğunlukla okudukları gazeteler olarak belirlenmeleri, e) Üç gazetenin (Milliyet, Hürriyet ve Cumhuriyet) araştırmanın kapsadığı süre içerisinde kesintisiz yayın yapan gazeteler olmaları[1] sayılabilir.

4. Çalışmanın Varsayımları

Araştırmanın temel varsayımı, yeni liberal politikalar döneminde Türkiye'de basının yeni liberal politikalara yaklaşımının, bu politikaların emek aleyhindeki ve dolayısıyla anti-sendikal niteliği ve sonuçları nedeniyle, sendikalara yaklaşımlarını belirlemede temel belirleyici etkenlerden birisi oluğu ve yeni liberal politikalar döneminde basında ortaya çıkan temel değişimlerin de, basının genel olarak emek örgütleri sendikalara ilişkin haberlere yer verme düzeyi ve biçimini olumsuz yönde etkilediğidir.

[1] Sabah gazetesi 1985'te yayın hayatına başlamıştır.

Bu temel varsayım, çerçevesinde çalışmanın alt varsayımları da ana başlıkları ile şöyledir:

1. Gazetelerin Yeni Liberal Politikalara Yaklaşımları.

1.1 Merkez sol ve sosyal demokrat yayın çizgisin de sahip Cumhuriyet gazetesi, işçilere ve sendikalara pozitif bir yaklaşım içindeyken, yeni liberal politikalara olumsuz yaklaşmaktadır.

1.2 Örneklem dahilindeki diğer üç gazete de, Milliyet, Sabah ve Hürriyet gazetelerinde, yeni liberal politikaların yansımaları farklı olsa da bu politikaları genel olarak desteklemektedirler.

2. Gazetelerin Sendikalara Yeni Liberal Politikalar Dönemindeki Yaklaşımları.

2.1. Cumhuriyet, yayın çizgisi ve yeni liberal politikalara olumsuz yaklaşımı nedeniyle dört gazete içinde sendika haberlerine en sık ve en geniş yer veren gazetedir.

2.2. Milliyet'in, Hürriyet ve Sabah gazetelerine göre daha ciddi haber çizgisi nedeniyle sendika haberlerine bu iki gazeteden daha fazla yer vereceği, ancak 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda hızlanan yayın çizgisindeki değişim ve yeni liberal politikalara pozitif yaklaşımının, sendika haberlerine yer verme sıklığı ve biçimini olumsuz etkileyeceği varsayılmıştır.

2.3. Sabah ve Hürriyet, magazin ve sansasyonel haberlere ağırlıklı yer verme nitelikleri ve yeni liberal politikaları desteklemeleri nedeniyle, sendika haberlerine Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerine göre daha sıklıkta yer vermektedirler.

3. Sendika Haberlerinin Konuları ve Gazeteler.

3.1. Gazeteler genelde sendika haberlerinde grev, toplu sözleşme gibi geniş kitleleri ilgilendiren haber konuları ile eylemler gibi sansasyonel konulara daha ağırlıklı yer vermektedirler.

3.2. Cumhuriyet, sendika haber konularına yer vermede haber konuları açısından daha dengeli bir çizgi izlemekte; Sabah ve Hürriyet magazin ve sansasyonel nitelikli sendikal faaliyet ve olayları daha fazla haber yapmaktadırlar.

3.3. Yeni liberal politikaların kritik uygulaması özelleştirmeye ilişkin sendikal açıklama, etkinlik ve eylemleri Milliyet, Hürriyet ve Sabah'ın daha az haber yaptıkları varsayılmıştır.

4. Gazetelerdeki Sendika Haberlerinin Yeni Liberal Süreçteki Seyri

4.1 Sendika haberlerine gazeteler 1980'li yıllara göre, 1990'lı yıllarda daha az sıklıkta yer vermektedirler.

4.2 Milliyet gazetesinde 1990'lı yıllarda, yeni liberal politikaların anti-sendikal uygulamalarına koşut sendika haberlerinin sayısının azalacağı ve habere ayrılan alanların daralacağı, Sabah ve Hürriyet gazetelerinde de aynı nitelikte değişimin ortaya çıkacağı varsayımı yapılmıştır.

4.3. Cumhuriyetin 1980-1994 arasında sendika haberlerine yer verme sıklığında üç gazeteye göre daha fazla istikrar gösterdiği varsayılmıştır.

5. Sendika Haberlerinin Gazetelerin Sayfalarına Dağılımı

5.1. Gazeteler genel olarak, sendika haberlerine birinci sayfalarında az yer ayırmakta ve daha çok ekonomi sayfası başta olmak üzere, iç sayfalarda yer vermektedirler.

5.2. Cumhuriyet sendika haberlerine birinci sayfasında en sık yer veren gazetedir.

6. Sendika Haberlerine Gazetelerin Ayırdıkları Alan

6.1. Gazeteler sendikaların sansasyonel ve geniş kitleleri ilgilendiren faaliyetlerini konu alan haberlere daha fazla haber alanı ayırmaktadırlar.

6.2. Hürriyet ve Sabah sendika haberlerine göreli olarak daha az alan ayırırken, Cumhuriyet ve Milliyet daha fazla alan ayırmaktadırlar.

7. Sendika Haberlerinde Referanslar

7.1 Sendika haberlerinde gazetelerin genelde az referansa yer verdikleri,

7.2. Sendika haberlerinde haberde dengeyi daha fazla gözeteceği varsayılan Cumhuriyet'in daha fazla referansa yer vereceği varsayılmıştır.

7.3. Gazetelerin sendika haberlerindeki referanslarda protokol sırası izledikleri varsayılmıştır.

8. Sendika Haberlerinde Kullanılan Fotoğraflar

8.1. Gazeteler kitlesel eylemleri konu alan ve protokol niteliği taşıyan sendika haberlerinde daha fazla fotoğraf kullanmaktadırlar.

8.2. Hürriyet ve Sabah sendika, haberlerinde, diğer haberlerinde olduğu gibi daha yüksek oranda fotoğraf kullanmakta, Cumhuriyet ve Milliyet daha az sayıda oranda fotoğrafa yer vermektedir.

5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın en önemli sınırlılığı, çalışma örneklemine dahil edilen gazetelerdeki sendika haberlerinin nicel çözümlemeye tabi tutulmasıdır. Araştırmada örneklem kullanılmaması nedeniyle, çözümlenecek haber malzemesinin yoğunluğu (yaklaşık 10 bin haber) nitel çözümlemeyi güçlendirdiği gibi, güvenilirliğini de azaltan bir unsur olabileceği kaygısını da gündeme getirmiştir.

Nicel bir çözümlemenin, basının sendikalara yaklaşımını belirlemeyi sağlayacak nitelikte bulguları ortaya koyamayacağı ileri sürülebilirse de, araştırma kapsamındaki dönemin örneklem kullanılmaksızın kesintisiz olarak ele alınması, nicel çözümlemenin bulgularının evreni tanımlama niteliğini artırmaktadır.

6. Çalışmanın Planı

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kapitalizmde "kriz" kavramı üzerine farklı yaklaşımlar kapitalizmin krizleri ve alternatif politikalar tartışılmakta; bu tartışmalar çerçevesinde yeni liberal politikalar açımlanmakta ve gelişmekte olan ülkeler açısından sonuçları irdelenmektedir. Bu bölümde, yine Türkiye'yi yeni liberal politikalara

getiren koşullar ekonomik, sosyal, siyasal ve uluslar arası durumlar çerçevesinde belirlenmekte ve politikaların uygulanım süreci sonuçları ile birlikte açıklanmaya çalışılmaktadır. Yine bu bölümde sendikaların ve basının yeni liberal politikalara yaklaşımları irdelenmektedir.

İkinci bölümde, Türkiye'de sendikacılık hareketi, tarihsel bir perspektif içinde ele alınmakta, sendikacılık hareketinin yeni liberal politikalar dönemindeki durumu, yeni liberal politikaların etkileri temel iç dinamiklere koşut bir süreç içinde ortaya konulmaktadır.

Türkiye'de sendikacılık hareketi irdelenirken, ülkedeki ekonomik, sosyal, siyasal gelişim ve değişimlerle karşılıklı etkileşimi ön planda tutulmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'de yeni liberal politikalar döneminde basının geçirdiği temel değişim ve dönüşümler irdelenmekte, 1990'lı yıllarda Türkiye'de basın sisteminin bir haritası çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yine bu bölümde, basın sistemleri üzerine yaklaşımlar özetlenmekte ve Türkiye'de basın sisteminin çıkartılan haritasının ışığında, yeni liberal dönemde, basın sisteminin liberalliği tartışılmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye'de yazılı basının sendikalara yaklaşımı, 1984-1994 döneminde örnekleme dahil edilen gazetelerdeki sendika haberlerinin nicel çözümlemesiyle ortaya konulmaktadır.

Sonuç bölümünde ise, elde edilen bulguların ışığında yeni liberal politikalar döneminde yazılı basının sendikalara yaklaşımının bir değerlendirilmesi yapılmakta, sendikaların alternatif medya arayışları değerlendirilmektedir.

I. BÖLÜM

YENİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALAR

1.1 Kapitalizmin Krizleri ve Temel Ekonomik Politikalar

1.1.1 Kriz Kavramı

Anwar Shaikh kapitalizmde kriz ya da bunalımı, geniş anlamıyla "kapitalist üretimin iktisadi ve siyasal ilişkilerinde genelleşmiş bir dizi başarısızlık" olarak tanımlamakta ve kapitalist yeniden üretimin ve bunalımların çözümlenmesini birbirinden ayrılamaz olarak nitelendirmektedir.[2]

Sungur Savran, kapitalizmin her bunalımını kendinden önceki hızlı sermaye birikim aşamasının çelişkilerinin ürünü[3] olarak ortaya koymaktadır.

Ernest Mandel'e göre, kapitalist üretim tarzının rekabet ile uyarılan çevrimsel seyrinde, meta üretimi dolayısıyla artık değer ardarda genişleyip daralma biçimini alır. Bu çevrimsel hareketle artık değerin gerçekleşmesinde ve sermaye birikiminde genel çevrimsel nitelikteki bir başka genişleme ve daralma hareketine tekabül eder. Ama artık değerin gerçekleşmesi ile sermaye birikimi, zaman, hacim ve orantıları bakımından ne birbirleriyle ne de artık değer üretiminin kendisiyle tam olarak özdeştirler. Kapitalist aşırı üretim bunalımı, bunların sonuncusu ile birincisi ve birincisi ile ikincisi arasındaki sapmalarla açıklanabilir. Mandel'e göre, sermaye birikiminin genişleme devresinde hem kar kütlesi hem de kar haddi yükselir.

---

[2] Anwar Shaikh, "Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 127. Shaikh, İktisadi düşünce tarihinde kapitalist yeniden üterimin çözümlenmesinde üç temel çizgi ayırt eder. Bu üç çizgiden ilki, kapitalizmin kendi yeniden üretimini otomatik olarak sağlayabileceğini ileri süren neo-klasik ve Keynesci kuramlardır. Shaikh bu kuramları burjuva iktisat kuramlarına hakim kuramlar olarak nitelendirir.

Kriz devresinde ise, tersine, hem kar kütlesi hem de kar haddi düşer, sermaye birikiminin hacmi gibi ritmi de geriler.[4] Mandel, kapitalizmde sermaye birikiminin genişlemesi sürecinin belirli bir aşamadan sonra, kar haddinin daralmasına yol açan bir süreci de beraberinde getirdiği saptamasını yapar:

> "Genişleme evresinde sermaye birikimi hızlanır. Ancak bu hareketin belirli bir noktasından başlayarak toplam birikmiş sermaye kütlesi için değerlendirme güçlükleri ortaya çıkar. Kar haddinin azalışı, bu değişmenin en açık belirtisidir. Aşırı birikim kavramından, birikmiş sermayenin bir bölümünün ancak yetersiz bir kar haddiyle, yani giderek ancak azalan bir faiz haddiyle yatırılabildiği bir durumu anlıyoruz. Aşırı birikim, hiçbir zaman mutlak değil, daima göreli bir kavramdır; elde bulunan mutlak olarak fazla sermaye değil, beklenen toplumsal ortalama kar haddini sağlamaya fazla gelen sermayedir. Bunalım evresi ve ardından gelen çöküntüde ise sermaye değersizleşir kısmen de değerce tahrip edilir. Şimdi ortaya çıkan eksik yatırım durumudur. (...) sermayenin değersizleşip eksik yatırıldığı bu dönemlerin işlevi, tam da toplam birikmiş sermaye kütlesi için ortalama kar haddini yükseltmektedir, ta ki, üretim ve sermaye birikimi yoğunlaşsın. Böylece kapitalist sanayi çevriminin tümü, hızlandırılmış sermaye birikimi ve eksik yatırımın birbirini izlemesi biçiminde görülür."

Savran'ın yorumuyla, Mandel'e göre kapitalizmin her krizi bir anlamda krizden önceki hızlı sermaye birikiminin çelişkilerinin ürünüdür.[5] Mandel bu çerçevede 1793-1970 arasında yedi uzun dalganın varlığına işaret eder.[6] Mandel'in belirlediği kapitalizmin bu uzun

---

[3] Sungur Savran, "Bunalım Sermayenin Yeniden Yapılanması ve Yeni-Liberalizm", **a. g. e.** s. 22

[4] Ernest Mandel, "Kapitalizmin Tarihinde Uzun Dalgalar", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994. s. 90-91.

[5] Sungur Savran, **a.g.m.** s. 22

[6] Mandel, kapitalizmde ortaya çıkan kriz dönemlerini şöyle sıralar:

1. 1793-1825: Genişleyen kar haddi yükselir.
2. 1826-1847: Kar haddi daralır. Dünya pazarının genişlemesi durur.
3. 1848-1873: Kar haddi yükselir. Dünya pazarı genişler.
4. 1874-1893: Kar haddi düşer. Dünya pazarı göreli olarak daralır.
5. 1894-1913: Kar haddi iniş-çıkışlar gösterir ama genel eğilim yükseliş yönündedir. Dönem sonunda durağanlık hakimdir. Dünya pazarları güçlü biçimde genişler.

dalgalarının dördünde kar haddi genişler ve yükselirken, dördünde de kar haddi daralır ve düşer. Uzun dalgaların dördü bir anlamda kapitalist sistemin bunalım ya da kriz dönemleridir. Sistemin her genişleme dönemini bir daralma izlemekte, yani her genişleme dönemi, ardından gelecek daralma ve kriz döneminin unsurlarını içinde barındırmaktadır.

1.1.2.Kriz Kuramları

Shaikh, kapitalist yeniden üretimin ve krizlerin çözümlenmesindeki yaklaşımları genel olarak üç çizgide birleştirmiştir. Birinci çizgi ve en yaygın olanı, kapitalizmin kendi yeniden üretimini otomatik olarak sağlayabileceğini ileri süren yaklaşımların birleştiği çizgidir. Bu çizgi, kapitalist yeniden üretimin etkin pürüzsüz olacağını ileri süren neo-klasik yaklaşım ile zaman zaman düzensiz ve savurgan da olabileceğini ileri süren Keynesci yaklaşımların birleşimidir.

İkinci çizgi, kapitalist sistemin genişlemesinin kendiliğinden sağlanamayacağını ileri süren yaklaşımlardan oluşur. Buna göre, kapitalist sistem varlığını sürdürmek için büyümelidir, fakat büyümesini sürdürmek için bazı dışsal talep kaynaklarına gereksinim duyar. Bu demektir ki, kapitalist sistemin yeniden üretimi esas olarak sistemin dışındaki faktörler tarafından düzenlenir, yani sistemin sınırları dışsaldır.

Üçüncü çizgi, kendi kapitalizminin gelişmesini sağlayabilse de sermaye birikiminin yerinde temellendirdiği içsel çelişkilerin, sonunda bir kriz ortaya çıkaracak biçimde derinleştiği görüşünü ortaya koyan yaklaşımların birleştiği çizgidir. Bu yaklaşımlara göre de, kapitalizm sisteminin sınırları içseldir. Bu çizgi genelde Marksist'tir ve krizlerin temeline, kar oranlarının azalması ve kar sıkışmasını yerleştirir.

---

6. 1914-1939: Kar haddi geriler ve çok keskin bir biçimde düşer. Rus devriminin de etkisiyle dünya pazarı kapitalizm açısından ciddi bir daralma ortaya çıkarır. Büyük kriz yaşanır.
7. 1940-1966: Kar haddi dönemin ortasına kadar hızla yükselir. Sonra düşüşe geçer. Dünya pazarları bazı ülkelerdeki (örneğin Çin, Doğu Avrupa, K. Kore, K. Vietnam, Küba vb.) sosyalist devrimler nedeniyle kapitalist sistem açısından bir daralma gösterir. Ancak, daha sonra emperyalist ülkelerde uluslararası

Birinci çizginin, iki temel yaklaşımından neo-klasik yaklaşım, Keynesci döneme kadar burjuva kuramına egemen olan yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşım da kendi içinde ikiye ayrılıyordu: İlki kapitalist sistemde bunalımları kuramsal olarak reddeden ve 19. yüzyıl boyunca burjuva kuramına hakim olan Ortodoks dogmatik yaklaşımdır.[7] Baş temsilcileri J. Mill ve B. Say olan bu yaklaşım, temel olarak bunalımların ortaya çıkmasının kapitalist sistemin bir sonucu olmadığını, ortaya çıkanların da aslında kapitalist yeniden üretimin işlemesinde dışsal etkileri olan faktörlerden kaynakladığı görüşünü ortaya koyar. Buna göre kendisinin hiçbir hatası olmamasına karşın sistem belirli zamanlarda krizlerle kesintiye uğrar. Bu yaklaşımda krizlerden ya doğa ya da insan doğası sorumlu tutulur.[8] Bunda neo-klasik yaklaşımın metodunu büyük ölçüde pozitivizmden almasının ve ekonomi denen olguyu normatif ve pozitif olmak üzere ikiye ayırmasının etkisi vardır. Normatif iktisat, ekonominin belirli amaçlara varmak için nasıl şekillendirilmesi gerektiğini söyleyen iktisattır. Neo-klasik yaklaşım konusunu, varolan yapıların yani serbest piyasanın varolan bir olgu ve ilişkiler bütünü olarak incelenmesiyle sınırlar. Yani ekonomi denen olgunun tümüyle kendine ait ekonomik kanunlarla yönetildiği varsayılır.[9]

İkincisi, baş temsilcileri Malthus ile Sismondi olan gerçekçi yaklaşımdır.[10] Bu yaklaşım aşırı üretimin, kapitalizmin olağan ve sürekli bir yönü olduğunu ileri sürer. Ancak, bu yaklaşım da bunalımları basit bir olumsuzluk olarak sunar. Genel olarak neo-klasik yaklaşımın (Ortodoks gelenek ya da laisse-fair geleneği) belirli davranış varsayımları altında serbest piyasayı yönlendiren ekonomik kanunların ve fiyat mekanizmasına dayanan bir iletişim ağının varlığını kabul eder. Bu ekonomik kanun ve mekanizmalar kendi içinde kapalı bir sistem oluşturur. Ekonomiyi belirleyen etkenler ekonomi dışıdırlar. Mekanizmaya örneğin

---

işbölümünün yoğunlaşma ve yarı-sömürgelerde sanayileşmenin başlaması dolayısıyla önemli ölçüde genişler.

[7] Dogmatik nitelemesini Savran yapmaktadır. Bkz. Savran **a.g.m.** s. 40.

[8] Shaikh, **a.g.m.** s. 129.

[9] Ümit Birol, **Eleştirel Gözle Serbest Piyasa**, Araştırma Dizi, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1947, s. 22-23

[10] Savran, **a.g.m.** s. 40-41

politik yapıya ya da sosyolojik yapıya dayanmaz ve tümüyle mekanik bir ekonomi mekanizması içinde açıklanmaya çalışılır. Bu ekonomik mekanizmanın, rekabet ve serbest piyasa koşulları sağlandığında ekonomide optimal kaynak dağılımını fiyat mekanizmasıyla sağlayabileceği, kaynakların tam ve etkin kullanabilmesini sağlayabileceği ve arz-talep dengesinin, ekonominin tümünde oluşacağı ve dahası tam istihdamın da oluşturulabileceğini ileri sürer. Yeter ki, piyasaya müdahale edilmesin özellikle devlet müdahalesi olmasın.[11] Bu anlayışta, kriz ve bunalımların dışsal etkenlere bağlanması ve arızi olarak nitelendirilmesi yaklaşımın kuramsal arızisiyle paralellik taşımaktadır.

Keynesci yaklaşımı ise, neo-klasik yaklaşımdaki gerçekçi okulun görüşlerini derinleştirmek ve dogmatik okulun savunduklarıyla bir araya getirmek olarak özetleyebiliriz. Çünkü Keynes'in sentezinde her iki okulun görüşlerine de yer vardır. Keynes'in sentezinde "eksik istihdam" durumu gerçekçilerin, "tam istihdam" durumu da dogmatiklerin belirlediği duruma karşılık verir.[12]

Keynes, tam istihdamın klasik yaklaşımdaki kendi kendini düzenleyen mekanizmanın işlemesiyle sağlanabileceği ya da iş çevriminin inme evresinden sonra kendiliğinden yeniden kurulabileceğini reddeder. Ücretler, fiyatlar ve faiz oranları Ortodoks kuramın ortaya koyduğu gibi tam bir istihdam durumu çıkaracak biçimde hareket etmezler. İstihdam düzeyi otomatik olarak sağlanan bir süreç olarak değil, belirli bazı nedensel faktörlerle belirlenen bir süreç olarak görülmelidir.[13] 1929 büyük ekonomik krizi klasik yaklaşımın savının geçersizliğini ortaya koymuştur. Çünkü kriz, tam da klasik yaklaşımın kökten reddettiği, devletin ekonomiye müdahalesinin sağlanmasıyla aşılabilmiştir.

Keynes, arzın kendi talebini belirlediği şeklindeki klasik görüşe, bu görüş piyasada bulunan emek gücü ve üretim araçlarının tümüyle kullanılmasını otomatik biçimde

---

[11] Erol, **a.g.e.** s. 43-45. Klasik yaklaşımın yeni sentezi (neo), yeni liberalizm konuyla ilgili bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.
[12] Savran, **a.g.m.** s. 41-42

sağlayacağı sonucuna yöneldiği için karşı çıkmaktadır. Keynes'in çözümlenmesinde bu görüşün yerine, çıktı düzeyi ve istihdam belirlemede can alıcı etken kapitalistler tarafından planlanan yatırım harcamaları yer almaktadır. Keynes'in yaklaşımında "talep" ya da "tüketim" önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomide üretim "etkin talebe" bağlı bir süreçtir. Keynes bu noktada klasikçilerden bir kez daha ayrılmaktadır. Üretimin düzeyini etkin talep belirliyorsa, etkin talebin yetersizliği o durumda ekonomi eksik istihdamda dengeye gelebilir. Bu durumda yapılacak olan "devletin maliye politikası araçlarını kullanarak talep yaratılması, böylece müteşebbislerin olumsuz beklentilerini kırarak yeni yatırımların gerçekleşmesini sağlamaktır."[14]

Shaikh'in vurguladığı gibi, Keynes'in çözümlemesinin derin yapısının büyük bölümü belirli saptamalarda ayrıldığı klasik görüşün aynısıdır.[15]Bunlar toplumun sınıflar değil, üreticiler ve tüketiciler arasında bölümümü insan doğasına aynı bakış açısı, psikolojik eğilim ve tercihlerin can alıcı önemi, arz ve talebin rolü ve her şeyin üzerinde denge analizine yaygın güven görüşleridir. Keynes'in eksik istihdam dengesi krizin en yüzeysel niteliklerini ele alır:

> "Bazı iktisadi büyüklükler (yatırım, tüketim, gelir vb.) ama bu büyüklüklerin ardında yatan dinamik süreç, eksik istihdam ile tam istihdam arasındaki diyalektik geçiş yoktur. Keynes'te iki denge, sadece karşılaştırılabilecek durumlardır; aralarında içsel bağlantı yoktur. Kısacası birikim sürecinde krizin yeri Keynes'te teorileştirilememiştir."[16]

Keynes ve izleyicileri (Sol Keynesciler, Michael Kachki ve Joseph Steind vd.) kapitalist birikimin düzensiz ve şiddetli, bunalımlı tarihini iktisat siyasetindeki bir dizi hata olarak görürler.[17] Bu noktada, krizleri insani ya da doğal hataların sonucu olarak gören klasikçilerle bir kez daha yaklaşırlar.

---

[13] Micheal Steward, "Keynesci İktisat Öğretisi", Çev. Dr. Şule Kut, **Liberalizm, Refah Devleti Eleştirile,** Derleyen, Kemali Saybaşılı, Bağlam Yayınları Araştırma Dizisi, İstanbul , 1997, s. 53-55
[14] Koray, **a.g.e.** s. 9
[15] Shaikh, **a.g.e.** s. 131
[16] Savran, **a.g.e.** s. 41
[17] Shaikh, **a.g.e.** s. 131

Kapitalist yeniden üretimin çözümlenmesinde ya da kapitalizmin kendini yeniden üretmeden krize girmesinin çözümlenmesinde ikinci çizgi genel olarak "Tüketim Kuramları ve Kar Haddi" yaklaşımları çerçevesinde odaklanan bir çerçevede ortaya çıkar. Bu yaklaşımları iki ana gruba ayırmak gerekmektedir: Tutucu ve radikal (Marksist) yaklaşımlar.

Eksik tüketim kuramlarının temelinde "talep açığı" kavramı yatmaktadır. Kapitalizmde tüm üretim dinamizminin temelinde güncel ya da gelecekteki tüketim yatmaktadır. Ama kapitalist üretim gereksinime değil satın alma gücüne, talebe değil efektif talebe-para ile desteklenen talebe-karşılık verir. Ama sistemin doğası öylesine çelişkilidir ki; eğer kendi haline bırakılırsa birikimi destekleyecek yeterli talebi ortaya çıkarma yeteneğinden yoksundur. Bu da efektif talep açığını ortaya çıkartır.

Eksik tüketim kuramının temel ilkesi, tüketim malları ve hizmetleri talebinin yalnızca tüketim malları üretim düzeyini değil, üretim mallarının düzeyini de belirlediğidir. Üretim malları endüstrisinin çıktısı, nihai olarak tüketim malları endüstrisinin girdi gereksinmeleri tarafından düzenlenir. Dolayısıyla üretim malları için talep, tüketim malları için talepten üretilmiştir.

Bu kurama göre net üretimin iki yönü vardır: Bir yanda mallar ve hizmetler, öte yanda ücretlerle karların toplamına eşit olan parasal gelir; bir yanda arz, öte yanda efektif talep.

Eksik tüketim kuramının temel sorunsalı da burada başlar:

> "İşçiler genellikle tüm ücretlerini harcarlar. Dolayısıyla, işçiler net ürünün bir kısmını olağan fiyatından geri satın alırlar. Fakat işçiler net gelirin tamamını asla elde edemediklerine göre, net ürünün tümünü asla satın alamazlar. İşçilerin tüketimi her zaman bir talep açığı bırakır, dahası, ücretlerin payı ne kadar düşük tutulursa, talep açığı o kadar büyük olur."[18]

Talep açığına dayalı tüketim kuramlarında Marksist kökenli olanlar ile olmayanlar arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Marksist kökenli olmayan yaklaşımda, talep açığı

sorununa karşın kendini sürdürebilecek bir kapitalist birikimin olanaksızlığının reddedilmektedir. Bu kuramın ilklerinden T. Malthus üretimi düzenleyenin tüketim malları olduğu düşüncesinden hareketle, krizsizlik için çözümü belli bir büyüme (birikim) oranıyla sınırlama olarak ortaya koyar. Malthus'un çağdaşı Simon De Sismondi de eksik tüketimin kapitalizm olgunlaştıkça şiddetlenen krizlere yol açacağını ortaya koyar.[19]

Marksist kanatta tüketim yetersizliği yaklaşımı çerçevesinde, Roza Luxemburg'dan Lenin'e bir dizi görüş ortaya konulmuştur; ancak kendilerini Marksist gelenek içinde tanımlayan Baran ve Sweezy [20] kapitalizm geliştikçe makinalaşmanın hızla arttığına ve bir işçiyi desteklemek üzere giderek daha fazla makine ve madde kullanıldığına işaret ederler. Bunun anlamı üretim mallarına yapılan yatırım ve harcamaların ücretlere yapılan yatırım harcamalarından daha hızlı artmasıdır. Sweezy'nin üretim çözümlemesi temelinde üretim mallarına yapılan yatırım harcamaları tüketim malları kapasitesinde aynı oranda bir artışı ifade eder. Öte yandan, daha yavaş artan ücret harcamaları da işçilerin tüketimine dönüşür. Dolayısıyla üretim malları üretmedeki kapasitenin işçilerin taleplerinden daha hızlı genişlediği ortaya çıkar. Böylece bir talep açığı doğmuş olur. Kuşkusuz kapitalist tüketim bu açığı doldurabilir. Ama kapitalizm geliştikçe kapitalistler karlarından orantısal olarak az tüketmeye yönelirler, öyle ki, tüketimler ikinci kesimin üretken kapasitesinin gerisinde kalır. Tüketimin büyümesinin tüketim mallarının çıktısının büyümesinin gerisinde kalması yolunda yapısal bir eğilim olduğu sonucu çıkar. Bu eğilim kendini ya krizlerde ya durgunlukta ya da her ikisinde birden açığa vurur. [21]

Sweezy eksik tüketim konusunda daha sonra Paul Baran ile ortak bir çalışma yapmış[22] ve bu yaklaşımı geliştirmeye çalışmıştır. Baran ve Sweezy'i bu yapıtlarında potansiyel artığın

---

[18] **a.g.e.** s. 133
[19] **a.g.e.** s. 143
[20] **Micheal Belenaya**, "Tüketim Yetersizliği", Çev: Dr. Nilüfer Narlı ,**Liberalizm, Refah Devleti Eleştiriler,** Derleyen Kemal Saybaşılı, Bağlam Yayınları Araştırma Dizisi, İstanbul , 1997, s. 53-55
[21] Shaikh, **a.g.m.**, s. 148
[22] Sözkonusu çalışma **"Monopoly Capital"**, Monthly Review Press, New York 1968

sistemin bunu eritme yeteneğinden daha hızlı arttığını ve bunun da ya bunalım ya da durgunluğa yol açtığı şeklindeki tezleri yerinde değerlenir. Marksist bunalım kuramları üzerine bir çalışma da Olin Wright'ten gelir:

> "Bu eksik tüketimci görüşteki en ciddi zayıflık, birikimin gerçek oranının belirleyenleri konusunda herhangi bir kuramın varolmamasıdır. Eksik tüketim yazının büyük bölümü, en azından ima yoluyla, kapitalistler açısından birikimin temel belirleyicisi olarak karın öznel unsurları üzerine dikkatlerini toplayarak bu soruna Keynes'in çözümünü uygulamayı tercih eder. Marksist bir bakış açısından bu yetersiz bir çözümdür. Ben şimdiye kadar Marksist bir klasik tüketimci kuram tarafından ayrıntılı olarak geliştirilmiş bir yatırım ve birikim kuramı görmedim, bu da kuramın şimdilik tamamlanmamış olduğunu gösteriyor." [23]

Shaikh'in yolundan gidersek kapitalist sistemin yeniden üretiminin çözümlenmesinde üçüncü çizgiye geliriz. Üçüncü çizgi, daha önce de belirtildiği gibi Marksist bir çizgidir ve kriz kuramlarının hem kar oranının azalması hem de kar sıkışması açıklamalarını içerir.

Radikal ve Marksist eksik tüketim kuramları, kapitalist birikimin sınırlayıcı faktörleri olarak efektif (etkin) talep üzerinde odaklanırlar. Marks'ın kendi yaklaşımında efektif talep temel sorun değildir. Marks'a göre özetlersek, "kapitalist birikimin (ya da kapitalist yeniden üretimin) gerçek engeli sermayenin kendisidir". Marks'ın konuyu ele alış tarzının ayırıcı yanı, kavramın diyalektik biçimde tanımlanmasıdır. Klasik, Keynesci ve eksik tüketim kuramlarında kriz tek boyutlu indirgemece biçimde bir dengesizlik, bir işleyiş kusuru olarak ele alınır. Buna karşıt bir eğilim de zaman zaman Marksist çıkışlı iddiasında olan kimi yaklaşımlarda görülür: Kriz kapitalist üretim tarzının kendini yeniden üretme olanaklarını mutlak biçimde yitirdiği an olarak kavramlaştırmak. Yani, bunalımı kapitalizmin çöküş anı

---

[23] Erik Olin Wright, "Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.182.

olarak görmek. Marksist eleştiri bu tek yanlı ve sınırlı bakış açılarını ötesine gidecek, bunalım kapitalist yeniden üretimin hem tıkanması, hem de bir biçimi olarak kavrar.[24]

Kapitalist birikim karlılık güdüsüyle hareket eder. Fakat Marks'a göre bikirim giderek artan bir biçimde karlılığı azaltır. Ve böylece kendi altını oymaya yönelir. Bu, daha sonra kısaca değineceğimiz ünlü, kar oranının düşüş eğilimi yasasıdır.

Kar haddinin azalması yasası Wright'n yaklaşımı ile şöyle açıklanabilir:[25]

"Sermaye birikimi sürecinin özünde bulunan bir takım güçler, sermayenin organik düzeyini yükseltir. Sermayenin organik bileşimi yükseldiği zaman, sömürü haddi sermayenin organik bileşimindeki yükselişi dengelemeye yetecek ölçüde artmadıkça ya da başka bir dengeleyici güç araya girmedikçe kar haddinin azalması yönünde bir eğilim kendini duyurur. Uzun dönemde, sömürü haddindeki artışlar sermayenin yükselen organik bileşimine bütünüyle karşı duramaz böylelikle kar haddinin düşmesi yönünde kesen bir eğilim etkili olur. Kar haddindeki düşüş yeterince ciddileşip var olan sömürü haddince ödünlenemez hale geldiğinde iktisadi bir kriz meydana gelir. İşletmelerin iflası en az karlı sermayeleri ortadan kaldırır. Karlı mahreçler olmadığından sermayeciler de yatırımlarını gittikçe artan ölçüde durdururlar. Temelde birikim haddinin bir türevi olan derneşik talep azalırken bunalım bir emtia aşırı üretimi krizi görünümüne bürünür."

Ancak azalan kar haddi iki zıt işlevi bir arada görür. Bir yandan sistemin krizini hazırlarken, diğer yandan bir sonraki birikimin karlı olmasına elverişli koşulların oluşumunu da sağlar.

Eric Hobswam ise konjonktür devreleri olarak nitelendirdiği kriz devrelerinin 1800'lerin ilk çeyreğinden beri yaşandığı ancak, 1929-1933 arasında yaşananın dışında

[24] Savran, **a.g.m**, s. 41
[25] Wright, **a.g.e.m** s. 183-187

hiçbirinin kapitalist sistem için dünya ölçeğinde ciddi bir tehlike oluşturmadığı saptamasını yapmaktadır.

> "Ne olursu olsun dünya kapitalizminin bütünüyle başarılı, zaferini güvenceye almış olduğu ve hiçbir tehlike karşısında bulunmadığı tarihi an, görece kısaydı; Viktorya Çağı'nın ortası, belki yüzyıl sonuna kadar geçen yıllar da buna katılabilir. Bu dönemin öncesi ve sonrasında da birer devrim dönemi yer alıyor. İlki diyelim Amerikan isyanından, 1776'dan 1848'e kadar, yani yetmiş yıldan fazla sürdü. Şimdiki, ikinci dönem ise 1905 Rus devriminden başlayarak, yetmiş yılı geçmiş bulunuyor."[26]

Hobswam bütün kapitalist sistemin yaşayabilirliğinin tartışma konusu olduğu dönemlerin, sistemin krizlerine rastladığını söylemekte ve kapitalist sistem tarihi içinde üç temel kriz dönemi belirlemektedir: 1815-1848 arası, 1873-1896 arası ve 1917-1948 arası. Hobswam'ın 1970'lerin başında ortaya çıkan krizi sistemin yaşayabilirliğini tartışma konusu yapacak bir kriz olarak görmediği söylenebilir.

Yani kar haddinin daralmasıyla ortaya çıkan durum (kapitalist sistem için) hem bir hastalıktır hem de bir tedavi. Ancak bu durum iki karşıt kutbun bir birliği olarak anlaşılabilir. Marks bu konumu şöyle ifade eder:

> "Dolayısıyla bunalımları yadsıyan iktisatçılar bu iki evrenin sadece birliği üzerinde durmuş olurlar. Eğer bu evreler, arada hiçbir birlik olmadan, sadece ayrı olsaydı birlik zorla sağlanamazdı ve bunalım var olamazdı. Eğer bunlar ayrı olmadan sadece bir birlik oluşturmasalardı, bunalıma yol açacak şiddetli bir ayrılma olanaklı olmazdı. Bunalım birbirinden bağımsızlaşmış öğeler arasında birliğin zorla kurulması ve özünde tek olan öğelerin birbirlerinden zorla ayrılmasıdır"[27]

---

[26] Eric Hobswam, "Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı" , **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 71-72

[27] K. Marks, **Theroies of Surplus Valve**, Part II. Lawrence and Wishart, London 1969, s. 513, Akt. Savran **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 42

Sistemin kriz koşullarında sonraki birikimin karlı olmasını sağlayacak elverişli koşulları gerçekleştirecek çeşitli mekanizmaları vardır: Üretken olmayan sermayenin piyasadan tasfiye oluşu artakalan sermayeyi daha yüksek bir üretkenlik düzeyinde bırakır; ayrıca iflas eden bireysel sermayeler, var olan değişmez sermayelerini gerçek mübadele değerlerinin altındaki fiyatlarla satmak zorunda kalır. Sermaye değerinin düşürülmesi, bir bütün olarak sermayenin organik birleşiminin payının artması, dolayısıyla kar haddinin yükselmesi demektir; nihayet işçiler işten atılırlar, yedek işsizler ordusu şişer, sermayeciler de ücreti değerinin altına düşürerek sömürü haddini artırma olanağına kavuşurlar. Bu süreçler kabul edilebilir bir kar haddinin canlandırılmasına yetecek ölçüde ilerleyince, birikim yeniden başlar ve bunalım sona erer.[28]

Birbirini izleyen her kriz, daha yüksek bir organik sermaye bileşimi düzeyinde meydana gelir. Karlı birikim koşullarının sağlanması sorunları, bu nedenle, her yeni krizde biraz daha güçleşir.

Kapitalist sistemin krizlerini çözümlemeye yönelik Marksist kökenli yaklaşımlardan birisi de "kar sıkışması" yaklaşımıdır. Kar sıkışmasının özsel savı şudur: Ulusal gelirin işçilere ve sermayecilere giden göreli payları, hemen tamamen bunların sınıf mücadelesindeki göreli güçlerinin bir vargısıdır. İşçi sınıfı üretkenlik artışlarını aşan ücret artışları elde etmeye gücü yeten bir işçi hareketi geliştirdiği ölçüde sömürü haddi azalmaya, dolayısıyla kar haddi düşmeye (yükselen ücret ödemeleri sıkıştırılmaya) başlayacaktır. Karlarda böyle bir azalış, yatırımlarda buna uygun bir azalışla, dolayısıyla üretkenlik artışlarının daha da yavaşlamasıyla sonuçlanır. Nihai sonuç iktisadi krizdir. İktisadi krizin bir sonucu olarak yedek işsizler ordusunun artışı işçi sınıfının pazarlık gücünü zayıflatacak noktaya ulaştığı zaman karlı birikim koşulları onarılmış olur. Bu, kapitalist sınıfın ulusal gelirdeki payını artırmasını, böylelikle de, hiç değilse geçici olarak, kar sıkışmasından kaçmasını mümkün

27Wrigiht, **a.g.m.** s. 187-188

kılar.[29] Kar sıkışması yaklaşımının temel özelliği, sınıf mücadelesini, bir birikim ve kriz teorisinin tam odağına yerleştirmesidir.

Marksist kar sıkışması kuramı, çalışma koşulları üzerindeki sınıf mücadelesini (son tahlilde) kapitalist yeniden üretimin seyrini belirleyen en önemli faktör olarak görür. Bu Marksistler açısından sistemin, işçi sınıfının krizlere yol açacak kadar geliştiği bir aşamaya ulaşması açısından çok ümit verici bir işarettir. Eğer işçi sınıfı, ücret talepleri ile sistemi dizleri üzerine çökertebilirse, toparlanma sürecinin ayrılmaz bir yönü olan, gerçek ücretlere karşı saldırılara direnecek kadar güçlü olabilir. Hatta işçiler, devlet iktidarını ele geçirerek krizi çözüme kavuşturacak kadar güçlü olabilirler.[30]

Kar sıkışması kapitalist dünyada somut olarak özellikle 1950'lerden sonra görülür. 1950-1954 arasında net üretimin içindeki karın payı 25.2 iken, bu oran 1960-1964'te %21'e düştü. Kar oranındaki düşüş bundan sonra çığ gibi büyüdü. Karların payı 1970'te %12'ye düştü. 1970'in ilk yarısında da kar payı bu düzeylerde seyretti. Karların payının dibe vurduğu yıllar son büyük krizin yükseldiği yıllardır.

Bu konudaki yapıtlarında kar sıkışması savını çoğunlukla iktisadi dalgalanmayla ilişkisini açıklamak için kullanan Raford Boddy ve James Crotty bu durum için şöyle demektedirler:

> "II. Dünya Savaşı sonrası, Keynes sonrası dönemin bütününde gelirdeki kar payı, hatta karların mutlak düzeyi, her genişlemenin ikinci yarısında düşmüştür. Buna uygun olarak ücretler ile ücret payı yükselmiştir. Karların aşınmasını işçi hareketinin sermayeye karşı yürüttüğü başarılı sınıf mücadelesinin sonucu sayıyoruz. Sermayecilerin ustaca düzenledikleri devletin de uygun görüp yardakçılık ettiği, talepteki gevşeme ve işsizlikteki artış, mücadeleyi sınırlar, en sonunda da tersine çevirir."[31]

---

[29] Wrigiht, **a.g.m.** s. 202
[30] Shaikh, **a.g.m.** s. 166
[31] Raford Boddy ve James Crotty, "Class Conflict and Macro-Polic,: **The Political Business Cycle,** Review of Radical Economics. 7, No. 1, 1975, Akt. Wright, **a. g. m.** s. 203

Ücret sıkışması (kar/ücret oranı) kendiliğinden bir açıklama sağlamaz. Basit gözlemciliği aşabilmek, ampirik yönelim için hangi etkenlerin sorumlu olduğunu bilebilmek için karın belirleyicileri konusunda bir kurama ihtiyaç vardır. Ama aynı zamanda ampirik kategorilerin teorik kategorilere nasıl tekabül ettiğini de bilmemiz gerekiyor. Yoksa gelişmeleri yanlış nedenlere atfederiz. Bu da tam tamına kar sıkışması okulunun hatasıdır. Bu okul kendini artık değer kuramı üzerine yerleştirir ama bu karmaşık ve güçlü Marksist kategori ile burjuva kar (net işletme geliri) kategorisinin arasındaki farkı gözönüne almayı ihmal eder. Bu şekilde karlılıktaki azalma ve böylece güncel dünya bunalımı, yanlış biçimde ücretlerden kaynaklanan bir kar sıkışmasına atfedilir.[32]

Özetlersek, kapitalizmin kriz ve bunalımlarına ilişkin yaklaşımları üç ana başlıkta toplayabiliriz. İlk başlık, burjuva yaklaşımları da olarak nitelendirilebilecek (neo)klasik ve Keynesci yaklaşımlardır. Çok genel ifade ile, klasik serbest pazar yaklaşımı kapitalist sistemdeki bunalımları kuramsal olarak reddeden ve 19. yüzyıl boyunca burjuva yaklaşımına egemen olan bir akımdır. Bu akım sistemin krizlerini arizi olarak nitelendirir ve dışsal nedenlere bağlar.

Keynesci yaklaşımda da sistemin krizlerinin kuramsallaştırıldığı söylenemez. Keynes arzın kendi talebini belirlediği biçimindeki klasik yaklaşımın tezine karşı çıkarak etkin talebi gündeme getirir. Sistemin daraldığı konularda etkin talebi oluşturmak için, devletin müdahaleci yaklaşımını gerekli bulur ve ekonominin dengesini bulması için "iyi" yönetilmesinin gerekliliğini ortaya koyar.

Üçüncü yaklaşım, tutucu ve radikal (Marksist) tüketim kuramlarını içinde barındıran ve sistem krizlerinin klasik ve Keynesci yaklaşımın aksine dışsal değil, sisteme içsel olduğunu, sistemin kendini yeniden üretimi için dışsal talep kaynaklarına gereksinim duyduğunu ileri sürer.

---

[32] Shaikh, **a.g.m.** s. 164

Üçüncü yaklaşım hemen tamamen Marksist olan ve içinde kar haddinin düşmesi ve kar sıkışması kuramlarını taşıyan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, öz olarak kapitalist sistemin kendi birikiminin ya da yeniden üretiminin önündeki gerçek engel sermayenin kendisidir. Krizler sistemin kendi içsel doğasındadır ve bu krizler hem sistemin yeniden üretimi için gerekli mekanizmaları oluşturması için bir neden, hem de nihai olarak sistemin sonunu hazırlayan bir dinamiktir. Yani, kapitalist sistemin krizini, sistemin yeniden üretiminin hem tıkanması hem de bir biçimi olarak kavrar.

1.1.3 Kapitalist Sistemin Krizleri Temel Ekonomik Politikalar

Mandel'in vurguladığı gibi kapitalist sistemin tarihinde 1960 sonlarına kadar sekiz uzun dalga gözlenir. Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi bu uzun dalgaların dördünde kar haddi düşer ve daralır, dünya pazarları göreli olarak daralır, ya da genişlemesi yavaşlar, durur. Sermaye birikimi yavaşlar. Bu dönemler, genel olarak kapitalist sisteminin kriz-buhran dönemleridir. Bu krizlerden ikisi, 1914-1939 ve 1967 sonrasında başlayan (ve etkileri günümüze kadar süren) son iki kriz, diğerlerinden pek çok açıdan ayrılırlar. İlk olarak, bu iki kriz -ve genellikle sonuncusu- kapitalizmin dünyada egemen sistem haline geldiği ve dolayısıyla sistemin krizinin dünya genelini etkilediği krizlerdir. İkinci olarak bu iki krizde, bir şekilde kapitalist dünyada egemen olan ekonomik politikalarda, krizin aşılması adına (düşen kar haddinin yükseltilmesi, kar oranının artırılması, pazarların genişletilmesi dolayısıyla sermaye birikiminin hızlandırılması) ya da sistemin kendini yeniden üretiminin işlerliğinin sağlanması için değişime gidilmiştir. 1914-1939 krizinde, klasik, laisse-faire nitelikteki ekonomik politikalar terk edilirken, Keynesci politikalar yükselen politikalar olmuştur. 1960 sonlarında yaşanan kriz sonucu eskiye yeni versiyonuyla dönüş gündeme gelmiş, yeni liberal ekonomik politikalar kapitalist sisteme ve 1960 başlarında sosyalist bloğun dağılmasının ardında hemen tüm dünyaya, globalleşme, serbest piyasa vb. argümanlar

ve buna paralel uygulamalarla egemen ekonomik politikalar haline gelmiştir. Yeni liberalizm dalgası İngiltere, ABD gibi emperyalist-kapitalist ülkelerden başlayarak diğer kapitalist ülkelere ve Türkiye gibi azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yayılmış, bu ülkelerin talep yönlü, ithal-ikameci, içe dönük kalkınma temeline oturan refah devleti, sosyal devlet temelli ekonomik politikaların yerine, arz yönlü, serbest pazar temeline oturan, dışa dönük, dünya kapitalizmiyle bütünleşmeyi hedefleyen ekonomik modelin egemen kılınması sürecini başlatmıştır. Bu ekonomik politikalar özellikle, azgelişmiş ülkelerde yalnızca ekonomik alanda değil, siyasal, kültürel vb. tüm üstyapısal kurumlardaki yerleşik değerleri alt-üst etmiş; bu ülkelerde büyük oranlarda dengesiz olan gelir dağılımını alt sınıflar aleyhine daha fazla bozmuş, demokratik hak ve özgürlüklerin ya tamamen ya da kısmen ortadan kaldırılmasına, özellikle işçi sınıfı hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasına yol açmıştır. Türkiye bu sürecin içine 1980'in başında girmiş ve içinde bulunulan 1990'ın ikinci yarısına temel olarak bu ekonomik politikaların uygulamalarıyla girilmiştir.

Kapitalizmin yaşanılan krizini ve yeni liberal politikaların egemen politikalar haline getirilişini yorumlayabilmek için bir önceki krizin ve ardından egemen kılınan politikalar dönemindeki genişleme sürecinin irdelenmesi gerekmektedir.

Çünkü yeniden belirtmek gerekirse "her kriz kendinden önceki hızlı sermaye birikimi aşamasının çelişkilerinin bir ürünüdür."

1.1.4. 1929 Krizi ve Keynesci Politikalar

İki dünya savaşının arasında yer alan yıllarda dünya kapitalizmi, tarihinin en derin ve uzun krizlerinden birisini yaşamıştır.

Kriz esas olarak ABD'de de başladı. Önce borsada başlayan kriz hızla finans kesiminin tüm diğer alanlarına yayıldı. Kısa sürede binlerce banka battı. Kriz giderek reel sektörlere yayıldı. Yoğun iflaslar sonucu milli gelirde büyük düşüşler oldu, istihdam daraldı ve işsizlik

arttı. Kriz kısa sürede Amerika'dan tüm kapitalist dünyaya yayıldı.[33] Kriz sadece gelişmiş kapitalist ülkeleri değil, azgelişmiş ülkeleri de etkisi altına aldı.

Hemen her ülkede işsizlik görülmemiş düzeylere vardı. Kriz özellikle 1929-1933 yılları arasında yükseldi. Kapitalist dünyada gerçi 19. yüzyılda daha önce belirttiğimiz gibi başka krizler de yaşandı. Ancak bu denli büyük, uzun süreli ve yaygın bir kriz ilk defa yaşanıyordu. Kriz ekonomi dünyasında, kapitalizmde serbest piyasa mekanizmasının nasıl çalıştığı konusunda yeni yorumların ve açılımların gündeme getirilmesine yol açtı.

Bu yeni yorumların en ünlüsü İngiliz iktisatçısı Keynes'e aittir. Keynes 1936 yılında çok tartışılan kitabı " Genel Teoriyi " (General Theory) yayınladı. Bu kitap serbest piyasa ile ilgili önemli yorumlara ve ekonomi içinde yeni bir alt disiplin olan makro ekonominin gelişmesine yol açtı. Makro-ekonomi isminden de anlaşılacağı gibi makro düzeyde değişkenlerle ilgilenir. Bu değişkenler, işsizlik oranı, enflasyon, toplumsal talep düzeyi ve ulusal gelir gibi ekonominin bütünsel yapısına ilişkin değişkenlerdir. Makro-ekonomi bu değişkenlerle ilgili önermeleri firma ve bireysel tüketicilerin davranışlarından çıkarmak yerine bu değişkenler arasındaki ilişki biçimlerini kendi düzeylerinde yani makro düzeylerde ele alır.[34]

Keynes ampirik bir gözlemden yola çıkar. Bu da, serbest piyasanın her zaman tam istihdamını sağlayamadığı gerçeğidir. Keynes'e göre büyük kriz bu olguyu ampirik olarak göstermiştir. Klasik piyasacı yaklaşım "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde özetlenen "mahreçler yasası" gereği ekonomilerin her zaman tam istihdamda dengeye geleceğini savunmaktaydı. Ekonomide eksik istihdam durumu ortaya çıksa bile bu, geçici olacak ve ekonomi kendi akışı içinde müdahaleler olmadan tam istihdama çıkacaktır. [35]

Keynes piyasanın tam istihdam sağlayamamasının nedenlerine eğilir. Görünürdeki neden toplumsal talebin yetersizliğidir. Ekonomi kendi mekanizması içinde tam istihdam

---

[33] Erol, **a. g. e.** s. 59
[34] **a. g. e.** s. 59

düzeyini yaratacak kadar talep yaratamamıştır. Keynes'e göre serbest pazar ekonomisinin yeterli talebi sağlayamama nedenlerinden biri ve başlıcası, fiyat ve ücretlerin klasik kuramın varsaydığı ölçüde esnek olmamasıdır. Klasik Teori üretim düştüğünde ikili bir mekanizmanın tekrar üretimi artıracağını öngörür. Üretimin düşmesi sonucu stoklar birikmekte, bunun sonucunda ise üreticiler fiyat kırmayı kabul etmektedir. Fiyatın düşüşü ise mal talebini artırmaktadır. Öte yandan üretim düşüşü sonucu işgücü maliyetleri düşer. Klasik teori ücret ve fiyatlardaki düşüşün, toplam talebi ve maliyetlerin düşmesiyle de üretimi kısa sürede tekrar tam istihdam düzeyine getireceğine inanır.

Keynes ise kriz dönemlerinde fiyat ve ücretlerin yeterince düşmediği inancındadır. Bunun sonucu da kronik bir talep yetersizliği ve üretimin kaynakların elverdiği düzeyin altında kalmasıdır.[36]

Keynes'e göre ücret düzeyi emek piyasasından ayarlanan bir değişken değildir; çünkü, istihdam düzeyi girişimcilerin yatırımlarıyla saptanan etkin talebe göre piyasa dışında belirlendiğinden gerçek bir emek piyasası yoktur. [37]

Keynes'e göre, eğer piyasadaki girişimcilerin yatırımları yetersiz kalıyorsa, devletin yatırım politikasının olumlu etkisi olabilir. Yani, devlet maliye politikası araçlarını kullanarak talep yaratacak, böylece girişimcilerin olumsuz beklentileri kırılacak ve yeni yatırımlar gerçekleştirilecektir. Yeni yatırımlar ekonominin tam istihdama ulaşmasını sağlayacaktır. Bu durumda işsizlik gibi bir sorunla da başa çıkmak çok zor olmayacaktır.

Keynes'in bu önermeleri temel alındığında ikili bir olay ortaya çıktı: Bir yandan kapitalist ülkelerin yönetimleri tarafından uygulanan politika devlet müdahalesinin yeni bir biçimi olarak gelişti. Diğer yandan tam istihdamdan yana olan ve kitle tüketiminin

---

[35] Meryem Koray, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TUSES Yayım, İstanbul, 1994, s.128
[36] Erol, **a. g. e.** s. 60
[37] Suzanne De Brunhoff, "Kapitalist Bunalım ve Ekonomik Politika", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Sungur Savran ve Nail Satılgan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 394

gelişmesine ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına olanak veren bir yeniden gelir dağılımına yönelik kamu müdahalelerini destekleyen bir "sol" Keynesci akım doğdu.[38]

Keynes'in önermeleri diğer yandan ekonomi çevrelerinde yoğun bir tartışmayı gündeme getirdi. Keynes, Klasik Teori'nin ekonomi mekanizmasının dışında bıraktığı devleti yeniden gündeme getiriyor ve devlete ekonomiye belli ölçüde yönlendirme işlevi yüklüyordu. Bu durum Klasik Teorisyenlerde büyük tepki doğurduysa da, belirtmek gerekir ki, Keynes, Klasik Teori'nin bütünsel yapısına karşı çıkmaz. Klasik Teori'nin belli konulardaki varsayımları, özellikle de esnek fiyat ve ücret yapılarının kısa dönemde tam istihdamı sağlayabilme yeteneğine haiz olduğu görüşüne karşı çıkar.[39]

Keynesci akımın önermeleri kriz devam ederken çıkan II. Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi beş yıl boyunca gelişmiş kapitalist ülkelerde büyük ölçüde uygulanmış, bu önermelerin kendileri ve gelişimi kapitalist ülkelerdeki sonuçları gelişmekte olan ülkeleri de etkilemiştir.

Tablo 1:

Devlet Harcamalarının GYIH İçindeki Payı (%)

ÜLKELER	1953	1958	1963	1968	1973
ABD	27.5	29.1	29.2	32.0	32.7
İngiltere	35.6	32.3	34.3	38.8	40.4
Japonya	15.7	15.0	13.9	14.4	15.7
Fransa	32.9	32.2	35.6	38.1	37.2
Almanya	30.9	32.8	34.5	36.6	38.4
İtalya	25.9	28.8	30.4	34.6	40.2

Kaynak: Bob Rownthorn, **Kapitalizm Çelişki ve Enflasyon**, Çev. Cemile Günay, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985

[38] De Brunhoff, **a.g.e** s. 395

Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen çeyrek yüzyılda, Batı kapitalist ülkelerdeki devlet harcamalarının GSYİH içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. Bu artışın önemli bir bölümü refah harcamalarına gitmiştir. Devlet harcamalarının sivil kısmındaki artışın, yeni refah politikalarının nedenleri halkın daha iyi toplumsal hizmet için baskısı ve kapitalist gelişmeyi desteklemek için büyüyen altyapı ihtiyacının karşılanması olmuştur. Marshall Planı çerçevesinde Batı Avrupa yeniden inşa edilirken ekonomik faaliyetler canlanmış ve önemli üretim artışları sağlanmıştır. Bu canlanma sürecinde istihdam hacminin arttığı ve işsizlik sorunun neredeyse tamamen ortadan kalktığı görülmektedir.

Tablo 2:

GSYİH'nın Yıllık Büyüme Hızları

ÜLKE GRUPLARI	1900-1913	1913-1950	1950-1973
OECD Ortalaması	2.9	2.0	4.0
Yeni Gelişen Ülkeler Ort.	2.6	2.1	5.3

Kaynak: Koray, **a.g.e** s.144

1930-1973 döneminde gerek OECD ülkelerinde gerekse gelişmekte olan ülkelerde ekonomiler önemli oranlarda büyümüştür. Bu dönemde dünya ticaret hacmi hızla genişlemiş, sermaye hareketleri yüksek boyutlara ulaşmış, buna karşılık iç fiyat artışları ise ılımlı olmuştur.[40]

Kapitalizmin bu uzun genişleme döneminin temelinde, kar oranını yükselten, dünya pazarını genişleten, parasal, ticari, siyasal, askeri açıdan sermaye birikimine elverişli ve güvenli bir çerçeve oluşturan bir etkenler yığınının yattığı gerçeğini de gözardı etmemek,

---

[39] Erol, **a.g.e**. s. 61

[40] Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988. s. 19

sistemin bu refah dönemini salt Keynesci önermelerin uygulanmış olmasına bağlamamak da gerekmektedir.

Bu etkenlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

1.Savaşın Kar Oranını Yükseltmesi: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki refah dönemine geçişteki etkenlerden birisi, büyük kriz sırasında ABD'nin devre dışı kalması, Avrupa'da fabrika, makine, teçhizat gibi sermaye mallarının büyük ölçüde yıkıma uğraması nedeniyle savaştan sonra yapılan yeni yatırımlar kar oranı yükselmiştir.

2.Yeni Teknolojilerin Uygulamaya Konulması: Uzun genişleme dönemi bir kez başladıktan sonra, karlılık bekleyişi yüksek olduğundan, önceki durgunluk döneminde gerçekleşen fakat kar oranının düşük oluşu nedeniyle uygulanmayan bir dizi teknolojik buluş ve üretim tekniği kullanıma konulmuştur. Örneğin, Taylorizm (bilimsel iş yönetimi) ve Fordizm (montaj hattı üzerinde seri üretimdir).

3.Sınıflararası İlişkilerde Göreli İstikrar: Sınıflararası güç ilişkilerine 1930'lara oranla göreli bir istikrar getirilmesi ve işçi sınıfı mücadelesinin gerilemesi de sermaye birikimini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Bu düzenlemelerle artık değer oranı dolayısıyla kar oranı yükselmiştir.

4.Hammadde Fiyatlarındaki Düşüş: Kar oranını yükselten bir başka etken de, 1951'den itibaren hammadde fiyatlarındaki düşüş ile ABD'nin Ortadoğu petrolünü kontrol etme, ucuz fiyatlarla edinme olanağıdır.

5.Üretim Sürecinin Uluslararasılaşması: 1930'lu yılların büyük krizi sırasında kesintiye uğrayan üretim sürecinin uluslararasılaşması savaştan sonra hızlanmış ve bu da sermaye birikimini hızlandıran bir etken olmuştur.

6.Kurumsal Düzenlemeler: Diğer yandan Bretton Woods anlaşmasında kabul edilen altına çevrilebilir dolar esasına dayalı sabit kur sistemi, konvertibilite paralar arasındaki kambiyo kurlarına göreli bir istikrar sağlanmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) geçici

nitelikli konjonktürel dış ticaret tıkanmalarını giderici politikalar yoluyla, dünya ticaretinin aksamasını önleyici önlemler getirmiştir. Yine bu dönemde, genel gümrük tarifeleri ve ticaret tıkanması, dünya ticaret hacminin genişlemesine katkı yapmıştır. [41]

7.YGÜ'lerin Katkısı: Yine Keynesci uzun genişleme döneminde yeni gelişen ülkelerin bir bölümü bu uzun süreli refahtan pay alabildiği gibi, refahın uzun dönemli olmasına katkı da yapmışlardır.[42]

Diğer birçok yeni gelişen ülke gibi Türkiye de dünya ticaretinin genişleyen olanaklarından ve refahından yararlanamadı .[43]

1.1.5. 1970'ler Krizi ve Yeni Liberalizm

1.1.5.1. Krizi Getiren Koşullar

Kapitalizmin gelişimine bakıldığında, bu sistemin hareket yasaları sonucu, uzun genişleme dönemlerinin, bir noktadan sonra uzun kriz dönemlerine dönüştüğü görülmektedir. Nitekim 1960'ların sonuna gelindiğinde dinamikler krizin belirtilerini ortaya çıkarmaya başlamışlardı. Krizin ilk belirtileri, ABD dolarının değer kaybetmesiyle ortaya çıktı. Dolara güvensizlik uluslararası piyasalarda egemen olmaya başladı. Gelişmiş batı kapitalist ülkelerde fiyat artışları hızlanmaya, işçi ithal eden bu ülkelerde işsizlik oranı artmaya başladı. 1971 Ağustos'unda Bretton Woods para sistemi son buldu ve ABD dolarının altına konvertibilitesi

---

[41] Kazgan, **a. g. e.** s. 20

[42] Bu ülkeler arasında Hong-Kong, Singapur gibi kent devletler ile Portekiz, Yunanistan gibi küçük boyutlu ülkeler sayılabilir. Buna karşılık Brezilya gibi gerek yüzölçümü gerekse nüfusu itibariyle boyutları çok büyük olan ülkelerin de bu gelişmeden pay aldığı görülmektedir. Bunun temel nedeni hammadde ihracıyla, hızla genişleyen imalat sanayinin girdi talebinin ve artan iç talebin büyüttüğü ithalatın karşılanamaması, ithalat darboğazının da ekonomik büyümeyi durdurmasıdır. İhracatı artırarak içerde büyümenin sürdürülebilmesi gereği bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Bazı hallerde de ülkenin düşük ücretli ama becerili kol emeğini kullanarak büyüme baskısı, doğal kaynakların kıtlığı dolayısıyla, ihracattan yararlanmanın temel nedenini oluşturur. Güney Kore, Tayvan gibi ülkeler bu arada sayılabilir. **a. g. e.** s. 23

[43] Türkiye 1970'li yılların başına kadar geleneksel tarım ürünleri ihraç etmekteydi. Bu nedenle, diğer hammadde ihracatçısı ülkeler gibi bu genişlemeden pay alamadı. 1950'li yılların başında ekonomiyi dışa açma çabası ise sonuçsuz kaldı. Geleneksel birkaç tarım ürününe dayalı ihracat yapısı, buna olanak vermedi. Hammadde fiyatlarındaki düşüşler kısa sürede amaçlanan programı devre dışı bıraktı.

sona erdi. 1971-1973 arasında döviz ve altın üzerindeki spekülasyona, fiyat artışlarının ivme kazanmasına koşut olarak, hammaddeler üzerinde spekülasyon eklendi.

Tüm bu gelişmeler 1973 sonu ve başında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından petrol fiyatlarının kat kat artırılması, krizi iyice su yüzüne çıkartan son damla oldu.[44] Kapitalist sistem bu krizle yeni ekonomik durumla karşı karşıya kaldı. Durgunluk içinde enflasyon, yani "stagflasyon". Daha önceki dönemlerde durgunluk fiyat düşüşleriyle birlikte giderken bu kez enflasyonla birlikte ortaya çıktı.

1970'lerde başlayan uzun kriz dönemine yol açan etkenler şöyle sıralanabilir:

-Sermayenin Organik Bileşimindeki Yükseliş: Genişleme döneminde karlılık beklentisi sonucu uygulamaya konan teknolojik yenilikler ve özellikle yarı-otomasyon teknoloji nedeniyle sermayenin organik bileşimi bir süre sonra yükselmeye başlamış ve bu da artık değer oranını düşürerek kar oranında düşüşlere yol açmıştır.[45]

-Sınıflararası Güç İlişkilerindeki Değişim: İki dünya savaşı arasında işçi sınıfının üstüste uğradığı yenilgiler, faşizmin çeşitli ülkelerde yayılması, bu ülkelerde işçi sınıfların savaştan sonra sermaye karşısına örgütsüz ve zayıf durumda çıkmasına yol açmıştı. Dönemin başında ücretler düşüktür ve sınıf örgütlenmelerinin kırılamadığı hatta güçlendiği veya savaş ve faşizme karşı direniş içinde yeniden kurulduğu (İtalya, Fransa, Yunanistan) ülkelerde de soğuk savaşın başlamasıyla burjuvazi saldırıya geçerek sınıf güçleri dengesinde önemli bir üstünlük elde etmiştir. [46]

Ancak uzun genişleme döneminin koşulları sınıflararası güç ilişkilerini değiştirmiştir. Dönemin ilerleyen safhalarında yaratılan refah koşullarında tam istihdama yaklaşılmış, yedek sanayi ordusu küçülmüş ve işçi sınıfı örgütlülüğü artmıştır.[47] 1960'ların sonunda, bu

---

[44] Kazgan, **a. g. e.** s. 27
[45] Neşe Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, Bağlam Araştırma Dizisi, İstanbul, 1994, s. 44
[46] Savran, **a. g. m.** s. 25-26
[47] Bu konuda Savran dönem içindeki sendikaların sistemle organik olarak ilişkisinde, başka anlatımla, sistemin sınırlarını çizdiği bir sendikal mücadele anlayışının egemen olduğu, sistemin sınırlarını zorlamayan bir sendikacılıktan sözeder.

gelişmelerin sonucu olarak gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçiler emek üretkenliğinin, iş temposunu hızlandırılması ve emek yoğunluğunun artırılması yoluyla yükseltilmesine karşı mücadelelerini yoğunlaştırmışlardır. Bu mücadeleler tıpkı teknolojilerin üretkenliği artırma kapasitelerinin sınıra ulaşması gibi, emek üretkenliğindeki artışı engellemiş ve kar oranının düşme eğilimi belirginleşmiştir. [48]

-Hammadde Fiyatlarının Yükselişi: Genişleme döneminin yarattığı dinamikler, 1970'lerin başından itibaren ABD'nin iktisadi hegemonyasının gerilemesine yol açmıştır. Bunun en iyi göstergelerinden birisi Bretton Woods sisteminin çöküşüdür.[49] Öte yandan ABD siyasal hegemonyası da aynı yıllarda Vietnam Savaşı'ndaki yenilgi sonucu gerilemeye başlar. ABD, politik ve askeri olarak yeryüzünün hala en güçlü devleti olmayı sürdürmekle birlikte, artık rakipsiz, yenilgisiz bir hegemonya değildir ve siyasi liderlik rolünü yitirmeye başlamıştır. Avrupa devletleri ve Japonya da bu boşluğu dolduramadıklarından 1970'li yıllardan itibaren uluslararası siyasal önderlik krizi başgöstermiştir. ABD'nin iktisadi ve siyasal hegemonyasının yıpranması, uluslararası düzen açısından büyük maliyetler getirmiş, ekonomide ve siyasette istikrarsızlığa yol açmıştır. Uluslararası platformda meydana gelen bu istikrarsız ve belirsiz ortam ise, yatırımların daha da azalmasına ve güvensizliğe yol açarak, bunalımı derinleştiren bir etken olmuştur.[50]

- Dünya Pazarının Bölünmüşlüğü: Dünya pazarının ulusal sınırlarla bölünmüş olması da bunalımın koşullarını derinleştirici bir başka etken olmuştur. Uzun genişleme döneminde birçok az gelişmiş ülkedeki sınai üretimin, korumacılık duvarları ardında iç piyasaya dönük olarak yürütülmesinin sonucu, bu ülkelerdeki sermaye, düşük üretkenlik düzeyinde

[48] Balkan,a.g.e. s. 45, Mandel, a.g. m. s. 94

[49] Bretton Woods Sistemi, parasal alanda ABD'nin hegemonyası temelinde kurulmuş bir sistemdi. 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı'nda gelişmiş kapitalist devletler, iki savaş arasındaki parasal kargaşanın yeniden doğmasını engellemek amacıyla bir anlaşmaya vardılar. Kurulan sistemin iki ana direği vardı: Bir yandan dolar bir dünya parası niteliği kazanıyordu, bu konumun tüm avantajlarıyla birlikte. Her ulusal paranın değeri ABD dolarına göre saptanacaktı. ABD ise, diğer devletler talep ettikleri takdirde, doları sabit bir kur üzeriden altına çevirmeyi taahhüt ediyordu. İki savaş arasının rekabete yönelik değer ayarlamalarının dünya ticaretinde yarattığı tahribata karşı, Bretton Woods sistemi ulusal paralar arasında sabit kur sisteminin benimsenmesine yol açıyordu.

gelişmiştir. Bu yapı, üretkenliğin dünya çapında yükselmesini sınırlayarak kar oranının artış hızına engel teşkil etmiştir.[51]

- Üretimin Uluslararasılaşması ve Ulusal Politikalar: Krizi derinleştiren bir başka etken de uzun genişleme döneminde çokuluslu şirketlerin global düzeye ulaşan faaliyetlerinin, giderek ulusal iktisat politikalarıyla çelişmeye başlaması ve bu politikaların etkisizleşmesidir. Uluslararası finans piyasasında kullanılan bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin sermaye hareketlerini hızlandırması ve bu piyasanın giderek iç içe geçmesi de benzer bir etki yaratmaktadır.

Belli başlıları sayılan etkenlerle ortaya çıkan krizin kapitalist sistem açısından en önemli sonucu kar oranlarının düşüşü olmuştur. Özellikle ABD, İngiltere ve Japonya başta olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde, 1963-1973 yıllarında %15-16'larda seyreden karlar 1970'in başlarında %10'un altına, 1980'in başlarında ise %4'ler seviyesine inmiştir.[52]

Krizin bir başka sonucu ise sabit sermaye yatırımlarındaki düşüş olmuştur. Örneğin, ABD'de brüt yatırım artış hızı 1960'larda %5.3 iken, 1970'lerde %2.8'e, Japonya'da % 15.3 iken %3'e ve Almanya'da % 3.9 iken, %1.2'ye düşmüştür. [53] Krizin sonuçlarından birisi de üretken kapasite kullanımındaki düşüştür. Cuomo Raporu'na ABD'de tüm sanayi dallarındaki kapasite kullanımı, 1966'da %83'ün altına düşmüştür.

Kriz sonucu dünya ticaretinde de büyük bir yavaşlama gözlenmiştir. Dünya ticaretinin büyük bir bölümü, gelişmiş ülkelerin kendi aralarında olduğundan sözkonusu ülkelerin ihracat ve ithalat hacimlerindeki düşüş dünya ticaretini ciddi biçimde daraltmıştır.

---

[50] Balkan, **a.g.e.** s. 46

[51] Savran, **a.g.m.** s. 53

[52] Almanya'da ise karlar 1966-1967 daralmasından sonra artmakla birlikte şirketlerin brüt gelirleri 1960-1968 arasında %20'lik bir düşüş göstermiştir. 1968-1973 dönemi ise %25'lik yeni gelir düşüşüne sahne olmuştur. Ayrıca şirketlerini brüt gelirlerinin üretim değerine oranı, 1960'ta %10 iken, 1966'da %8, 1968'te %9, 1972'de%6, 1973'te %4.5 ve 1977'de %5 olmuştur. Aktaran Balkan **a.g.e.** s. 47

1.1.5.2. Yeni Liberal Politikalar

Kapitalist sistem, 1945'ten 1960'ların sonuna kadar yaşanan uzun genişleme döneminde ortaya çıkan kısa süreli durgunlukları Keynesci iktisat politikalarıyla aşmaya çalışmıştır. Böylece 1930'larla birlikte kapitalist dünyada Keynescilik 1960 sonlarına kadar salt bir ekonomi politikası değil, bu ekonomik yapı üzerinde şekillenen sistemin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Ancak, 1970'lerin başında şiddetlenmeye başlayacak kriz Keynesciliği gözden düşürürken, "yeni liberalizm" önermeleriyle sistemin yükselen ideolojisi haline getirecektir.

Keynesciliğin bu dönemde mutlak egemenliğini yitirmeye başlamasında, kuşkusuz, yeni-liberal düşüncenin burjuvazinin bu tarihsel dönemdeki çıkarlarıyla uyum içinde olması yatmaktadır.[54] Yeni liberalizm 1970'lerin ortasından itibaren, Keynesci ekonomik yaklaşım ve onun etrafında şekillenen ideolojinin yerini doldurmaya başlamış ve bu çalışmanın yazıldığı 1990'ın son yıllarında da egemen ideoloji olma özelliğini, yükselen değerlere sahip olma niteliğini sürdürmüştür. Bir başka ifadeyle 19. yüzyıl sonuna kadar egemen olan ancak 20. yüzyılın büyük bir bölümünde arka planda kalan liberal ideoloji, sistemin krizine çözüm olacak sermaye birikiminin geldiği noktada yeni açılımlar sağlayacak önermelerle yeniden egemen yaklaşım, düşünce haline geldi. Klasik ekonomik yaklaşımın sistemin gereksinimlerine uydurulmuş yeri versiyonu olan "yeni liberalizm" önermelerine bakıldığı zaman Keynesyen ekonominin talep yönlü yaklaşımını reddederek ekonominin arz yönünü ön plana çıkarmakta olduğu görülür.[55]

Yeni liberal yaklaşımın başını Milton Friedman'ın çektiği monetarizm, ABD'de 1980 sonlarında, yıldızı yükselen "arz iktisadı" ve daha çok akademik çevrelerde büyük atılım

---

[53] **a.g.e.** s. 48
[54] Savran, **a.g.e** s. 35
[55] Koray, **a.g.e.** s.

yapan "ussal bekleyişler" okulları çevresinde odaklanan versiyonları olmasına karşın[56] bütün bu versiyonları tek bir nehrin kolları gibi biraraya getiren özgül yönleri vardır.[57]

Bu yaklaşım, argümanları çerçevesinde şöyle özetlenebilir:

-Yeni liberaller "serbest piyasayı" savunurlar. Bu yaklaşıma göre kriz, enflasyon, işsizlik vb. sorunlar piyasa mekanizmasının serbest işleyişine konulan engellerden ileri gelir. Bu görüşün gerisinde tarihi, Adam Simith'e kadar geri giden bir yargı yatar: Kapitalizm genel olarak ussal ve uyumlu bir toplumsal sistemdir ve iktisadi yaşamda ortaya çıkabilecek krizleri ortadan kaldıracak mekanizmaları içerir. En başta da fiyat sistemi aracılığıyla işleyen piyasa, her türlü dengesizliği giderecek özellikleri kendinde taşır. Yeter ki, piyasaya gereksiz müdahalelerle bu mekanizmaların çalışmaları engellenmesin. [58]

-Bu yaklaşım Keynesvari devlet müdahalelerini reddeder. Keynesci dönemde olduğu gibi devletin mali piyasalara müdahale etme gibi bir işlevi olmamalıdır. Ekonomideki temel sorunlar (enflasyon, işsizlik vb.), devletin gittikçe artan harcamalarından ortaya çıkmaktadır. Devletin harcamalarını, giderlerini karşılayamaması bir çok sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle devlet sosyal amaçlı harcamalarını kısmalı, minumuma indirmelidir.

-Anti-sosyal politikalar önerilmektedir. Bu çerçevede, Keynesci politikalar çerçevesinde devletin, iktisadi yaşama girişimci olarak yaptığı müdahaleler ortadan kaldırılmalıdır. Devletin özelleştirme üzerindeki, sermayenin üzerindeki yatırımcılığı engelleyen mali baskıları kaldırılmalıdır. Yani sermaye üzerindeki vergi yükü hafifletilmelidir.

-Piyasaları müdahaleden arındırma salt devletin müdahalesi bazında değil, bu çerçevedeki tüm mekanizmalar bazında ele alınmalıdır. Bu bağlamda "sendikalar" gibi örgütlenmeler de piyasaya müdahaledir. Sendikaların yüksek ücret talep ve oluşumları, piyasa

---

[56] Ayrıntı için bkz. James T. Campen ve Arthur Mac Ewan, "ABD'de Bunalım Üzerine Muhafazakar Tartışmalar", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 407-442

[57] Savran, **a.g.m.**

[58] **a. g.m.** s. 36

dengesini bozmakta işsizlik ve enflasyona yol açmaktadır. Sendikalar yeni liberalizmde serbest piyasanın işleyişini engelleyen unsurlardandır; sendikasızlaştırma.

-Yeni liberalizm, serbestliği salt ulusal düzeyde değil, uluslararası alanda da savunur. Yani uluslararası alanda sermaye dolaşımının önündeki engeller kaldırılmalıdır; globalleşme

-Yeni liberalizm ilk olarak Keynesciliğin "koruyucu devlet, refah devleti" nitelemeleriyle şekillenen devletin toplumsal bazdaki "sigorta devlet" işlevini ortadan kaldırmaktadır.[59] Bu çerçevede ilk uygulamalar, ABD'de Reagan, İngiltere'de Teacher döneminde gündeme getirilmiş, sigorta ve işsizlik yardımlarının kısılması yoluna gidilmiş, bunu Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri izlemişlerdir.

İngiltere'de yeni liberal politikalar üç temel uygulamayla hayata geçirilmiştir: Devletin etkinliğini kısmak için öncelikle kamu harcamaları (özellikle sosyal amaçlıdanlar) kısılmıştır. Yine bu çerçevede bir vergi reformu gerçekleştirilmiştir. Vergi reformunun amacı "yüksek vergi oranlarının girişimciler üzerindeki olumsuz etkisini kırmak için, sermaye üzerindeki vergi yükünün azaltılması" biçiminde olmuştur.

İkinci uygulama ücretlerin düşürülmesi ve çalışma yaşamının esneklikleştirilmesi doğrultusunda olmuştur. Bu çerçevede sendikaların etkinlik ve kapsamını daraltmaya yönelik sendikal yasalar ve uygulamalar yürürlüğe konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü olarak, "özelleştirme" uygulamaları gündeme getirilmiştir.[60] Özelleştirme Keynesci dönemde örgütlülük kapsamı genişleyen sendikaların, yeni liberal dönemde kapsamının daraltılması ve etkinliğinin azaltılmasının bir yöntemi olduğu gibi, devletin

---

[59] Keynesci dönemde devletin sigorta işlevi emekçilerin bazı yeni haklardan yararlanmalarını sağlamıştır. Bu hizmetlerin üretilmesi ise toplam toplumsal artı değerden önemli bir eksilmeye yol açıyordu. Devletin sigortacı işlevi, karı ve birikimi sınırlayan bir etkendi. Kar oranının düşüşü de sermaye için bu ağır bir yük oluşturuyordu. Sermaye bu nedenle devletin sigorta işlevlerinden kurtulmak istemektedir. (Savran, a.g.e. s. 52) İngiltere'de Muhafazakar Parti'nin 1979'dan beri yürüttüğü istihdam politikaları sendikaların gücünü kırmaya yönelikti. Yasal değişikliklerin temel eksenini, işçilerin toplu pazarlık gücüne sahip olma hakkının inkarı ve böylece işverenlerin istihdamın boyutunu belirleme yetkisinin tanınması oluşturmaktadır. Sendikanın dışlanması (union exclusion) olarak adlandırılan politikalar çerçevesinde sendika üyesi olmayanlara, sendikalar karşısında yeni haklar tanınması ve toplu pazarlığın ölçeğinin ve kurumsallaşmasının azaltılması yoluna gidilmiştir. Bkz. Nurcan Özkaplan, **Sendikalar ve Ekonomik Etkileri**, Kavram Yayınları, İstanbul, 1998, s. 191

[60] Koray, **a.g.e.** s. 14

sermayeye yeni kar alanları açmasının, piyasaların devletin ekonomik denetiminden arındırılmasının da bir yöntemi olmuştur. [61]

İngiltere'den başlayarak özelleştirme uygulamaları Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmıştır. 1970 sonlarında İngiltere ve ABD'de muhafazakar partilerin iktidara gelmesi yeni liberal parasalcı politikaların yükselişini sağlayacak siyasi ortamı da sağlamıştır. Ancak özelleştirme özellikle borçlu gelişmekte olan ülkelere uluslararası sermayenin girmesinin bir aracı olarak, politikalara hizmet etmiştir.

ABD'de de Reagan döneminde üç yıl içinde sermaye üzerindeki vergi oranları %30 düzeyine indirildi. Sosyal fonların kısılmasına yönelik uygulamalar hayata geçirildi. Bu iki ülkeyi diğer gelişmiş kapitalist ülkeler izledi. Ancak ABD'de Reagan, İngiltere'de Teacher'in yeni liberal politikaların uygulanması ve yayılmasında öncülükleri, bu politikaların Reaganizm ve Teacherizm olarak anılmalarına yol açtı.

1980 sonları ve 1990 başlarında sosyalist bloğun çözülmesi kapitalist sistemin sınırlarını iyice genişletirken, yeni liberal politikaların önermelerine olanak sağlayacak siyasal ideolojik koşulları da beraberinde getirdi. Serbest piyasa ideolojisi adeta tartışılmaz bir mutlak seçenek olarak ortaya konulurken, sermayenin dünya ölçeğinde sınırsız biçimde her düzeyde dolaşımının bir slogan aracı olan "globalleşme" sürecinin ivmesi de hızlandı.

1.1.5.3. Globalleşme ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Yeni Liberal Politikalar

Globalleşme olgusu, temel olarak 1980 sonrası yıllarda ortaya çıkan ve temelde karlılığı yükseltmek amacıyla, merkez sermayesinin kendiliğinden hareketini her biçimiyle bütün sınırları adım adım yıkmasını böylece karını azamileştirmeyi gerçekleştirmesini anlatan bir süreçtir.[62] Yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini artırıcı ve yaygınlaştırıcı

[61] Yeni liberal dönemde sendikal örgütlülüğün kapsamı yalnızca İngiltere'de değil gelişmiş kapitalist ülkelerde de daralmıştır. Örneğin, ABD'de 1970 yılında %30 olan, sendikalaşma oranı 1990'da %13'e inmiştir.
[62] Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar, Bilim Sorunlar Dizisi, İstanbul, 1994, s. 78, 1980'li yıllar gelişmiş kapitalist ülkelerde yeniden bir durgunluğun yaşandığı yıllardır.

bir haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, sermayenin dolaşımının başlaması globalleşmeyi yarattı. 1980'li yılların başından itibaren hem gelişmiş kapitalist ülkeler kendi içinde mali piyasaları ve sermaye hareketlerini her türlü denetimden arındırma yoluna girdi hem de gelişmekte olan ülkeleri kendi sermayelerinin gereklerine uydurdular. Çünkü kar haddi azalışına karşı bir çözüm, gelişmekte olan ülkeleri serbest piyasa ekonomisine çekip, bu ülkelere her türlü sermayenin (portfolio yatırımları, dolaysız yatırım, kredili, kısa vadeli sermaye girişleri) giriş serbestliğini sağlamak, böylece durgunluğa yeni bir kapı aralamaktı.

Sermayenin uluslararasılaştığı ve krizlerin dünya ölçeğinde yaşandığı kapitalizmin geldiği aşamada, yeni liberal tezlerin ortaya koyduğu önermelerin tek ya da birkaç ülkeyle sınırlı kalması, sermayenin kar haddinin yükseltilmesine elverişli ortam sağlamazdı. Bu nedenle 1980'lerin sonunda başlatılan "devletin küçültülmesi istihdam güvencelerinin gevşetilmesi, ücretlerin eritilmesi, piyasaların her açıdan serbestleşmesi (genel olarak deregülasyon) gibi uygulamaların gelişmekte olan ülkelerde de hayata geçirilmesi, bu nitelikleriyle bu ülkelerin globalizasyon sürecine katılmaları gerekiyordu.

Bunun için global bir yeni liberal iktisadi sistem içinde, dünya düzenini yerleştirmek için sistematik ve bütünleşmiş etkin bir ödüllendirme, cezalandırma araçları ağı kullanılmıştır. Kredi, borç hafifletilmesi, yardım/kredi sınırlandırması, yasaklar, cezalandırmalar, iktisadi ambargo, hatta tahrip etme ve savaş bu planın parçaları olmuştur.[63]

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, güçlü yaptırım araçlarıyla donatılmış gelişmiş kapitalist-emperyalist ülkelerin ve uluslararası sermayenin çıkarları gereği, globalleşmiş bir dünya düzeyinin oluşturulması doğrultusunda gelişmekte olan ülkeleri hizaya getiren kuruluşlar olmuşlardır.

62Gülten Kazgan, "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM'nin Kalkınma Stratejileri", **Petrol-İş Yıllığı '93-94,** Petrol-İş Sendikası Yayınları, s. 545

1970'li yıllar boyunca gelişmiş kapitalist ülkelerin ellerinde biriken fonları merkez kapitalist ülkelerde kullanmamaları üzerine, bu fonlar IMF denetiminde gelişmekte olan ülkelere krediler biçiminde aktarıldı ve genelde de ithal-ikameci ekonomik politikalar uygulayan bu ülkeler gereksinimleri olan ithalatı, ihracatlarını artırma gereği duymadan sağlayabildiler. Çünkü sonuçta bu fonların önemli bir kısmı merkez-kapitalist ülkelere ihracat geliri olarak dönmekteydi. Ancak bu süreç gelişmekte olan ülkelerin borç ve faiz yüklerini sürekli artırıyordu. [64] 1979'daki petrol fiyatlarındaki ikinci büyük sıçrama, çoğunluğu petrol üreticisi olmayan borçlu gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açıklarını iyice artırırken, döviz sıkıntısı nedeniyle, genelde dışa bağımlı sanayilerinde daralmaya ve iç piyasalarda ürün sıkıntısına yol açtı.

Borçlarını ödeyemez duruma gelen ve dahası sıkışık ekonomilerine yeni dış kaynak bulamayan gelişmekte olan ülkelerin borç krizini yükselten etkenlerden birisi de 1970 sonlarında faiz oranlarının yükselmesi olmuştur. 1978'te azgelişmiş ülkelerde verilen kredilere uygulanan faiz oranı 1978'de %17.5 olmuştur. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin yeni borçlanmalarını zorlaştırmıştır.

Diğer yandan, GOÜ'lerin dış ticaret açığını artıran bir başka olgu da, gelişmiş ülkelerin 1980'in başından itibaren uygulamaya başladıkları yeni korumacılık olmuştur. Yeni korumacılık, GOÜ'lerin gelişmiş ülkelere olan ihracat kapasitelerini daraltmıştır.

GOÜ'lerin ekonomilerini sıkıştıran ve dış borç krizini yükselten bir başka etken de, 1980'in başlarından itibaren, bu ülkelerden yabancı sermayenin kaçışı olmuştur. [65]

1970'li yılların başında azgelişmiş ülkelere yönelen fonların, 1970 sonlarında yukarıda saydığımız nedenler ile bu ülkelere akışını durdurmaları, bu ülkelerin ekonomilerinin sıkışmasına, borç ödeyemez duruma düşmelerine yol açtı. Bu durum karşısında, IMF,

---

[64] Gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borçlarının Gayri Safi Milli Hasılalarına oranları 1970'te %14.4 iken, bu oran 1980'de %29.2'ye 1985'te %48'e, 1987'de %54.5'e yükseldi. Balkan, **a.g.e.** s. 143

[65] Sadece, Arjantin, Brezilya ve Meksika, Filipinler ve Venezüella'dan 1980'in ilk yarısında toplam 100 milyar dolarlık sermaye kaçışı olmuştur. Balkan, **a.g.e.** s. 115

1990'lara gelindiğinde 2 kat arttı. [68] Globalleşme süreci, gelişmiş kapitalist ülkeler ile gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkeler arasındaki gelir uçurumunu büyüttü. Ergin Yıldızoğlu'nun da saptadığı gibi "globalleşme artık tarih olmuş bir kısım salgın hastalıkları (yarattığı gelir uçurumu nedeniyle) dirilterek globalleştirdi. Örneğin 1990 ortalarında hergün veremden 7000 insan ölmeye başladı.[69] GOÜ'lerde IMF'nin önerdiği politikalar ve globalleşme nedeniyle gıda üretimi düştü. 2000'lerde de özellikle GOÜ'leri etkileyecek şiddetli bir gıda krizi beklenmektedir. Birleşmiş Milletler yeni liberal politikaların ve globalleşmenin dünya ülkeleri arasında Kuzey (zengin) ile Güney (yoksul) arasında gelir uçurumunu artırdığı, ülkelerdeki gelir dağılımını da sosyal patlamalar düzeyinde dengesizleştirdiğini vurgulamaktadır.[70]

Yeni liberal politikalar, uygulandığı ülkelerde yerleşik değerleri alt-üst etti. Yeni liberalizm kendine uygun "insan" tipini yarattı. Yarattığı ortamda bireyciliği güçlendirdi. Ekonomilerde hiçbir ideoloji maddi temelden yoksun olarak ortaya çıkmıyor. Sosyal devlet olgusu varken, reel üretim artışlarına dayanan büyüme süreçleri yaşanırken toplumsal gelirin toplumsal olarak artırılması ve bölüşümün düzelmesi önemli hedefti. Parasalcı yeni liberal politikalar sürecinde bunlar yitirildi ve yitirilmek zorundaydı. "Özellikle mali piyasaların patlayıcı bir hızla büyüdüğü ve küreselleştiği bir ortamda, parasal sermayenin kar haddini artırırken, ideolojisi, aşırı bireycilik olmak zorundaydı."[71]

1.2. Türkiye'de Yeni Liberal Politikalar

Türkiye'de yeni liberal politikaların uygulanmasına yol açan nedenler içinde diğer GOÜ'ler için de geçerli genel dışsal nedenler ve Türkiye'nin kendi özgün ekonomik, sosyal, siyasal koşullarından kaynaklanan nedenler bulunmaktadır. Bu süreci algılayabilmek için

[68] Ergin Yıldızoğlu, **Globalleşme ve Kriz**, Alan Yayımcılık, İstanbul, 1996, s. 62-63
[69] a.g.e. s. 239
[70] **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1997
[71] Kazgan, **1994**, s. 110

nedenleri birbirinden ayırarak irdelemek yerine, bu sürece içsel olanlarla dışsal olanların karşılıklı etkileştiği bir diyalektik süreç olarak bakmak gerekmektedir.

Türkiye'de her bir sonrakinde dünya konjonktürüne paralelliği artan ekonominin tıkandığı dönemlerde askeri darbelerin gündeme geldiği gerçeğinin altını çizmek gerekmektedir; çünkü son kriz ve ekonomi politikalarında son dönüşüm de bir askeri rejimin oluşturduğu toplumsal-siyasal koşullarda gerçekleşmiştir.

Benzer bir sürecin Latin Amerika ülkelerinde de yaşandığını gözardı etmemek gerekir. Örneğin, Türkiye'de 1950'li yılların sonundaki ekonomideki krizin ardından 1960 darbesi, 1969'ların ardından 1970'in başında ikinci bir askeri darbe, 1970'in sonundaki son kriz ve daralmada üçüncü darbe gelmiştir.

Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerin zamanlaması, şiddeti ve etkileriyle bunlara üretilen çözümler, bağımlı bir ekonominin gelişme ve değişme çizgisini belirler. Merkezdeki ülkelerin yarattığı krizler, bir gecikmeyle -diğer bağımlı ülkelerde olduğu gibi- Türkiye'ye intikal eder. Krizin boyutları da krizin intikalini geciktirmek için iktidarların uyguladığı politikaların niteliğine, dünyada yaşanan diğer siyasal ve ekonomik nitelikteki olayların seyrine göre belirlenir. Aynı şekilde, Türkiye'nin krizi ne kadar kolaylıkla atlatacağı da bağımlı bir ekonomiye sahip olmaktan kaynaklı olarak için merkezin tavrından bağımsız değildir: Uluslararası ilişkiler düzleminde merkezin Türkiye'ye atfettiği konum ile yakın ilişki içinde gelişir. Türkiye'nin yaşadığı son kriz ve bu krizin aşılması için ortaya konulan koşullar da bu bağlamda gerçekleşmiştir.[72]

1.2.1. Türkiye'yi Krize Getiren Koşullar

Türkiye ekonomisi 1960'lı yılların başında Anayasa'da da ifadesini bulan planlı-ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamaya başladı. 1958'deki kriz ve Türkiye'nin dış borç

[72] Kazgan, **Petrol-İş 93-94,** s. 600

taksitlerini -ki bunların önemli bir bölümü özel borçlar- ödeyememesi üzerine, Türkiye'nin resmi kanaldan konsorsiyum kredilerini alabilmesi beş yıllık kalkınma planlarını uygulaması şartına bağlandı.[73] Bu dönemde ithal ikameci endüstrileşme hedef tam olmasa da tüketim mallarına olan talep nedeniyle dayanıklı tüketim mallarında yoğunlaşmıştır.[74] Ancak bunun yanısıra özellikle kamu kesiminin katkısıyla, demir-çelik, bakır, alüminyum, petro-kimya ve kimya, inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarda da devlet eliyle ithal ikamesi süreci tamamlanmıştır.[75] Ancak, planlı ithal ikameci kalkınmanın en önemli özelliği özellikle imalat sanayinin ithal girdi bağımlılığının yüksek oluşudur. İmalat sanayinin bu bağımlılığı, ekonominin dövize olan gereksinimini sürekli olarak artırıyordu. Dayanıklı tüketim mallarında tamamlanan ithal ikamesinin kolay aşamasından sonra, ara ve yatırım mallarının ikamesini amaçlayan ileri aşamalar, daha çok sermaye ve daha ileri teknoloji kullanımını gerektiriyordu. Bunun anlamı ithal bağımlı yeni teknolojiler için daha fazla dövize gereksinim duyulmasıdır.[76]

Türkiye 1960'ın ikinci yarısı ve 1970'in ortalarına kadar Batı Avrupa ülkelerinde çalışmaya başlayan işçilerin gönderdikleri dövizlerle bu gereksinimi belirli ölçüde karşılamıştır. Ayrıca kredi alınmasında da uluslararası finans çevrelerinden önemli sorunlarla karşılaşmamıştır.

Diğer GOÜ'lerde olduğu gibi, Türkiye'de döviz konusunda ilk sıkıntı 1974 petrol krizinde ortaya çıktı, Türkiye bunu yeni borçlanmalarla geçiştirebildiyse de, Türkiye'nin döviz gereksinimi arttı.

Türkiye'nin ithal-ikameci modeli, iç pazara yönelik temel tüketim malları üretimi yapmaktaydı ve dış rekabetten devletin korumacı dış ticaret politikalarıyla korunuyordu. Özellikle özel sektörün örgütlendiği bu sektörler ülkenin dış kaynak gereksinimini

---

[73] **a.g.e.** s. 679
[74] Koray, **a.g.e.** s. 121
[75] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 96
[76] Nurcan Özkaplan, **a.g.e.**,. s. 133

artırmışlardı. Verimlilik, teknolojik yenilenme gibi kaygılardan uzak biçimde üretim yapan bu sektörler Türkiye'nin 1970 sonlarında girdiği döviz sıkıntısında en önemli nedeni oluşturmuşlardır.

Bu sanayiler, salt iç pazara yönelik üretim yaparlarken, 1970'in sonlarında iç pazarda bir daralma yaşanmaya başlandı. Bu daralma sanayide kapasite kullanım oranlarındaki düşüşle kendisini ortaya koydu. 1970 ortalarından itibaren artan ithalat giderlerinin getirdiği baskıyla borçlanma gerekliliği yükselmişti.[77]

Özel sektördeki pazar daralması, döviz gereksinimi dolayısıyla Türkiye'nin dış borç yükünün artması ve döviz gereksinmesinin yükselmesine ek olarak, Türkiye'yi adım adım krize götüren bir başka etken de, sermayenin kar haddindeki düşüştür. Bunun en somut göstergesi de ücretin katma değer içindeki payının yükselişidir. Türkiye'de ücretin katma değer içindeki payı 1976 yılında %29.8, 1977 yılında %35.1, 1978 yılında %31.2 ve 1979 yılında %32.2 olarak gerçekleşmiştir. İşçiler hızlanan enflasyona karşın, sendikal mücadele yoluyla iyi ücret artışları elde etmişler; ücret/kar ilişkisinin sanayii sermayesi aleyhine dönmesine yol açmışlardır.[78] Sermayenin kar haddindeki düşüş, 1970'in ikinci yarısında sermayenin sendikalara ve sendikalı işçilere tepkisinin artmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin borç krizinin ilk ciddi yansıması Türkiye'nin 1978'de vadesi gelen borçları ödeyememesi ile ortaya çıktı. Aynı dönemde, döviz sıkıntısına paralel ithal edilen girdilerdeki kıtlıklar birçok ürünün kıtlığına, karaborsaya, elektrik kesintilerine, hızlı büyüyen kara paraya yol açtı.[79] Aynı yıl IMF devreye girdi ama iktidardaki CHP hükümeti, IMF ile anlaşamayınca Türkiye Mart 1979'a kadar kaynak sağlayamadı. AP Hükümeti döneminde IMF ile yürütülen görüşmeler sonucunda istikrar paketi yürürlüğe konuldu ve belirli ölçüde dış kaynak sağlandı. 2.8 milyar dolarlık kaynağın yanısıra, ödemesi gelen dış borçların ödeme takvimde esnetildi.

---

[77] Özkaplan, **a.g.e.** s. 134
[78] **a.g.e.** s. 133
[79] Kazgan, **1994,** s. 178

Aynı dönemde Türkiye'deki siyasal terör ortamı ve istikrarsız hükümetler, adım adım yükselen ekonomik krizi dizginlemeye yönelik önlemlerin uygulanırlığını güçleştiren bir ortam oluşturuyordu.

1979 ve 1980'de iki kez OPEC'in petrol fiyatlarını çok yüksek oranlarda artırması, petrol ithalatçısı ülkeleri sarsarken, ağır bir kriz yaşayan Türkiye'nin döviz-borç krizini tırmandırdı.

Bu noktaya gelen krizde sonuç IMF'ye başvurmak yoluyla dış kredi musluklarının açılmasını sağlamak oldu. IMF'nin ileri süreceği koşullar ise Merkezin o günkü politikalarıyla belirlenmekte idi. 1958 krizinde IMF, Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarını uygulaması konusunda direndi. IMF, bu kez, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçmesini kredi musluklarını açmak için şart koştu.[80] Yani Türkiye'yi yeni liberal politikalar sürecine sokmayı şart koşuyordu. Çünkü Türkiye ve bir dizi gelişmekte olan ülkenin borç krizine sürüklenmesi, finans merkezlerini önlem almaya itmişti. Bu nedenle uluslararası bankalar ve Dünya Bankası, IMF ile işbirliğine girerek, IMF onayına bağlı kredi sistemine geçtiler ve merkez için temel politikalar olan serbest piyasa ve globalleşme gelişmekte olan ülkelere dayatılacak politikalar olarak belirlendi.[81]

1.2.2. Türkiye'de Yeni Liberal Politikalar

Türkiye'de yeni liberal politikaların uygulanma süreci, 24 Ocak Kararları olarak anılan ve 24 Şubat 1980'de dönemin AP Hükümeti'nin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından açıklanan ve yürürlüğe konan istikrar önlemleri ile başladı.

24 Ocak 1980 İstikrar Önlemleri temelde, ihracata dönük büyüme stratejisini, dışa açık büyüme ya da uzun dönemde dünya ekonomisiyle bütünleşme hedefini belirleyici unsurları içeren politikalardan oluşmaktaydı. Türkiye'nin serbest piyasa koşullarında dışa açılması kısa

[80] Kazgan, **Petrol-İş 94,** s. 679

ve orta dönemli hedef olarak ortaya çıkmakta, 1978 yılından itibaren IMF'nin istikrar programlarıyla gündeme gelen ödemeler dengesi, dış borç sorununa çözüm ve iç dengelerdeki bozulmanın giderilmesi, esas olarak dışa açılma eksenine oturtulmaktaydı. Bu çerçevede en köklü kararlar 24 Ocak 1980 tarihinde alınmış piyasaların serbestleştirilmesi, dışa açılma veya uluslararası sermaye ile bütünleşme dolayısıyla yeni liberal politikaların uygulanması 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca devam etmiştir.

Korkut Boratav, halen devam eden bu Türkiye'nin liberalleşme ve uluslararası kapitalizm ile entegrasyon sürecini, 1980'den 1994 yılına kadar politikalardaki değişim ve sıçramaya göre üç alt döneme ayırmaktadır:[82] 1- 1981-1983 Dönemi Askeri Rejim Altında Liberal Ekonomi 2-1984-1988 Dönemi ANAP'lı Yıllar ve Tıkanma 3-1989-1993 Dönemi Popülizme Kayış ve Konvertibilite. Biz bu alt dönemleştirmeye Askeri Yönetim Öncesi Dönem; 24 Ocak Kararları ve 1993 Sonrası Popülist Politikaların Sonu olmak üzere iki alt başlık daha ekleyerek, Türkiye'nin 1980 ve 1990'lı yıllardaki yeni liberal politikalara uyumlaştırma sürecini özetleyeceğiz.

1.2.2.1. 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi

24 Ocak İstikrar Kararları belirtildiği gibi AP Hükümeti döneminde alınmıştır. Bu kararlar, sadece bir istikrar programı özelliği taşımamaktaydı; uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla pazarladığı içte ve dışta piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi temel stratejik hedef etrafında oluşan bir yapısal uyum perspektifi taşımaktaydı. Programın zamanla bu boyutu daha fazla ön plana çıkmıştır.[83]

---

[81] Kazgan, '94 s. 183
[82] Korkut Boratav, "İktisat Tarihi, 1981-1994", **Türkiye Tarihi (Bugünkü Türkiye 1980-1985),** Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1995, s. 163
[83] Boratav, 1990, s. 122

Programla ilgili bir saptama da; AP Hükümeti'nin bu programının, sistemin sürekli olarak emek aleyhtarı bir doğrultuda işleyebilmesini sağlayacak araçlarından yoksun olmasıydı.

24 Ocak Kararları temel olarak Türkiye'nin ithal ikameci politikalarını terkettiğini ve dışa açık büyüme strateji çerçevesinde ekonominin yeniden yapılandırılacağını ortaya koyuyordu. Bu çerçevede,

- KİT ürünlerine yüksek oranlarda zamlar yapıldı ve bu süreklileştirildi
- Faiz hadleri yükseltildi.
- TL'nin aşırı değerlendirilmesine son veren gerçekçi esnek kar uygulamasına geçildi.
- İhracatın ve yabancı sermayenin teşviki, ihracata sigorta ve finansmanla kurumsal destek sağlanması kararı alındı.
- Sübvansiyonların kademeli olarak ertelenmesi ve fiyat kontrollerinin kaldırılması kararı alındı.

Bu kararlar çerçevesinde TL'nin değeri 24 Ocak 1980'de dolar karşısında %40.62 oranında düşürüldü.

24 Ocak Kararları'nın alınmasının ardından Haziran 1980'de IMF ile 3 yıl süreli yeni bir stand-by anlaşması imzalandı. Daha sonra bu anlaşma bir yıl daha uzatıldı.[84]

Ancak gerek IMF, Dünya Bankası ve temsil ettikleri uluslararası sermayenin gerekse yerli sermayenin, 24 Ocak 1980'de alınan kararların uygulanmasıyla "emek aleyhtarı" kararların hayata geçirilmesi doğrultusundaki beklentilerine bu program,s gerekli araçlardan yoksun kaldığı için yanıt veremedi. Çünkü, 1961 Anayasası ile büyük ölçüde yasal haklara kavuşmuş olan işçi sınıfının etkili bir sendikal örgütlülüğü vardı. Kaldı ki, mevcut yasaların çerçevesini belirlediği toplu pazarlık düzeninde emek aleyhtarı mevcut kararlar alınsa bile uygulanması olanaklı değildi.

---

[84] T. Güngör, **"Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990"**, Afa Yayınları, 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 18, İstanbul, 1993, s. 167-168

İşte 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen rejim değişikliği 24 Ocak Programı'nın önündeki bu engeli ortadan kaldırdı. Bu dönemde işgücü piyasası, ekonomi dışı yeni askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alındı. Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, ikinci büyük işçi konfederasyonu DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na kaydırılması (ve böylece reel ücretlerin aşındırılmasının güvence altına alınması) sözü geçen askeri yöntemlere örneklerdir. 12 Eylül Askeri Rejimi döneminde oluşturulan 1982 Anayasası'nın sermaye-emek ilişkilerinde, açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri ile askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme, işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınmasını sağlamıştır. Askeri yönetim burada sözü edilen gelir politikalarına ilişkin düzenlemelerde TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve TİSK'in (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) görüşlerini izlemiştir. Türk-İş yönetimi ise aynı dönemde sendika aidatlarının check-off (kaynaktan otomatik kesilme) sistemiyle kesilmesi gibi bazı ödünler karşılığında, emek aleyhtarı yasal düzenleme ve kurumlaşmalara sessiz kalmıştır.[85]

12 Eylül Askeri Rejimi döneminde, yeni liberal politikalar çerçevesinde en temel dışa açılma önermesi olan "iç talebin kısılması ve maliyetlerin aşağı çekilmesiyle ihracatın teşviki ve yabancı sermayeyi ülke içine çekecek işgücü piyasasının oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanmasının koşulları" oluşturulurken esas olarak sermayenin düşen kar hadlerinin yeniden yükseltilmesi sağlanarak, liberalleşme sürecinin "kemer sıkma" safhası da tamamlanmış oldu.

Tablo 3

İmalat Sanayinde Katma Değer İçinde Ücretin Payı (%)

YILLAR	KAMU	ENDEKS	ÖZEL	ENDEKS
1980	35.3	100.0	27.5	100.0
1981	26.2	74.4	27.7	100.5
1982	23.5	66.7	26.3	95.4
1983	23.2	65.8	25.9	94.2

[85] Boratav, 1996, s. 163

1984	22.8	64.7	23.8	86.4
1985	18.6	52.7	22.8	82.8
1986	12.9	36.5	18.1	65.9
1987	17.0	48.1	17.4	63.2
1988	13.0	36.8	16.6	60.4
1989	17.6	49.9	19.6	71.3
1990	21.6	61.3	21.7	79.0

Kaynak: Koray, **a.g.e.**, s.152

Sözkonusu dönemde, (1980-1983) yapım endüstrisinde katma değer içindeki ücretin payı sürekli azaldı. Bu azalma 1980'li yıllar boyunca devam etti.

24 Ocak Programı 1980'li yıllar boyunca zaman içinde yeni öğeler eklenerek neredeyse kesintisiz bir biçimde, uygulandı.

İlk bakışta olağan fakat dozu yüksek bir istikrar programı gibi algılanan 24 Ocak Kararları'nın istikrarın ötesinde amaçlar taşıması, orta ve uzun dönemde ekonomide kapsamlı bir zihniyet ve yapı değişmesinin ön hazırlıklarını oluşturması niteliğinden kaynaklanmaktadır.[86]

T. Berksoy'un da belirttiği gibi sorun, "Dünyadaki yeni liberal ve piyasacı değişime uyum göstermenin Türkiye ekonomisi açısından kritik noktası önceki ekonomik modelin belirlediği üretim ilişkilerine bağlı olarak şekillenen ideolojik örgünün, bu ideolojik örgünün biçimlendirdiği zihinlerin yeni sürece uyumlaştırılma sorunudur." [87]

Bu uyumlaştırma için 24 Ocak Kararları ortaya konulurken "Alternatifi Yoktur" sloganı ile çok yoğun bir ideolojik kampanya yürütüldü. Bu iddiayla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin pek çok öğesi, zaman içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetildi. "Serbest Piyasa Ekonomisi", "Hür Teşebbüs", "Orta Direk", "Köşe Dönme" gibi 1980'li yıllarda yaygınlaşan terimler bu ideolojik kampanyanın temel taşları oldu.[88]

---

[86] Taner Berksoy, "Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e", **Petrol-İş Yıllığı 93-94**, Petrol-İş Yayınları, 1995, s. 596

[87] Berksoy, **a.g.m**,s.597

[88] Koray, **a.g.e**. s. 126

Ekonomik konularda liberal bir görüntü taşıyan bu model ve modelin söyleminin, Türkiye'nin siyasi tarihinin en baskıcı döneminde gerçekleştiğini de belirtmek gerekir.

1.2.2.2. 1984-1988 Dönemi

Türkiye'de Kasım 1993 seçimleriyle yeniden parlamenter rejime dönülmüş, 24 Ocak Kararları'nın alınması sürecinde önemli bir role sahip olan askeri yönetim döneminde ekonominin yönetimini elinde tutan Turgut Özal'ın partisi iktidara gelmiştir. Bu dönemde de piyasaların serbestleştirilmesi ve ekonominin dışa açılması doğrultusunda düzenlemeler sürdürülmüştür. Bu doğrultudaki ekonomik uygulamaların başlıcaları şöyle sıralanabilir: Aralık 1983'te yapılan düzenlemeyle ithalat rejimi değiştirildi ve ithalat büyük ölçüde serbestleştirildi. Döviz işlemlerinin serbestleştirilmesi süreci başladı. 1984 yılında da kambiyo rejimi değiştirilerek yurttaşların döviz bulundurmaları serbestleştirildi. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçti ve hisse senedi piyasası hareketlendirildi.

Yabancı sermaye yatırımlarına getirilen üst sınırlar kaldırıldı. İhracat teşviklerini artırıcı düzenlemeler yapıldı. Vergi yasalarında yapılan düzenlemelerle sermaye üzerindeki vergi yükleri hafifletildi.

Sözkonusu ekonomik düzenlemelere ek olarak, ANAP'ın programında özelleştirme ağırlıkla yer almıştır. Özelleştirme uygulamalarına hisse senedi satışlarıyla başlanmış, 1986'dan sonra blok satışlara geçilmiştir. Bu dönemde (1984 yılında) Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi oluşturulmuş ve bu kurum diğer işlevlerinin yanısıra özelleştirmeyi gerçekleştirme işlevini de üstlenmiştir. 1986 yılında çıkartılan "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi İle İlgili Hükümler" başlıklı yasa ile, özelleştirmenin hukuksal çerçevesi oluşturuldu.[89] Aynı dönemde özelleştirmeye zemin hazırlamak

[89] İzzettin Önder, "Özelleştirmeye Genel Yaklaşım", **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme**, Türkiye Maden-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1994, s. 32-34

doğrultusunda kamu yatırımlarının payı bilinçli bir şekilde geriletilmiştir.[90] Bu geriletme KİT'lerin yenilenme yatırımlarını yapamamasına yol açmış, 1980'in sonlarına doğru bu nedenle ortaya çıkan KİT zararları özelleştirme için bizzat Hükümet tarafından propaganda malzemesi yapılmıştır.

Bu döneme ilişkin bir başka olgu da emek aleyhindeki politikaların, 12 Eylül Askeri Yönetimi'nin oluşturduğu emek aleyhindeki yasal-kurumsal ortamda sürdürülmesidir. 1980-1983 döneminde başlayan ücretlerdeki reel erime bu dönemde devam etmiştir. 1988 yılında reel ücretler dönemin en alt seviyesine inmiştir. Ücretlerdeki reel erime %40'a ulaşmıştır.[91] İşgücü piyasasında olduğu gibi, destekleme alımlarının göreli olarak daraltılarak, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine seyretmesi sağlanarak tarım aleyhine olan politikalar da devam ettirilmiştir.

Böylece işgücü maliyetlerinin reel olarak düşürülmesi ve iç talebin kısılması doğrultusundaki uygulamalarda aşama kaydedildi. İşgücü maliyetleri, ücretlerin katma değer içindeki payı düşerken, kar oranı yükseldi. 1970'lerdeki sermayenin kar hadlerindeki düşüş yerini tırmanışa bıraktı. Sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi bu tırmanışın ivmesini artıran bir başka etken oldu.

Yine bu dönemde, 1985'ten itibaren, vergi gelirlerinde düşüşe de bağlı olarak, kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi yöntemi hızlandırdı.[92] Bu durum, bir yandan iç borçlanma yoluyla sermaye kesimine kamu eliyle yeni bir kaynak aktarımına yol açıp, reel faizlerin yükselmesine neden olurken, 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisini rant ekonomisi niteliği kazandıracak sürecin de temellerini attı.

---

[90] Örneğin, 1980 yılında kamunun sabit sermaye yatırımları içindeki payı %53 iken, 1980'li yılların sonunda %43'e inmiştir. Bu oran 1995 yılında %24'e kadar inmiştir. Ayrıntı için bkz. İzzettin Önder, "Özelleştirme", **Petrol-İş Yıllığı '95-'96,** Petrol-İş Sendikası Yayınları, s. 666

[91] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. 1990-1996 arasındaki Petrol-İş Yıllıkları, Petrol-İş Sendikası Yayınları. "Ücretler" başlıklı bölüm.

[92] Erinç Yeldan, **Türk Yapısal Uyum Sürecinde İktisadi Artığın Yaratılması ve Kaynak Transferi 1980-1989,** G.Ü. İktisat Bilimi Ders Notları, 1992, s.95

1983-1989 döneminde, 24 Ocak Kararları ile başlatılan ekonominin serbestleştirilme ve uluslararası kapitalizmle bütünleştirilme süreci, alınan ekonomik yasal önlemlerle sürdürülürken, iç talebin kısılması, sermayenin düşen kar haddini yükseltilmesi doğrultusunda ücret ve tarım kesimi gelirinin reel olarak geriletilmesi çabaları devam ettirildi. Bu çerçevede bakıldığı zaman 1980-1989 döneminde Türkiye'nin dışa açılmaya çalışılan rekabet gücünün üç şekilde artırıldığını saptamak mümkündür: İlki sağlanan verimlilik artışıdır. Özel imalat sanayiinde üretkenlik 1980'i 100 kabul edersek, 1989'da 136.7'ye çıkmıştır.[93] AT ülkelerinin yaklaşık dörtte biri düzeyinde olan işçi verimliliğinin 1980 sonrası artış göstermesi, ithalat tıkanıklıklarının yükselmesi ve dış pazara açılan firmaların üretim maliyetlerini düşürme yoluyla daha yüksek düzeyi sağlamış olmalarıyla açıklanabilir.

Rekabet gücünü artıran ikinci önemli etken, gelir politikasıyla reel ücretlerin aşındırılması ve iç pazarın cazip olmaktan çıkartılarak, ihracatın teşvikidir.

Üçüncü olarak kur politikalarının etkinliğidir. Reel döviz kuru uygulaması yanında ihracat teşvikleriyle sağlanan kaynak, Türkiye'nin ihracat performansını belirleyen önemli etkenlerdir.

Öte yandan bu dönem, toplumun alt sınıflarına dönük olarak yoz bir popülizmin de uygulandığı yıllardır. Bu yaklaşımın özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin programına -yeni liberalizme ve ideolojisine-, -yeni liberal ideolojiye- teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak olmuştur. Örneğin; gecekondu rantının yaratılması, ücretliye vergi iadesi, fak-fuk-fon gibi uygulamalar kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan yeniliklerdir.

Böylece sınıf tabanlı ekonomik taleplere yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün destekleme taleplerine karşı katı, ödünsüz bir çizgi izlenirken aynı

[93] Kazgan, **1994**, s. 187

kitleleri "kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici" özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji bu dönemin bölüşüm politikalarına egemen olmuştur.[94]

Bu yaklaşım aynı zamanda 1980 öncesinin belirli ölçüde varolan "sosyal devlet" olgusunun boşalan alanını liberal ideolojinin bireyci yaklaşımını dolduran bir işlev görmüştür.

1.2.2.3. 1989-1993 Dönemi

Bu dönemin belirleyici özellikleri bir yandan bölüşüm politikalarında popülizme zorunlu bir dönüş, öte yandan da dışa dönük liberalleşmede yeni ve radikal adımların atılması olarak gösterilebilir. Bu iki yöneliş kısmen birbiriyle ilişkilidir ve sonuçta Türkiye ekonomisini 1994 krizine sürükleyen koşulları da oluşturmuştur. [95]

Popülist politikaların devreye girişinde iki ana etken sözkonusudur. İlki, işçi sınıfı ve sendikalarla ilgilidir. 1988 yılına kadar ücretler reel olarak sürekli erimiştir. 1987 yılından itibaren ise işçiler ve sendikalar tepkilerini artırmaya başlamışlardır. Ancak bu tepkiler 1989 yılı baharına kadar Hükümet düzeyinde gerekli yanıtı bulacak, etki uyandıracak düzeye ulaşmamıştır. 1989 baharında, işçiler ülkenin her tarafında dalga dalga yayılan eylemlere girişmişler, tabandan oluşan bu tepkisellik de, sendika üst yönetimlerini, bu eylemleri daha geniş ve örgütlü yapmaya itmiştir. Bu dönemde, az sayıda da olsa grevler yapılmaya başlanmış, grev ve eylemler basında yer bulmuştur. Kamuoyundan da olumlu tepkiler alınmıştır. İşçi eylemleri ve grevler 1980'den beri yürütülen ücretleri eritme politikalarını zorlayan ilk etken olmuştur.

İkinci etken ise, 1987-1991 yıllarının ilk iki yılında[96] peşpeşe gelen seçim ve referandumlar olmuştur. Seçimler döneminin ilkeleri ANAP'ı popülizm gönülsüzce de olsa uygulamaya zorladı.

---

[94] Boratav, **1995**, s. 165
[95] Boratav, **a.g.e.** s. 167
[96] Berksoy, **a.g.m.** s. 612

Bu iki etken birleşince ANAP 1989 yılında kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde %42'lik bir zam yapmak zorunda kaldı. Kamu işçilerini memurlar ve özel sektör işçileri izledi. Tarıma yapılan sübvansiyonlar da kademeli olarak gevşetildi. Ücretlerdeki reel artışlar dönemin sonuna kadar sürdü ve 1979 seviyesine yaklaştı.

Tablo 4:

Yeni Liberal Dönemde Ücretler (Günlük)

YILLAR	TOPLAM (KAMU/ ÖZEL) ÜCRET	GERÇEK ÜCRET
1979	389.9	389.9
1980	654.8	311.5
1981	1.014.4	287.1
1982	1.252.8	375.9
1983	1.599	323.8
1984	2.090	285.2
1985	2.511	236.3
1986	2.983	208.5
1987	4.209	211.9
1988	7.041	202.1
1989	15.604	264.5
1990	28.619	296.0
1991	46.923	292.3
1992	79.526	291.3
1993	190.538	420.

Kaynak: **Petrol-İş 93-94 Yıllık**, s.245

Kamu ve özel sektör ortalaması günlük gerçek ücret 1979 yılında 389.9 lira iken, 1988 yılında 202.1 liraya kadar düşmüş, 1993 yılında, 1979 seviyesini de aşarak 420.1 liraya yükselmiştir.[97]

1983-1993 dönemini bir bütün olarak ele alırsak, iktisat politikalarının "yapısal uyum" diye adlandırılan serbestleşme boyutunda bir süreklilik vardır. Dönemin ilk on yılına 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal'ın çeşitli konumlarda damgasını vurması bu sürekliliğe katkı yapmış, 1991'de iktidara gelen DYP-SHP iktidarı ise, kısa bir duraksamadan sonra aynı politikaları sürdürmüştür.

Yeni liberal politikaların bu döneminde, Türkiye, yeniden bir borç krizine girme aşamasına gelmiştir. 1970 sonlarındaki dış borç krizine 1990'larda iç borç krizi eklenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, vergi yükünü azaltan yeni liberal hükümler, kaynak sağlamada iç borçlanma yöntemine yönelmişler, dış borcun yanısıra, iç borçlanma da önemli bir yöntem haline gelmiştir. Türkiye'nin dış borcu 1980 başında 13 milyar dolar civarındayken, bu miktar 1994 yılında 70 milyar dolar sınırına dayanmıştır.

Tablo 5:

1980-1993 Alt Dönemlerine İlişkin Nicel Göstergeler

	1981-1983	1984-1987	1988	1989-1994
Büyüme	5.0	6.9	2.1	2.7
Enflasyon	31.4	38.8	68.3	70.

Bu dönemde (1989-1994) büyüme, 1981-1988 arasındaki büyümenin çok altında kalarak, %2.7 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde, enflasyon hızlanmış %70'ler

[97] Ancak, bu artışlar özellikle özel sektör işçilerinin, önemli bir bölümü açısından, kağıt üzerinde kalmıştır. Çünkü 1992'den başlayarak özel sektör imalat sanayinde yoğun işçi çıkarımı yaşanmıştır. Toplu işçi çıkarımı krizin derinleştiği 1994 yılında doruğa ulaşmıştır. 1992-1995 arasındaki sirkülasyon konusunda kesin rakamlar olmamasına karşın yüzbinlerle ifade edildiğini belirtmek gerekir.

seviyesine yükselmiştir. Zaten 1990'larda enflasyon ivmesini artırarak sürmüştür. Hükümetler de enflasyondaki yükselişi, yeniden reel yükselişe geçen ücretlere ve KİT açıklarına bağlamışlardır. Bu eleştirilere işgücü maliyetleri 1980'li yıllara göre yükselen sermaye örgütleri de katılmıştır.

24 Ocak 1980'de dış baskılarla da olsa, Türkiye "ihracata dayalı kalkınma" adı altında uygulamaya konulan, önce 12 Eylül Askeri Rejimi ardından bu rejimin mirasından yararlanan Özal hükümetleri tarafından yerleştirilen, DYP-SHP koalisyonu tarafından da bütünüyle benimsenen yeni-liberal sermaye birikimi modeli çelişkilerinin ağırlığı altında, 1994 yılında 1996 ve 1997 yıllarında da devam eden bir krize girmiştir.

Yeni Krizin Belirtileri: 1994 yılı içinde ekonomi %6.1 arasında daralmıştır. Sanayide kapasite kullanım oranları 1993-1994 arasında 6.9 oranında daralmıştır. Nüfus başına GSMH yaklaşık %9 oranında daralmıştır.[98]

Yatırımlarda Gerileme: OECD'nin tahminlerine göre, sabit sermaye yatırımları 1994 yılında %21 oranında gerilemiştir. Enflasyon Yükselmiştir. Enflasyon 1994 yılında %125 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran Cumhuriyet Türkiyesi'nin en yüksek oranıdır.

İşsizlik: Türkiye'de bu konuda sağlıklı istatistikler olmamasına karşın, işsizlik 1994 yılında hızlı bir artış göstermiştir. Petrol-İş yıllığının hesaplamalarına göre işsizlik 1993 ve 1994 yılında işten çıkarmalarla 4 milyonu aşmıştır. [99]

İç ve Dış Borç Stoku: 1994 yılında devletin iç borçları öngörülen 1995 bütçesinin %80'i düzeyinde bir miktara (900 trilyon TL) ulaşmıştır. Dış borçlar ise 67 milyar dolara dayanmıştır.

Genel göstergeler bazında bu belirtileri gösteren kriz, uluslararası, finans pazarları adına derecelendirme yapan kurumların Aralık 1993'te kredi verilmesini spekülatif olarak nitelemeleri üzerine borç krizine dönüştü. Sadece yeni kredi alınamaz olmakla kalmayıp

[98] Sungur Savran, "Türkiye Ekonomisinde Kriz: 1994'ten 1995'e," **Petrol-İş 93-94,** s. 623
[99] **Petrol-İş Yıllığı 93-94,** s. 359-363

içerden de dışarı hızla fon kaçışı başladı. İç borçlanma için, faiz hadleri rekor oranlara, hazine bonolarında yıllık % 200'e çıkarılmasıyla kriz sürdü. Girdilerin pahalanması ve iç talebin daralması ortaya çıkınca tipik bir stagflasyon olgusu ortaya çıktı.[100]

Hükümet 5 Nisan 1994'te, ikinci bir 24 Ocak Kararları olarak nitelendirilecek kararlar aldı.

5 Nisan Kararları, 24 Ocak Kararları'nın liberal yönelişini, para arzını monetarist bir mantıkla kısıtlama, döviz kurunu iyice serbestleştirme, tarımsal üretime sübvansiyonu kısma ve en önemlisi özelleştirmelerle KİT'leri devletten tasfiyeyi öngörüyordu. 5 Nisan Kararları'nın ardından 600 bin işçi işsiz kalırken, ücretlilerin ücretleri eridi, enflasyon yükseldi. Türkiye'nin 24 Ocak'la başlattığı yeni liberal süreç, Türkiye'yi 14 yıl sonra bu sürecin başlatılmasına yol açan sorunları, (dış borç krizi, enflasyon, üretimde daralma, kamu açıkları vd.) daha da büyüterek ve bunlara başka sorunlar ekleyerek, yeni bir krize getirmiş ve 24 Ocak benzeri ikinci bir kararlar dizisiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Türkiye'nin yaşadığı krizler ve bunların giderilmesi, yeni liberal süreçte uyuşturucu bağımlılığından farklı değildir. Bireyin bunalımlı ve zayıf bünyesini rahatlatmak için nasıl uyuşturucu satıcıları onu bulup kendi çıkarları için bağımlı yaparsa, dış borç bağımlısının durumu da farklı değildir. Dış borç bağımlılığından kurtulmak isteyen siyasi iktidarlar için de bu yol geçerlidir. Siyasal-sivil ya da askeri iktidarların nereye varacağını düşünmeden IMF koşullarını kabul etmeleri, uyuşturucu krizini atlatmak için herşeyini satmaya hazır bağımlının durumundan pek farklı değildir. [101] Kazgan Türkiye'nin ağır faturalar ödediği yeni liberal süreci, 1990'ın ilk yarısında geldiği noktayı betimlemektedir.

Boratav'ın yorumuyla "1980-1993 döneminde istikrar politikaları bakımından büyük bir fiyasko sözkonusudur. Yeni liberal politikaların istikrar boyutu zaman zaman ihmal edilmiş, ayrıca, Ortodoks reçetelerin Türkiye'de fiyat ve dış denge bakımından istikrarı

[100] Kazgan, **94**, s. 686
[101] Kazgan, **95**, s. 679

sağlamaya yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası finans çevreleri, yapısal uyum politikalarına, yani ekonomik liberalizme monetarist istikrar programlarından daha fazla değer verdikleri için, dönemin büyük bölümünde Türkiye'yi gelişme yolundaki ülkeler arasında yapısal uyum politikalarını uygulama açısından, neo-liberal politikaların bir başarı örneği olarak göstermiştir."[102]

1.3. Türkiye'de Yazılı Basının Yeni Liberal Politikalara Yaklaşımı

Bu başlık altında Türkiye'de yazılı basınının yeni liberal politikalara yaklaşımı iki yarı periyotta örnekleme dahil edilen gazetelerin incelenmesi ile belirlenmiştir. İlk periyot yeni liberal politikaların Türkiye'de başlatan kararlar olma özelliğini taşıyan 24 Ocak Kararları'nın alındığı 1980 yılı Ocak ve Şubat aylarıdır. İkinci periyot ise, yeni liberal politikaların ikinci aşamasını oluşturma özelliğine sahip olan 5 Nisan Kararları'nın alındığı 1994 Nisan ayıdır. Gazetelerin yeni liberal politikalara yaklaşımları bu iki süreçteki haberleri ve yine bu konuyla ilgili köşeyazarlarının yazılarının irdelenmesi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. İki ayrı periyotta incelme yapılması, gazetelerin politikalara yaklaşımdaki değişim de gözlememizi sağlamıştır.

1.3.1. 24 Ocak Kararları'na Basının Yaklaşımı

Bu çerçevede, 24 Ocak Kararları sürecinde Hürriyet, Milliyet, Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri incelenirken, 5 Nisan sürecinde Tercüman gazetesinin yerine Sabah gazetesi inceleme kapsamına alınmıştır. Bunun nedeni, Sabah gazetesinin 24 Ocak Kararları'nın alındığı dönemde yayın hayatında olmamasıdır.

[102] Boratav, 95, s. 169

1.3.1.1. Hürriyet Gazetesinin Yaklaşımı

Hürriyet gazetesi haberlerinde 24 Ocak Kararları'nın ortaya koyduğu genel hedefleri ve temel uygulamaları, açıklayıcı bir biçimde değil; daha çok halkın günlük yaşamını ilgilendiren uygulamalarla, "sansasyonel" başlıklarla vermiştir.25 Ocak günü kararlar "Devalüasyon" manşeti ile duyurulurken, 26 Ocak günü habere yine birinci sayfadan devam edilmiş "Yandık Gene Yandık" başlığıyla KİT zamları haber yapılmıştır. Devalüasyon ve zamlar konusunda, yine birinci sayfadan, Hükümetin ve muhalefetin görüşlerine yer verilmiştir. CHP Genel Sekreteri Altan Öymen'in görüşü "Halk Bu Zamları Kaldıramaz" spotu ile verilirken, AP'li Maliye Bakanı Adnan Başer Kafaoğlu'nun görüşü ise "Şanssız Ama Gerekli Bir Operasyon" spotu ile verilmiştir. Kararların ekonomik, politik değerlendirilmesi köşeyazılarında yapılmıştır. Hürriyet Köşeyazarı Oktay Ekşi, "Günün Yazısı" başlıklı köşesinde 24 Ocak Kararları için "Alınan kararlar gerekliydi, ama kararı alan siyasiler için bir kumar" demektedir. Kararları genel olarak gerekli bir operasyon olarak gören Ekşi, kararların başarısı için vergi reformu, lüks tüketimin vergilendirilmesi, para arzının kısıtlanması gibi düzenlemelerin de yapılmasını önermektedir. Ekşi, bir anlamda önerileriyle kararların süreç içindeki tamamlayıcı öğelerini de bir ölçüde saptamıştır. Çünkü, sermaye üzerindeki vergileri hafifleten, dolaylı vergi (KDV, fon kesintileri vb.) uygulamalarını içeren bir vergi düzenlemesi ve para arzını sıkmaya yönelik düzenlemeler süreç içinde yapılmıştır.

27 Ocak 1980 tarihli Hürriyet gazetesi, KİT ürünlerine zamları, "Nefes Almak İstiyoruz" türü sansasyonel başlıklı haberlerle verirken, iç sayfalarda köşeyazarları da yazılarında kararların değerlendirmesini yapmışlardır.

Oktay Ekşi, köşesinde kararların başarısı için Türk toplumunun neler yapması gerektiğini sıralarken "Alışkanlıklarımızı, tüketim adetlerimizi değiştirmeliyiz" diyerek talep kısılmasının kararların başarısı için gereğine değinmektedir.

Metin Toker ise köşesinde, "Devalüasyon yapacaksın, zam yapacaksın, ücretler de artacak. 1950'den itibaren Batının telkiniyle politikalar uygulanıyor. Bu politikalar çıkış yolu değildir" demektedir. Toker, 24 Ocak Kararları'nın 1950'lerde de girişilen "dışa açılma" politikalarının bir başka biçimi olduğu gibi bir saptama yapmaktadır.

Hürriyet gazetesi 28 Ocak tarihli manşetinde, dönemin başbakanı Demirel'in kararlarla ilgili görüşüne yer vermiştir. Demirel, "Bu vahim durumun aranır olmasından korkarım" demektedir. Yine birinci sayfadan Hürriyet, 24 Ocak Kararları'nı Hükümetten cevap bekleyen soru başlıklarıyla sorgulamaktadır. Bu sorular 24 Ocak Kararları'nın temel hedeflerini sorgulamaktadır:

Soru: Üretim Artışı Nasıl Sağlanacak?

Yorum: Serbestlik Üretim Artışı Sağlamaz.

Soru: Tüketim Nasıl Kısılacak?

Yorum: Üretim Çeşidi Artırılırken Bu Olmaz.

Soru: KİT'ler Nasıl Kar Edecek?

Yorum: Siyasi İstismarlar Sürerken.

Soru: Devletin Kontrolü Nasıl Sağlanacak?

Yorum: (Bu Serbestlikle)

Soru: Sosyal Adalet Sağlanacak mı?

Yorum: Vergi Adaleti Sağlanmadan.

Aynı gün Oktay Ekşi köşeyazısında 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü uygulamaları değerlendirmeye devam ediyor ve KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest bırakılmasını doğru bulduğunu yazıyor.

Hürriyet, kararlarla ilgili haberlerini birinci sayfadan vermeyi sürdürüyor. Hürriyet, birinci sayfada kararları savunan görüşünü "Demirel 15 Hedef Gösterdi" başlığıyla verirken, hemen altında memur maaşlarındaki artışı, "Umut Verici Olay" başlığıyla veriyor.

Ekşi, yine kararların gerekliliğini savunuyor ve kararların vergi reformu ve vergi iadesi sistemi ile desteklenmesi gerektiğini belirtiyor.

Hürriyet'in sonraki günlerdeki haberleri de irdelendiği zaman, 24 Ocak Kararları konusunda şöyle bir yaklaşım ortaya çıkıyor: Hürriyet, haberlerinde kararları daha çok halkın günlük yaşamını ilgilendiren boyutlarıyla başlıklandırıyor ve veriyor. Haberlerde bir eleştirel yorum olmasına karşın, bu eleştiri daha çok okuyucunun ilgisini çekecek biçimde ve sansasyonel başlıklarla veriliyor.[103] Yine Hürriyet, sözkonusu dönemde de kendine biçtiği "tarafsızlık" misyonu çerçevesinde, Hükümetin kararı savunan görüşlerine ve muhalefetin kararları eleştiren görüşlerine yer veriyor.

Hürriyet'in haberlerinde kurduğu denge köşe yazarlarında da gözleniyor. Oktay Ekşi kararları genel olarak savunurken, Metin Toker ve İsmail Cem eleştiriyorlar. Böylece Hürriyet'in yayın politikasındaki çizgiyi, kararlara "siyasi kararlar" şeklinde yaklaşarak, haberlerinde sürdürdüğü görülüyor.

1.3.1.2. Tercüman Gazetesinin Yaklaşımı

Tercüman gazetesi 24 Ocak Kararları'nı "Kaçınılmaz Operasyon" başlığıyla veriyor. Bu başlık bile sözkonusu dönemde, siyasi yayın çizgisi merkez sağ ve Adalet Partisi'ne yakın bir çizgi olan Tercüman'ın kararlara olan pozitif yaklaşımını ortaya koyuyor.

Ertuğrul Soysal köşeyazısında kararların gerekliliğini savunarak, devalüasyonun Türk parasını karaborsacının elinden kurtaracağını, ihracatta işçi dövizi girişlerini özendirmek, dış kredileri çalıştırmak için, bu kararları savunacakların ağır basacağını söylüyor.

26 Ocak 1980 günü gazetenin birinci sayfasında, kararlarla ilgili başlıklar şöyle yer alıyordu:

- Devlete 300 Milyar Lira Yük Getiren Mal ve Akaryakıt Fiyatları Yeniden Düzenlendi.

- Demirel: "Amaç Durmuş Olan Türkiye Ekonomisini Canlandırma".

- İşçi Dövizi DM, 40.49'dan Alınacak.

Başlıklarda dikkat çeken bazı noktalar, ürün fiyat artışlarının "zam" sözcüğü yerine "yeniden düzenleme" olarak verilmesidir. İkinci olarak, devalüasyonun Almanya'da çalışan Türk işçiler ile ilgili pozitif sonucu açısından verilmesidir. Üçüncüsü ise, Başbakan Demirel'in kararları savunan açıklaması verilirken, kararlara karşı çıkan ve eleştirenlerin, başta Ana Muhalefet Partisi CHP olmak üzere görüşlerine yer verilmemesidir.

Tercüman'ın Başyazarı Nazlı Ilıcak, 26 Ocak'tan başlayarak yazılarında 24 Ocak Kararları'nı ve yeni liberal politikalara geçişi savunmaktadır. Ilıcak 26 Ocak tarihli yazısında kararları cesurca alınan kararlar olarak niteliyor, ancak, IMF'nin vaadettiği para gelince ancak hükümeti kutlamanın doğru olacağını söylüyor. Ilıcak, 26 Ocak'tan sonraki yazılarında 24 Ocak Kararları'nın uygulamalarını tek tek irdelemekte ve savunmaktadır. Ilıcak'ın görüşlerinin temel unsurları şöyle sıralanabilir:

- Devalüasyon iç dış fiyatlar arasında dengesizliği gidermek için yapılmıştır.

- Zamlar, kaynaktır ve üretmeden yapılan tüketimi dizginlemek için yapılmıştır. Enflasyon bu yolla dizginlenecektir.

- Kararlar IMF istediği için değil Türkiye ekonomisi gereksinim duyduğu için alınacaktır.

---

[103] Bu başlıklardan bazıları: "Zamlar Ezdikçe Eziyor" (31 Ocak, 1980), "Deterjan ve Sabuna da Zam" (1 Şubat 1980), "Kuru Soğan 30, Ispanak 50 Lira" (6 Şubat 1980), "Fiyatlar Artıyor Hükümet Bakıyor"

- Bu kararlar 18. yüzyılın "laisse-faire" yaklaşımıyla uygulanmayacak. Çünkü devlet tamamen piyasadan çekilmeyecek, parasal önlemler, kredi politikaları vb. ile serbest piyasanın yerleşmesi ve düzenli işlemesi için devrede olacaktır.[104]

Tercüman gazetesinin 24 Ocak Kararları ile ilgili haberlerinde kararları savunan niteliği, kararların gündemde olduğu Mart 1980'in ilk iki haftasında da devam etmiştir:

- Demirel: "Türkiye 1,5 Milyar Dolar ile Ayağa Kalkar".[105]

- 351 Milyarlık KİT Zararı 61 Milyara İndiriliyor.

-Türk İş: "DİSK'in 24 Ocak Kararları'na Karşı Olduğu Genel Grev Kararını Desteklemeyeceğiz."[106]

- DİSK'in Genel Grev Kararı Sert Tepkilere Yol Açtı.[107]

- Almanya 400 Milyon Mark Kredi Açıyor.[108]

24 Ocak Kararları'nın kısa sürede olumlu sonuçlar verdiği düşüncesini yaymak ve kararlara karşı tepkilerin rasyonel bir görüş olmaktan uzak olduğu doğrultusundaki birkaç örneğini sıraladığımız bu başlıklar devam etmiştir.

Tercüman gazetesinin Ilıcak dışındaki köşe yazarları, Ahmet Kabaklı (Gün Işığında Köşesi), Güneri Civaoğlu (Rapor Köşesi) yazılarında 24 Ocak Kararları'nı Türkiye ekonomisi için gerekli ve içinde bulunduğu borç-kaynak krizinden çıkaracak kararlar olduğu temelinde savunmuşlardır.[109] Aslında edebiyatçı olan Tercüman'ın sürekli köşeyazarlarından Ahmet Kabaklı 6 Şubat 1980 tarihli yazısında, Türk toplumunun ürettiğinden fazlasını tükettiğini belirterek, çözümün 24 Ocak Kararları ile getirilen "kemer sıkma" olduğunu belirtmektedir.

Civaoğlu ise Batı'nın Türkiye gibi bir müttefiki ve pazarı kaybetmemek için 24 Ocak Kararları'na ve bu kararları alan Demirel Hükümeti'ne destekten başka çaresi olmadığını

---

[104] Bkz. 26 Ocak-1 Şubat 1980 arasındaki Tercüman gazetesindeki Nazlı Ilıcak'ın köşeyazıları.
[105] **Tercüman**, 2 Şubat 1980
[106] **Tercüman**, 4 Şubat 1980
[107] **a.g.g**, 6 Şubat 1980
[108] **a.g.g**. 28 Ocak 1980
[109] **a.g.g**, 5-6-7 Şubat tarihli sayıları

savunmaktadır.[110] Civaoğlu, bir başka yazısında da bu kararlara karşı çıkmanın hasta ekonominin ölüme terkedilmekle eşanlamlı olduğunu belirterek "başka alternatif yok" tezini ortaya koymaktadır.[111]

Tercüman yazarlarından Emre Gönensay, kararlara bilim ve teknolojinin geldiği aşamada karşı çıkmanın yanlış olduğunu belirterek, kararların en önemli unsurunun ekonomiye liberal bir hava getirmesi olduğunu söylemektedir.[112]

Tercüman köşeyazarlarının kararları savunan çizgileri daha sonra da devam etmiştir. Tercüman'ın yaklaşımını özetlersek, merkez sağa yakın bir çizgisi olan Tercüman gazetesi ve köşeyazarları, 24 Ocak Kararları'nı hem kararları alan partinin merkez sağ parti Adalet Partisi olması hem de gazetenin sağ siyasi çizgisiyle uygunluk taşıdığı için desteklemişlerdir.

1.3.1.3. Milliyet Gazetesinin Yaklaşımı

Milliyet gazetesi 24 Ocak Kararları'nı "Fiyatlar Serbest ve Zamlar Geldi" başlığıyla birinci sayfadan vermiştir.[113]

26 Ocak tarihli sayfasında ise Milliyet kararlarla ilgili olarak, "Son Kararlar Genellikle Olumlu Karşılandı" başlığını yayınlamıştır. Bu başlığın altında kararlarla ilgili tepkiler verilmiştir. Üç akademisyen ve CHP'nin görüşlerine yer verilmiştir. Görüşleri alınanlar arasında da bir denge gözetildiği dikkat çekmektedir. CHP ve bir akademisyenin (Feridun Erin) kararları eleştiren görüşlerine yer verilirken, iki akademisyenin (Nejat Yalçıntaş ve Erdoğan Alkin) de kararları olumlayan görüşlerine yer verilmiştir.

Milliyet'in daha sonraki günlerde, 24 Ocak Kararları ile ilgili birinci sayfadaki haberlerinin başlıkları şöyledir;

---

[110] **a.g.g**, 6 Şubat 1980
[111] **a.g.g**, 27 Ocak 1980
[112] **a.g.g**. 27 Ocak 1980
[113] **a.g..g**. 25 Ocak 1980

- Zamlar Sürüyor, Kredi Geliyor. [114] Erbakan: "Demirel Milletin Kafasına İnsafsızca Vurdu." Halit Narin: "Alınan Kararlar Cesurca."

- DİSK: "Hükümet IMF'ye Boyun Eğdi"[115]

- Beklenen Krediler Geliyor[116]

- Ecevit: "Ekonomi, Hatta Devlet Büyük Çıkar Çevrelerine Teslim Edildi"[117]

- Ecevit: Bir Devlet Değişikliği Öngörülüyor[118]

Şubat ayının başından itibaren ise başlıkların değiştiği gözleniyor;

- Demirel: "Dış Yardımdan Memnunum."

- Van Lennep: "Kısa Sürede Kredilerin Çıkacağına İnanıyorum"

- Her Ay 300 Milyon Dolar Avans Sağlandı.

- Özal: 24 Milyar Doların Büyük Kısmı Mart'ta Geliyor.

- Matthöfer: "OECD" Yardımı Bu Yıl Daha Fazla Olacak."

- 25 Mart'tan Önce Önemli Miktarda Köprü Kredi Geliyor.[119]

Milliyet 24 Ocak Kararları konusunda Hürriyet gibi haberlerinde açık bir yaklaşım ortaya koymayıp, "tarafların" görüşleri çerçevesinde dengeli bir haber yapma çizgisi izliyor gibi görünse de, CHP'nin eleştirel tepkilerine biraz daha ağırlık verdiği söylenebilir. Milliyet'in Abdi İpekçi'nin yönetimi dönemindeki merkez sola yakın çizgisinin köklü değişime uğramamasının CHP görüşlerine daha fazla yer vermesinde etken olduğu saptaması yapılabilir.

Türkiye'de iletişim sistemi ile ilgili bölümde değerlendirildiği gibi, 1970'lerde ve 1980'in başında gazeteler genelde siyasi çizgileri paralelinde ve bu çizgiye yakın siyasi

[114] **a.g.g.** 26 Ocak 1980
[115] **a.g.g.** 27 Ocak 1980
[116] **a.g.g.** 28 Ocak 1980
[117] **a.g.g.** 29 Ocak 1980
[118] **a.g.g.** 30 Ocak 1980
[119] **a.g.g.** 6-7 Şubat 1980 sayıları

partilere yakın yayın politikalarına sahipti ve bu haber seçimi ve haberi biçimlendirmelerine de yansıyordu.

Milliyet'in köşeyazarlarının 24 Ocak Kararları'na yaklaşımları ise şöyleydi:

Örsan Öymen, "Politika Kazanı" adlı köşesinde kararları köktenci bir biçimde eleştirmektedir. Öymen, kararların bir IMF dayatması olduğunu, Batının ve ABD'nin çıkarlarını korumaya yönelik olduğunu belirterek, "Bu kararlar, Türkiye ekonomisinden ve Türkiye halkından çok şey alıp götürecek" demektedir.[120] Öymen, bir başka yazısında da kararları bir serbest pazar ekonomisini oluşturmaya yönelik kararlar olarak nitelendirmekte ve bu modelin Türkiye gibi bir ülke için uygun olmadığını söylemektedir.[121]

24 Ocak Kararları'na köşesinde yer veren Ali Gevgilili, kararların Batı ile bütünleşmenin bir gereği olduğunu belirterek, kararları savunmakta ve ekonomik liberalizmin, siyasal alana da yansıtılması için önlemlerin alınması gerekliliğini belirtmektedir.[122] Gevgilili sonraki yazılarında da serbest piyasaya geçişin, Türkiye ekonomisi için tek alternatif olduğunu, Batı ile bütünleşmenin yolunun piyasa ekonomisine geçişle mümkün olduğu saptamalarını yaparak, kararları savunmaya devam etmektedir.

Köşeyazarlarından Çetin Altan ise kararları eleştirmektedir. Altan, "Şeytan'ın Gör Dediği" adlı köşesindeki yazılarında gelir dağılımındaki dengesizliği artıracağı, orta sınıfı yoksullaştıracağı ve belirlenen hedefleri tutturamayacağı savlarıyla kararları eleştirmektedir.[123] Altan, ekonomide alternatifsizlik diye bir şeyin sözkonusu olmadığını, başka modellerin de bulunduğunu savunmaktadır.

---

[120] **a.g.g.** 26 Ocak 1980
[121] **a.g.g.** 29 Ocak 1980
[122] **a.g.g.** 27 Ocak 1980
[123] **a.g.g.** 28 Ocak 1980

Köşeyazarlarından Mehmet Barlas kararları gerekli ama önlemlerini yetersiz bulmaktadır. Barlas, kararların asıl hedeflerinin ihracatı artırmak olduğunu, ancak, bu konuda gerekli teşvik önlemlerini içermediğini söylemektedir.[124]

24 Ocak Kararları'nı köşesinde en fazla konu yapan yazarlardan Nilgün Alacakaptan, alınan kararlara kökten karşı çıkamamakla birlikte kararların, ekonomiye yeni kaynak sağlamada yetersiz kalacağını, çünkü bu kararlarla ortaya çıkacak ya da gelecek kaynağın sonuçta ödemelerin finansmanını sağlamaktan öte bir işlev görmeyeceğini ileri sürmektedir.[125]

Alacakaptan, kararların Türkiye halkı için acı bir ilaç olduğunu, süreç içinde dış borcu artıracağını, yatırımların duracağını, işsizliğin artacağını ileri sürerek, Türkiye'nin IMF kaynaklı reçetelere dayanmadan, dış borçsuz bir biçimde kendi oluşturacağı modellerle, kendi dinamikleriyle kalkınabileceğini söylüyor.

24 Ocak Kararları'na ilişkin köşesinde görüşlerini ortaya koyan yazarlardan birisi de Mümtaz Soysal'dır. Soysal, "Model'in Perde Arkası" başlıklı yazısında Batı sermayesinin benimsetmek istediği liberal modeli, Türkiye'nin kaynak bulmak için kabul ettiğini belirterek, kararların kemer sıkma önlemlerinin, emeğinin karşılığını alamayacak olan emekçilerin tepkisine yol açacağını yazıyor. Soysal, yazısında, Türkiye için başka modellerin de sözkonusu olduğunu, ekonominin demokrasi ve özgürlüklerden vazgeçilmeden düze çıkartılabileceğini söylüyor. Soysal bu yorumuyla bir bakıma, kararları uygulamak için baskıcı bir rejimin gündeme geleceğini 8 ay öncesinden saptıyor.[126] Soysal bir başka yazısında da, IMF modellerinin, Mısır'da olduğu gibi, halkın çok büyük tepkisiyle karşılaştığını, ancak Türkiye'de bu tür bir tepkinin oluşamayacağını ve kararların uygulanacağını yazıyor.[127]

---

[124] **a.g.g.**
[125] **a.g.g.** 30 Ocak 1980
[126] **a.g.g.** 29 Ocak 1980
[127] **a.g.g.** 30 Ocak 1980

Milliyet'in köşeyazarlarından Burhan Felek de 24 Ocak Kararları'nı ve bu kararların öngördüğü modeli eleştirmektedir. 24 Ocak Kararları'nın Türk sanayisinde büyük tahribat yapacak nitelikler taşıdığını belirterek, devalüasyon başta olmak üzere alınan bir kısım kararların dış alacaklıların baskısı ile alındığını, dolayısıyla onların çıkarlarına yönelik kararlar olduğunu ileri sürüyor.[128]

Genel olarak değerlendirirsek, Milliyet Türkiye'de yeni liberal politikaların uygulanım sürecini başlatan 24 Ocak Kararları'na karşı haberlerinde "dengeli" bir yayın politikası izliyor. Bu denge bir anlamda kararları alan merkez sağ, kararları eleştiren merkez sol arasında bir siyasal dengeye oturuyor. Hürriyet gibi, sansasyonel başlıklar kullanmıyor. Ancak kararların, zam ve devalüasyonun şoku gündemden kalkınca, birinci sayfada kararların pozitif beklentilerine paralel haber başlıklarının attığı gözleniyor. Özellikle Şubat'ın ilk yarısında hemen her gün dış yardımların açıldığı konusunda bir haber başlığı yer alıyor. Bu da Milliyet'in genel haber çizgisinin 24 Ocak Kararları'na karşı çıkan bir çizgi olmadığı saptamasına yardımcı oluyor.

Milliyet'in köşeyazıları bazında ise, kararlara yönelik eleştirel yaklaşımın çok ağır bastığı söylenebilir. Köşeyazarları, kararların Türkiye'de bir ekonomik model değişimine yol açtığının ayrımında olan bir yaklaşımla, kararların alacaklı ülkelerin IMF yoluyla benimsettiği bir modeli oluşturmanın ilk ve önemli adımları olduğunu görerek eleştiriyorlar. Ancak, köşeyazarlarının bu yaklaşımının, Milliyet'in belirttiğimiz yaklaşımını dengeleme etkisine sahip olamayacağını da belirtmekte yarar bulunmaktadır.

1.3.1.4. Cumhuriyet Gazetesinin Yaklaşımı

1980 başlarında merkez sola (ve CHP'ye) yakın siyasi yayın çizgisi izleyen, Cumhuriyet gazetesi 24 Ocak Kararları'nı "Devalüasyon 70 Lira" başlığıyla duyurmuştur.

[128] **a.g.g**, 31 Ocak 1980

25 Ocak'tan sonra kararlarla ilgili Cumhuriyet'in birinci sayfada yer alan haberlerinin başlığı şöyledir:

- Devalüasyonu Zamlar İzliyor. Ekonomi Özel Kesim ve IMF'nin İsteklerine Açıldı.[129]

- Elektrik, Tekel, PTT ve DDY Zamları Yolda. Esnaf Zincirleme Zamlara Koyuldu.[130]

- Ecevit: " Toplum Yönetimini Sermaye ve Dış Yönetim Çevreleri Üstlenmiştir."[131]

- Ecevit: "Sokak, Okul ve Devlet Bozkurtlara, Ekonomi de Başka Bozkurtlara Bırakılmıştır." [132]

- IMF'den 224 Milyon Dolar Bugün Geliyor.[133]

- Yine Zamlar: Sümerbank Ürünlerine Zam[134]

- Zamlar Karaborsayı Önlemeye Yetmedi[135]

- Ecevit: "Toplum Bu Yabancı Modelleri Reddetmeli"[136]

- Faizler Rekor: %65 [137]

- Şok Kararlara Uyum Telaşı [138]

- Zam ve Vergi Yağacak [139]

Cumhuriyet'in konuyla ilgili haberlerinin tüm başlıkları 24 Ocak Kararları'na karşı eleştirel bir bakış açısı taşımaktadır ve kararlara karşı bir kamuoyu oluşturmaya yöneliktir. Haberlerin içeriği de bu paraleldedir.

Cumhuriyet'in birinci sayfasında yer alan ve Cumhuriyet gazetesinin genel görüşünü yansıtan "Olayların Ardındaki Gerçek" köşesinde 24 Ocak Kararları'na ilişkin peşpeşe yazılar çıkmıştır. Bu köşede çıkan ilk yazıda şöyle denilmektedir:

---

[129] **Cumhuriyet,** 26 Ocak 1980
[130] **a.g.g,** 27 Ocak 1980
[131] **a.g.g.** 28 Ocak 1980
[132] **a.g.g.** 29 Ocak 1980
[133] **a.g.g.** 30 Ocak 1980
[134] **a.g.g,** 31 Ocak 1980
[135] **a.g.g.** 1 Şubat1980
[136] **a.g.g.** 2 Şubat1980
[137] **a.g.g,** 6 Şubat1980
[138] **a.g.g,** 11 Şubat1980
[139] **a.g.g,** 1 Şubat1980

"Bağlı bulunduğumuz Batı dünyası Demirel'in söylediği hasta ekonomimize reçeteler sunar. Ama iyileştirmekten çok ekonominin Batıya bağımlılığını artırır. Pakette yabancı sermayeye dış dünyaya, özel sermayeye büyük ödünler veriliyor. Bunun Türkiye halkı açısından bedeli ağır olacaktır."[140]

Bu köşede Hükümetin kararlar çerçevesinde yaptığı zamların sonuçta bordro mahkumlarına fatura edileceği ve bu yolla özel kesime vergi aktarılacağı[141], 24 Ocak Kararları'nın sadece ekonomik yaşama darbe yapan değil, siyasal ve sosyal yaşama da ağır darbeler vuracak, yeni bir toplum modeli getirecek kararlar[142] olduğu belirtilmektedir. Köşede Cumhuriyet'in haberlerinde ve haber başlıklarında 24 Ocak Kararları'na karşı ortaya konulan eleştirel tavrın gerekçeleri açıklanmaktadır.

Cumhuriyet'in köşeyazarları da gazetenin kararlara karşı eleştirel yaklaşımına paralel bir yaklaşım ortaya koymaktadırlar.

Uğur Mumcu, Türkiye ekonomisinin dilenci ekonomisi durumuna getirildiğini, ortaya konulan ekonomik kararların devleti yerli yabancı ve özel sektöre ucuza kapattırıp, kiraya vermekle eş anlamlı olduğunu ileri sürmektedir.[143] Yalçın Doğan, 24 Ocak Kararları'nın liberalizme geçişin büyük dönemeci olduğu saptamasını yaparak, mal yokluğunun ortadan kalkacağı argümanının mantığının yanlış olduğunu, çünkü kararların uygulanma sürecinde malı satın alacak güce sahip yurttaş sayısının azalacağını belirtmektedir. Doğan, devalüasyon ve dış kaynak yolunu açmanın Türkiye'nin borç krizini ileride daha fazla derinleştireceğini ileri sürmektedir.[144]

Köşeyazarlarından İlhan Selçuk, 24 Ocak Kararları'nı 1838'deki yabancılara imtiyaz tanıyan ticaret anlaşmasına benzeterek, "Osmanlı'yı bu anlaşma nerelere getirmişse,

---

[140] **a.g.g,** 30 Ocak 1980
[141] **a.g.g,** 31 Ocak 1980
[142] **a.g.g.** 3 Şubat1980
[143] **a.g.g,** 30 Ocak 1980
[143] **a.g.g.** 27 Ocak 1980
[144] **a.g.g.** 30 Ocak 1980
[145] **a.g.g.** 31 Ocak 1980

Türkiye'yi de 24 Ocak Kararları oraya getirecektir" demektedir. Selçuk, 24 Ocak Kararları'nı alanların Türkiye'yi liberalleştireceklerini iddia ettiklerini ama bu liberalizmin, emekçiler için değil, sermaye piyasası için bir liberalizm olduğunu söylemektedir.[145] Selçuk, ekonomik programın devalüasyon, zam, baskı ve yabancılaşma üzerine oturduğunu belirterek, "Laisse-faire'in Türkiye için anlamı, kapıları ardına kadar yabancılara açmaktır" demektedir.[146] Ali Sirmen ise, 24 Ocak Kararları'nı eleştirirken iki noktaya dikkat çekmektedir: İlk olarak, dışa açılma doğrultusunda bir liberalizasyonun Türkiye için mevcut konjonktürde mümkün olmadığını, bu açılmanın gelişmiş ülkelere yarayacak bir süreç olduğunu belirtmektedir. Sirmen, kararların ücretlere ilişkin boyutunu da eleştirmekte, ücretlerin baskı altına alınmasının gelir dağılımı dengesizliğini artıracağını ileri sürmektedir.[147]

Gazetelerin yeni liberal politikaların başlangıç kararları olan 24 Ocak Kararları'na yaklaşımlarını özetleyecek olursak; incelenen dört gazete için şu saptamaları yapabiliriz:

- Gazeteler içinde kararları hem gazetedeki konuyla ilgili haberleriyle hem de köşeyazarlarının yazılarıyla destekleyen Tercüman gazetesidir. Bu destek vurgulandığı gibi, salt Tercüman'ın sağ-gelenekçi bir çizgide olmasından kaynaklanmayıp yeni liberal süreci başlatan kararları alan Adalet Partisi'ni kuruluşundan beri açık bir biçimde desteklemesinden de kaynaklanmaktadır. İki unsurun örtüşmesinin, Tercüman gazetesinin kararları hem haberleri hem de köşeyazarlarıyla açık bir biçimde, manipülasyona varan ölçüde desteklemesine neden olduğu söylenebilir.

- Hürriyet gazetesi özellikle, ilk sayfasını sansasyonel habercilik için vitrin olarak kullanan bir gazetedir. Hürriyet 24 Ocak Kararları'na da bu şekilde yaklaşmakta, kararları salt; "Zam ve devalüasyon" boyutunda okuyucuya yansıtmaktadır. Hürriyet kendisine biçtiği

---

[147] **Cumhuriyet,** 2 Şubat 1980

"tarafsızlık" misyonu çerçevesinde kararlara tepkiler verirken, köşeyazarlarında da bu denge devam etmektedir.

-Milliyet gazetesi, vitrin sayfası olan birinci sayfadaki haberleriyle kararlara ölçülü, dengeli bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmaktadır. Hürriyet gibi sansasyonel başlıklar kullanmayan Milliyet, kararların ilk "şok etkisi" gündemden kalktıktan sonra, olumlu sonuçlar vereceği doğrultusunda iyimser bir hava oluşturma yönünde haberlere yer vermektedir. Köşeyazarlarında ağırlık, 24 Ocak Kararları'nın eleştirisi doğrultusundadır. Ancak, bu eleştiri daha çok kararlara salt ekonomik kararlar olarak yaklaşan ve toplumsal, siyasal ve ideolojik düzeyde yol açacağı olası sonuçları gözardı eden bir eleştirel ağırlıktır.

-Cumhuriyet gazetesi, 24 Ocak Kararları'nı en köktenci eleştiren gazetedir. Cumhuriyet ilk sayfasındaki haberleriyle, kararlara açık bir biçimde tavır almaktadır ve bu yaklaşım geçmişten beri sürdürdüğü geleneksel yayın çizgisiyle (Kemalist-devletçi-laik-merkez sola yakın) örtüşmektedir. Cumhuriyet'in köşeyazarları da, gazetenin haberlerde izlediği çizgiyi izlemektedirler. Köşeyazarları genel olarak, bu kararların Türkiye'de yalnızca ekonomik değil, sosyal, siyasal ve kültürel düzeyde değişim yaratacağının, toplumsal sınıflar arasındaki dengeyi yeniden düzenleyeceğinin ayrımındadırlar.

1.3.2. 5 Nisan Kararları'na Basının Yaklaşımı

Yeni liberal politikalar Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile başlatılmıştır. Yeni liberal politikalar 1990'lı yıllara kadar kısa süreli ara kesintiler dışında genel hatlarıyla uygulanmıştır.

Türkiye'de ekonomi literatürüne "5 Nisan Kararları" olarak geçen ve 24 Ocak Kararları'nın yeni bir versiyonu olarak nitelendirilen "5 Nisan İstikrar Tedbirleri", 24 Ocak Kararları ile başlatılan liberalleşme ve uluslar arası kapitalizmle bütünleşme (globalleşme)

sürecine ivme kazandıran ekonomik kararlardır. Yani yeni liberal politikaların Türkiye'de sürdürülmesi için alınan ikinci köktenci kararlardır.

Basının 24 Ocak Kararları'na olduğu kadar 5 Nisan Kararları'na yaklaşımlarını da belirlemek, genel olarak yeni liberal politikalara yaklaşımlarını doğru olarak saptamak açısından gerekli olduğu sonucuna varılmış ve araştırma kapsamındaki gazetelerin 5 Nisan Kararları'na yaklaşımları da belirlenmiştir.

Ancak, 24 Ocak Kararları döneminde Tercüman gazetesi yayında iken, 5 Nisan Kararları döneminde kapanmış ve bu bölümdeki araştırma kapsamına, araştırmanın görgül bölümünün kapsamında da yer alan Sabah gazetesi bu gazetenin yerine bu bölümün araştırma kapsamına alınmıştır.

1.3.2.1 Sabah Gazetesinin Yaklaşımı

Sabah gazetesi 5 Nisan Kararları'nı kararlar açıklanmadan iki gün önce manşetten haber yapmaya başlamıştır.

3 Nisan 1994 tarihli Sabah gazetesi birinci sayfasında manşetten "Şok Zamlara ve Ek Vergilere Hazır Olun" başlığıyla kararları duyurmaktadır. Manşetin altında istikrar tedbirleri niteliğindeki kararların "toplumun tüm kesimlerini" etkileyeceğinin dolayısıyla, kararların toplumsal maliyetinin, toplumsal kesimler arasında adil olarak paylaştırılacağının kesin bir dille altı çizilmektedir.

Sabah gazetesi 4 Nisan tarihli sayısında 5 Nisan Kararları'yla ilgili yine manşet haber yapmıştır.

"Altı Ay Cehennem" manşetinin altında kararların temel uygulamaları, "Maaşlar donduruluyor, 6 ay sürekli zam, 100 trilyonluk kaynak" spotları ile verilmiştir.

Manşetin hemen altında Başbakan Çiller'in pakete ilişkin görüşü, "Kurtuluş Savaşı Ruhuyla Hazırlandı" başlığıyla verilmiştir.

Sabah gazetesi 5 Nisan'dan sonra da sürekli kararlarla ilgili manşet haberler girmiştir. Sabah'ın kararlarla ilgili manşetleri şöyledir:

-"Eşit Paylaşılacak Sıkıntıya Evet"[148]

-"Ekonomik İhtilal"[149]

-"Paket İşlemezse Memleket Batar"[150]

-"Bu Ülke Hepimizin"[151]

-"Bankalar Rahatladı"[152]

-"Umut Işıkları"[153]

-"Çiller, Sıkıntıları Dayanışma İle Aşacağız"[154]

Bu manşetlerin altında kararları açık bir biçimde destekleyen, kaçınılmaz ve gerekli kararlar olarak nitelendiren spotlar yer almıştır.

Yine birinci sayfada sürekli, kararların mimarı Başbakan T. Çiller'i yücelten başlıklar ve Çiller'in görüşlerini aktaran haber spotları yer almıştır. Örneğin; 5 Nisan tarihli gazetenin birinci sayfasında manşetin altındaki spotta kararları alan T. Çiller ile ilgili şöyle denilmektedir: "Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir başbakan size zor ve sıkıntılı günler yaşatacağım, sizden büyük fedakarlık istiyorum dedi."

Sabah gazetesinin ekonomi sayfaları ve aktüel-siyasal haber sayfaları 3 Nisan-15 Nisan 1994 tarihleri arasında 5 Nisan Kararları'nın uygulamalarına ve hükümetin beklentilerine ilişkin haberlerle dolmuştur.

Bu haberler için tamamen kararlar lehinde kamuoyu oluşturmaya yönelik açık ifade ile manipülasyon haberleridir denilebilir.

İç sayfalarda bu saptamayı destekleyen haber başlık ve spotlarından bazıları şöyledir:

---

[148] **Sabah**, 5 Nisan 1994
[149] **a.g.g.** 6 Nisan 1994
[150] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[151] **a.g.g.** 8 Nisan 1994
[152] **a.g.g.** 9 Nisan 1994
[153] **a.g.g.** 12 Nisan 1994
[154] **a.g.g.** 14 Nisan 1994

- "İşadamları: Biz de Varız"[155]

- "Beklenilen Özelleştirme Dalga Dalga"[156]

- "İşte Kapatılmak İstenen KİT'lerin Hali"[157]

- "KİT Yarasına Neşter Vuruldu"[158]

Sabah gazetesi 5 Nisan Kararları'na tepkileri ise iç sayfalarda ve iki sütun üzerinde vermiştir. Örneğin; "İşçi Örgütlerinin Tepkisi", "İşçi Kesiminin Tepkisi" şeklindeki haberler 2 sütunx25 cm olarak verilirken, kararların açıklandığı günün ertesi günü ve sonraki iki gün ilk sayfa tamamen kararlarla ilgili haberlere ayrılmıştır.

Sabah gazetesinin köşeyazarları da incelenen dönemde 5 Nisan Ekonomik Kararları'nı köşelerinde işlemişlerdir.

Köşeyazarlarından Mahmet Barlas, "Gözlem" adlı köşesinde kararlar henüz açıklanmadan yazdığı yazıda, kararlar çerçevesinde bir defaya mahsus servet vergisi önerilerine değinerek şöyle demektedir: "Özel sektörden alınacak bir servet vergisi ile devlet kadrolarındaki 250 bin odacıya maaş ve zam verilecek" Barlas, alınacak ekonomik kararların kamu kesiminin küçültülmesi doğrultusunda radikal önlemleri içermesi gerektiğini savunmaktadır.[159]

Mehmet Barlas kararların açıklandığı günün ertesi günkü "Çiller'i Hem Kutluyor Hem de Destekliyoruz" başlıklı yazısında kararları "Liberal Serbest Pazar" ekonomik modeline giden yolda ikinci büyük adım olarak nitelendiriyor ve "Çiller'e bu kararları aldığı için ancak şapka çıkartılır, çünkü ekonomi bugün doğru çizgisindedir" demektedir.[160]

Barlas daha sonraki yazılarında da, 5 Nisan Kararları'nı alan T. Çiller'i ve kararları açıkça destekleyen yazılarını sürdürmüştür.

---

[155] **a.g.g.**4 Nisan 1994
[156] **a.g.g.**6 Nisan 1994
[157] **a.g.g.**
[158] **a.g.g.**
[159] **a.g.g.** 3 Nisan 1994
[160] **a.g.g.** 6 Nisan 1994

Sabah'ın başyazarı Güngör Mengi ise kararlar açıklanmadan bir gün önce "Sabah Diyor ki" başlıklı köşesinde, hazırlığı tamamlanan ve Bakanlar Kurulunda onaylanan 5 Nisan Kararları'nı yangın söndürme tedbirleri olarak nitelendirerek, "Kemerler sıkılmazsa, tüketim çılgınlığı frenlenmezse devlet hesabını bilemez. Türkiye 70 cent'e muhtaç olduğu günlere geri döner" demekte ve kararların zorunlu olarak alındığını ve ekonominin düzlüğe çıkması için gerekli kararlar olduğunu savunmaktadır.[161]

Mengi konuyla ilgli bir başka yazısında da kararların gerekli kararlar olduğunu ancak, Hükümete güvensizliğin kararların başarı şansını azalttığını belirtmektedir.[162]

Köşeyazarlarından Güneri Civaoğlu da 5 Nisan Kararları'nı destekleyenlerdendir. Civaoğlu köşesinde, 5 Nisan Kararları'nı 24 Ocak Kararları ile başlatılan ekonominin liberalleştirilmesi sürecinin bir devam olduğu saptamasını yaparak, Hükümetin bu kararları almakla siyasi açıdan kendini ateşten çemberin içine attığını belirtmektedir.[163]

Sabah köşeyazarlarından, Hasan Cemal "İki Nokta" başlıklı köşesinde kararların kendisini eleştirmemekle beraber, kararların başarısı için gerekli siyasi istikrarın yoksunluğunu eleştirmekte ve şöyle demektedir: "Keşke fedakarlıklar karşılığında ekonomi düze çıkabilse, ama ne yazık ki bu koalisyonun ekonomiye dikiş tutturmasının kolay olmadığı görülüyor."[164]

Diğer bir köşeyazarı Necati Doğru da "Uysa da Uymasa da" başlıklı köşesinde kararlar paketini güvensiz olarak nitelendiriyor ve bu güvensizliğin kararların öngördüğü uygulamaların yetersizliğinden değil, kararların istikrarlı uygulaması için gerekli siyasi istikrarın yetersizliğinden kaynaklandığını söylüyor.[165]

Köşeyazarlarından A. Rıza Kardüz de 5 Nisan Kararları'na köşesinde, Cemal ve Doğru ile aynı koşutta yaklaşmaktadır. Kardüz, istikrar paketi niteliğindeki 5 Nisan

---

[161] **a.g.g.** 4 Nisan 1994
[162] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[163] **a.g.g.** 6 Nisan 1994
[164] **a.g.g.** 5 Nisan 1994

Kararları'nın Hükümete olan güvenin yetersizliği nedeniyle başarılı olamayacağını belirtiyor ve kararların başarısı için daha istikrarlı ve güven veren hükümetlerin gerekli olduğunu söylüyor.[166]

Sabah gazetesinin Türkiye'de yeni liberal politikaların uygulanım sürecinde ikinci önemli aşamayı oluşturan 5 Nisan İstikrar Kararları'na yaklaşımı konusunda, yukarıda ortaya konulan olguların ışığında şu saptamaları yapabiliriz:

Sabah gazetesi konuyla ilgili haberlerinde alınan kararları çok açık biçimde desteklemekte; daha da ileri giderek kararlar lehinde kamuoyu oluşturmak için manipülasyon içeren haber ve yorumlarda bulunmaktadır.

Sabah gazetesinin yalnızca 5 Nisan Kararları'nı değil, kararları alan siyasi iradeyi (DYP-SHP Koalisyonu) ve özellikle Başbakan T. Çiller'i açıkça desteklemesinin ve kararları böylesine desteklemesinin ve lehinde kamuoyu oluşturma çabasının ardında Hükümete ve Çiller'e olan destek de önemli bir etken olmaktadır.

Sabah'ın köşeyazarları da genel olarak gazetenin kararlara yaklaşımı çizgisindedirler. Mehmet Barlas açık biçimde kararları desteklerken diğer köşeyazarları da, kararları eleştirmemekte, kararların başarısı için gerekli siyasi istikrarın yoksunluğundan kaygı duymaktadırlar.

1.3.2.2.Milliyet Gazetesinin Yaklaşımı

Milliyet gazetesi 4 Nisan 1994 tarihli sayısında henüz hükümetçe açıklanmamış ama hazırlığı tamamlanmış olan kararları "Ekonomide Sıkıyönetim" manşeti ile duyurmuştur.

Manşetin altındaki spotta ise istikrar paketi ile öngörülen acı ilacı "toplumun tüm kesimlerinin" içeceği, yani kararların maliyetinin tüm toplum kesimlerine çıkartılacağının altını çizmektedir.

---

[165] **a.g.g.**

5 Nisan tarihli gazetenin manşetinde ise "İktidarın Son Şansı" manşetiyle girilmiştir. Manşetin altında "Çiller ekonomik sıkıyönetimin sorumluluğunu üzerine aldı" spotu ve "Memur Maaşları Dondurulmuyor" başlıklı haber yer almıştır.

Milliyet gazetesinin 5 Nisan Kararları ile sonraki günlerdeki birinci sayfadaki manşetleri şöyledir:

- "Yıl Sonuna Kadar Zam Yok"[167]
- "Dolar Affetmiyor"[168]
- "TÜSİAD'dan Şartlı Destek"[169]
- Umut Döviz Köprüsünde"[170]
- "Kredi Aslanın Ağzında"[171]
- "Zonguldak'a Soluk"[172]
- "Taze Para Sıkıntısı"[173]
- "Yine IMF Kelepçesi"[174]
- "Vehbi Koç'tan Birlik Çağrısı"

Milliyet genelde 15 güne yakın bir süre kararlarla ilgili manşet haberler yapmıştır. Manşet altı haberlerde başlıklardan da anlaşılacağı gibi, kararlarla ilgili gelişmeler pozitif bir bakış açısı ve kararlar lehinde kamuoyu oluşturmaya yönelik bir yaklaşımla verilmiştir.

Milliyet gazetesinde kararlara karşı işçi örgütleri ve muhalefet partilerinin tepkileri ya iç sayfalarla, ya da birinci sayfada tek ya da iki sütundan verilmiştir.

---

[166] **a.g.g.**
[167] Milliyet, 6 Nisan 1994
[168] **a.g.g** 7 Nisan 1994
[169] **a.g.g.** 8 Nisan 1994
[170] **a.g.g.** 9 Nisan 1994
[171] **a.g.g.** 10 Nisan 1994
[172] **a.g.g.** 11 Nisan 1994
[173] **a.g.g.** 4 Nisan 1994
[174] **a.g.g.** 5 Nisan 1994

Ancak, Milliyet gazetesi Sabah gazetesi gibi kararlara tepkileri yok saymamıştır. Örneğin; Zonguldak maden ocaklarının kapatılma kararına karşı tepki niteliğindeki mitingi birinci sayfada iki sütunda vermiştir.

Milliyet gazetesinin köşeyazarlarının 5 Nisan Kararları'na yaklaşımları şöyledir:

Köşeyazarlarından Osman Uluguay "Üç Haneli Enflasyonu Beklerken" başlıklı yazısında kararların toplumsal yaşamda çıkaracağı bazı olumsuz etkilerini sıraladıktan sora, ekonominin bu kararları gerekli kıldığını söylüyor. Uluguay'a göre kararların belirlenen hedeflere ulaşamaması olasılığının iktidar ortağı SHP'den kaynaklandığını, kararlar beklenen istikrarı sağlayamazsa bunun sorumlusunun bu parti olacağını ileri sürüyor.

Yalçın Doğan köşesinde 5 Nisan Kararları'nın halka acı ilaç içireceğini, başta ücretliler olmak üzere toplumun dar gelirli kesimleri için yoksullaşma getireceğini belirterek, "Bu faturalara karşın olumlu sonuçların alınabilmesi için bir güven ortamı gereklidir, ancak toplumun hiçbir kesiminde bu güven yoktur" demektedir.[175]

Doğan bir başka yazısında da kararların günler öncesinden basına yansıması nedeniyle, stokçuluğa ve döviz spekülasyonuna yol açtığını belirterek kararları "yoksulluk ve vurgun paketi" olarak nitelendiriyor. Doğan, kararların getireceği yükün toplumsal kesimler arasında adaletli dağıtılmadığını söylüyor.[176]

Altan Öymen ise köşesinde, kararların işsizliği ve yoksullaşmayı artıracağını belirterek, bu bedellere karşın kararların beklenilen olumlu sonuçları vermesi için siyasi istikrarın gerekli olduğunu ifade ediyor. Ancak bu istikrarın da mevcut hükümetçe yeterince sağlanamadığını söylüyor.[177]

---

[175] **a.g.g.** 9 Nisan 1994
[176] **a.g.g.** 6 Nisan 1994
[177] **a.g.g.** 7 Nisan 1994

Taha Akyol ise, kararları alınması gereken zorunlu önlemler olarak nitelerken, hükümeti kararları almakta gecikmekle eleştiriyor. Akyol, kararların uygulanması için uygun sosyal ortamın da oluşturulmadığını söylüyor.[178]

Akyol, bir başka yazısında da, kararların başarısı için ulusal bir dayanışma gereksinimi olduğunu ve T. Çiller'in kararları almakla gerekli bir operasyonu yaptığını belirterek, "Dünyanın her yerinde ekonomiler böyle düzlüğe çıkıyor. Biz de başarmalıyız" diyor.[179]

Milliyet gazetesi 20 Nisan'dan sonra 5 Nisan Kararları ile ilgili haberlerini iç sayfalara taşıyor. Köşeyazarları da kararlara ilişkin yazılarını azaltıyorlar.

Milliyet gazetesinin 5 Nisan Kararları'na yaklaşımı konusunda, yukarıda bazıları sayılan verilerin ışığında şu saptamalar yapılabilir:

Milliyet gazetesi kararlara pozitif yaklaşmaktadır. Bu yaklaşım, Sabah gazetesi kadar açık bir manipülasyona varacak düzeyde olmasa da, örtük biçimde kararlar lehinde kamuoyu oluşturmaya yönelik başlık ve haberlerle kendini gösteriyor.

Milliyet gazetesinin köşeyazarları ise genelde 5 Nisan Kararları'na köktenci bir eleştiri getirmemişler, kararları gerekli bir operasyon olarak nitelendirmişlerdir. Eleştiriler, kararlara ilişkin teknik eleştirilerdir. Köşeyazarlarından sadece Yalçın Doğan 5 Nisan Kararları'na ideolojik bir düzeyde olmasa da, kararların toplumun alt gelir grupları açısından ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçları bazında eleştirmektedir.

Bu unsurların ışığında, Milliyet'in köşeyazarlarının da gazetenin çizgisiyle benzer çizgide oldukları söylenebilir.

1.3.2.3. Hürriyet Gazetesinin Yaklaşımı

[178] **a.g.g.** 8 Nisan 1994
[179] **a.g.g.** 9 Nisan 1994

Hürriyet gazetesi, kararlar alınmadan kararları 3 Nisan tarihli sayısında sürmanşetten "İşte Acı Paket" başlığıyla vermiş ve altındaki spotta, "Ekonomide yeni 24 Ocak Kararları büyük zamlarla geliyor" yorumuna yer vermiştir.

Hürriyet'in kararlarla ilgili ilk günkü başlığı ve haberi kararlara popülist bir eleştirel yaklaşım içinde olduğu izlenimi vermesine karşın, 3 Nisan'dan sonra konu ile ilgili birinci sayfa haber ve başlıkları bu izlenimin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Hürriyet'in kararlarla ilgili manşetleri şöyledir:

- (Manşet) Çiller: "Tarih Bizi Yazacak"[180]

- (Manşet) Çiller: "Bana Üç Ay Verin Hesabını Sorun"[181]

- (Manşet) Haydi Hayırlısı[182]

- (Manşet) İlk Gün Şoku[183]

- (Manşet) Çiller: "Sonuna Kadar Direneceğim"[184]

- (Manşet) Liraya Dönüş[185]

- (Manşet) 2 Devden Şok Çağrı[186]

- (Manşet) Koç'tan Tarihi Çağrı[187]

-Yine IMF'li Yıllar

- (Manşet) Çok önemli gelişmeler

Hürriyet, 15 Nisan'a kadar hergün kararlarla ilgili haber ve yorumları manşetten vermiştir. Bu haberlerin yarısından fazlası T. Çiller'in açıklamalarıdır ve kararlara pozitif yaklaşan niteliktedir.

---

[180] Hürriyet 4 Nisan 1994
[181] **a.g.g.** 5 Nisan 1994
[182] **a.g.g.** 6 Nisan 1994
[183] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[184] **a.g.g.** 8 Nisan 1994
[185] **a.g.g.** 9 Nisan 1994
[186] **a.g.g.** 10 Nisan 1994
[187] **a.g.g.** 11 Nisan 1994

6 Nisan'da Milliyet ve Sabah'ın aksine Hürriyet gazetesi kararlara tepkileri birinci sayfadan vermiştir. Ancak, tepkiler gazetenin daha sonra iç sayfalarına taşınırken, birinci sayfa kararlar lehinde kamuoyu oluşturmaya yönelik başlıklardan oluşmuştur.

Hürriyet'in köşeyazarlarının 5 Nisan Kararları'na yaklaşımları ise şöyledir;

Enis Berberoğlu kararları halkı tüketim açısından baskı altına almaya yönelik kararlar olarak niteleyerek, "Halkı güzellikle tasarrufa ikna edemeyen hükümet bu kararlarla cebir yoluyla tasarrufa yöneltiyor" diyor. Berberoğlu, istikrar paketinin uluslararası finans kuruluşlarının kredi açmak içi şart koşmaları sonucu alındığı ileri sürerek, halkı ABD ve IMF'yi insafa getirmek için feryatlarını yükseltmeye davet ediyor.[188]

Rauf Tamer kararları en açık destekleyen köşeyazarlarındandır. Tamer, kararların hiçbir siyasi yönü olmadığını, ekonominin krizden çıkması için gerekli olduğunu savunuyor ve ulusal özveri çağrısı yapan T. Çiller'e destek olunması gerektiğini söylüyor.[189]

Tamer bir başka yazısında da, Murat Karayalçın'ın 5 Nisan İstikrar Paketi'ni onaylamakla ilk defa sosyal demokratların slogancı ve hayalci solculuğu terkedip gerçekçi solcu olduklarını söylüyor.[190]

Hürriyetin başyazarı Oktay Ekşi 5 Nisan Kararları'nı acı ilaç olarak nitelendirmekle ve bu acı ilaç içilir ancak hükümet de sorumlu davranarak olumlu sonuçları almalıdır. Bu millet ülkesi ve devleti için her türlü özveriye açıktır ve alışıktır. Ama enayi yerine konulduğunu görürse intikamını kötü alır" demektedir.[191]

Hürriyet'in genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök, 5 Nisan Kararları'nı açıkça destekleyerek hükümete öneride bulunmaktadır: "Kararlar halkı özveriye çağırıyor. Halka

[188] **a.g.g.** 4 Nisan 1994
[189] **a.g.g.** 5 Nisan 1994
[190] **a.g.g.** 6 Nisan 1994
[191] **a.g.g.**

kesin taahhütlerde bulunulmaktadırlar, halk da fedakarlık yine bizim sırtımıza yüklendi, başka bir şey yapılmadı duygusuna kapılmasın."[192]

Özkök bir başka yazısında da, doların hızlı yüksekliği ve halkın döviz stoku yapması üzerine, Cumhurbaşkanı'nın Anayasa'nın 119. maddesindeki yetkisini kullanarak olağanüstü hal ilan etmesi gerektiğini söylüyor.[193]

Emin Çölaşan 5 Nisan Kararları ile ilgili olarak köşesinde kararların işsizliği artıracağını, halkı yoksullaştıracağını belirterek bu noktaya gelinmesinde Başbakan T. Çiller'i sorumlu tutuyor.[194]

Hürriyet gazetesinde 5 Nisan Kararları'na köktenci biçimde karşı çıkan ve eleştiren köşeyazarı Mümtaz Soysal'dır.

Soysal faturası emekçilerin sırtına yüklenen ve KİT'leri kapatıp, satmayı öngören bir paketi onaylamanın mümkün olmadığını belirterek, emekten yana bir parti olduğunu iddia eden SHP'nin kararlara "evet" demesinin, SHP'nin sermaye ve Çiller'e teslimiyeti anlamına geldiğini söylemektedir.[195]

Hürriyet gazetesinin 5 Nisan Kararları'na yaklaşımı karşısında, yukarıda ortaya konulan olguların ışığında şu saptamalar yapılabilir:

- Hürriyet de Milliyet ve Sabah gibi kararlara pozitif yaklaşmaktadır. Konuyla ilgili başlık ve haberleri kararlar lehinde kamuoyu oluşturmaya yöneliktir.

-Hürriyet'in köşeyazarları da Mümtaz Soysal dışında gazetenin konuya ilişkin yaklaşımıyla benzer doğrultudadırlar.

---

[192] **a.g.g.**
[193] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[194] **a.g.g.** 9 Nisan 1994

1.3.2.4. Cumhuriyet Gazetesinin Yaklaşımı

Cumhuriyet gazetesi de 5 Nisan Kararları açıklanmadan iki gün önce, 3 Nisan 1994 günkü sayısında kararlarla ilgili haberi manşetten vermiştir.

Cumhuriyet kararları, "Fatura Yine İşçiye Memura Çıktı" başlığıyla duyururken, yine birinci sayfada Türk-İş'in tepkisini "Paket İşçinin Ücretini Silecek" başlığıyla vermiştir.

Cumhuriyet böylece incelenen diğer üç gazeteden farklı olarak kararların sonuçlarını ön plana çıkarmıştır.

Cumhuriyet'in kararların özellikle, ücretliler açısından getirdiği sonuçlarıyla ilgili birinci sayfa başlıkları, konuyla ilgili haberlerine egemen olan unsur olmuştur.

Cumhuriyet'in birinci sayfasında 5 Nisan Kararları ile ilgili çıkan haberlerin başlıkları şöyledir:

- Çalışanları Zor Günler Bekliyor[196]
- (Manşet) İşçi-Memur Ayakta[197]
- Haliç Tersanesi'nde Şalter Zamlara Karşı İndi
- Çiller'in Umudu ABD[198]
- Zonguldak Ocağı'na Sahip Çıktı[199]
- Madenciden Hükümete Gözdağı[200]

Cumhuriyet'in birinci sayfasındaki haber başlıklarında da görüldüğü gibi, Cumhuriyet kararlarla ilgili haberlerinde kararların ücretliler açısından getireceği olumsuz sonuçlar kadar, işçilerin karara tepki niteliğindeki eylemlerini de ön plana çıkarmıştır.

---

[195] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[196] **Cumhuriyet** 4 Nisan 1994
[197] **a.g.g.** 5 Nisan 1994
[198] **a.g.g.** 8 Nisan 1994
[199] **a.g.g.** 9 Nisan 1994
[200] **a.g.g.** 10 Nisan 1994

Cumhuriyet, birinci sayfa dışındaki konuyla ilgili haberlerinde de kararların özellikle ücretliler açısından ortaya çıkaracağı sonuçları ön plana çıkartmıştır.

Cumhuriyet'in köşeyazarları da kararlara açık biçimde karşı çıkarak eleştirmişlerdir.

İlhan Selçuk "Bombalı Paket" başlıklı yazısında kararları ücretliler-emekçiler açısından bombalı pakete benzetmekte ve arkasından şöyle demektedir: "Çünkü paket zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yapacak, KİT'leri kapatacak işçileri işsiz bırakacaktır."[201]

Mustafa Balbay da 5 Nisan Kararları'nı istikrar değil intihar kararları olarak nitelemekte ve "Tansu Çiller tarihe geçecek ama tarihe fabrikalara kilit vuran başbakan olarak geçecektir" demektedir. [202]

Şükran Ketenci, kararları 24 Ocak Kararları'nın devamı olarak nitelendirmektedir. Kararların kitleleri yoksullaştıracağını, kamu malları KİT'lerin peşkeşine yol açacağını, yeni köşe dönücüleri ortaya çıkaracağını söylemektedir. Ketenci kararlarla üretimin artmayacağını aksine, istihdamın daralacağını, işsizliğin yükseleceğini belirterek, "Halk buna boyun eğmeyecek" demektedir.[203]

Cumhuriyet'in "Olayların Ardındaki Gerçek" köşesinde ise, kararlar yeni bir 24 Ocak Kararları olarak nitelendirilmekte ve kararların uluslararası sermaye kuruluşlarının isteği ile alındığını belirtilmektedir.[204]

Cumhuriyet gazetesinin 5 Nisan Kararları'na yaklaşımını, yukarıda sergilenen olguların ışığında şöyle betimleyebiliriz:

- Cumhuriyet gazetesi haberlerinde, 24 Ocak Kararları'nda olduğu gibi, 5 Nisan Kararları'na da eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. Cumhuriyet sosyal demokrat çizgisine koşut olarak kararlara işçilerin, ücretlilerin bulunduğu noktadan bakmış, 5 Nisan

---

[201] **a.g.g.** 5 Nisan 1994
[202] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[203] **a.g.g.** 7 Nisan 1994
[204] **a.g.g.** 6 Nisan 1994

Kararları'nın özellikle ücretliler ve dar gelirliler açısından çıkaracağı sonuçları ön plana koyan biçimde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu olgu Cumhuriyet'in yeni liberal politikalara karşı o güne kadar ki yaklaşımıyla koşutluk içindedir.

- Cumhuriyet gazetesinin köşeyazarları da 5 Nisan Kararları'na gazetenin haberleriyle belirlediği çizgiyle aynı koşutlukta yaklaşmaktadırlar. Cumhuriyet gazetesinde tüm köşeyazarları kararlara açık biçimde karşı çıkmakta ve eleştirmektedirler.

1.4. Sendikaların Yeni Liberal Politikalara Yaklaşımı

Türkiye'de yeni liberal ekonomik politikalara geçiş kararları olan 24 Ocak Kararları'na sendikalar ve iki büyük işçi sendikası konfederasyonu DİSK ve Türk-İş'in yaklaşımları farklı olmuştur.

DİSK, 24 Ocak Kararları'na "uluslararası sermayenin dayattığı ve sonuçları emekçilere çıkartılacak bir program olduğu" gerekçesiyle açıkça karşı çıkmıştır. DİSK karşı çıkmakla da kalmayıp kararlara karşı genel grev çağrısı yapmıştır. Genel grev çağrısı Türk-İş tarafından onay görmemiştir.[205]

Türk-İş 24 Ocak İstikrar Programı konusunda başlangıçta sessiz kalmayı yeğledi. Türk-İş yönetiminin bu dönemde dünyada ve Türkiye'de yaşanan köklü yapısal değişikliği kavradığını söylemek olanaklı değildir. Türk-İş'in kararların alınışının üzerinden iki yıl geçmesine ve kararların sonuçlarının ortaya çıkmasına karşın kararlara yaklaşımının değişmediği, Türk-İş'in 1982 yılında yapılan genel kurulunda Genel Başkan İbrahim Denizcier'in yaptığı açılış konuşmasında açıkça ortaya çıkmaktadır. Denizcier açılış konuşmasında şöyle demektedir:

"...biz bu ülke yararına herşeyi iyi karşılamış ve desteklemişizdir. Hatırlarsanız 12 Eylül öncesi alınmış olan 24 Ocak 1980 Ekonomik Önlemleri'ni,

[205] **Cumhuriyet** 28-29 Ocak 1980

günün koşulları içinde kaçınılmaz bulduğumuz için olumlu karşılamış, ancak bu tedbirlerin teker teker adını vererek önerdiğimiz önlemlerle desteklenmedikçe başarıya ulaşamayacağını da açık yüreklilikle dile getirmiştik. O gün ne demişsek, bugün de aynı şeyi savunuyor ve söylüyoruz. Zaman bizi haklı çıkarmıştır." [206]

Türk-İş genel başkanı, ekonomik politikalara kökten karşı çıkmamakta, politikaların eksiklerini eleştirmektedir. Türk-İş'e bağlı sendikaların bazıları ise, geleneksel sol söylem içinde, IMF'den, yerli sermayeden ve Adalet Partisi'nden kaynaklanan bir istikrar programının işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından olumsuz sonuçlar içereceğini hissederek, 24 Ocak İstikrar Programı'na temelden karşı çıktı.[207] Türk-İş'e bağlı sendikaların önemli bir bölümü ise istikrar programına tepki göstermediği gibi, kararların gerçek niteliğini algılayamadı.[208] 24 Ocak Kararları'na, Türk-İş'e bağlı sendikalardan çok az karşı çıkan oldu.

---

[206] Türk-İş, **12. Genel Kurul Çalışmaları 24-28 Mayıs 1982** Türk-İş Yayınları, Ankara, s. 4

[207] Yıldırım Koç, **1980-1994 Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, Ankara, 1996 (yayınlanmamış çalışma)

[208] Örneğin, Türk-İş'e bağlı geniş bir üye tabanına sahip federasyonlardan, TEKSİF Federasyonu'nun genel kurul çalışma raporunda, 24 Ocak Kararları'nın değerlendirildiği bölümde kararla ilgili şöyle denilmektedir: "Ekonomi literatürümüzde 24 Ocak 1980 Kararları diye geçen bir dizi önlemler ekonomide istikrar sağlamak amacıyla yürürlüğe konulmuştur... 24 Ocak 1980 Kararları, serbest piyasa düzenini esas alıp devletin ekonomik hayata müdahalesini iyice azaltmak isteyen bir politikayı amaçlamaktadır. 24 Ocak Kararları'na yönelik eleştiri ise "kısır bir enflasyonu önleme politikası olmaktan öteye geçememesidir. (Bkz. TEKSİF, **5. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu 26 Nisan 1992**, s. 208-209,) TEKSİF örneğinde de görüldüğü gibi bazı sendikaların, 24 Ocak Kararları'nın, ekonomide yeni bir modele geçişi sağlamaya yönelik niteliğinden ve daha önemlisi işçi sınıfı ve sendikalar açısından ortaya çıkaracağı sonuçları algılamaktan uzakta oldukları anlaşılmaktadır.

Ama, DYF-İş (Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu) örneğinde olduğu gibi Türk-İş'e bağlı bir kısım sendika ise 24 Ocak Kararları'na eleştirel yaklaşmaktadırlar. DYF-İş'in genel kurul raporunda şöyle denilmektedir: "Tekelci sermaye tıkanan ithal ikameci sanayileşme modelinin yerine, ihracata yönelik ekonomi modelini uygulamaya ve böylece uluslararası iş bölümündeki yeni yerini belirlemeye karar vermiş ve bu amaçla 24 Ocak Kararları olarak bilinen kararları yürürlüğe koymuştur. Bu önlemlerin, alışılagelen önlem paketlerinden farklı olduğu ve yeni bir sanayileşme modeline geçişin koşullarını yaratmaya yönelik olduğu, bir yıllık uygulamanın sonunda açıkça ortaya çıkmıştır." Bkz. DYF-İş **8. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1981, s. 46-49

Bazı sendikalar ise 24 Ocak Kararları'nı değerlendirme gereği bile duymadılar. Bkz. T. Metal Sendikası, 4. Genel Kurul Raporu, Ankara, 1980 Akt. Y. Koç, **Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş**, Öteki Yayınları, Ankara, 1995, s. 25

Diğer bazı sendikalar ise 24 Ocak Kararları ile işçilere yansıyan bir kısım olumsuz ekonomik-sosyal sonuçları bazında ilgilendiler. Örneğin, Türkiye Maden İşçileri Federasyonu'nun 1980'deki 9. genel kuruluna sunulan çalışma raporunda 24 Ocak Kararları değerlendirilmemekte ancak, genelde fiyat artışları eleştirilmektedir. Bkz. Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu **9. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1980

Yine Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın 1983 yılında yapılan genel kuruluna sunulan çalışma raporunun bir bölümünde 24 Ocak Kararları övülüp ve sermayenin ağzıyla "ideolojik grevler" suçlanırken diğer

24 Ocak Kararları'nın Adalet Partisi tarafından alınması ve uygulanmaya konulması, AP eğilimli sendikacıların, bu konuda tavırsız kalmalarına yol açtı. Kamu kesiminde örgütlü bazı sendikalar ise, siyasal iktidarla iyi geçinme çabası içinde, 24 Ocak Kararları'na karşı tavır almaktan kaçındı. Sol eğilimlilerin etkili olduğu sendikalarda ise, 24 Ocak Kararları'na karşı çıkılırken, bu kararlarla Türkiye'nin uluslararası iş bölümündeki yerinde ve ülke içinde sermayenin sendikalara karşı tavrında köklü değişikliklerin gündemde olduğu yeterince kavranamadı. Ancak, zaman içinde sendikalar 24 Ocak Kararları'na karşı tavır almaya başladılar.

Sendikaların 24 Ocak Kararları'nı 1984 yılından itibaren eleştirmelerinde ve karşı çıkmalarındaki en temel iki etken; 12 Eylül MGK yönetimi döneminin sona ermesiyle baskının belirli ölçüde ortadan kalkması, sendikaların tepkilerini daha rahat dile getirebilmeleri ile kararların ekonomik-sosyal sonuçlarının hissedilir biçimde ortaya çıkmasıdır.

Sendikaların 1986 genel kurulları 24 Ocak Kararları ile yapılandırılmaya başlamadan, yeni ekonomik modele ve bu model çerçevesinde yürürlüğe konulan uygulamalara karşı tavırlarının netleşmeye başladığı genel kurullardır. 1980-1983 döneminde, Türk-İş'e bağlı sendikalarda ağırlıklı olan yaklaşım, 24 Ocak Kararları'nı onaylamak ya da bu kararları ekonominin gereği olan teknik kararlar gibi algılamak olmuş, Türk-İş Konfederasyonu'nda da genel yaklaşım bu doğrultuda gerçekleşmiştir.

---

taraftan bir başka bölümde 24 Ocak Kararları'nı eleştiren bir kitaptan bölüm aynen aktarılmıştır. Ayrıntı için bkz. Koç, **1995**, s. 25-26

Türk-İş'e bağlı Yol-İş, Petrol-İş sendikaları 24 Ocak Kararları'na başlangıçta tepki gösteren sendikalardı. Yol-İş'in 1980 yılı Eylül ayında yapılması planlanan genel kuruluna sunulmak üzere hazırlanan çalışma raporunda: "24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan uygulama tekelci sanayi burjuvazisinin siyasal ağırlığını, en az ekonomik ağırlıkları kadar artırarak ekonomik gelişmeleri kendi çıkarlarına yönlendirerek kararları çıkartabilecek güce ulaştıklarını göstermektedir." Petrol-İş Sendikası'nın çalışma raporunda 24 Ocak Kararları ve kararların alındığı dönemde Başbakanlık Müsteşarı olan T. Özal özel sektörün çok güvendiği, bilhassa tekellerin adamı olarak değişik zamanlarda etkin faaliyetlerde bulunmuş biridir. ABD'den döndükten sonra da MESS'in Genel Başkanlığı'na getirildi. Özellikle son görevinde nasıl bilinçli bir emek düşmanı olduğunu kanıtlama olanağı buldu.

Turgut Özal aldığı ve alacağı bütün ekonomik tedbirlerde IMF ve Dünya Bankası'nın reçetelerini, gene onların direktifleri ve denetimleri altında kullanmaya daha işin başında karar vermişti." Koç, **1995**, s. 27-29

1986 yılında ise ağırlık, 24 Ocak Kararları'na eleştiri ve karşı çıkma doğrultusundadır.

Demiryol-İş Sendikası'nın 1986 yılında yapılan genel kurulunun çalışma raporunda, 24 Ocak Kararları'nın altı yıllık uygulanması sonucunda, başlangıçta öngörülen hedeflere ulaşamadığı saptaması yapılmış ve kararların sonuçları şöyle özetlenmiştir:

> "Ülke ekonomisini düzlüğe çıkarmak iddiaları ile ücretlerin baskı altına alındığı, taban fiyatlarının düşük tutulduğu ve yüksek enflasyon karşısında toplumun büyük kesiminin geçim savaşım verdiği bu dönemde, büyük şirketlerin karlarına kar kattıkları görülmektedir. Küçük şirketlerin birçoğu da tasfiye edilmiştir. (...) Uygulanan ekonomik politikalar üretken olmayan kesimlere ayrıcalık tanımakta, üretken kesimleri tahrip etmektedir. Bu durum, ekonomik yapıyı zayıflatmaktadır ve uzun dönemde buhranlara yol açacaktır."[209]

Türk Harb-İş Sendikası da 24 Ocak Kararları'nı, uluslararası sermayenin sözcülüğünü yapan IMF tarafından, sermayenin diğer geri kalmış borçlu ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'ye kredi olarak verdiği paralarının faiziyle-karıyla birlikte geri ödenmesinin koşullarını sağlamak için dayatılan politikalar olduğu saptamasını yapmıştır.[210]

Genel Maden-İş Sendikası 24 Ocak Kararları'nı, 1986 yılı genel kurul çalışma raporunda eleştirmiş ve uygulanan politikaya karşı çıkmıştır. 24 Ocak Kararları'yla ilgili olarak raporda şöyle denilmiştir:

> "Bu modelin Batılı anlamdaki demokratik yönetimlerle birlikte uygulanması mümkün değildir. Siyasi ve ekonomik hak ve özgürlükleri yok etmeden, güçsüzleri ezmeden bu modelin uygulandığı ülke yoktur. Gelişmiş ekonomilerde, ekonominin arızi olarak zedelenmesi halinde bir şok niteliğinde çok kısa bir süre için uygulanmasına rastlanabilirse de, bu süre birkaç ayı geçmemektedir. Bu model

[209] Demiryol-İş Sendikası, **2. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Ankara, 1986, s. 54-55
[210] Türk Harb-İş Sendikası, **Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Ankara, 1986, s. 32-34

ülkemizde 1980 yılından bu yana aynen uygulanmaktadır. Bu modelin uygulanmasını sağlamak için de IMF reçeteleri ile iş çevrelerinin ve holdinglerin yıllardır öneregeldikleri doğrultuda, temel hak ve özgürlükler yasal düzenlemelerle kısıtlanmıştır.[211]

Türkiye Maden-İş Sendikası'nın, 1986 yılında yapılan genel kurulunun çalışma raporunda da yoksullaşmadan işsizliğe, hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına kadar işçilerin içinde bulundukları tüm sorunların kaynağında 24 Ocak Kararları'nın bulunduğu saptaması yapılarak şöyle denilmektedir:

"Hükümetin uyguladığı 24 Ocak Kararları politikası, sadece bir avuç holding ve tekelin çıkarlarını korumaktadır. Bugünkü Hükümet, tamamen sermaye ile bütünleşmiştir. Geniş halk kitleleri, giderek Hükümetten desteğini çekmektedir. (...) Bu ekonomik tercihin mantığında emeğin değeri daha düşük ücret, daha yüksek kar demektir.[212]

Tez Koop-İş Sendikası'nın genel kurula sunulan çalışma raporunda, 24 Ocak Kararları'nın kısa vadeli, geçici önlemler paketi olduğu halde, uygulanmasına devam edildiği, kararlarla diğer sınıflardan sermaye sınıfına kaynak aktarıldığı görüşü ortaya konularak, bu ekonomik politikaların işsizlik, enflasyon vb. sorunlara çözüm olmayacağı belirtilmiştir.[213]

Türk Metal Sendikası'nın 1986 yılı genel kurul çalışma raporunda, 24 Ocak Kararları'nın adı kullanılmadan, bu politikaların ekonomide liberalleşmeyi öngördüğü belirtilerek, liberalleşme eleştirilmektedir:

"1800'lü yıllarda kalmış katı iktisadi liberalleşme, liberal devlet sistemine dönüş, toplumumuzda sınıflaşma ve adaletsizlik doğurmuştur. Ayrıca, artan adaletsizlik de artan enflasyonun gelecekte yok edileceği de muhtemel değildir. (...)

[211] Genel Maden İşçileri Sendikası, **Genel Kurulu Çalışma Raporu**, Zonguldak, 1986, s. 26-27
[212] Türkiye Maden İşçileri Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986, s. 20-21

Ekonomide liberalleşme o dereceye vardırılmıştır ki, sosyal adalet ilkesinin gereği devletin ekonomiye müdahalesi, sınıflararası iktisadi ve sosyal dengeyi sağlamaya yönelik olması gerekirken, aksine liberalleşme ile 'Sosyal Devlet' de 'Liberal Devlet' e dönüşmüştür."[214]

1980 yılında 24 Ocak Kararları'na karşı tepki göstermeyen, kararları yaşanılan ekonomik krizden çıkmak için zorunlu uygulamalar olarak gören ya da siyasi kaygılarla tepki göstermeyen sendikaların çoğunluğu, 1986 yılında kararları kökten eleştirmeye başlamışlardır. Ancak, Türk-İş'e bağlı sendikaların bir kısmı, 24 Ocak Kararları konusundaki tepkisizliklerini sürdürmüşlerdir.[215]

Sendikaların çoğunluğunun Türkiye'de yeni liberal ekonomi politikaların ilk ve önemli uygulamalarını oluşturan 24 Ocak Kararları'na karşı çıkmaları ve eleştirmeleri, 1980 yılında kararlar uygulanmaya konulduğunda ve 1982 yılı genel kurulunda eleştirmeyen ve karşı çıkmayan Türk-İş'in tavrını da etkilemiş; 1986 yılı genel kurula sunulan çalışma raporunda Türk-İş kararları eleştirerek karşı çıkmıştır:

"Çalışma hayatında bugün yaşanan çıkmazların ve çalışanların gelir ve refah düzeyinde görülen düşüşün ve yoksullaşmanın temelinde 24 Ocak Kararları'nın 7 yıllık uygulaması yatmaktadır. (...) Türkiye ekonomisinde dönüşüm olarak nitelendirilen sözkonusu kararların, çalışanlara dönük tarafı olumsuzdur. İthal ikamesi sisteminde, maliyet faktörü olan ücretler aynı talep unsuru niteliğindedir. Üretilen malların satılabilmesi, nüfusun büyük bir kesimini oluşturan çalışanların gelirlerinin artmasıyla mümkündür. Oysa uygulanmaya başlanan ihracata dönük sanayileşme modelinde ücretler sadece bir maliyet unsurudur. Ücret gelirlerini geriletmek, iç talebi kısarak, satılabilir ihracını kolaylaştıran bir unsurdur. 1980'den

---

[213] Tez Koop-İş Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986, s. 26-27
[214] Türk Metal-İş Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986, s. 36-37

itibaren uygulanan politikanın ana amacının, Türkiye'de yapısal değişimi sağlamak olduğu göz önüne alındığında uluslararası ticarete giderek artan şekilde katılmanın motive edilmesinde ana nedeni sağlanacak düşük ücretler seviyesi ile mümkün olacağı açıktır. Bu politikanın özü, çalışanların zaten dengesiz ve adaletsiz olan gelir dağılımının aleyhlerine daha da bozularak, sermaye birikiminin başlıca kaynağı haline getirilmesidir."[216]

Türk-İş'in 1986 ve sonrası dönemdeki tüm çalışma raporlarında konuyla ilgili açıklamalarında, toplantılarında 24 Ocak Kararları başta olmak üzere, yeni liberal ekonomik-sosyal politikalar çerçevesindeki tüm karar ve uygulamalar eleştirilmiş, tepki gösterilmiştir. Sendikaların 1989, 1992 ve 1995 yılı çalışma raporlarında yeni liberal politikaların eleştirisi ağırlıklı yer tutarken, işçi sınıfının ve sendikal hareketin içinde bulunduğu sorunların yeni liberal politikalardan kaynaklandığı saptaması yer almıştır.

---

[215] Sağlık-İş Sendikası, Tek Gıda-İş Sendikası gibi sendikalar sayılabilir. Bu konuda bkz. **Tek Gıda-İş Sendikası Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 1986 ve Sağlık-İş Sendikası **Genel Kurul Çalışma Rasporu**, Ankara, 1986

[216] **Türk-İş Genel Kurulu'na Sunulan Çalışma Raporu**, 1986, Ankara, s. 181-182

II BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SENDİKALAR

2.1. Yeni Liberal Politikalar Dönemine Kadar Türkiye'de Sendikacılık

2.1.1 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Türkiye'de sendikalar 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır.[217] İşçi hareketinin doğuşuna ve sanayi devrimine öncülük etmiş bir batı ülkesi olan İngiltere'de ilk işçi örgütlenmelerine 18. yüzyılın başlarında rastlanır.[218] Türkiye'de ilk işçi örgütlenmelerinin ve dolayısıyla işçi sınıfının toplumsal bir güç olarak geç bir dönemde ortaya çıkışının altında gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuksal koşulların, işçi sınıfının, İngiltere başta olmak üzere, Batı kapitalist ülkelerdekinden çok belirgin farklılığıdır.

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren merkezi devlet geleneğine bağlı kalmış, bu örgütün bir parçası olan tımar sistemi Batı ülkelerinden farklı olarak toprak mülkiyetine sahip bir sınıfın doğmasını ve gelişmesini engellediği gibi, Batıdaki gibi feodal dönemin yaşanmamasını da getirmiştir.[219] Çünkü Batıda işçi sınıfını zorunlu olarak doğuran ana etken "kapitalizme geçiş ve endüstri devrimi" dir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batının 19. yüzyılda

---

[217] Aysen Tokol, **Türkiye'de Sendikal Hareket**, Bursa. Ezgi Yayınları, 1994, s.1

[218] Alpaslan Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Ankara. Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri, 1994, s. 7

[219] Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul. Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s.26-29. Ancak, Kurthan Fişek bu konuda biraz daha farklı bir yaklaşım ortaya koymakta, Osmanlı'da da toprak mülkiyetinin 19. yüzyılın ortaları ve sonunda hızla belirli ellerde toplanması ve yerli-geleneksel yapının bozulup yıkılmasıyla, bir başıbozuk potansiyel işçi kitlesinin (lümpen proleterya) ordusu oluşan kapitalist üretim ilişkilerinde bir işçi sınıfı doğurduğunu belirtmektedir. (Kurthan Fişek, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Ankara. Doğan Yayınevi, 1969, s.37-39)

yaşadığı endüstri devrimi süreci yaşanmazken[220], yukarıda belirtildiği gibi, merkezi devlet yapısına bağlı tımar sistemi kapitalizmin özgür emek gereksinimini karşılayacak, topraksızlaştırılmış, mülksüzleştirilmiş bir köylü kitlesinin kentlere akış sürecine olanak vermeyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıdaki gibi bir işçi sınıfı çekirdeğinin nicel ve nitel oluşumunu sağlayacak kapitalist süreci uzun süre geciktiren nesnel koşul olmuştur.[221] Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalistleşme sürecinin, dolayısıyla işçi sınıfının oluşum sürecine yol açacak, geleneksel yapıların çözülmesi süreci imparatorluğun temel olarak kendi iç dinamikleriyle değil, gelişen Batı kapitalizminin Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürgeleştirme sürecine sokan ekonomik-siyasal müdahaleleriyle olmuştur.[222]

Osmanlı İmparatorluğu aslında, geleneksel üretim tarzıyla 17. yüzyılın sonlarına kadar kendi iç gereksinimi karşılayacak düzeyde bir sanayi kapasitesine sahip olmuştur.[223] Ne var ki Batıdaki endüstri devrimine koşut bir süreç Osmanlı'da yaşanmamış, Osmanlı sanayisi 18. yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devriminin yeni üretim tarzlarına ayak uyduramayarak, gerilemeye başlamıştır.[224] Kapitülasyon sistemi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve mali çöküş süreci hazırlanmış, 19. yüzyıldan başlayarak imparatorluk geri bir tarımsal teknik içinde hammadde üreticisi bir ülke durumuna gelmiştir. Geleneksel zanaat üretimi, kapitülasyonlar nedeniyle, ülke içine giren manifaktür üretim ve yabancı mallarla rekabet edememiş ve çözülmüştür.

1838 yılında İngiltere ve daha sonra diğer Batı ülkeleriyle yapılan serbest ticaret anlaşmaları, devletin içine düştüğü mali sıkıntı nedeniyle girdiği borçlanma siyaseti, Duyun-u

---

[220] Sencer, **a.g.e.** s.296

[221] Batıda işçi sınıfı potansiyelini oluşturan iki temel oluşum köylerden mülksüzleşen ve endüstri merkezlerine akan köylüler ile endüstri devrimiyle büyük darbeyi yiyen lonca sisteminin işsiz bıraktığı kitleler olmuştur.

[222] Osmanlı İmparatorluğu'nda kentsel zanaat üretimi (loncalar) ülkenin iç dinamikleriyle değil, Batı kapitalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na bir anlamda dayattığı ve sanayisi gelişmemiş Osmanlı'nın da dış kapitalizmle bütünleşmek zorunda kaldığı bir süreçte çözülmüştür. Osmanlı zanaat üretimi 1838'de Osmanlı'nın imzaladığı ve ithalattan alınan vergileri düşüren, yerli ürünlerin ülke içinde nakline yüzde 12 oranında vergi koyan anlaşması ile ilk darbeyi yemiştir. Bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı Zanaatlarının Yıkılması," **Toplum ve Bilim**, Sayı 23, Güz 1983, s.81-82

Umumiye İdaresi yoluyla devletin gelirlerine yabancı sermayenin el koyması, imparatorluğun sanayileşmeye ayıracağı payı sınırladığı gibi, Batı emperyalizminin yarı sömürgesi sürecinin de temel etkeni olmuştur. Osmanlı'da yerli sanayinin oluşturulması doğrultusunda çabalar gündeme getirilmişse de[225], sermaye birikiminin yetersizliği, ticaret ve sanayinin geçmişten beri ihmal edilmesinden kaynaklanan bir kısım olumsuzluklar, sanayiye yönelik bilgi ve deneyim birikimsizliğinin oluşturduğu elverişli ortam yetersizliği, genel yasal çerçeve boşluğu girişimlerin sonuçsuz kalmasına yol açmıştır.[226]

1870'lerin sonunda devlet eliyle sanayileşme çabaları durdurulurken, devlet endüstrisi kesimi gerilerken endüstriyel işyerleri, ulaşım şebekeleri, madenler, önemli sayıda işçi çalıştıran işyerleri yabancı sermayenin eline geçmiştir. Eski (geleneksel) küçük endüstri sisteminin çözülmesi nasıl Batı sermayesinin etkisiyle olmuşsa, kısa bir devlet endüstrisi denemesinden sonra, endüstri hayatına yine yabancı sermaye egemen olmuştur. Savran'ın belirttiği gibi, Osmanlı'nın yaşamadığı bu süreç kapitalist gelişme ile yarı sömürgeleşmenin tek ve aynı sürecin iki veçhesi olduğunu ortaya çıkarmıştır.[227]

Böylece, 1800'ün sonlarına kadar çoğunluğu devlet işyerlerinde çalışan ve sayıca pek fazla olmayan işçiler, işçi sınıfı niteliğini az da olsa kazandıkları ve sınıfsal özellikler taşıyan ilk hareketlerine giriştiklerinde, artık büyük çoğunluğu yabancı sermayenin emrinde çalışmaktaydılar. Böylece Osmanlı işçi sınıfı Batı işçi sınıfının aksine, kendi iç çekişme ve

---

[223] 19.yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda dokuma, maden, yapı işleri, savaş ya da ordu endüstrisi belirgin endüstrilerdi ve bu endüstriler genellikle geleneksel esnaf loncaları içinde örgütlenmişlerdi (Sencer, **a.g.e.**, s.35)

[224] Tokol, **a.g.e.** , s.1

[225] 1850'lerde Osmanlı'da devlet tarafından kurulan ordu ve saray için üretim yapan büyük ölçekli sanayi işletmelerine (tersaneler, kundura vb. üreten) rastlanır. Ancak bu işletmelerin tüm makine ve tezgahları dışardan alındığı gibi, montaj, bakım için gerekli mühendis, teknisyen ve işçiler de yabancıydı. (Rıfat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı'da Sanayi ve Sanayileşme Politikaları,** Ankara, İş Bankası Yay., 1988, s.57)

[226] Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, , TODAİE Yayını, Ankara 1991, s.151-154

[227] Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, (1919-1980), İstanbul, Kardelen Yayınları, s.31

gelişmesinin yarattığı, bir yerli burjuvanın sömürüsünü somut olarak yaşamamış ve yerli burjuva sınıfının karşıtı olmayan bir işçi kitlesi olarak ortaya çıkmış oldu.[228]

Teokratik ve monarşik bir yönetim biçimine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun bu niteliği, işçi sınıfının ilk örgütlenme ve sendikalaşma çabalarının önüne set çeken, geciktiren bir unsur olmuştur.[229] Osmanlı işçi sınıfı hareketinin, devletin monarşik ve teokratik niteliğini kökten etkilemeyen 1876 ve 1908'deki demokratikleşme doğrultusundaki hareketlerde de, Batıdaki demokratikleşme mücadelelerinde işçi sınıfının oynadığı gibi bir rolü olmamıştır; ancak sonuçlarından etkilenmiştir. Türkiye'de daha sonraki demokratik ve siyasal gelişmelerde de işçi sınıfının bu özelliğinin devam ettiğini söylemek gerekir.

Osmanlı işçi sınıfının başlangıçta esas olarak yerli burjuvazinin karşıtı olmayan bir biçimde ortaya çıkışı ve siyasal-demokratik dönüşümlerde etkileyenler konumunda olmaması, işçi sınıfının ve dolayısıyla sendikal hareketin toplumsal-siyasal yaşamda bir sınıf hareketi olacak rolünü yakın zamanlara kadar etkileyen iki köklü özellik olmuştur.

2.1.1.1. Osmanlı'da İşçi Örgütleri

Osmanlı'da bilinen ve belgelenen ilk işçi örgütü Ameleperver Cemiyeti'(1871) dir.[230] II. Meşrutiyet'in ilanına kadar çok sınırlı sayıda sendika ortaya çıkmıştır.[231]

Osmanlı'da işçi sınıfının nicel ve nitel yetersizliği, merkezi otoriter devlet yapısı, yasal-demokratik yetersizlikler, Avrupa'da işçi sınıfı örgütlenmelerine yön ve destek veren sosyalist düşünce ve oluşumların ortaya çıkmaması ve etkili olamaması, genellikle yabancı kökenli işverenlerin, yabancı ve yerli işçi ayrımı yapmaları, işçilerin farklı etnik, din kökenli olmaları vb. nedenler bunda etkili olmuştur.[232]

---

[228] Sencer, **a.g.e.**, s.298
[229] Tokol, **a.g.e.**, s.4
[230] Kurhan Fişek, **a.g.e.**, s.41
[231] Tokol, **a.g.e.**, s.3
[232] Bu konuda bkz. Sencer, **a.g.e.**

1894 yılında da Osmanlı Ameleperver Cemiyeti kurulmuştur. Ancak gizli ve yıkıcı çalışmalar yaptığı gerekçesiyle bu cemiyet 1896 yılında kapatılmıştır. Bu ilk işçi örgütlenmelerinin bazı yazarlarca, sendika olmaktan çok, yardımlaşma ve dayanışma dernekleri oldukları, ancak, ilk işçi örgütlenmeleri olmalarından dolayı önem taşıdıkları belirtilmektedir.[233] Osmanlı işçi sınıfı, örgütsüzlüğüne karşın 1872-1906 yılları arasında 26 grev gerçekleştirmiştir[234] 1908 yılına kadar özellikle Balkanlar'da, işçi ve memurların sandıklar kurarak örgütlenmeye çalıştıkları görülür.[235]

1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönem, Osmanlı işçi hareketinin örgütlenme ve sınıfsal talepli eylemleri açısından renkli bir dönem olmuştur. 1908 yılından itibaren işçilerin örgütlenme çabalarının arttığı görülür. Ancak, 1908 yılında demiryollarında çalışan işçilerin ücretlerin artırılması, örgütlerin tanınması talepleriyle greve gitmeleri ve bu grevlerin yayılması üzerine İttihat Terakki Hükümeti, Alman sermayesinin baskısıyla "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvvakkat" ı çıkarttı. Bu kanun, ilk grev kanunu olma özelliğiyle beraber grev ve örgütlenmeleri büyük ölçüde sınırlamaktaydı.[236]

Bu kısıtlamaya karşın 1908 yılından sonra birçok işçi örgütü kuruldu. Bunlardan Selanik ve çevresinde 3200 tütün işçisinin üye olduğu Selanik Tütün İşçileri Sendikası sınıfsal bir nitelik taşıyordu. 1910 yılı itibariyle sendikalı işçi sayısı 130 bin civarındaydı.[237] Sendikaların ilk üst düzey örgütlenmesi ise Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun

---

[233] Bkz. Mesut Gülmez, **a.g.e**; Aysen Tokol, **a.g.e** vd.

[234] Bu grevlerin birçoğunun yabancı şirketlerde çalışan işçilerce gerçekleştirilmesi gerçeğine dayanarak, K. Sülker ve O. Sencer bu grevlerin belirli ölçüde yabancılara ve dolayısıyla yabancı sermayeye tepki olarak yapılan anti-emperyalist grevler olduğunu ileri sürmektedirler. (Bkz. Sülker, **a.g.e.**, s. 100; Sencer, **a.g.e.**, s. 161) Grev dökümleri için bkz. Sencer, **a.g.e.**, 1969, Fişek, **a.g.e**, 1969, Sülker, **a.g.e.**

[235] Sencer, **a.g.e.**, s. 155-156

[236] **Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, , Tüm İktisatçılar Birliği Yayını, Ankara, 1976 , s.47. 13 Maddeden oluşan yasa hükümetten ruhsat alarak, kurulan ve konuya yönelik hizmetler veren kurumlar da sendika kurmayı yasaklamıştır. Yasa işçilerle işverenler arasındaki uyuşmazlıkların da uzlaştırma yoluyla çözülmesini öngörmüştür (Tokol, **a.g.e.**, s.7). 1909 yılında İttihat ve Terakki sendikaları yakından ilgilendiren bir yasa düzenlemesi daha yapmıştır: Cemiyetler Yasası. Yasa Tatil-i Eşgal'in aleni cemiyet kurma konusunda oldukça liberal hükümler getirmiş, cemiyet kurmayı bildirim koşuluna bağlamıştır. (T.Yazgan, **Türkiye'de Sendikal Hareketler Kısa Tarihçe**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, No:4, 1982, s.40)

[237] 1910 yılında demiryolu memurları ve müstahdemleri, Selanik tütün işçileri, Osmanlı Tütün Rejisi işçileri, pamuk ipliği işlerinde çalışanlar, yükleme işçileri, Selanik demiryolu memur ve müstahdemleri, Rumeli tütün

kurulmasıyla gerçekleşmiştir.[238] 1909 yılından itibaren daha çok, Tatil-i Eşgal Kanunu'nun kapsamı dışındaki işçilerin ağırlıkla örgütlendikleri görülür.[239]

Bu dönemde kurulan işçi örgütlenmelerinden özellikle 4 tanesinin (Osmanlı Mesai Fırkası, Amale Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, Müstakil Amele Fırkası) sendika karakteri taşıdığı görülür. [240]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile canlanan işçi sınıfının sendikal örgütlenme hareketi; 31 Mart Olayı'ndan sonra ilan edilen sıkıyönetim, sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla 1913 yılında yürürlüğe konulan Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvvakkatı'nda öngörülen teşviklere karşın sanayileşmenin sağlanamaması, küçük ölçekli işyerlerinin ağırlığı, işçiler arasında imparatorluğun parçalanması sürecine koşut etnik, dinsel vd. ayrımların sınıf kimliğinin önüne geçmesi gibi nedenlerle süreç içinde yeterli gelişme gösterememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun da katıldığı I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında hemen tamamen duraklayan işçi sınıfı örgütlenme hareketi, savaşın ardından canlanmıştır. Savaş sonrasında, İstanbul başta, ülkenin birçok bölgesi İtilaf Devletleri'nce işgal edilirken, İstanbul'da Meclis-i Mebusan padişahın isteği üzerine kapatılmış, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve bu Meclis ülkeyi ve kurtuluş savaşını 29 Ekim 1923 tarihine, cumhuriyetin ilanına kadar yönetmiştir.

1919-1923 yılları arasında, meslek ve işyeri örgütleri ile genel işçi birlikleri oluşturma yönünde yoğun bir çaba harcanmıştır.[241] Bu dönemin bir özelliği, Kurtuluş Savaşı ortasında, Sosyalist akım ve hareketlerin gelişmesi ve bunların işçi sınıfı hareketleri üzerinde etkili

---

işçileri, Zonguldak maden işçileri ve diğerleri sendikalarda örgütlenmiş işçilerdi. Bunun yanında matbaa işçileri, Selanikli marangozlar, İzmir Tütün Rejisi işçileri de çeşitli dernekler altında örgütlenmişlerdi. (**a.g.e.**, s.50)

[238] Yazgan, **a.g.e.**, s.66

[239] Sencer, **a.g.e.**, s.206

[240] A. Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara, Odak Yayınları, 1974, s. 418

[241] Bu cemiyetler arasında, Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Amelesi Cemiyeti, Beynelminel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelminel Marangoz İşçileri İttihadı, Beynelminel Bira İşçileri İttihadı, Zonguldak Amele Birliği, Aydın Demiryolu İşçileri Cemiyeti, Matbaa İşçileri Cemiyeti, Şark Demiryolları Memurın ve Müstahdem Cemiyeti sayılabilir. (Tokol, **a.g.e.**, s.12)

olmalarıdır.[242] İşçi örgütleri, ulusal Kurtuluş Savaşı'nı desteklerken, bu desteklerini işgal altında yaptıkları grevlerle somutlaştırdılar.[243] İşçi örgütleri bu dönemde üst birlikler oluşturma doğrultusunda çalışmaları da gündeme getirdiler. Bu çalışmalarda insiyatif, sol ve sosyalist örgüt ve partilerin denetimi dışında gelişmiş, oluşturulan birliklerden Milli Türk Ticaret Birliği'nin yardımı ile kurulan İstanbul Umum Amele Birliği kalıcı olmamıştır.[244] Bu birlik 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan I. İktisat Kongresi'nde İstanbul işçilerinin ortak taleplerini dile getirmiştir. İzmir İktisat Kongresi -hazırlıkları ve kongre- işçilerin ulusal düzeyde biraraya gelmelerini ve birleşmeleri doğrultusunda çalışmalar yapmalarının gündeme gelmesini sağlamış ancak, İstanbul'da tüm işçi örgütlerini birleştirecek bir üst birlik kurulması, İstanbul Amele Birliği'nin tutumu nedeni ile mümkün olmamıştır.[245]

2.1.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Sendikacılığı dört alt dönem olarak özetlenecektir. Bu alt dönemler şöyledir: 1923-1946 dönemi, 1946-1960 dönemi ve 1960-1980 dönemidir.

2.1.2.1 1923-1946 Dönemi

Cumhuriyet'in ilanından 1946 genel seçimlerine kadar olan süreyi içeren bu dönem, siyasal tarihimizde tek partili dönem olarak nitelendirilir. 1923 yılı, Anadolu toprakları

[242] Bu partiler arasında Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Müstakil Sosyalist Fırkası sayılabilir. (Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.57)

[243] Bu grevler genelde İstanbul'da yapıldı. İstanbul tramvay işçilerinin grevi buna örnektir.(K. Sülker, **Türkiye'de Sendikacılık**, Sendika Kültürü Dizisi, , İstanbul ,1955, s.25)

[244] Bu dönemde sol ve sosyalist hareketlerin işçi örgütleri kurma çabaları başarısız kalmıştır. Bunlardan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın çabaları ile kurulan Türkiye İşçi Derneği 1922 yılında kapanırken, Kızıl Sendikalar Enternasyoneli'ne de katılan Beynelminel İşçi İttihadı da 1922 yılında kapatılmıştır. İstanbul Umum Amele Birliği ise temelde sınıf sendikacılığı çizgisinden uzak olan bir politika benimsemiş, Türk milletinin zengin, fakir, tüccar, amele tüm sosyal sınıfların birarada uzlaşma içinde olduğu bir yapıda ulusal çıkarların korunabileceğini savunmuştur . (Tokol, **a.g.e.**, s.13)

[245] Tokol, **a.g.e.**, s.14

üzerinde yeni bir devletin kuruluşunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak tarihe karışmasını simgeleyen bir yıldır.[246]

İşçi sınıfı ve onun sendikal örgütlenmesini temelden etkileyen dönemin hukuksal, siyasal, sosyal politika uygulamalarında belirleyici olan ekonomi politikalara bakıldığı zaman, 1923-1949 dönemini farklı iki döneme ayırmak gerekmektedir. İlki, devlet desteğiyle yerli sermayeler yetiştirme amacının ön plana çıktığı[247], bir anlamda 1908-1922 dönemi ekonomi politikalarının devamı sayılan "liberal dönem"dir. İkincisi ise, kamu girişimciliğinin ön plana çıkarıldığı, devlet eliyle planlı kalkınma modelinin uygulandığı 1929-1946 "devletçi ekonomi" dönemidir.

İşçi sınıfı ve sendikal hareket açısından genel olarak döneme bakıldığı zaman, dönemin ekonomik, siyasi ve toplumsal koşullar açısından sendikaların gelişmesine olanak sağlamayan bir ortamı getirdiğini söyleyebiliriz.[248]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli yabancı işletmeler kamulaştırılmaya başlanmış, 1927 yılında, sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılarak yürürlüğe konulmuş[249], ancak yeterli sermaye birikiminin olmaması, girişimci yetersizliği, Duyun-u Umumiye sorunu ve Cumhuriyet öncesi gümrük yapısının iç piyasada rekabeti olumsuz etkilemesi gibi nedenlerle sanayileşme sağlanamamış, 1929 dünya krizinin de etkisiyle ara liberal dönem sona ermiştir. Bu dönemde sanayinin büyüme hızı yüzde 8.5 gibi rakamlara ulaşmışsa da, bu "yeniden inşaa" sürecinden kaynaklanan bir büyüme olduğu için, üretim artışında önemli bir değişime yol açmamıştır.

1927 sanayi sayım sonuçlarına göre, sayım kapsamındaki 65 bin işletmede toplam 256.855 kişi çalışmaktadır. Bu işletmelerin ancak binde 23'ü, 100 kişi ve daha fazla sayıda

---

[246] Korkut Boratav, **Türkiye'de İktisat Tarihi** (1908-1985), İstanbul, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi 1, 4. Baskı, 1993, s.28
[247] Boratav, **a.g.e.**, s.29
[248] Tokol, **a.g.e.**, s.15
[249] Tokol, **a.g.e.**, s.15

işçi çalıştıran işyerleridir. Buradan görülebileceği gibi, işyerleri kapsamı büyük ölçüde sendikal örgütlenmeye ortam sağlayacak kapasitede değildir.[250]

Bu dönemde işçi sınıfının sendikal örgütlenmesi için demokratik koşulların, 1923 öncesinden daha olumlu olduğu söylenemez. Cemiyetler Yasası'na 1919 yılındaki düzenlemelere ek olarak, kısıtlayıcı yeni hükümler getirilmiş; doğudaki Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmak için 1925 yılında çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu örgütlenme olanaklarını ortadan kaldırmıştır.[251]

1924 yılında kapatılan İstanbul sendikalar birliği olan "Amele Teali Cemiyeti" , 1923-1926 yıllarında yeniden örgütlendirilerek, adı "İstanbul İşçi Birliği" oldu.[252] Ancak bu birlik 1927 yılında yeniden kapatıldı.

Yine bu dönemde, kesin olmayan verilere göre çeşitli birlik, cemiyet vb. örgütlerde örgütlenmiş işçi sayısı 60 bini aşmaktaydı.[253]

1929 dünya ekonomik krizi "Lozan Liberalizmi" olarak da adlandırılan ara liberal dönemi sona erdirirken, iki belirleyici özelliği, korumacılık ve devletçilik olan[254] ve devletin yatırım ve girişimci olarak bizzat devreye girdiği ekonomik politika dönemi başladı.

İlk başarılı sanayileşme dönemi olarak nitelendirilebilecek bu dönemde, Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme sürecine giriştiği söylenebilir. Devletçi sanayileşme, sanayileşmenin finansmanının kaynaklarının kamu kaynaklarından sağlanmasını bunun yanında özel sektörün de desteklenmesini öngörmüş, temel tüketim mallarında ithal ikamesine gidilmiştir.

---

[250] Tokol, **a.g.e.**, s.16

[251] Sendikalara yönelik olmayan Takrir-i Sükun Yasası gericiliğe, isyana yönelen, ülkenin kurulu sosyal düzenini, huzurunu, sükununu, emniyet ve asayişini bozmaya yol açan bütün örgütleri, kışkırtmaları, girişimleri ve yayınları hükümetin re'sen ve idari yolla yasaklamasını ve İstiklal Mahkemesi'ne verilmesini öngörmüştür. (Sülker ve Lefrance, **a.g.e.**, 1968, s.151)

[252] Amele Teali'nin işçi sınıfı potansiyelinin artması yerine, potansiyeli denetim amacıyla, iktidarca yeniden örgütlendirildiği ileri sürülür. (Bkz. T.İ.B., **a.g.e.**, 1976, s.71) Amele Teali'nin 1926 yılında üye sayısı 30 bini aşarken, bağlı sendika sayısı 14'tür.

[253] **a.g.e.**, s.72

Devletçi uygulamanın somut düzeyde başlangıcı birinci 5 yıllık (kalkınma) sanayi planı ile gerçekleştirilmiştir. Birinci planın başarılı olması üzerine 1939-1943 yılları için ikinci bir sanayi planı hazırlanmış ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşa katılmayan ülkelerde kaynakları savunmaya ayırma zorunluluğunun ortaya çıkması planın, dolayısıyla yatırımların, uygulanmasını engellemiştir. Uygulanan devletçi politika sonucunda dokuma, şeker, çimento, demir-çelik gibi çeşitli alanlarda kurulan kamu işletmeleri, devletin işveren konumunu ortaya çıkarmış, gerek bu konum gerekse devlet işletmelerinin genelde büyük ölçekli ve istikrarlı yapıda olmaları, işçilerin sendikal örgütlenmeleri açısından belirli ölçüde olumlu ortam yaratmıştır.

1929 yılında uygulamaya konulan devletçi-korumacı model ideolojik pragmatik bir tercihti. Bu dönemde, devlet işletmeleri kurulmuştur ancak, özel sektörün teşviklerine de devam edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde sözkonusu olan devletçilik, her şeyin devlet eliyle yapıldığı bir kapitalizmden çok özel sektörün yetersizliklerini aşmayı amaçlayan bir devletçilik anlayışıdır.[255]

Bu dönemin endüstrileşme politikaları açısından önemli bir özelliği de yaygın tüketim mallarında ithal ikamesine gidilmesidir. Koruma duvarları arkasında yaygın (ve eskiden ithal edilen) endüstri tüketim mallarından (un, şeker, kumaş) başlayan ithal ikamesi yatırımları, 20. yüzyılın ilk yarısında birçoğunda ilk endüstrileşme hamlesini oluşturmuştur.[256] Böylece işçiler açısından yeni istihdam olanaklarının yaratıldığı özel ikameci endüstrileşme hareketleri başlatılmıştır. Bu endüstrileşme hareketi, elbette çok yaygın bir endüstri işçiliğini ortaya çıkarmaktan uzaktır. Ancak bu girişim en azından başlangıç olması nedeniyle önem taşımaktadır.[257]

---

[254] 1930-1939 döneminde ikitisat politikalarının evriminde gözlenen başka uğraklar, salt korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalarına geçisi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933 – 1939 yılları olarak saptanabilir. (Boratav.**a.g.e**. s.51)
[255] Meryem Koray, **a.g.e**. s. 117
[256] Boratav, **a.g.e.**, s. 81
[257] Koray, **a.g.e.**, s. 118

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı, savaşa girilmemesine karşın, Türkiye'yi yakından etkilemiş ve ekonomi politikasında değişikliklere yol açmıştır. Yetişkin nüfusun büyük bir kısmının askere alınması üretimde düşüşlere neden olmuş, savaş öncesi başlayan planlama çalışması ve endüstri yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir. Doğal olarak, savaş yıllarında izlenen ekonomi politikaları da savunma ağırlıklı olmuş ve 1940-1945 döneminde ekonomik gelişme açısından önemli bir mesafe alınamamıştır.[258]

1929-1946 döneminde, işçi sınıfı açısından yürürlüğe konulan ithal ikameci nitelikteki devletçi-korumacı ekonomik politikalar istihdam potansiyelini artırmıştır. Kamu kesiminde işçi sayısında hızlı bir artış sözkonusu olmuştur. Ancak, işçilerin sendikal örgütlenmelerinde kayda değer bir gelişme görülmez. 1928-1938 döneminde bağımsız sendikaların kurulmasına izin verilmemiştir.[259] Bu dönemde tek parti iktidarı daha çok kendi güdümünde işçi örgütleri oluşturmaya çalışmıştır.

Bu amaçla, İzmir'de önce yedi sektörde faaliyet gösteren yedi işçi örgütü Deniz Amele Cemiyeti adı altında birleştirilmiş, bu birleştirme diğer sektörlere de yaygınlaştırılmıştır. CHP bünyesinde işçi ve esnaf bürosu oluşturulmuş, işçi örgütlerini denetim altına almak için büro bir merkez olarak kullanılmış ancak, partiye bağımlı işçi örgütleri oluşturulması çabaları işçilerden destek göremeyerek, başarısızlığa uğramıştır.[260]

Türkiye bu arada 1932 yılında Milletler Cemiyeti ve onun bir yan kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üye olmuştur.

Dönem içinde, işçiler açısından önemli bir gelişme de ilk iş yasasının çıkartılmasıdır. 3.6.1936 tarihinde kabul edilen, 16.6.1937 tarihinde yürürlüğe giren 3008 Sayılı İş Yasası'nda sendikalarla ilgili hiçbir hükme yer verilmemiştir. Aksine grev ve lokavt yasaklanmıştır. Sadece "beden çalışanları" yasa kapsamına alınmış ve fikren çalışanlar kapsam dışı

---

[258] Koray, **a.g.e.** s. 118

[259] Yıldırım Koç, "İşçi Hakları ve Sendikacılık," **11. Tez**, Cilt 5, İstanbul, 1987

bırakılmıştır. Hükümetin bu yasayla, örgütlü olmayan işçilerin hoşnutsuzluklarını giderme çabası içine girerek, bu hoşnutsuzlukların ve bu doğrultudaki gelişmelerin sınıf çelişkilerinin keskinleşmesine yol açmasını önlemek amacı gütmüştür.

Hükümet işçilere ve özellikle bu çelişkilerin önem kazanacağını tahmin ettiği büyük işyerlerindeki işçilere, belirli hakların sağlanmasını düşünerek bu yasada grev, toplu sözleşme gibi konularda düzenleme öngörülmemiş, özellikle ücret, fazla mesai, çalışma süreleri vb. konularda düzenlemeler yer almamıştır.

3008 sayılı yasa toplu iş uyuşmazlıklarının çözümünde zorunlu uzlaştırma ve hakem sistemine yer vermiştir. Toplu iş uyuşmazlığını "Yürürlükteki iş koşullarının tümü veya birkaçı veya bunların uygulanma şekli ve usulleri hakkında herhangi bir işyerinde genel işçi sayısının on kişiden az olmamak üzere beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkan anlaşmazlık" olarak tanımlamıştır. Yasaya göre, taraflar ilk aşamada uzlaşmaya başvurarak anlaşamamaları halinde zorunlu hakeme gitmek durumundadırlar. Zorunlu hakemin vereceği kararlar tarafları bağlamaktadır. Zorunlu hakem sistemini illerde kurulan İl Hakem Kurulu ile merkezde kurulan Yüksek Hakem Kurulu oluşturmaktadır.

Yasanın bazı hükümleri bu eksik haliyle bile uygulanamamış, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da askıya alınmıştır.

Tek parti yönetimi döneminde toplu iş uyuşmazlıkları çıkarma ve bunları gerekli makamlara bildirme yetkisine sendikalar yerine, gerekli çoğunluğu sağlama koşulu ile işçi temsilcileri sahip olmuşlardır.

3008 Sayılı Yasa ile sendika, grev hakkı tanınmazken, 14.07.1938 tarihinde çıkartılan Cemiyetler Yasası, "sınıf esasına dayalı cemiyet kurmayı" yasaklayarak, işçilerin

---

[260] Tokol, **a.g.e.**, s.21

örgütlenmesini iyice sınırlandırmıştır.[261] Ayrıca 1933 yılında Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle grev, ceza-i müeyyideye tabi tutulmuştur.[262]

Bu koşullar altında 1929-1946 arasında Zonguldak Amele Birliği gibi yardımlaşma sandıkları, CHP'nin vesayeti altında oluşturduğu İzmir İşçi Esnaf Birliği gibi örgütler sendikal faaliyet değil, yardıma gereksinimi olan işçilere yardım etmek, kimsesiz çocukları sünnet ettirmek gibi işler yapmışlardır.[263] II. Dünya Savaşı süreci, 1929-1939 dönemi Türkiye'de zaten suskunluk dönemine girmiş olan işçi sınıfı hareketlerini tamamen ortadan kaldırmıştır. 18 Ocak 1940 tarihinde çıkartılan Milli Koruma Yasası o döneme kadar çeşitli tarihlerde çıkartılan yasalarla, işçilere verilen hakların kullanılmasını engellemiştir. Çalışma yaşı düşürülmüş, sanayi ve maden işletmelerinde zorunlu çalışma getirilmiştir. Zorunlu çalışma özellikle madenlerde yoğun bir biçimde uygulanmıştır. Yasa ile çalışma süreleri artırılmış, çıkartılan kararnamelerle hafta tatili kaldırılmıştır. Bu uygulamalar savaş sonuna kadar sürmüştür.[264]

1929-1946 dönemi devletçi-korumacı ekonomi politikalarının uygulandığı kamuda istihdam hacminin ve işçi sayısının arttığı, büyük ölçekli işyerlerinin sayısının yükseldiği, iş yasasının çıkartıldığı, ama işçilerin sınıf temeline dayalı cemiyet kurmalarının, grev yapmalarının yasaklandığı, iktidar güdümünde ve denetiminde sınıf çıkarlarını savunmak dışında faaliyette bulunan "birlikler" kurmaya zorlandığı, işçi sınıfının örgütlenme açısından olduğu kadar, hak ve çıkarlarını savunmada uzun süre en hareketsiz kaldığı bir dönem olmuştur.

Bu tek partili dönemde, sendika hakkına ilişkin olarak benimsenen politikayı rejimin genel yapısı içine oturtmak bir bakıma kolay değildir. Atatürk'ün döneminde gerçekleşmiş

---

[261] Sülker, **1987**, s. 33
[262] A. Işıklı, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 1827
[263] M. Şeyhmus Güzel, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, s.1857
[264] Tokol, **a.g.e.**, s. 21

bulunan bu durumu O'nun adalet ve emeğe saygı ilkesiyle bağdaştırmak zor olabilir. Ancak belirtmek gerekir ki, Kemalizm'in dayandığı temeller arasında Türk toplumunun "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" olduğu görüşü de yer almaktadır. Gerçekten de Padişahlık yönetiminden kurtulmuş ve tümüyle yoksul bir ülke olarak o zamanın Türkiye'sinde bu sözlerde yansıyan derin özlemin gerçekleşmiş olduğu izlenimini verebilecek bir yapıyı gözlemlemek mümkün olabilirdi. Ayrıca, kapitülasyonların kaldırılması ve ekonomide yabancı sermayedarların egemenliğinin son bulmuş görünmesi de, artık sendikal mücadeleye konu gerektirecek mevcut bir ortamın bulunmadığı kanısını haklı çıkarabilecek bir gelişme olarak algılanabilmekteydi. Bu koşullar içinde, herkesin çıkarını gözeten bir "baba devlet" anlayışı uzun süre toplumsal sorunların çözümlenmesinde yeterli görülen bir siyasal ve hukuksal modelin temeli olmuş ve bu anlayışın doğal sonucu olarak sendikalaşma, gereksiz ve sakıncalı sayılabilmiştir.

Ne var ki, zamanla kapitalist ekonomik gelişmenin sonuçları olan çelişkiler belirginleştikçe ve işçi sınıfı birikimi belli bir düzeye ulaştıkça, sendika haklarının gerekliliği, kaçınılmazlığı reddedilemez noktaya ulaşmıştır.[265]

2.1.2.2 .1946-1960 Dönemi

II. Dünya Savaşı, faşizmin kesin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bu, bir başka ifadeyle tek partili rejimlerin egemen olduğu ülkelerin, çok partili ya da "demokratik ülkeler" karşısındaki yenilgisiydi. Bu sonuç demokrasiye yeniden daha güçlü bağlılık dönemini başlatmıştır.[266]

Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler, kendi sistemlerini bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorundaydılar. Türkiye de Batılı müttefiklerin içinde yer almak isteyen ülkelerin başında gelmekteydi. Uluslararası ortam, iktidarı siyasal liberalleşmeye zorlamakta, muhalefet girişimlerini ise cesaretlendirmekte idi. Savaş yıllarında Nazi

[265] A. Işıklı, **a.g.e.**, s. 1828

Almanyası ile ilişkilerini daima sıcak tutmaya özen göstermiş olan Türkiye'de savaşın sona ermesiyle birlikte, demokrasi sözcüğü sihirli bir formül halinde dudaklarda dolaşmaya başlamıştı. Demokrasi demek, "Tek parti, tek şef sistemine hayır!" diyebilmekti. Bunu söyleyecek bir örgütün işareti bekleniyordu. Üstelik böyle bir adım Türkiye'nin Tanzimat'tan beri süregelen Batılılaşma siyaseti bakımından, ayrıca önem taşıyordu. Fakat hepsinden önemlisi emperyalizmle çıkar işbirliği halinde olan egemen sınıfların, ufukta beliren Amerikan sermayesine aracılık özlemlerini gerçekleştirme yolunda da Batı modelinden geçtiğimizi görmüş olmalarıydı. Ancak egemen sınıflar, çok partili siyasal rejimin sol düşünce ve akımları dışlayacak biçimde inşa edilmesini kendi güvenlikleri bakımından zorunlu görmekteydiler.[267]

Türkiye'nin çok partili hayata geçişini salt dış etkenlere bağlamak mümkün değildir. Dış etkenlerin yanısıra çok partili hayata geçişte iç etkenler de önemli rol oynamıştır.

Savaş yıllarında CHP'nin bazı politikaları egemen sınıfların belli kanatlarında önemli etkiler yaratmıştı. Savaş zenginlerinin dışa dönük, İstanbullu ve gayrimüslüm kanadını Varlık Vergisi; büyük çiftçi kanadını ise Toprak Mahsülleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanun'u tedirgin etmişti. Buna karşılık yüksek bürokrasi ve siyasi kadrolar ile içli dışlı olmuş çıkar grupları ve burjuva klikleri, Anadolu kökenli ticaret sermayesi savaş ekonomisi uygulamasından şüphesiz rahatsız değillerdi. 1945 sonrasının siyasi gelişmelerinde egemen sınıfların bu iki ana grubu iki ayrı yol izleyecekti. Birinci grup Demokrat Parti hareketini örgütlemeye ve desteklemeye yönelirken, ikinci grup CHP içinde topluma da yansıyan bir temizlik hareketi başlatacaktı.[268]

Yukarıda belirtildiği gibi dış etkenlerin yanı sıra iç etkenlerin de etkisiyle 1945'lerde önce çok partili sisteme geçilmiş, 18.07.1945 yılında kurulan ilk partinin ardından, bu

---

[266] A. Işıklı, **1987**, s. 30
[267] A. Işıklı, **1994**, s. 138
[268] **a.g.e.**, s. 137

partilerden 07.01.1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti[269] 1960 yılına kadar Türk siyasi hayatını ve sendika hareketini etkilemiştir.[270]

Çok partili sisteme geçişin ardından Cemiyetler Yasası'nda değişiklikler yapmak gündeme gelmiş[271], 5 Haziran 1946 tarihinde sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kaldırılmıştır.[272]

Yasağın kaldırılması üzerine işçiler arasında örgütlenme hızlanmıştır. Ancak, örgütlenme konusunda işçiler arasında kararsızlıklar yaşanmış, bazı işçiler Türkiye İşçi Derneği çatısı altında toplanırken, bazı işçiler İstanbul Sendikalar Birliği'ni oluşturmuşlardır. İşçilerin kısa dönemli kesimsel çıkarlarını korumak için kurdukları, kendiliğindenci yanı ağır basan örgütlerin yanı sıra, sosyalist partilerin öncülüğünde kurulan örgütlerin de sayısı artmıştır. Ancak, işçilerin sol partilerle yakın ilişkiler içine girmeleri üzerine 16.12.1946 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emri ile bazı sosyalist partiler ve onlarla ilişki içinde olan sendikalar kapatılmıştır.

1946 yılı, Türkiye için siyasi alanda olduğu kadar, ekonomik alanda da bir dönüm noktasını ifade eder. Siyasi dönüşüm tek partili parlamenter rejimden, çok partili rejime geçişi ifade ederken; ekonomik dönüşüm, çok partili rejime geçişe koşut olarak popülist nitelikteki politikaların devreye girişini ifade etmektedir.

---

[269] Demokrat Parti, İnönü'nün icazetini alarak bizzat CHP içinden ve onun teşvikiyle doğmuş bir partiydi. Öyle ki, başlangıçta bir çeşit muvazaa partisi olarak düşünülmüştü. Ancak, DP bu yöndeki beklentilere tümüyle uygun bir gelişme göstermeyecekti. Çünkü, bir taraftan egemen sınıfların belli kanatlarının temsilciliğini yapmakta, diğer taraftan iktidarın otoriter yönetiminden tedirgin olmuş ve savaş yıllarında izlenen politikaların bütün olumsuzluklarına katlanmak zorunda kalmış emekçi sınıfların hızla desteğini kazanmıştı. (Işıklı, **1994**, s. 140)

[270] Tokol, **a.g.e**, s. 22

[271] CHP'nin 1946 yılında toplanan II. Olağanüstü Kurultayı CHP programında yer alan ve sınıf esasına dayalı örgütlenmeleri yasaklayan 22. maddeyi kaldırdı. Bu madde şöyle idi: "Türkiye'de cins, sınıf, rejional fikirleri koruma ve yayma sınıf mücadeleleri uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz" (Koç, 1996, **a.g.e.**, s. 182)

Sınıf yasağının kaldırılması demek, Türkiye'de toplumsal sınıfların varlığının ve sınıfsal çıkar temelinde örgütlenme hakkının göreli tescili demekti. Bu ise, "Menfaatlerin yek, diğerinden ayrılmaz" kabul edilen sınıfsız, kaynaşmış kitle söyleminin dolayısıyla halkçılık ideolojisinin egemen konumunu kaybettiği anlamına geliyordu. Ne var ki, Türkiye'de demokratik rejim, sol düşünceye söz hakkı tanımayacak ve sosyalist hareketi dışarıda bırakacak şekilde kurgulanmıştı. Bu nedenle, gerek sosyalist siyasi partilerin legal düzeyde faaliyet yürütmesine, gerekse işçilerin hak ve menfaatlerini koruma ve icabında mücadele etmek gayesini güden sendikaların devam etmesine tahammül edilememiş ve 1946 sendikacılığına sıkıyönetim kararı ile darbe indirilmiştir. (Lütfi Erişçi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi,** 1951, Kurtuluş Basımevi, İstanbul, s.32)

[272] Tokol, **a.g.e.**, s. 23

Siyasi dönüşüm bunun yanısıra, bu tarihten itibaren 16 yıldır kesintisiz izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı, içe dönük ekonomik politikaların adım adım genişletilmesi, ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırılması, dış açıkların kronikleşmeye başlaması, dolayısıyla dış yardım-kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir yapının yerleşmesi[273] sürecinin başlangıcını da ifade eder. Görüldüğü gibi, liberal uygulamalar çoğunlukla vurgulandığı gibi, 1930 yılında DP'nin iktidarıyla başlamamış, CHP ile başlamıştır.[274]

Türkiye Sendikacılık Tarihi'ne "1946 Sendikacılığı" olarak geçecek olan bir dönem böylece kapanırken, CHP iktidarının güdümündeki işçi dernekleri yöneticileri Başbakanlık'a 26 Aralık 1946'da çektikleri bir telde, hazırlanmakta olan Sendikalar Yasası ile, işçilere tam ve demokratik teşkilat hakkının verilmesi dolayısıyla şükranlarını belirtiyorlar, ayrıca Çalışma Bakanlığı'ndan kesin bir rehberlik etmesini istiyorlardı.[275]

20 Şubat 1947 tarihinde 5018 Sayılı Sendikalar Yasası yürürlüğe sokulmuştur. Yasa iktidar partisi CHP tarafından İngiliz uzmanlara hazırlatılmıştır. Sendika özgürlüğüne yönelik belli düzeyde olumlu hükümler içeren yasa[276] grev ve toplu sözleşme hakkından söz etmediği gibi siyasetle uğraşan sendikaları da yasaklamaktaydı.[277]

Bu yasa ile sendikalara üyeleri adına umumi mukaveleler aktedebilme hakkı öngörüldüğünden, toplu sözleşme olanağı doğmuş gibi görünmekteyse de, gerçekte grev yasağının devam etmekte olması nedeniyle, bu hakka ilişkin hükmün fiili bir önem taşımadığı söylenebilir. Ayrıca, aidatların toplanmasında "kaynaktan kesme" yönteminin öngörülmüş olmaması, sendikaların mali bakımdan güçlenmede yararlanabilecekleri bir kolaylıktan yoksun kalmaları sonucunu doğurmuştur.

---

[273] Boratav, **1987**, s. 74
[274] Koray, **a.g.e.**, s. 119
[275] Işıklı, **1994**, s. 148
[276] TİB, **1976**, s. 104
[277] Işıklı, **1974**, s.430 Sendikalar Kanunu'nun sendikaların siyasetle uğraşmalarını yasaklayan **5. maddesinin** metni aynen şöyledir: "İşçi ve işveren sendikaları sendika olarak siyasetle, siyasal propaganda ve siyasal yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar."

Sendikalar Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, işçilerin bir bölümü geçmiş uygulamaların etkisiyle sendika kurmak ve sendikaya üye olmaktan kaçınmışlar, bir bölümü iktidara yakın kişilerin kurdukları sendikalara güvenmemişler, bir bölümü ise sendikalaşma hareketine karşı ilgisiz kalmışlardır.[278]

CHP bu dönemde, kendi bünyesi içinde bir işçi bürosu kurmuş, bu büro çok sayıda sendikanın örgütlenmesine katkıda bulunmuş, 1948 yılında sendikaların önemli bir kısmının bir araya gelerek İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni oluşturmalarını sağlamıştır. Demokrat Parti de bu dönemde işçi hareketine ilgisiz kalmamıştır. Sendikalar Yasası'nda "grev" hakkı yer almazken, DP kendi programında grev hakkına yer vermiştir.

CHP gibi, DP de işçileri örgütlemek için, benzer çaba içine girmiş, parti ileri gelenleri DP'ye sempati duyan işçi liderlerini belirleme çabası içine girmiştir.[279] Sendikalar içinde iktidara karşı belirlenen muhalefet ister istemez DP sempatizanlığı haline dönüşmüş, DP'nin özel çabaları ile ayrıca tahrik olan bu birikim, CHP yanlısı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin karşısında, 26 Şubat 1950'de Hür İşçi Sendikaları Birliği'nin kurulması sonucunu doğurmuştur.[280]

Sendikalardaki DP yanlısı eğilim, 1950 yılına kadar sürekli artmıştır. DP'nin 1950 seçimlerindeki başarısında bu işçi-sendika boyutunun etkili olmadığı düşünülemez.[281]

Kurulur kurulmaz basının, iş çevrelerinin, aydınların ve geniş halk kitlelerinin geniş desteğini hızla kazanarak tüm yurtta bir saman alevi gibi aniden her yana yayılan Demokrat Parti[282], popülist söylemleriyle 14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimlerde ezici bir milletvekili çoğunluğuyla (487 milletvekilinin 408'i) iktidara geldi. Böylece 27 yıl süren CHP-tek parti-milli şef dönemi sona erdi.

---

[278] Tokol, **a.g.e.**, s. 26
[279] Tokol, **a.g.e.**, s. 26
[280] Işıklı, 1974, **a.g.e.**, s. 433
[281] Işıklı, **a.g.e.**, s. 433
[282] Cem Eroğul, **Çok Partili Rejimin Kuruluşu, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Bilim Dizisi, Belge Yayınları, 1987, s. 116

Tüm muhalefet döneminde DP'nin en önemli isteği anti-demokratik yasaların kaldırılması, liberalleşmeydi. Ancak DP'nin iktidara gelmesinden sonraki gelişmeler, umulan yönde olmadı. Bir kere DP, yasaları anti-demokratik hükümlerinden arındırma programını tümüyle bir kenara itti. İkincisi, siyasal liberalleşmeden vazgeçilmesi yetmiyormuş gibi, 1951 yılından itibaren çeşitli alanlarda geriye doğru adımlar atılmaya başlandı. Örneğin, Türk Ceza Kanunu'nun baskıcı hükümleri daha da ağırlaştırıldı; o zamana kadar görülen en kapsamlı tutuklamalar yapıldı, siyasal baskılar artırıldı.[283]

İktidara gelirken, işçilerin ve sendikaların önemli bir kesiminin desteğini alan DP'nin diğer alanlarda olduğu gibi, sendikal hak ve özgürlüklerde de vaatlerinden iktidarı süresince adım adım uzaklaştığı gözlenir. Ancak iktidar olduğu ilk yıllarda işçilerin özellikle büyük şehirlerde ve sanayi merkezlerinde DP'yi desteklemeleri partiyi etkilemiş, işçilere ve sendikalara olumlu bir yaklaşım içinde olmuştur.[284]

DP iktidarı döneminin ilk dört yılı, 1946'da başlatılan ekonomide liberalleşmeye paralel uygulamaların sürdürüldüğü dönemdir.

1946-1953 yılları hızlı bir büyüme sürecini kapsadığı için bütün sosyal grup ve tabakaların reel gelir düzeyinin yükselmesine imkan veren nesnel koşullarını da içermekteydi. Savaş yıllarına gelindiğinde mutlak hayat standartları belirgin bir biçimde düşen emekçi grupların, 1950 yılına gelindiğinde savaş öncesindeki gelir düzeylerini aştıkları anlaşılmaktadır.[285]

Son yılı hariç, DP'nin iktidarında geçen 1954-1961 yılları, savaş sonrası genişleme ve konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu, ekonominin göreli bir durgunluk içine girdiği DP'nin, ekonomik zorlamalar sonucunda bir yanda kontrollü bir dış ticaret rejimine, öte yandan da, tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmeyi amaçlayan

---

[283] Eroğul, **a.g.e.**, s. 120-121
[284] Cahit Talas, **Sosyal Ekonomi,** Ankara, 1976, s. 299
[285] Boratav, **1987**, s. 81

ve önemli ölçüde devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilen bir ithal ikamesi politikasına angaje olduğu dönemdir.[286]

DP'nin yeniden kazandığı seçimlerin yapıldığı 1954 yılı, DP'nin siyasal liberalleşmeye sırt çevirdiğinin daha belirgin bir hal almaya başladığı yıldır.[287]

Demokrat Parti'nin muhalefetteyken işçilere vaat ettikleri arasında önemli bir yeri olan grev hakkı, 29 Mayıs 1950 tarihli hükümet programında da tekrarlanmıştır. DP iktidarının ilk yılında işçilere grev hakkını vermek üzere, bir kanun tasarısının hazırlandığını da kamuoyuna açıklamıştır. Ancak çok geniş kısıtlamalar taşıyan bu tasarı, Meclis'e sunulmadan rafa kaldırılmıştır.[288] DP'nin 15 Ekim 1951'de onaylanan programında ise, bu haktan ve buna ilişkin olarak toplu sözleşme hakkından sözedilmemiştir. 1952'den sonra DP iktidarının sözcüleri bu hakları vermenin kolay olmayacağını, derin tetkiklere ihtiyaç duyulduğunu açıklamaya başlamışlar ve bu konuda özellikle sendikalardan gelen taleplere karşı ağır baskılar uygulamaya başlamışlardı.

Tablo 6:

Türkiye'de Sendikalaşma (1948-1963)

Yıllar	İşçi sayısı	Sendikalı işçi sayısı	Sendikalı işçilerin işçi sayısına oranı	Sendika sayısı
1948	329.463	52.000	15.8	73
1949	344.914	72.000	20.9	77
1950	373.961	78.000	20.9	88
1951	427.364	110.000	25.7	137
1952	488.505	130.000	26.6	248
1953	556.535	140.000	25.2	275

[286] Boratav, **a.g.e.**, s. 85
[287] Eroğul, **a.g.e.**, s. 125

1954	583.292	180.387	30.9	323
1955	604.295	189.595	31.4	363
1956	645.321	209.155	32.4	376
1957	685.827	244.853	35.7	383
1958	707.206	262.591	37.1	39.4
1959	754.875	280.786	37.2	41.7
1960	824.881	282.967	34.3	43.2
1961	868.964	298.679	34.4	51.1
1962	903.817	307.839	34.1	54.3
1963	975.570	295.710	30.3	56.5

Kaynak:TİB, 1976, s.105

Demokrat Parti iktidarı, grev hakkını rafa kaldırdığı gibi CHP döneminde çıkartılan, 1947 tarihli Sendikalar Kanunu'nun sendikalara siyaset yasağı getiren 5. maddesini sendikaların üzerinde sürekli bir baskı aracı olarak kullandı.[289] Sendikaların aidat ödentisinin belirli bir miktarla sınırlanması, sendikaları mali açıdan güçsüz durumda bırakırken, Çalışma Bakanlığı eliyle sendikalara ödenen para cezaları da iktidarın sendikaları mali olarak kendisine bağımlı kılmasının temel bir aracı olarak kullanılıyordu.[290]

DP iktidarının ilk yıllarında, işçilere ve sendikalara olumlu yaklaşım havasındaki ilk gelişme, Türk-İş'in (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 1952 yılında kurulmasıdır.

Türk-İş'in kurulduğu 1952 yılında, yerel ve iş kolu düzeyinde 250'ye yakın sendika vardı. Bu dönemde iş kolu düzeyinde kurulan, tüzel kişiliğe sahip olmayan sendikalardan oluşan Türkiye tipi (milli tip) sendikalar gelişmeye başlamıştır. İlk örneklerini Metal-İş ve Petrol-İş gibi sendikaların oluşturduğu Türkiye tipi sendikalar merkezi yapıları, karar ve uygulamadaki süratleri ve mali fonlarının güçlülüğü yönlerinden ilgi çekmiştir. 1960'lardan

---

[288] A. Işıklı, **age**, s. 434
[289] A.Işıklı, **age**., s.435
[290] A. Işıklı, **age**, s. 438

sonra model olarak benimsenmiştir.[291] 1950-1960 arasında çalışma yasalarında bir kısım haklar tanıyan düzenlemelere gidildi.[292] Üst düzeyde ise belirli bir şehir veya bölgedeki sendikaların biraraya gelmesiyle birlikler, aynı iş kolundaki sendikaların bölge veya ülke düzeyinde biraraya gelmesi ile federasyonlar, bir merkeze bağlı birkaç branştan oluşan genel sendikalar kurulmuştur. Birlik ve federasyonun örgüt modeli olarak benimsenmesine karşılık, bu dönemde genel sendikaların sayısı son derece sınırlı kalmıştır.

Daha üst düzeyde örgütlenme ise 1952 yılında, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurulması ile gerçekleşmiştir. Tüm sendikaları Türkiye çapında bir örgüt içinde toplama düşüncesi ilk olarak 1948 yılında gündeme gelmiş ancak, bu konuda yeterli deneyimin bulunmaması örgütün oluşturulmasını engellemiştir.

1951 yılından itibaren ABD'li sendikacılar ve yetkililer başta olmak üzere, çeşitli ülkelerden ve uluslararası örgütlerden gelen uzmanlar, konfederasyon fikrinin benimsenmesi ve oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır. Türk-İş bazında sıkça tartışma konusu olan, konfederasyon kuruluşunda, Amerika'nın 1950 sonrasındaki dönemde çeşitli ülkelerde kendi çıkarlarına koşut sendikal hareket başlatmak, örgütleme çabalarına paralel faaliyetlerinin etken olduğu ve Türk-İş'in örgütlenme, eğitim ve diğer faaliyetlerinde ABD'den uzun süre parasal ve diğer yardımların önemli yer tuttuğu, bunun da Türk-İş'in sendikal politikalarının belirlenmesinde etkili olduğu savı hala tartışılan bir konudur.[293]

---

[291]Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi** (Genel olarak ve Türkiye'de), İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1923, İstanbul, 1975, s. 291

[292]Bu Düzenlemelerden Bazıları:1950 yılında iş mahkemeleri kuruldu. 1951 yılında işçilere hafta tatili ve genel tatil günlerinde ücret ödenmesini öngören yasa yürürlüğe girdi. 1952 yılında gazetecilere sendika kurabilmelerine olanak tanıyan yasa çıkarıldı. 1954'te Öğle Dinlenmesi Yasası, Maden Yasası, Deniz-İş Yasası çıkarıldı. 1960 yılında Yıllık Ücretli İzin Yasası yürürlüğe girdi.

[293] Türk-İş kongrelerine sunulan mali raporlara göre, 1960-1970 arasındaki 10 yıllık dönem içinde Türk-İş'in ABD'den aldığı yardım tutarı 13.447.614 TL'dir. Bunun önemini değerlendirebilmek için aynı dönemde Türk-İş'e ödenen aidatların tutarına bakmak gerekmektedir. Bu dönemde Türk-İş'e ödenen aidatlar toplamı 13.544.927 TL'dir. Ayrıca Çalışma Bakanlığı'ndan alınan yardım da 938. 000 TL'dir.

Türk-İş sendikacılarının ABD'ye yaptıkları inceleme ve eğitim gezilerine gönderilen sendika yöneticisi sayısı 1967-1968 yılları arasında 200'ü bulmaktadır. Ayrıca, Türk-İş'in 7 Nisan 1952'de Bursa'da yapılan bir toplantısında kabul edilen tüzük büyük ölçüde ICFTU'nun statüsünden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu konuda bkz. TİB, **1974**, s. 106-107; A. Işıklı, **1994**, s. 172-173

Türk-İş'e Amerika ve dönemin iktidarı tarafından biçilen misyon "anti-komünist" misyon olmuştur. dönemin Çalışma Bakanı Nuri Oysan kurulda yaptığı konuşma bunu ortaya koymaktadır:

(ICFTU), Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) ve ABD Elçiliği, Marshall Yardım Servisi ve Amerika'ya yakın bir kuruluş olan Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) gibi örgütler, Türkiye'yi en fazla ziyaret eden örgütler olmuşlardır.

Konfederasyonun kurulma çalışmaları, Teksif Federasyonu, Toleyis Federasyonu, İzmir Sendikalar Birliği, Çukurova İşçi Sendikaları Birliği ve Bursa İşçi Sendikaları Birliği'nin katılımından oluşan bir toplantıda, bir konfederasyonun kurulmasının ilk anlaşmasına varılmasıyla başladı.[294]

Konfederasyonun ana tüzüğü Teksif Sendikası tarafından hazırlanmış, Bursa'da son şekli verilmiş, 31. 07. 1952 tarihinde de Ankara Valiliği'ne teslim edilmiştir.[295]

1948-1960 döneminde işçi sayısında ve buna bağlı olarak sendikalaşma oranında artış sağlanmıştır. 1948 yılında 52 bin civarında olan sendikalı işçi sayısı, 1952'de 130 binlere, 1958'de 262 binlere, 1960'da 282 binlere ulaşmıştır. Ancak, 1948-1960 arasında, sendikalaşmanın çok hızlı ivme kazandığı söylenemez. Şöyle ki; 1954'te işçilerin yüzde 30.9'u sendikalıyken bu oran, 1957'de yüzde 35.7'ye çıkmış, 1960'ta ise, yüzde 34.3'e inmiştir. Altı yıllık süre içinde sendikalaşma oranı yüzde 4 artmıştır.

Bunun yanında dönem içinde, sendika ve birlik sayısında da yoğun bir artış gözlenir. 1950 yılında 88 olan sendika sayısı, 1960 yılına gelindiğinde 5 kat artarak 432'ye çıkmıştır. Birlik ve federasyon sayısında da sendika sayısındaki gibi yoğun bir artış olmuştur. 1950 yılında 3 sendikal birlik varken, bu sayı 1960 yılında 27'ye çıkmıştır.

Sendikaların üye sayılarının artmamasının ardında yatan nedenlerden bir kısmı, bu dönemde sendikal faaliyetlerin mevcut hukuksal ve toplumsal ortam içinde sınırlı kalmasıdır. Bu dönemde sendikalaşma hakkının sadece beden işçilerine tanınmış olması, sendika

---

[294] TİB, **1974**, s.106

[295] Konfederasyonun kurucuları arasında Ankara İşçi Sendikaları Federasyonu, Çukurova İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Eskişehir Sakarya Bölgesi İşçileri Federasyonu, İstanbul İşçi Sendikaları Federasyonu, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Karabük Demir-Çelik İşçileri Sendikası, Tarsus Akdeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Otel-Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikaları Federasyonu, Türkiye Taşıt İşçileri Sendikaları Federasyonu, İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Federasyonu yer almıştır. (Sülker, **1987**, s. 177-182)

aidatlarının sınırlandırılarak sendikaların mali olarak güçsüz bırakılması, siyasi faaliyet yasağının sendikaların etkinlik alanını daraltması, grev hakkının olmaması dolayısıyla etkin bir toplu pazarlık hakkının bulunmaması sendikaların faaliyet alanlarını sınırlayarak, işçilerin örgütlemelerini zorlaştırmıştır.

Tablo 8:

1951-1963 İş Kanunu Kapsamına Giren İşçiler

Yıllar	İş Kanunu Kapsamına Giren İşçi Sayısı	Sigortalı İşçi Sayısı
1951	427.364	354.477
1952	488.505	349.959
1953	556.535	227.943
1954	583.292	355.514
1955	604.295	381.357
1956	645.321	414.112
1957	685.827	457.510
1958	707.206	471.175
1959	754.875	457.152
1960	824.881	489.156
1961	868.954	493.128
1962	903.817	526.735
1963	975.570	572.279

Kaynak: **Çalışma Bakanlığı İstatistikleri ve SSK'ya Tabi Çalışanların Aylara Göre İstihdam, Prim Ödenen Gün Sayıları ve Ücret Verileri,** DPT Yayınları: no: 959, 1971, Ankara,

Bunların yanısıra, dönemin özellikle özel sektördeki tüketim malları üretimine yönelik küçük ölçekli işletme yapısı, iş gücü sağlanmasında yaşanan sorunlar, nitelikli işgücünün

azlığı sendikal örgütlenme alanını daraltıcı bir dizi etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, sendikaların yeni işyerlerinde örgütlenerek çoğalmaktan daha çok, kendi içlerindeki çekişmeler nedeniyle bölünerek çoğalmaları da dönem içindeki sendikalaşmayı olumsuz etkilemiştir.[296]

Türk-İş'in kurulmasının ardından sendikal hareket zaman zaman grev hakkı ve etkili bir toplu pazarlık istemini dile getirmiştir. Bu istemini daha çok siyasi otoritelerle daha iyi ilişkiler kurarak, bazı tavizler koparma yöntemiyle ortaya koymuş, ancak bunda başarılı olamamıştır.[297]

Demokrat Parti, Türk-İş yöneticilerinin milletvekili olma heveslerini kullanırken[298] zaman zaman da Türk-İş'i baskı altına alarak tehdit etmiştir. Türk-İş'in çalışmaları, kuruluşundan 1960 yılına kadar geçen süre içerisinde, konfederasyonun kendi çalışma raporunda da üzerine basılarak belirtildiği gibi "Türk-İş'in bu süredeki bütün çalışmaları hayatiyetini idame ettirmek" doğrultusunda olmuştur.[299] Söz konusu dönemde sendikal örgütlenme açısından yukarıda belirttiğimiz nedenlere bağlı olarak, ivmesi artan bir gelişme ortaya çıkmazken örgütlü işçi eylemleri açısından da hareketli bir dönem olmadığı saptaması yapılabilir. Çeşitli iş kollarında (ulaştırma, tekstil, vb.), ücret artışı talebine bağlı olarak süreli veya süresiz iş bırakma eylemleri gündeme gelmiştir. Bu eylemler daha çok ulaştırma iş kolunda yoğunlaşmıştır. Ne var ki, bu dönemde Türk-İş'in genel politikasına da paralel temel hak ve özgürlükler için örgütlü, etkili eylemler gündeme gelmemiştir.

Bu dönem içinde Türk sendikacılığının karakterini aşağıdaki özelliklerle betimleyebiliriz:

---

[296] Bu konuda Bkz., Yıldırım Koç, **1994** ve **1977**; G. Kutal, **1977**, A. Işıklı, **1994**
[297] Koray, **a.g.e.**, s. 32
[298] F. Güngör, **a.g.m.**, s.178
[299] Türk-iş **4. Genel Kurul İcraa ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Raporu**, Türk-İş Yayını, Ankara, 1960, s. 3-4

1. Bu dönem sendikaların esas faaliyetleri, temsil ettikleri grubun mesleki çıkarlarını korumak amacının dışına taşmamıştır. Bu nedenle bu dönemdeki sendikal hareket, mesleki niteliğin ön plana çıktığı bir harekettir.

2. Bu dönem sendikaların faaliyetlerine yön veren bir dünya görüşü, ideoloji aramak gerekirse bunun pragmatizm olduğu söylenebilir. Bu pragmatik nitelik aynı zamanda sendikaların mesleki karakterinden de kaynaklanmaktadır.

3. 1947-1960 devresi Türk sendikacılığı için tutunabilme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Her ne kadar sendika ve sendikalı işçi sayısında artış olmuşsa da, bu olgu, sendikaların ekonomik ve toplumsal gidişteki hareketliliği olarak ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle bu dönemin bir özelliği de sendikal hareketin "statik"liğidir.

4. Bu dönemde sendikalar siyasetle hiç uğraşmamışlardır. Bunda yasal engellerin etkisi de büyüktür. Bu dönem sendikacılığın bir özelliği de siyaset dışı olmasıdır.[300]

2.1.2.3 1960-1980 Dönemi

1960-1980 dönemi Türkiye'de sendikacılık hareketi için gerek örgütlenme gerekse örgütlü mücadele açısından bir yükselme dönemini ifade ederken, aynı zamanda Türkiye için bir darbe ile başlayan ve bir başka darbe ile sona eren bir ekonomik-toplumsal dönemi de ifade etmektedir.

2.1.2.4. 1961 Anayasası ve Sendikalar

Demokrat Parti iktidarı dönemi, 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koyması ya da başka bir ifadeyle darbesi ile son bulmuştur. Demokrat Parti'nin yıkılışının ya da diğer açıdan ordunun darbe yapmasının nedenleri, konumuz çerçevesi dışında kalmasına karşın, 27 Mayıs sonrası dönemde işçi sınıfı ve sendikal hareket düzeyinde ortaya çıkan bir kısım gelişimlerin

nedenlerini de ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Demokrat Parti'nin yıkılışını, dolayısıyla askeri darbenin yapılmasına yol açan nedenleri ve bu süreçteki toplumun çeşitli sınıf veya kesimlerinin konumlanışlarını bu konudaki tartışmaların ışığında, ana hatlarıyla belirlemek gerekmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, DP iktidarının bir dönemi (1950-1954) 1946'da başlatılan liberalizasyon politikalarının devam ettirildiği bir süreci içermektedir. 1946'dan sonra başlayan bu dönemde, ücretliler ve tarım dahil, toplumun çeşitli sınıf ve kesimlerinin gelirlerinin reel olarak yükseldiği, savaş öncesi düzeyini aştığı bir dönemdir.

1954 sonrası ise savaş sonunun genişleme konjonktürünün ve dolayısıyla liberal dış ticaret politikasının son bulduğu, ithalatta sınırlamalara gidildiği, tüketim mallarına yönelik ithal-ikameci ekonomik modelin uygulandığı bir dönemdir.[301] Bu ekonomik politika, özellikle tarım alanında atıl kapasitesinin bulunduğu ilk iktidar devresinde başarılı oldu. Ancak, yatırımların baş finansman kaynağı olarak emisyon ve kredi politikasıyla para hacmini alabildiğine artırmayı bir gelişme politikası olarak gören bu politika, yeni kapasite yaratma olanakları tükenince, ülke ekonomisini enflasyon girdabına soktu. Sonuçta DP iktidarı 4 Ağustos 1958 tarihli, daha sonra Türkiye'de adı "İstikrar Tedbirleri, Ekonomik Önlemler Paketleri" ile anılacak olan IMF onaylı ekonomik kararlar aldı. Emisyon hacmini düşürerek, enflasyonu kontrol altına almayı, dış ticaret açığını azaltarak, dış ödemeleri daha dengeli hale getirmeyi amaçlayan bu kararlar, türk parasının da devalue edilmesini içeriyordu.[302]

Ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu tedbirler, yatırımlara köstek vurarak, işsizliği artırdı. Bir kısım ithal mallarının ülke içine az girmesi, bu mallarda karaborsayı körükledi. Vasıtalı vergilerin artırılması KİT ürünlerinin zamlanmasına, bu da özellikle dar ve sabit gelirli kesimlerin yükünün artmasına neden oldu. Gerçi Ağustos 1958 tedbirleri, daha sonraki

---

[300] Bu konuda bkz. Cahit Talas, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme**, Türk İktisadi Geliştirme, Araştırma Projesi, No: 18, Ankara, 1965, s. 52-54

[301] Boratav, **a.g.e.**, s. 85-93

[302] Eroğul Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, A. Ü. SBF Yayınları, No:294, Ankara, 1970, s. 183-193

yıllarda enflasyonun gemlenmesini sağlamış bir ölçüde ekonominin istikrara kavuşmasına yol açmıştır, ancak DP, iktidarının son dönemlerinde bu önlemlerden kendisi için bir siyasi çıkar sağlayamamıştır.[303] Dolayısıyla 27 Mayıs'ın ortaya çıktığı koşullar, yaşanan bir ekonomik krize çözüm olması doğrultusunda yürürlüğe konulan ve sonuçları büyük ölçüde, kentli alt ve orta sınıflara yansıyan bir istikrar önlemleri koşullarıdır.

27 Mayıs'ı getiren siyasal koşullara bakıldığı zaman, ekonomik alanda olduğu gibi siyasal alanda da bir kriz koşullarının yaşandığı görülür.[304]

Ekonomik zorlukların artması, şikayetlerin yoğunlaşmasına yol açar ve bunun sonucu olarak da siyasi rejimler genelde sertleşme eğilimi gösterirler. Fakat, parlamenter rejimlerde eğer rejim içinde kalınmak isteniyorsa, bu sertleşmenin aşamayacağı sınırlar vardır. DP işte bu sınırları aştığı için, rejim dışı müdahalenin yolu açılmıştır. DP, iç tüzük değişiklikleriyle, parlamentonun karar vermesi gereken süreçlerde parlamentoyu atlayarak, etkisizleştirmeye çalışmıştır. Özellikle 1957'den sonra memurlara, üniversitelere, basına, muhalif siyasi örgütlere karşı yoğun bir baskıya girişmiş, muhalif düşünce ve örgütlenmelere karşı yasal ve fiziki baskılar uygulamıştır. DP'nin ekonominin krize girdiği koşullarda, uluslararası ve yerli sermayedar sınıflara güven vermeyen ve kaynak kıtlığını daha da artırıcı popülist politikalarda ısrarı ve kendine yönelen muhalefeti baskı yöntemleriyle susturmaya çalışması, dönemin uygulanan ekonomi politikalara koşut öne çıkan sınıfı olan sanayi burjuvazisini de rahatsız etmekteydi.[305]

DP'nin iktidardan uzaklaşmasına ve darbeye yol açan süreci, önemli ölçüde yukarıda belirtilen ekonomik ve siyasi etkenler belirlemiştir. Ayrıca darbeyi, DP tarafından konumundan uzaklaştırılan geleneksel, yönetici aydın kadronun yani öteden beri devletin

---

[303] **a.g.e.,** s. 183

[304] Beşeli Mehmet, "1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi" **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Ed. Alpaslan Işıklı Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri, Ankara, 1994, s. 197

denetimine alışmış olan ordu ve sivil bürokrasinin, ekonomik ve siyasal krizden, temel kurumların dağılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmesinden yararlanarak, eski konumunu elde etme hareketi olarak da nitelendirebiliriz.[306]

27 Mayıs Darbesi, 1924-1980 anayasalarına göre daha özgürlükçü bir anayasa oluşturmuş, işçilere grevli toplu sözleşmeli sendikal faaliyet yolunu açmış, genel olarak örgütlenme özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmıştır. Ancak 1960 hareketinde işçi sınıfının etkisi görülmez. 27 Mayıs hareketi, yarattığı bütün ilerici sonuçlara karşın bir sınıf iktidarı değişikliği değil, aynı hakim sınıfların sadece yönetici kadrosunun[307], Demokrat Parti'nin ekonominin krize girdiği koşullarda, güç kullanımı yoluyla değiştirilmesidir. Ancak, 27 Mayıs'ı 1971 ve 1980 darbelerinden sonuçları itibariyle ayıran özelliği şu noktalardadır: 27 Mayıs önderliği önceden oluşmuş bir hareket olmaktan ziyade, 1950'lerin ortalarından itibaren oluşan ekonomik ve siyasal krize paralel ortaya çıkan toplumsal muhalefetin, hakim sınıfların bir bölümünün üzerine oturmuş onlarla organik ilişkiye girmemiş pek çok çelişki ve dinamizmi içinde taşıyan ve biçim kazanması kendinden darbeden sonraki mücadele ve hareketler tarafından gerçekleşen bir harekettir.[308] 27 Mayıs Darbesi sonrası, toplumsal ve siyasal alanda işçi sınıfı ve sendikal hareketi yakından etkileyen gelişmelere, bu unsurun ışığı altında bakmak gerekmektedir inancındayız.

27 Mayıs hareketi çok değişik unsurların bileşkesi olan bir muhalefetin ürünü olarak, gerçeklik kazanmıştır. Kurucu mecliste anayasanın kabulünde ve özellikle işçi haklarına ilişkin maddelerin biçimlenmesinde, bu hakların toplumsal çalkantılara ve acılara yol açabilecek mücadelelere yer bırakmaksızın sağlanması anlayışı ve batının deneyimleriyle hareket eden aydın kadroların önemli bir işlev gördükleri söylenebilir.[309]

---

[305] Beşeli, **a.g.e.**, s. 224
[306] **a.g.e.**, s. 192
[307] **a.g.e.**, s. 192
[308] Beşeli, **a.g.m.** s. 221
[309] A. Işıklı, **1987, a.g.e.**, s.

Bunun yanısıra anayasanın demokratik bir nitelik kazanmasında ülkenin yarısını (DP yanlılarını) karşısına almış olan darbecilerin, ülkenin diğer yarısını yanlarına alacak düzenlemelere giderek bu kesimlerle ittifak yapma eğilimleri, rejimi (dolayısıyla anayasayı) şekillendirenlerin darbeyi başlatanlar değil, harekete sonradan katılanların olması ve bu doğrultuda, darbe sonrası düzenlemelerde, Temsilciler Meclisi'ndeki ağırlığı ve Milli Birlik Komitesi'ndeki etkisine koşut CHP'nin etkisinden sözedilebilir. Bu karmaşık güç dengeleri ve etkiler altında hazırlanan 1961 Anayasası gerek temel haklara ve sosyal haklara ilişkin hükümleri dolayısıyla bir çok bakımlardan olduğu gibi sendikacılık alanında da yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir.

1961'de halk oylaması sonucu yürürlüğe giren Anayasa'nın 46. maddesinde çalışanlara sendika hakkı, 47. maddesinde ise işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmış bulunuyordu. Anayasa'nın öngördüğü sendika hakkına ilişkin hükümler doğrultusunda yasal düzenlemeler, 247 Sayılı Sendikalar Yasası ve 275 Sayılı İş Sözleşmesi ve Grev ve Lokavt Yasası ile sağlanmıştır. Her iki yasa da 24 Temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak, Anayasa'nın hazırlanmasında, özellikle işçi haklarının şekillenmesinde, İş Yasası kapsamına göre 800 bin işçinin ancak 300 binini örgütleyen sendikaların etkin olmadığı, daha fazla basın ve ordu ile işbirliği yapan aydın kadroların rol oynadığı[310] yaygın bir görüştür. Ve bu görüş Türkiye'de sendikal hak ve özgürlüklerin, Batı kapitalist toplumlarda olduğu gibi, uzun mücadeleler sonucu alınmadığı, Batının deneyimlerinden etkilenen aydın kadroların etkin olduğu süreçte tepeden inme bir yaklaşımla verildiği[311], bunun genelde Türkiye'deki tepeden inme modernleşme süreci ile aynı koşutlukta gittiğini de ortaya koyar. Bir diğer genellemeci yaklaşım ise hakların işçi sınıfının mücadelesi sonucu alındığı görüşünü savunur. Türkiye sendikacılığının gelişim sürecine bakıldığı zaman, bu görüşü destekleyen unsurlar vardır. Gerçekten de, 1961 Anayasası'nın oluşumunda sendikaların, her ne kadar temsilciler

[310] Tokol, **a.g.e.**, s. 33
[311] Koray, **a.g.e.**, 1994, s. 167-168

meclisinde temsil edilmiş olsalar da, bazı mitingler yapsalar da doğrudan belirleyici etkileri olmamıştır. Bu durum daha sonra Anayasa'ya paralel çıkartılan 274 ve 275 sayılı yasalar için de geçerlidir. Zaten dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in konuyla ilgili olarak meclis kürsüsünden yaptığı konuşma da bu görüşü teyid eder niteliktedir.[312]

İşçi haklarının tepeden verildiği veya mücadele yoluyla alındığı ikilemi Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin içine sığmayacağı dar kalıplardır. Her iki yaklaşım da, bu hareketlerin zenginliğini ve çeşitliliğini açıklamaktan uzaktır. Hakların bir lütuf olduğu şeklindeki yaklaşım, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi içinde gözardı edilemeyecek kadar önemli bir mücadele geleneğini yok saymakta, bütün hakların zorlu mücadeleler yoluyla alındığını iddia edenler de sınıfsal hareketin gerçeğine uzak durmaktadır. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketini, basit karşıtlıklar yoluyla anlamaya çalışmak mümkün değildir. Bu hareketlerin heterojen doğasını, farklı eğilimlerin varlığını, bu eğilimler arasındaki gerilim ve çatışmaları gözönüne almadan, kaba genellemelerle yapılan açıklamalar doğru değildir.[313]

Türk sendikacılık hareketinin gerek bünyesinde barındırdığı sendika ve işçi sayısı gerekse buna koşut Türkiye işçi sınıfını temsil etme özelliği açısından kurulduğu günden beri Türk sendikacılık hareketine damgasını vuran Türk-İş, 1952-1960 döneminde temel hak ve özgürlükleri elde etmek için mücadele etmekten daha çok siyasi iktidarla yakın ilişkiler içinde, pragmatik, statik bir faaliyet çizgisi izlemiştir. 1960-1970'li yıllarda "partiler üstü politika" olarak nitelendirilen, siyasal alanı dışlayan mücadele çizgisi ile 1980'lerin ilk yarısındaki teslimiyetçi politikalar da gözönüne alındığında en azından Türk-İş bazında etkili bir mücadele geleneğinden söz etmek zordur. Ne var ki, ne Türk-İş'in tek başına Türkiye işçi

[312] Bülent Ecevit'in Meclis'teki konuşması şöyledir: "Batı demokrasilerinin hemen hepsinde, bu kanunla Türk işçisine tanımak üzere bulunduğumuz işçi hakları ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonucu elde edilmiştir. Bu birkaç gün içinde bu hakları bu mücadelelere gerek kalmaksızın Türk işçisine tanımak suretiyle toplum ve tarihe büyük bir hizmette bulunmuş olacağımız şüphesizdir. Batı ülkelerinde, tatbikat önden, kanunlar arkadan gelmiştir. Bizde önce kanun gelecek, tatbikat arkadan gelecektir." Akt. A. Işıklı, **1987**, s. 21

[313] Beşeli, **a.g.m.** s. 196

sınıfını temsil ettiği söylenebilir ne de Türk-İş'in söz konusu dönemler içinde temel hak ve özgürlükler için hiç mücadele etmediği iddia edilebilir.

2.1.2.5. 1960 Sonrası Ekonomik Politikaların İşçi Sınıfı ve Sendikal Harekete Etkileri

Türkiye ekonomisi 1960'lı yıllarla birlikte, Anayasa'da da ifadesini bulan planlı-ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamaya girmiştir. 1963 yılından başlayarak, 5 yıllık üç plan, planlama yöntemleri ve plan uygulaması üzerine yapılan tüm haklı eleştirilere rağmen, yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Kamu yatırımları, 5 yıllık planların çerçevesinde hazırlanan yıllık programlara uyum göstermek zorundaydı. Özel yatırımlar ise, çeşitli özendiriciliklerden ve desteklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı'nın veya yatırım projelerinin plan hedeflerine uygunluğunu denetleyen diğer kamu kuruluşlarının onayına muhtaçtırlar.[314]

Gelişme biçimi bakımından bu dönem, korumacı iç pazara yönelik ve ithal ikameci görüntüsüyle, 1930'lu yıllara ve 1954-1961 dönemine benzer görünmekle birlikte, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler taşımaktadır. 1930'lı yıllarda bilinçli olarak başlatılan yaygın tüketim mallarında ithal ikamesi, 1954 sonrasının dış tıkanma koşullarında zorunlu olarak sürdürülmüş ve büyük ölçüde tamamlanmıştır. Birinci 5 yıllık planın çok açık stratejik tercihi olan ithal ikameci sanayileşme, 1960'lı yılların, sosyo-politik yapısı ve bölüşüm ilişkileri tarafından biçimlendirilecektir. Kentli ve taşralı burjuvazinin ulaştığı gelir düzeyleri bu sınıfların tüketim tercihlerinin kaynak tahsisine yol açacak bir etki gücü oluşturmakta idi. Gelişmiş kapitalist toplumlardan yayılan tüketim normları, radyo, buzdolabı, çamaşır ve elektrikli süpürge makinesi, televizyon, otomobil, modern büro, mutfak ve ev eşyaları türünden ve iktisat

[314] Boratav, **a.g.e.**, 1990, s. 95

yayınında "dayanıklı tüketim malları" ya da "beyazlar" diye adlandırılan mallara karşı etkili bir talep meydana getiriyordu. Devlete egemen olan sınıfların ve siyasi karar alma sürecini denetleyen grupların zevk ve eğilimlerini yansıtan bu tüketim talebinin karşılanması kaçınılmazdı. Ancak, dış ticaret tıkanmaları geçerli iken, bu malların ithalinin serbest bırakılarak kıt dövizin lüks malları tahsisi 1960'lı yılların çok partili demokrasi koşullarında sözkonusu olmayacaktı. Dolayısıyla bu mallar, bazı durumlarda yabancı sermayenin de katılımıyla ülke içinde üretilecekti.[315] Bu strateji, nihai ürün ithalatının yasaklanarak, ithal edilen girdi ve ara mallarının ülke içinde montajı şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu süreci belirleyen belli başlı üç gelişmeden söz edilebilir. Birincisi, iç pazara üretim yapan sektörün gelişmesini hızlandıran sosyo-politik yapı ve bölüşüm ilişkileri; ikincisi, ekonominin dünya kapitalist ekonomisiyle bütünleşmesinin bir örneği olan yabancı sermayeli firmaların montaj sanayindeki ağırlıkları ve son olarak, dayanıklı tüketim malları üreten sektörün küçük ölçekli üretim yapısını, göreli yüksek ürün fiyatı ve üretim maliyetini şekillendiren önemli faktörlerden birisi, korumacı dış ticaret rejimi.[316]

Süreci belirleyen ilk gelişme, işçiler dolayısıyla sendikalar açısından bir gelişmeyi de ifade eder. İthal ikamesi süreci, iç pazarın genişliği ve canlılığı üzerine inşa edilmiştir. Ve bu modelde ücretler, bireysel kapitalist için bir maliyet unsuru olmakla birlikte, bir bütün olarak sermaye için yeniden üretim sürecini sürükleyen bir talep unsurudur. Böylece, ücretleri siyasi yöntemlerle baskı altında tutmak için bir zorunluluk yoktur.[317]

Başka bir anlatımla, ücret yurtiçi pazara dönük çalışan sektör için satın alma gücünün bir göstergesidir. Bu da pazar gelişmesini zorunlu kılan bir gelişme sürecinde, ücretlerin talep unsuru olarak ön plana çıkmasını sağlar. Sektörün gelişimi için dayanıklı tüketim mallarını

[315] Boratav, **a.g.e.**, 1990, s. 96
[316] Nurcan Özkaplan, **Sendikalar ve Ekonomik Etkileri**, Kavram Yayınları, No: 52, İstanbul, 1994, s. 106
[317] Boratav, **a.g.e.**, s. 100

satın alabilecek geniş kitlelerin oluşturulması zorunludur. Gelişmiş ülkelerden yayılan tüketim kalıpları "beyaz" mallara karşı etkili bir talep meydana getirir.[318]

Kamu iktisadi teşekküllerinde ücret taleplerine karşı, gevşek davranma eğilimi egemendir. Zira bu uygulama işçi gelirlerini artırırken hiç bir grubun göreli durumunu doğrudan doğruya bozmaz.[319]

Grev haklarını da içeren toplu pazarlık sistemi ve bu haklara koşut olarak artan, yaygınlaşan sendikalaşma bu ekonomi politikalarının öngördüğü, iç pazarın gereksinim duyduğu ücret seviyelerinin oluşmasını sağlar.

Tablo 9:

1960-1976 Döneminde Reel Ücretler

Yıllar	Fiyatlara Göre Reel Ücret	Geçinme Endeksine Göre Reel Ücretler
1960-61	-	100
1962	-	108
1963	100	116
1964	105	124
1965	108	130
1966	115	134
1967	120	139
1964	105	124
1965	108	130
1966	115	134
1967	120	139
1968	127	152
1969	-	163
1970	149	168

[318] Özkaplan, a.g.e., s. 106-107 Bu dönemde örneğin 1970 yılında yüzde 30 olan buzdolabı petronasyon oranı 1978 döneminde yüzde 74'e yükselmiştir..

1971	154	158
1972	141	150
1973	141	159
1974	138	167
1975	167	173
1976	175	204

Kaynak: Boratav, **a.g.e.**, s.111

Dönemin ithal ikameci ekonomi uygulamalarına da paralel, devletin (iktidarların) popülist politikalar izlemesiyle, dönem içinde ücretler reel olarak artmıştır.

Reel ücretler, D.İ.E. Toptan Eşya Fiyatları'na göre endekslendiğinde, 1963'te 100 iken, 1976'da reel olarak 175'e çıkmıştır. SSK verilerine göre ise, 1960'ta 100 iken, 1970'de 204'e çıkmıştır. Dönem içinde ücretlerin reel olarak gerilediği yıllar, 1971-1973 yıllarıdır. Bu yıllar 12 Mart Askeri Rejimi'nin etkili olduğu yıllardır. Artan toplumsal ve siyasal hareket, ithal ikameci modelin ilk tıkanışı ve girilen ekonomik dar boğaz, AP Hükümeti'nin çalışma mevzuatına anti-demokratik hükümler koyma girişimi ve işçilerin 15-16 Haziran'da gösterdikleri etkili kitlesel tepkiler, 12 Mart Askeri Darbesi'ne kadar giden bir sürece yol açmıştır. İşçilerin 15-16 Haziran'daki eylemlerinin nedeni, sendikalar yasasında değişiklik öngören 1317 Sayılı Yasa idi. 21 Haziran 1970 günü, TBMM'de kabul edilen yasa, işçi sendikası kurabilmek için, sendikanın kurulacağı işkolunda en az üç yıldan beri fiili olarak çalışıyor olma koşulu getiriyor; aidatların kaynaktan kesilmesi konusunda, eğer iş yerinin kurulu olduğu işkolunda toplu sözleşme yetkisi almış bir sendika varsa yalnızca o sendikayı hak sahibi kılıyor; en önemlisi de Türkiye çapında faaliyette bulunacak bir sendikanın kurulacağı işkolunda çalışacak işçilerin en az üçte birini temsil etmesi koşulunu hükme bağlıyordu. 1317 Sayılı Yasa'ya, başta DİSK olmak üzere, bilim çevreleri, CHP yöneticileri karşı çıkmıştır. Türk-İş'in uluslararası üst örgütü ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları

[319] Boratav, **a.g.e.**, s. 100

Konfederasyonu) Türkiye'ye gelerek görüşmelerde bulunmuştur. Ve yeni sendikalar yasasının Batılı, özgür sendikacılık anlayışına aykırı olduğunu açıklamıştır. Ancak, ICFTU Genel Merkezi olayları incelemek için Türk-İş'in isteği üzerine Türkiye'ye bir temsilci göndermiş, bu temsilci hazırladığı raporda yeni düzenlemelerin sendikal hakları ihlal edici bir nitelik taşımadığı yorumunu yapmış, Türk-İş'in yasaya olumlu bakan tavrını desteklemiştir.[320]

Yasanın bazı maddelerinin Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle önce DP, daha sonra CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmıştır. Anayasa Mahkemesi dava konusu maddelerin önemli bir kısmını iptal etmiştir.[321]

Tablo 10:

Toplam Faktör Gelirlerinin Dağılımı (1963-1979) (%)

Yıllar	Tarım	Ücret ve Maaş	Tarım Dışı Diğer Gelirler
1963	41.19	21.50	37.31
1964	38.67	23.72	37.60
1965	35.83	27.01	37.17
1966	36.19	27.13	36.68
1967	34.53	28.51	36.95
1968	32.44	29.31	38.25
1969	31.58	31.38	37.05
1970	31.08	31.15	37.77
1971	31.31	31.33	37.37
1972	30.32	31.57	38.11
1973	29.13	31.56	39.31
1974	30.20	29.77	40.03
1975	30.76	31.51	37.73
1976	31.28	31.73	35.99

[320] Türk-İş **9. Genel Kurul Raporu**, s. 214-228, Akt. Beşeli Mehmet. **a.g.m.** s. 214
[321] A. Işıklı, 1990, **a.g.e.**, s. 351

1977	29.12	36.81	34.07
1978	26.66	35.19	38.15
1979	24.33	32.79	42.88

Kaynak: Süleyman Özamurcu, Gelirin Fonksiyonel Dağılımı 1948-1991, İstanbul, 1991, Tablo 2'den, Aktaran Meryem Koray, **a.g.e.** s.128

Ücretlerdeki reel artış, dönem içinde gelir dağılımının göreli olarak ücretliler lehine gelişmesiyle de kendini gösterir. 1963'te ücret ve maaşın, toplam faktör gelirleri içindeki payı yüzde 21.50 iken, bu oran 1970'te yüzde 31. 57'ye, 1977'de yüzde 36. 81'e çıkmıştır. 1979'da ise, küçük bir gerileme ile yüzde 32. 79'da kalmıştır.

Tablo11:

Ortalama Verimlilik ve Ücret 1965=100

Yıllar	Ortalama Verimlilik (Reel)	Ücret / Verimlilik Endeksi
1965	100.0	100.0
1968	115.0	78.7
1971	129.3	77.4
1974	139.0	78.0
1977	171.5	79.0
1978	143.0	73.7
1979	130.8	59.5

Kaynak: **DİE Yıllık İmalat Sanayi Anketler**, 1965-1985 Yılları, Ankara, Aktaran Özkaplan

Ücret seviyelerinde gözlenen eğilim, işgücü verimlilik serileriyle karşılaştırılması ve reel ücretlerdeki tırmanmanın gerçek boyutlarını göstermesi yönünden anlamlıdır. Kişi başına

çıktı olarak, ölçülen verimlilik değerleri aynı dönemde, ücret değerlerinin önünde gitmektedir. Dönem içinde, ücretler reel olarak artarken, verimlilik de artmıştır.

Tablo12:

SSK'lı İşçilerin Kamu ve Özel Sektördeki Sayıları

Yıllar	Kamu	Özel
1970	526.111	334.708
1971	510.585	894.231
1972	511.954	1.013.058
1973	510.121	1.138.958
1974	628.490	1.174.508
1975	618.206	1.205.132
1976	712.303	1.305.572
1977	784.475	1.406.757
1978	792.299	1.413.757
1979	799.135	1.353.276

Kaynak: Petrol-İş Sendikası 1991 Yıllığı, Petrol-İş Yayını, No:28

Planlı ithal ikameci dönemde, 1970 yılında KİT'lerdeki istihdam 526 bine ulaşmıştır. Bu sayı, 1979 yılına ulaşıldığında, 800 bine yaklaşmıştır. KİT'lerde sendikalaşma, bir anlamda 1963'ten sonra otomatik gelişen bir süreç olmuştur. İthal ikameci politikaların daha önce belirttiğimiz gibi iç pazara dönük üretim stratejisi ve buna bağlı olarak, bu üretilenleri satın alma gücüne sahip kitlenin yaygınlaştırılması gereği, KİT'lerde sendikal örgütlenme yasal mevzuatlarındaki güçlüklere karşın yüzde yüze ulaşmıştır.

Türkiye ekonomisi 1970'lerin sonuna gelindiğinde ithal ikameci birikim sürecinin tıkanmasıyla bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. 1974 petrol şoku gibi dış faktörlerin yol açtığı maliyet artışının yanısıra, imalat sanayinin ithal girdi bağımlılığının yüksek oluşu ve

ekonominin dışa bağımlı sanayinin döviz ihtiyacını karşılayamaması gibi iç faktörlerin bu krizin oluşmasındaki rolü tartışılamaz[322]

Türkiye krizin başında bir seçim konjoktürü içinde, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak, ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak tepki gösterdi. Böylece, 1974-1975 yıllarında planlı ve rasyonel anti-kriz önlemleri ile hafif atlatılabilecek ekonomik bunalım üç yıl gecikme ile fakat çok daha şiddetle geldi.

1.ve 2. Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin iktidarda olduğu bu dönemde, dış ticaret dengeleri hızla bozuldu. MC hükümetlerinin ardından iktidara gelen CHP hükümeti, iki yıl boyunca MC hükümetlerinin ağır ekonomik mirası ile uğraştı. Uluslararası sermaye çevreleri, yeni kredi kanallarının açılmasının önkoşulu olarak IMF ile standart bir istikrar politikası çerçevesinde anlaşmayı ileri sürüyor, Hükümet ise, bunalımın faturasını emekçi sınıflara yıkan bu türden bir programı bir siyasi intihar olarak görüyor, direnmeye çalışıyordu. 1975-1979 yıllarında özel sektöre katma değer içindeki ücretin payını yüzde 34.1'e kadar yükseltmesi dolayısıyla karın payının gerilemesi[323] sanayi burjuvazisini popülizmin bölüşüm politikalarına ve toplu sözleşme ve grev hakkına set çekmeye yöneltmiş, IMF patentli istikrar önlemlerini kabullenmeyen Ecevit Hükümeti ulusal ve uluslararası sermayenin bu ikili sıkıştırması sonucu, bir dizi malın yokluğu karaborsa ile yüzde 70'lere fırlayan enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar da ara seçimlerde Hükümet'e siyasi bir yenilgi olarak yansımıştır. TÜSİAD'ın gazetelere boy boy ilanlar vererek protesto ettiği Ecevit Hükümeti iktidardan uzaklaşırken, 1963'te başlayan, kısa dönemli kesintilere uğrasa da 1979'a kadar devam eden, ithal ikameci ekonomi politikaları ve buna bağlı olarak siyasi popülizm dönemi sona ermiştir. 1980'le birlikte Türkiye'de tüm üst yapı kurumlarını da tepeden tırnağa etkileyen, yerleşik değerleri alt-üst eden yeni liberal nitelikteki ekonomik-sosyal politikalar devreye girmiştir.

---

[322] Özkaplan, **a.g.e** s.133
[323] Boratav, **a.g.e** s.118

2.1.2.6. 1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketi

27 Mayıs sonrasının siyasal, ekonomik ve hukuksal koşulları içinde belirgin bir özgürlük ortamından yararlanan sendikalar ve bir süre tek sendikal üst örgüt olarak Türk-İş, hızla toparlanma ve dinamizm kazanma eğilimi göstermeye başlamıştır.[324]

Tablo13:

1963-1971 Arası İşçi Sendikaları ve Üye Sayıları

Yıllar	Sendika Sayısı	Üye Sayısı
1963	565	295.710
1964	595	338.769
1965	668	360.285
1966	704	374.058
1967	798	834.680
1968	755	1.057.928
1969	797	1.193.908
1970	737	2.088.219
1971	631	2.362.887

Kaynak: **Toplu Sözleşme ve Grev İstatistikleri**, DİE, Yayın No: 658

1963-1971 yılları arasında sendikalı işçi sayısında çok hızlı bir artış gözlenir.1963'te 295 bin olan sendika üyesi işçi sayısı, 1964'te 338 bine, 1965'te 360 bine, 1966'da 374 bine, 1967'de 834 bine, 1968'de bir milyon 57 bine, 1969'da bir milyon 193 bine, 1970'de iki

[324] A. Işıklı, 1987, s. 337

milyon 88 bine, 1971'de iki milyon 362 bine yükselmiştir. 1963-1971 yılları arasında Çalışma Bakanlığı verilerine göre sendika üyesi işçi sayısı sekiz katın üzerinde artmıştır.

1960 sonrasında daha önce kurulmuş Türkiye tipi (milli tip) sendikaların başarılı olması, dağınık ve bölünmüş sendikal hareketin bütünleştirilmesi, grev ve toplu pazarlık haklarının daha etkili şekilde kullanılması gibi gelişmeler ve Batılı sendikaların da etkisiyle Türk-İş, üyesi sendikaları iş kolu düzeyinde ve Türkiye çapında örgütlenmeye teşvik etmiştir. Başlangıçta, Türk-İş, F. Alman modelini esas almış ve 16 iş koluna göre örgütlenme etkisini benimsemiştir fakat, iş kolu sayısını önce 28'e, daha sonra 33 ve 36'ya yükseltmiştir. Yine bu dönemde Türk-İş, Hür Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu'na üye olmuştur.

Tablo14:

Sendikaların Türlere ve Yılları Göre Dağılımı

	1963 Öncesi	1963	1965	1967	1969	1970
Konfederasyon	1	1	1	2	2	2
Federasyon	4	7	10	11	14	15
İşkolu Sen.	44	58	102	168	234	266
Bölgesel Sen.	39	49	70	93	116	127
Yerel Sen.	70	87	119	153	193	219
İşyeri Sen.	13	24	42	52	75	90

Kaynak: DİE, **Toplu Sözleşme Grev Lokavt İstatistikleri,** 1980, Ankara, s.1

1963'te çalışma yasalarının yürürlüğe girişinden 1970 yılına kadar geçen süreye bakıldığı zaman, çeşitli düzeylerdeki sendikal örgütlenme sayılarında önemli bir artış görülür. 1963 yılında 4 olan federasyon sayısı, 1970 yılında 19'a, 1963'te 58 olan işkolu sendikası sayısı 1970 yılında 266'ya yükselmiştir. Yerel ve bölgesel sendika sayısı da üç kat artmıştır.

2.1.2.7. Türkiye İşçi Partisi ve Türk-İş'in Partiler Üstü Politikası

1960 sonrası dönemde Türkiye işçi sınıfı ve sendikal hareketi açısından önemli bir gelişme de TİP'in (Türkiye İşçi Partisi) kurulmasıdır.

Türkiye İşçi Partisi'nin önemi, salt kurucularının sendikacı olmasından değil, işçi sınıfı ve sendikal hareket açısından işçi hak ve özgürlükleri mücadelesinde, bağımsız siyasal mücadelenin örgütlenmesinin ilk somut ve hayata geçirilen bir biçimi olmasından dolayı önemlidir.

Türkiye İşçi Partisi 12 sendika tarafından[325], 13 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. İşçi Partisi kurma çalışmalarının başlangıcı, eski Türk-İş başkanlarından Nuri Beşer'in sendikaları Adalet Partisi'ni desteklemeleri için yaptığı toplantılarda, Kemal Nebioğlu'nun "Kendi partimizi kuralım" önerisiyle başlar. Kurucu sendikalar TİP'i kurarken başlangıçta Türk-İş'ten destek alacaklarını vurguluyorlardı. Türk-İş yöneticileri başlangıçta TİP'e, bir siyasal parti kurma fikrine destek verir görünürken, daha sonra kendi partilerini kuracaklarını açıklamışlardır. Ocak 1962'de Ankara'da toplanan ve 400 üyeden oluşan İşçi Temsilcileri Meclisi'nde yeni parti kurma fikri oybirliği ile kabul edilir. Partinin adının da "Çalışanlar Partisi" olması kararlaştırılır. Partinin kuruluşunun başka partilerde görev almış sendikacıların, bu partilerden istifa etmeleri yoluyla gerçekleşmesi öngörülmüştür. Kuruluşunda Çalışanlar Partisi'nin diğer partilerde görev alan sendikacıların istifasını öngörmesi önemlidir. Bir yandan partilerle pazarlığa oturma hesabı gibi görünen bu durumun, diğer yandan da TİP'li sendikacıları tavır almaya zorlayan bir tarafı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.[326]

---

[325] TİP'in Kurucuları: Kemal Türkler (Maden-İş Sendikası Genel Başkanı) Avni Erakalın (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı), Şaban Yıldız (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Sekreteri), Salih Özkarabay (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Başkanı), İbrahim Güzelce (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri), Ahmet Muslu (T. Şeker Sanayii İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Rıza Kavas (Lastik İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu (Oleyis Sendikası Üyesi), Hüseyin Uslubaş (Yaprak ve Tütün İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Saffet Göksüzoğlu (İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Adnan Arkın (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği İcraa Heyeti Üyesi), İbrahim Denizcier (Nakliyat İşçisi, Sendikacı), İbrahim Denizcier'i kimi kaynaklar kurucu göstermez.

[326] Beşeli, **a.g.m.** s. 231

Çalışanlar Partisi hiçbir zaman kurulamamıştır. Ancak, Türk-İş'in TİP'i desteklememesi, hatta karşı çıkması partiyi Türk-İş'in tabanına dayandırmayı amaçlayan kurucu sendikacıları zor durumda bırakmıştır. Partili sendikacılar yalnızca partilerini geliştirme konusunda değil, aynı zamanda sendikalarını geliştirme ve yürütme konusunda da sürekli olarak Türk-İş'in muhalefeti ile karşılaşmaya başlamışlardır.[327] Türk-İş'in muhalefeti özellikle partinin genel başkanlığına, partinin kuruluş bildirgesini hazırlayan M. Ali Aybar'ın seçilmesinden sonra artmıştır.[328] TİP'e "Komünist Partisi" suçlamaları yapılmaya başlanmıştır. Türk-İş'in 22 Aralık 1962 tarihinde Ankara'da düzenlediği "Komünizmi Tel'in Mitingi"nde, TİP yöneticilerini Komünistlikle suçlayan, Komünizmi lanetleyen emek ile sermayenin uzlaşma içinde olduğunu belirten sloganlar atılmıştır. Türk-İş yöneticileri, TİP'i Komünistlik dışında, Türk-İş'i bölme çabaları içinde olmak ve anayasal düzeni yıkmak istediği doğrultusunda da suçlamışlardır.[329]

TİP, Türk-İş yönetiminin desteği bir yana tepkilerini alarak girdiği 1965 seçimlerinde 15 milletvekili çıkarma başarısı göstermiştir. Daha sonra, Türk-İş'ten ayrılan sendikalar tarafından kurulan DİSK'in (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) parlamenter temsil alanındaki etkinliği uzunca bir süre, TİP ile bağlantılı olarak gerçekleşti. TİP, 12 Mart döneminde kapatıldı.[330]

TİP'in oluşumuna karşı çıkan Türk-İş, 1964 seçimlerinden hemen önce Ocak 1964 tarihinde toplanan 5. Genel Kurulunda "partiler üstü politika" ilkesini tüzüğüne geçirmiştir.

Bu anlayış çerçevesinde Türk-İş'in parlamenter temsil alanındaki tutumu sendikalar üzerinde temellenen bir siyasal etkinlik sağlamak isteyen oluşumlara karşı durmak yönünde gerçeklik kazanmıştır. Ancak, Türk-İş yönetimi bu tutumunun yanısıra AP iktidarıyla veya

---

[327] S. Aren, **TİP Olayı**, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi, İstanbul,1993,s.22

[328] Aren, TİP'in Marksist-Sosyalist çizgiye Aybar'ın başkanlığından sonra girdiğini söyler.(Bkz. Aybar, **a.g.e.**, s.28)

[329] Halbuki, TİP'i kuran sendikacılar, TİP'i Türk-İş'ten ayrı düşünmemişlerdir. Bunun en somut örneği de partinin, 1970 yılındaki 4. kongresinde değiştirilen 32. maddesinde partinin tüzüğünün feshi halinde malvarlığını Türk-İş'e devredileceği doğrultusunda bir hükmün bulunmasıdır. (Bkz. S. Aren **a.g.e.** ve Beşeli, **a.g.m.**)

[330] A. Işıklı, **1987**, s. 347

AP ağırlıklı iktidarlarla uyum içinde bulunmaya özen göstermekten de geri kalmamıştır. Bu arada bazı Türk-İş yöneticilerinin bu tür siyasal partilerin mensubu olarak, parlamentoya girdikleri görülmüştür.[331]

Böylece, başlangıçta siyasal partilere bir tepki gibi sunulan Amerikan Sendikacılığı'na egemen olan tarafsız politika ilkesini çağrıştıran ilkesini, siyasal partileri bu yaklaşımla baskı altına almayı hedeflediği açıklanan partiler üstü politika ilkesi sonuçta tipik bir devlet sendikacılığı anlayışını temsil eden ve (işçi sınıfı) sendikacılık hareketinin siyasallaşmasını engelleyen bir unsur haline gelmiştir.

Partiler üstü politika ilkesi, işçi hak ve özgürlükleri açısından siyasal mücadelenin önemini reddeden ve dolayısıyla sendikaları sadece toplu sözleşme mücadelesi veren kuruluşlar olarak gören anlayışı meşrulaştıran bir işlev de görmüştür. Partiler üstü politika, aynı zamanda, Türk-İş içinde egemen olan siyasal iktidarlarla iyi ilişkiler kurulmasına dayanan sendikal anlayışın, siyasal alanda tam bir altüst oluşun ve koalisyonların yaşandığı bir dönemde, kaçamak bir cevap oluşturmaktadır. Hangi partiye yakın duracağını kestiremeyen Türk-İş'in kaçamağa başvurması, "partiler üstü politika" ilkesinin Türk-İş açısından yeni bir ilke değil, eski anlayışın yeni koşullara uyarlanması olduğunu göstermektedir.

2.1.2.8. Sendikal Harekette Bölünme: DİSK ve Diğerleri

TİP olayı, Türk-İş içinde ilk saflaşmayı ortaya çıkarmış, Türk-iş içinde merkez sağ ve sol partilere yakın sendika yönetimleri TİP'lilere ortak bir tavır almışlardır.

TİP olayı ile başlayan siyasal ayrışma, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurulmasıyla sendikal bölünmeye dönüştü.

---

[331] A. Işıklı, 1987, s. 191

Türk-İş içinde kopan sendikaların oluşturduğu DİSK, Türk-İş içinde bir anlamda, dengeci ve uzlaşmacı sendikacılık anlayışı ve partiler üstü politika olarak nitelendirilen, işçi hak ve çıkarlarının savunulması ve geliştirilmesi sürecinde siyasal mücadeleyi geri plana iten yaklaşım ile ekonomik mücadelenin yanısıra siyasal mücadele etme anlayışının; uzlaşma ve denge yerine mücadele etme anlayışının –en azından teorik planda- çatışmasının sonucu ortaya çıkan ve ikinci yaklaşımı savunduğunu ileri süren sendikaların oluşturduğu bir konfederasyondur.[332]

DİSK'i oluşturan sendikaların Türk-İş'ten koparak yeni bir konfederasyon oluşturmalarının gerekçelerinde, "Türk-İş'in milli bir kuruluş olmaktan çıktığı, Amerikan yardımlarıyla ayakta duran kuruluşu olduğu (...) Türk-İş'in Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye uygulamak istediği sendikacılık politikasına göre hareket ettiği (...) Türk-İş'in içinde kalınarak yönetimi işçiden yana olanlara devretmenin imkanlarının tamamen ortadan kalktığı" belirtilmektedir.

Bu gerekçelerle Türk-İş'ten ayrılan Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş ve bağımsız iki sendika Gıda-İş ve Türkiye Maden-İş sendikalarının girişimiyle 13 Şubat 1967 tarihinde DİSK kuruldu.[333]

DİSK'in kuruluşu aydın sol kesimden olumlu tepkiler aldı ve Türkiye sendikacılık hareketinin bugün içinde bulunduğu olumsuzluğu aşabilmesinin yolunun DİSK gibi sınıf sendikacılığını ve siyasal mücadeleyi temel almış bir konfederasyonun örgütlenmesi ve güçlenmesinden geçtiği vurgulandı.[334]

---

[332] S. Aren, **a.g.e.** s. 110-111

[333] DİSK'i kuran üç sendikanın Türk-İş'ten ayrılmalarına yol açan olay, Kristal-İş Sendikası'nın Paşabahçe Fabrikası'nda devam eden grevine, Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş ve Gıda-İş sendikalarının tepki göstererek bir dayanışma ve komite oluşturmaları ve bunun üzerine Türk-İş yönetiminin Petrol-İş, Kristal-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve İstanbul Basın-İş sendikalarını Türk-İş'ten geçici süre ile ihraç etmesidir. TİP'li sendikacıların 6. genel kurulda dışlanarak hiçbirinin yönetime alınmamaları ile oluşan gerilim, sözkonusu ihraçla doruğuna ulaşmıştır. Aybar, **a.g.e.**, s. 173 ve Beşeli, **a.g.m,** s. 239

[334] Bu konuda Bkz. Refik Erduran, (12 Şubat 1967 tarihli Milliyet), Engin Ünsal, (Milliyet, 17 Ocak, 1967), Doç. Dr. Haydar Kazgan (3 Ocak 1967 Cumhuriyet), vd. Akt. Kemal Sülker, **İki Konfederasyon**, Koza Yayınları, Türk Yazarları Dizisi, no: 9, İstanbul, 1976, s. 123-127

Türk-İş ise DİSK'e ve DİSK'in kurucusu sendikalara çok sert tepki gösterdi. Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç bir basın toplantısı düzenleyerek, Türk-İş'in DİSK'e bakış açısını ortaya koydu. Türk-İş'e göre DİSK, TİP'in aletidir ve ülkenin demokratik kurumlarını tahrip etmek isteyen, Doğu (Komünist) modeli sendikacılık isteyen bir konfederasyondur. Türk-İş'e göre sınıf bilinci değil, milli bilinç yaratılmalıdır.[335]

DİSK bölünmesi, Türk-İş'i genel olarak sağa doğru iterken, aynı zamanda Türk-İş içinde yeni bir saflaşmaya neden olmuş ve bu saflaşma, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine saldırıların yoğunlaştığı 1971'de başlayan bir sosyal demokrat sendikacılık hareketini Türk-İş içinde ortaya çıkarmıştır. Sosyal demokrat sendikacılık hareketi, sosyal demokrat sendikacılık hareketine saldırıların yoğunlaştığı bir dönemde kendi varlığını açıklarken, işçi tabanında DİSK'e doğru bir kayma olduğunu ve Türk-İş'in partiler üstü politika anlayışıyla bu kaymanın önüne geçemeyeceğini, bu nedenle de reformcu sendikacılık yapması gerektiğini söylüyordu. Sosyal demokrat sendikacılar, önce "4'ler raporu" ve sonra da "12'ler raporu" diye bilenen görüşlerini Türk-İş Yönetim Kurulu'na sunmuşlar, ancak bekledikleri sonuçları alamamışlardır.[336]

DİSK kuruluşundan itibaren Türkiye İşçi Partisi ile yakın bir ilişki içinde olmuştur. Zaten TİP'in kuruluşuna öncülük eden sendikalar aynı zamanda DİSK'i de kuran sendikalardı. TİP'in 12 Mart Askeri Darbesi ile kapatılmasının ardından, Türk-İş içinde yönetim ve karar organları düzeyinde, dolayısıyla Adalet Partisi'ne daha yakın bir çizginin de egemen olması gibi nedenlerle DİSK ile CHP arasında bir yakınlaşma olduğu görülür. DİSK, 1973-1977 genel ve 1979 ara seçimlerinde CHP'ye destek vermiştir.[337] CHP aynı zamanda

---

[335] Aktaran Sülker, **a.g.e.**, s. 130

[336] Türk-İş'in 28 Mayıs 1971'de toplanan genel kurulunda, Türk-İş yönetimi ile sosyal demokrat sendikacılar karşı karşıya geldiler ve yenildiler. 1966'da TİP'lilerin dışlanması gibi, bu kez de sosyal demokratlar yönetimden dışlandılar. Bu dışlanma yeni kopmaları beraberinde getirdi. Çağdaş Metal-İş, Ges-İş, Genel-İş ve Oleyis sendikaları da 1973-1977 arasında Türk-İş'ten koparak DİSK'e katıldılar. Beşeli, 1994, **a.g.e.**, s. 240-241

[337] Koray, **a.g.e.**, 1972

1970'ten sonra Türk-İş içindeki daha önce belirttiğimiz sosyal demokrat hareketle de yakın ilişkiler içine girmiş, siyasal destek sağlamıştır.[338]

Koray'a göre, DİSK'in üç yönlü bir mücadele içine girdiğini söylemek doğru görünmektedir. Birinci mücadele, 1970'li yıllarda siyasal iktidarlara ve özellikle MC Hükümeti'ne karşı açılmıştır. İkinci mücadele alanı, kapitalist ekonomiye ve işverenlere karşıdır. Üçüncüsü ise, sendikal rekabetin getirdiği kaçınılmaz bir sonuç olarak sendikalara ve özellikle Türk-İş'e karşıdır.[339]

DİSK örgütlü olduğu işçi sınıfının gücünü siyasal mücadele alanına taşımada bazı uygulamalara girişmiştir. DİSK'in bu çerçevede 274 ve 275 sayılı yasalarda değişiklik öngören 1317 Sayılı Yasa'ya karşı, 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde 100 binin üzerinde işçinin katıldığı bir direniş örgütlemiş; bu direniş, sözkonusu yasanın siyasi partilerce Anayasa Mahkemesi'ne götürülerek, iptal ettirilmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur.

DİSK 16 Eylül 1976 tarihinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) Yasası'nı önlemek çabasıyla genel yas ilan etmiş ve kendisine bağlı sendikaları eyleme çağırmıştır. Birçok yerde işi durdurma gibi pasif direnişlerle gerçekleşen eylemler, 18 Eylül'de İstanbul'da bir araçlı yürüyüşle sürdürülmüştür. Eylemlerin ardından bazı işçiler ve DİSK yöneticileri tutuklanmışlardır.

Yine DİSK, 1 Mayıs'ların kitlesel olarak kutlanmasına öncülük etmiş, 1976 yılından başlayarak, 1 Mayıs'ı alanlarda kutlamıştır. DİSK siyasal mücadele çerçevesinde, 1977 yılında ikinci MC Hükümeti'ni iktidardan uzaklaştırmak için diğer demokratik kitle örgütlerinin katılımını da öngören bir "Ulusal Demokratik Cephe" çağrısında bulunmuş, ancak yeterli destek bulamamıştır.

---

[338] A. Işıklı, **1994**, s. 19
[339] Koray, **a.g.e.**, s. 176

DİSK, belirtildiği gibi TİP'in kapatılmasından sonra 1970 ortalarından itibaren, CHP ile yakın ilişkiye girmiş, oy potansiyelini seçimlerde CHP'den yana kanalize etmeye çalışmıştır.[340]

DİSK, genel olarak özel sektörde örgütlenmiş sendikaların oluşturduğu bir konfederasyondur. Kamu kesiminde de örgütlülüğü vardır, ancak bu Türk-İş'in kamu kesimi ağırlığının yanında fazla bir anlam ifade etmeyecek düzeydedir.[341]

Özel sektör endüstri işyerlerinin genelde ülkemizde küçük ve orta büyüklükte olması, özel sektörün kamu gibi sendikal örgütlenmeye hoşgörülü yaklaşmaması vb. nedenlerle, 1960-1980 arasında, kamuda uzlaşmacı ve dengeci sendikal politika hakimken, özel sektörde çatışmacı ve mücadeleci bir sendikal faaliyet egemen olmuştur. Özel sektör ağırlığının DİSK'te olması nedeniyle DİSK'in, özellikle 1970-1980 arasında, üretimi doğrudan ya da dolaylı etkileyen eylemlerde ağırlığı görülür. DİSK'in bu dönemde mücadeleci görüntüsünde sendikal politikasının niteliği kadar, örgütlü olduğu özel sektörün böyle bir süreci zorunlu kılmasının etkisini de gözardı etmemek gerekir.

Tablo 15:

1963-1980 Yılları Arasında Grevlerin Sektörlere Göre Dağılımı

	Özel Sektör	Kamu Sektörü	Toplam
Grev Sayısı	422	147	569
Yüzde	74.2	25.8	100
Grevci Sayısı	43.397	49.640	93.037
Yüzde	46.6	53.4	100
Grevde Kaybolan İşgünü	1.811.018	752.845	2.563.863
Yüzde	70.6	29.4	100

Kaynak: Tokel, **a.g.e.**, s.70

[340] **a.g.e.**, s. 174

1963-1971 yılları arasında grevlerin yüzde 74.2'si özel sektörde yapılmıştır. Özel sektörün grev sayısında bariz bir üstünlüğü vardır. Grevci sayısında ise, kamunun belirli bir üstünlüğü sözkonusudur. Ancak, kamu işyerlerinin büyük ölçekli işletmeler olduğunu gözardı etmemek gerekir.

Grevde kaybolan toplam işgünü sayısının yüzde 70.6'sı özel sektördedir. Bu da bu dönemde özel sektörde çok sayıda ve uzun süreli grevlerin ağırlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 16:

1973-1980 Yılları Arasında Grevlerin Sektörlere Göre Dağılımı

	Özel Sektör	Kamu Sektörü	Toplam
Grev Sayısı	825	196	1.021
Yüzde	80.8	19.2	100
Grevci Sayısı	170.821	94.011	264.832
Yüzde	64.5	35.5	100
Grevde Kaybolan İşgünü	1.418.087	464. 081	1832.390
Yüzde	75.3	24.6	100

Kaynak: Koray, **a.g.e.**, s. 72

DİSK'in faaliyette olduğu 1973-1980 yılları arasında grev sayılarına bakıldığı zaman, özel sektörün ağırlığının arttığı görülür. Bu dönem içindeki toplam 1021 grevin, 825'i, yani yüzde 80.8'i, özel sektörde gerçekleştirilmiştir. Grev sayısında da, özel sektörün bariz bir üstünlüğü vardır. Greve katılanların yüzde 64.5'i özel sektördedir. Grev sonucu kaybolan işgünü sayısının ise yüzde 75.3'ü özel sektördedir.

[341] DİSK'in kamu kesimindeki örgütlülüğü (Genel-İş ve Oleyis gibi sendikalarla) genelde belediye ve turizm sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

Bu verilerde de görüldüğü gibi, 1970-1980 arasında siyasal bazdaki işçi eylemlerinde olduğu kadar, ekonomik bazdaki mücadelelerde de özel sektörün dolayısıyla DİSK'in ağırlığı sözkonusudur.

İşverenlerin 1970'lerin ortalarından itibaren toplu sözleşmeli çalışma düzenine, sendikalara karşı dile getirmeye başladıkları tepkinin en önemli nedenlerinden birisi, özel sektörde sendikal örgütlü işçilerin artan mücadelesi ve dolayısıyla yükselen ücretleridir. DİSK'in buradaki etkisi gözardı edilmemelidir.

İşverenlerin bir başka tepkisi de, 1970 sonlarından itibaren uygulanan ekonomik politikaların hükümetlerin çalışma ilişkilerindeki kamu işyerlerindeki popülist yaklaşımlarına ve KİT politikalarına karşı olmuştur. İşveren kesim karma ekonomiye karşı olmamakla birlikte, KİT'lerin ekonomiye yük olduklarını da belirtmekte ve devletin yalnızca altyapı yatırımlarına yönelmesini istemektedir.[342]

İşverenlerin 1980'e doğru dozunu artıracakları tepki, devlete ve KİT'lere ilişkin bölümünde 1980'den itibaren uygulanan 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü uygulamalarda da ortaya çıkacağı gibi, tamamen sendikal örgütlülük ve toplu sözleşme kapsamındaki KİT'lere, genel ücret düzeyini yükselttiği yani özel sektöre örnek oluşturması devletin KİT'lere ve yaptığı transferlerin kendisine akması isteğinden kaynaklanmaktadır.

Tablo:17

Türkiye'de Sendikalar Tablosu (1965-1976 Döneminde)'000

Sigortalı İşçi	DİSK	TÜRK-İŞ	En Büyük Send.	Konfederasyon	Belirgin İşv.
110	2	100	Maden Fed.	Türk-İş	Kamu
210	7	120	Tek Gıda-İş	Türk-İş	Kamu
200	18	100	Teksif	Türk-İş	Kamu

30	-	-		Genel olarak örgütsüz	
15	-	10	Selüloz-İş	Türk-İş	Kamu
20	2	2	-	Örgütsüzlük	
20	10	-	Lastik-İş	DİSK	Özel
60	7	25	Petrol-İş	Türk-İş	Kamu
70	2	20	Çimse-İş	Türk-İş	Kamu
330	60	32	Maden-İş	DİSK	Özel
160	-	50	Yol-İş Fed.	Türk-İş	Kamu
80	2	12	Tes-İş Fed.	Türk-İş	Kamu
130	100	10	Genel-İş	DİSK	Kamu
190	-	15	-	Örgütsüz bağımsız sendikacılık	
20	15	-	Bank-Sen	DİSK	Özel
90	2	55	Dört sendika	Türk-İş	Kamu
10	10	-	Oleyis	DİSK	Farklı işyerl.
			Harb-İş	Türk-İş	Kamu

Kaynak: TİP, **Demokratikleşme İçin Plan (1978-1982)**, 1978, İstanbul, s. 396, Akt. Özkaplan, s. 127-128

Tabloda görüldüğü gibi özel sektörün güçlü olduğu ve iç pazara yönelik üretim yapan sektörlerde DİSK örgütlü iken, kamu işyerlerinde büyük ağırlıkla Türk-İş örgütlüdür. Bu nedenle dönem içinde, özel sektör sıklıkla DİSK ile karşı karşıya kalmıştır.

Dönem içinde, daha önce vurgulandığı gibi Türk-İş ile DİSK arasında bir çatışma yaşanmıştır. İdeolojik ve örgütsel boyutları olan bu çatışma, hem konfederasyon hem de işyerleri düzeyinde yaşanmıştır. Daha kurulduğunda Türk-İş'i uzlaşmacı sendikacılıkla suçlayan DİSK, farklı politikaları ile sık sık Türk-İş'e çatmaktan geri kalmamıştır. Türk-İş de, DİSK'in Komünizm yanlısı, aşırı solun çeşitli ekollerinin etkisi altında olduğunu ileri

[342] Koray, **a.g.e.**, s. 178

sürmüştür.[343] Bu çatışma, örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi süreçlerinde de zaman zaman kızışan rekabetleri gündeme getirmiştir.

Sendikal hareketteki konfederasyon düzeyinde bölünme, DİSK ile de kalmamıştır. 15-16 Haziran Olayları'ndan hemen sonra, 23 Haziran 1970'de MHP'nin bir yan kuruluşu olarak kurulan Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ve 22 Ekim 1976 tarihinde MSP desteğinde kurulan ve örgütlenen Hak-İş, DİSK'ten sonra sendikal harekette konfederasyon düzeyinde bölünmenin ikinci ve üçüncü halkaları olmuşlardır. Her iki konfederasyon da, Türk-İş'in ve DİSK'in etkinlik ve gücüne ulaşamasalar da sendikal harekette siyasal partilerin ideolojik saflaşmasının taşınma sürecini, ideolojik saflaşma ve çatışmayı hızlandıran oluşumlar olmuşlardır.

1960 ve 1970'li yıllarda sendikal örgütsüzlüğün kapsamı hızla artarken, bunun merkezinin kamu kesimi işyerleri olduğunu görürüz.

Kamu kesiminde bu dönem boyunca genel olarak uzlaşma temeline dayanan bir sendikal faaliyet çizgisi izlenmiştir. Kamu kesiminde sendikalar iktidarla iyi ilişkiler kurabildikleri takdirde üyeleri için iyi haklar elde edebildiklerini görmüş ve bu yolda bir politika izlemişlerdir. Dolayısıyla onlar da devletle çatışma yerine uzlaşma temeline dayalı bir politika izlemişlerdir. Bu eğilim Türk-İş'in, 1968 yılında kabul edilen tüzüğünde belirtilen 24 ilkenin 5. maddesinde de yer almıştır.[344]

Örgütlü işçi kesimini temsil eden Türk-İş ile devlet arasında bir ideoloji birliği olduğu söylenebilir. Bu ideolojik birliğin işçi yararına bazı haklar alınması açısından hem 1960 öncesinde hem de 1960-1980 arasında işe yaradığı da bilinmektedir. İşte kamu kesiminde karşılıklı çıkarlara dayalı bu uzlaşma ile 1961 Anayasası'nın kabul ettiği sosyal devlet ilkesi en azından örgütlü kesim için yaşama geçirilememiştir. Gerçekten 1960 ve 1970'li yıllarda

---

[343] Meryem Koray, **a.g.e.**, s. 180

[344] Bu maddede şöyle bir ifade yer almaktadır: "Türk-İş, sınıf ayrılıklarının derinleşmesi ile sınıf çatışmalarına yol açacak sebepleri ortadan kaldırmayı sınıflararası denge ve kaynaşmayı sağlayacak bir politika izlemeyi..." Bkz. **Türk-İş Anatüzüğü**, Türk-İş Yayınları, No: 110, Ankara, 1976

özellikle kamu kesiminde toplu pazarlıklarda gerek oy kaygısı, gerek sosyal devlet anlayışı, gerekse de işçilerin daha önce belirttiğimiz alım gücünü yükseltmek, talep artışını sağlayabilmek için işçilere oldukça iyi haklar sağlanmıştır. Kamu kesimi pazarlıkları, kaçınılmaz olarak özel sektör pazarlıklarını da etkilemiştir.[345]

Sendikaların kamuda örgütlü oldukları kesimler için oldukça olumlu gelişmeler sağlamalarının yanısıra, bu dönemde sosyal taraf olarak kabul edilmeleri yönünde de bazı gelişmeler sağlanmıştır. Bunların dışında yine, 1960 döneminin eseri olan ve KİT'lerde işçilerin yönetime katılmasını öneren 440 Sayılı Yasa, 1964 yılında yürürlüğe girmiştir.

Kamu kesiminde örgütlü işçi kesimi için işverenle, hükümetle uzlaşmaya dayalı bir ilişki yaşanırken, özel kesimdeki işçi-işveren ilişkileri genellikle çatışmalı olmuştur. 1963 yılında toplu sözleşme ve grev haklarıyla donatılan sendikal örgütlenme hakkından sonra gerek özel, gerekse kamu kesiminde gerçek bir sendikal örgütlenmenin yolu açılmıştır. Örneğin Türk-İş verilerine göre, 1963 yılında 5.968'i kamuda, 3.494'ü özel kesimde olmak üzere ancak, 9.462 işçi için toplu sözleşme konusudur. Bir sonraki yıl, iki kesimdeki sözleşme kapsamındaki işçi sayısı, 436 bini aşmıştır.

Sendikalı-toplu sözleşme düzeni kamudaki başarısını, özel sektörde gösterememiştir. İlk olarak, kamuda işveren ithal-ikameci, genel çizgisi itibariyle popülist politikaları yürüten devlet-hükümet iken, özel sektörde, tek amacı daha fazla kar olan ve pek de sendikalı toplu sözleşmeli çalışma düzenine alışkın ve eğilimli olmayan özel sektör işvereni idi. İkinci olarak, özel sektörün işletme hakkı ve işletme büyüklüğü, kolay ve kapsamlı bir sendikal faaliyet için elverişli değildi. Özel sektör işletmelerinin çoğu küçük, çalışma koşulları kamunun gerisinde, iş güvencesi olmayan işletmelerdir.

[345] Bu durum, yalnızca 1960-1980 dönemi değil, 1980'ler ve 1990'larda da geçerli olmuştur. Kamu kesimindeki ücretler özel sektör için şu ya da bu ölçüde baz oluştururken, hükümetler için bir anlamda piyasadaki ücretleri belirlemede kamu kesimi toplu sözleşmeleri ile belirlenen ücretler bir araç olmuştur.

Tablo18:

Kamu ve Özel Sektördeki Endüstri İşletmeleri (1963)

	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Kamu	238	140.457
Özel	2774	184.984

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllığı, 1968, s. 205, Akt. Koray, **a.g.e.**, s. 223

Örneğin, 1963 yılı başında endüstriyel işletmelerin sayısı kamuda 238, özel sektörde 2774 iken ve işletme sayısı açısından özel sektör yüzde 30 fazla bir istihdam kapasitesine sahiptir. Bu da özel sektörde küçük ve orta ölçekli işletmelerin ağırlığını ortaya koymaktadır.

1980 yılına gelindiğinde, toplam sendikalı işçi sayısının 1 buçuk milyona yakın olduğu tahmin edilir.1980 yılında 6.162.000 olan ücretli sayısı ile oranlandığında, sendikalaşma oranı yüzde 24 olarak tahmin edilebilir. 1975 yılında bu oran yüzde 15'tir. Böylece sendikalaşma oranı 15 yılda iki kat artmıştır.[346]

Tablo 19:

1975-1980 Arası Grevler

Yıllar	Grev Sayısı	Katılan İşçi	Kaybolan İşgünü
1975	90	25.399	1.102.682
1976	105	32.899	1.768.201
1977	167	59.889	5.778.205
1978	175	27.208	1.598.905
1979	190	39.901	2.217.347

[346] Özkaplan, **a.g.e.**, s. 126

1980	227	46.216	5.408.618

Kaynak: Koray, **a.g.e.**, s.71.

Diğer yandan 1975 yılından itibaren grevlerde hızlı bir artış görülür. 1975 yılında 90 grev yapılırken, bu sayı 1980 yılında 227'dir. Kaybolan işgünü sayısı da 1970 yılına göre 1980'de 5 kat artmıştır. 1980 yılında, 24 Ocak İstikrar Tedbirleri'nin ardından yaklaşık 131 bin işçiyi kapsayan 47 grev de ertelenmiştir. Özel sektörde çelişki ve çatışmalar üst boyutlara tırmanırken, kamu kesiminde 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü ücretleri düşürme politikası Türk-İş'e bağlı sendikaların direnişiyle karşılaşmıştır. AP Hükümeti ise, her ne kadar 24 Ocak Kararları'nı yürürlüğe koymuş olsa da, bu kararların en önemli unsurlarından ücretleri düşürme konusunda gerek siyasi kaygılar, gerekse halihazırda sendikaların güçlü olmaları, çalışma yasalarının sendikal mücadeleye elverişli bir ortam oluşturması gibi nedenlerle sonuç alıcı adımlar atamamıştır. Bu nedenlerle, 12 Eylül 1980'e kadar bağıtlanan kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde IMF'nin öngördüğü limitlerin üzerinde işçilere ücret zamları sağlanmıştı.

Ülkede siyasal kamplaşma üst düzeye ulaşmış, siyasi cinayetler artmıştı. Ülkenin büyük kentleri sıkıyönetim altındaydı. Bu gibi unsurlar birbirine eklendiği zaman, 12 Eylül 1980'de gelecek olan darbenin, darbecilerin açıkladıkları ve açıklamaktan kaçındıkları, gerekçelerini oluşturmaktaydı. Darbe, terörü ve siyasal istikrarsızlığı gerekçe göstererek gelmiş ancak, bu gerekçelerin darbenin gerçek gerekçesi olmadığı, kısa süre içinde sendikal faaliyetlerinin askıya alınması ve DİSK'in kapatılması, 24 Ocak Kararları'nın mimarı bir teknokratın ekonomi yönetimine getirilmesi ve büyük sermayenin övgüsünü alan icraat ve düzenlemelerle ortaya çıkmıştır.

Bir darbe ile başlayıp, bir darbe ile son bulan 1960-1980 dönemi, işçi sınıfı açısından sendikal hak ve özgürlüklerin, toplu sözleşme ve grev hakkının yasal güvence altında büyük ölçüde kullanıldığı ve dolayısıyla, işçi ücretlerinin, sosyal kazanımların yükseldiği bir dönemdir. Sendikal örgütlülüğün kapsamı bu dönemde sürekli genişlemiş, toplu sözleşme

kapsamındaki işçi sayısı artmıştır. Uygulanan ithal-ikameci ekonomik politikaların içe dönük niteliği ve 1961 Anayasası'na dayanılarak çıkartılan çalışma yasalarının göreli demokratik niteliği ile sendikaların güçlenmesi ve mücadelelerinin yükselmesi birleşince işçi ücretleri özellikle kamuda, yanısıra özel sektörde de yükselmiştir.

Sendikal hareketin bağımsız siyasal örgütlenme girişimi de ilk kez bu dönemde gündeme gelmiş, ancak, işçi sınıfının bağımsız siyasal gücünü toparlama ve örgütleme amacı çerçevesinde kurulun Türkiye İşçi Partisi, Türk-İş tarafından dışlanmış bu ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Sendikal hareket bu dönemde önemli bir yükseliş yaşarken, sendikal anlayış da siyasi ve ideolojik farklılıklar temelinde bölünmeler yaşamıştır. Önce Türk-İş'ten ayrılan sendikalar DİSK'i oluşturmuşlar, ardından Hak-İş ve MİSK konfederasyonları kurulmuştur. Ülkedeki siyasi kamplaşma ve ideolojik çatışmalar bu bölünmeler temelinde sendikal harekete de yansımıştır. Örgütlülük kapsamı genişleyen, ekonomik-demokratik kazanımlarını artıran sendikalar siyasi ve ideolojik temellerde bir yandan örgütlülük, diğer yandan sendikal anlayış bazında bölünerek bir anlamda bu genişlemeyi nötralize etmişlerdir. Bu dönemdeki hemen tüm kazanımlar, ülkedeki kargaşa ve terör ortamını, siyasi istikrarsızlığı gerekçe göstererek, ancak, temelde ileri bölümlerde kanıtlarıyla ortaya konulacağı gibi 24 Ocak İstikrar Tedbirleri'nin uygulanmasını sağlayacak ortamı oluşturmak için yapılan 12 Eylül Askeri Darbesi ile son bulurken; sendikal hareket hukuksal, ekonomik ve sosyal koşullar açısından adeta dönemin başlangıç noktasına dönmüştür.

2.2. Yeni Liberal Politikalar Döneminde Türkiye'de Sendikalar

2.2.1. 12 Eylül Askeri Yönetim Dönemi (1980-1984)

Türkiye'de yeni liberal politikaların uygulanım sürecini başlatan 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü bir dizi uygulama –ki bunların arasında, iç talebin kısılması ve emek pazarının

esnekleştirilmesi doğrultusunda ücretlerin reel olarak düşürülmesi en önemlisidir, gerek sendikacılık hareketinin etkin bir konumda olması, gerekse sendikal hak ve özgürlükleri ve göreli özgür toplu pazarlık düzeninin işler durumda olması nedeniyle ve kararları uygulayacak Hükümetin seçim kaygıları içinde bulunmasından da kaynaklı bu kararları uygulamadaki kararsız ve isteksizliği nedeniyle hayata geçirilemedi.[347]

Ülkedeki siyasi çatışma ortamını gerekçe göstererek 12 Eylül 1980 günü ordu yönetime el koydu. 12 Eylül Askeri Darbesi'ni gerçekleştiren generaller her ne kadar yayınladıkları bildirilerde askeri darbenin gerekçesini, ülkedeki siyasi çatışma ve kargaşa ortamı olarak gösterdilerse de[348] darbenin örtük, ama en temel amaçlarından birisini 24 Ocak Kararları'nın uygulanacağı ortamı oluşturmak, bir başka anlatımla, bu kararların öngördüğü temel uygulamalara karşı olası tepkileri kırmak ve yaratılan ortamın sürekliliğini sağlayacak kalıcı önlemleri almak oluşturdu. Süreç içindeki uygulamalarla bu durum net biçimde ortaya çıkmıştır.12 Eylül Askeri Darbesi'ni gerçekleştirenlerin daha sonra yaptıkları açıklamalar da bu savı güçlendirmiştir.[349]

---

[347] 1980 yılında 12 Eylül Askeri Darbesine kadar geçen sürede 85 bine yakın işçinin greve çıkması ve toplu sözleşmelerde sendikaların 24 Ocak İstikrar Tedbirleri'nin öngördüğü düşük ücret politikalarına karşı direnmeleri ve hükümetin öngördüğünden yüksek oranlarda ücret artışları sağlayan toplu sözleşmelerde hayata geçirmeleri kararların ücret boyutundaki ilk adımının başarısız kalmasına yol açtı.

[348] 12 Eylül sabahı 04 00'da ile okunan MGK'nın 1 Numaralı Bildirisi'nde şöyle deniliyordu;

"-Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır.

- Buna karşılık devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir.
- İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini, siyasi partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmişlerdir.
- TSK, İç Hizmetler Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Türk Milleti adına yerine getirmek için emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.
- Hareketin amacı, ülkenin bütünlüğünü, devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.
- Parlamento ve hükümetin feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, ikinci bir emre kadar 17.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.(Türkiye Tarihi-5- Bugün Türkiye 81980-1985) Y. Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınları İstanbul 1995 s. 27

[349]Darbenin en üst kademesindeki Kenan Evren'in Milliyet gazetesinde çıkan açıklaması bu savı desteklemektedir: "Eğer 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin (24 Ocak Tedbirleri) fiyasko ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir. (Milliyet 7. 01.1991) Yine Kenan Evren 12 Eylül 1980 günü radyo ve televizyonda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlerini ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade etmeyeceğiz." Aktaran Yıldırım Koç, **1980-1984 Dönemi'nde Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, Yayınlanmamış çalışma, Ankara, 1986

12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından Milli Güvenlik Konseyi'nce tüm toplu sözleşme görüşmeleri askıya alındı. Konsey, Hükümet ve işveren temsilcilerinin sonuçlandırılmamış toplu sözleşme görüşmelerini devraldı. Ayrıca, 1983 yılı sonuna kadar süresi biten toplu iş sözleşmeleri de Yüksek Hakem Kurulu tarafından elden geçirilerek, yaklaşık 20 yıldır toplu pazarlık alanında elde edilen kazanımlar büyük ölçüde ortadan kaldırıldı.

12 Eylül Askeri Darbesi'ni izleyen dönemde sıkıyönetim komutanlıkları, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın kendilerine verdiği yetkiye dayanarak, binlerce işçiyi ve memuru işten çıkardı veya başka bölgelere gönderdi. MGK yönetimi döneminde çıkarılan diğer yasalarla, kıdem tazminatına tavan getirildi, sosyal sigorta haklarında önemli kısıtlamalara gidildi, işçilere toplu iş sözleşmesi ile ödenebilecek ikramiye miktarına üst sınır konuldu.

MGK yönetimi döneminde, 12.9.1980 günü 7 numaralı bildiriyle ikinci büyük işçi konfederasyonu konumundaki DİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri durduruldu, malvarlıkları denetim altına alında. DİSK ve bağlı sendikalar hakkında İstanbul Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde dava açıldı. 600'e yakın işçi ve sendikacı tutuklandı.[350]

MGK aynı süreçte Türk-İş'in faaliyetlerini durdurmadıysa da, MGK yönetimi döneminde Türk-İş ve bağlı sendikalar baskı, yasak ve sınırlamalar nedeniyle faaliyette bulunamadılar.

DİSK'in yanısıra MİSK ve Hak-İş konfederasyonları ve bağlı sendikaların da faaliyetleri durduruldu ve tüm mal ve evraklarına el konuldu, Yöneticileri tutuklanarak dava açıldı. Hak-İş Konfederasyonu da 12 Eylül Askeri Darbesi'ni destekleyen açıklamalara yer verdi. Örtük biçimde de olsa DİSK'in kapatılması ve DİSK yöneticilerinin tutuklanmalarını onaylayan bir yaklaşımı ortaya koydu.[351] Hak-İş ve bağlı sendikalar kapatıldıktan sonra MGK'ya başvurarak "12 Eylül'de anarşiye katılmadıklarını ve bu nedenle faaliyetlerine izin verilmesini" istediler. MGK'nın 18 Şubat 1981 gün ve 45 sayılı kararıyla 20 Şubat 1981

[350] İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi DİSK'in 52 yöneticisi hakkında TCK'nın 146/1. maddesini ihlal ettikleri iddiasıyla, idam cezası istedi.

tarihinde konfederasyon ve bağlı sendikaların faaliyetlerine izin verildi. MGK yönetimi döneminde üç konfederasyonun yanısıra, bağımsız sendikaların bir çoğunun faaliyetleri de durdurularak yöneticileri yargılandı.[352]

Türk-İş ve bağlı sendikaların büyük çoğunluğunun yönetimleri, 12 Eylül Askeri Darbesi'ni açıkça desteklediler. Ayrıca, Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide, 12 Eylül Darbecileri'nin oluşturduğu Hükümette bakanlık yaptı.[353]

Askeri darbe yönetimi döneminde yapılan düzenlemeler ve alınan kararlar büyük ölçüde 24 Ocak Kararları'yla başlatılan yeni liberal ekonomik politikaların uygulanabilirliğini sağlayacak toplumsal-yasal koşulları oluşturmaya yönelik uygulamalardır ve bu uygulamaların önemli bir bölümü sendikal haklara yöneliktir.

1982 Anayasası ve buna bağlı olarak oluşturulan çalışma yasaları da, MGK yönetimi döneminde fiili olarak kullanılamaz duruma getirilen, sendikal hak ve özgürlüklerin bu durumunun büyük ölçüde sürekli kılınmasını sağlamaya yönelik olarak biçimlendirildiler.

Askeri darbeye karşı çıkmadığı gibi destekleyen Türk-İş, 1961 Anayasası'na göre önemli ölçüde anti-demokratik hükümler içeren ve bir anlamda 1961 Anayasası'na tepki olarak oluşturulan 1982 Anayasası'nın oylamasında da işçileri Anayasa lehinde oy kullanmaları doğrultusunda manipüle etti.[354] Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, TV'de yaptığı konuşmada "sandık başına gidin" derken, "evet" oyu kullanın anlamına gelecek açıklamalarda bulundu.[355] Türk-İş ve bağlı sendikalar 1986 yılına kadar, 1982 Anayasası'nı eleştirmekten özenle kaçındılar.[356]

1982 Anayasası ile birlikte, 1963 yılında kabul edilen 274 Sayılı Sendikalar Yasası ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Yasası da değiştirildi. Yerlerine 1983 yılında 12 Eylül

---

[351] Hak-İş , **Genel Kurul Çalışma Raporu**, 19-20 Aralık 1981, Ankara, s. 31, Aktaran Yıldırım Koç, 1986, s. 3
[352] Yıldırım Koç, **Sendikal Eğitim Notları**, Öteki Sendika: 1, 1994, Ankara, s. 173
[353] Bu konuda ayrıntılı bilgi ve döküm için bakınız Yıldırım Koç, **Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995 s. 34-36
[354] Türk-İş İcra Kurul 4 Kasım 1982 tarihinde Anayasa'ya Evet oyu verilmesi doğrultusunda bir açıklama yaptı. **Türk-İş Dergisi**, Kasım 1982, no: 164. S. 25
[355] Koç. **a.g.e.** s.79

yönetimince 2821 Sayılı Grev ve Lokavt Yasası Danışma Meclisi'nden geçirilerek yürürlüğe kondu. 1982 Anayasası'nda olduğu gibi, bu yasaları da Türk-İş ve bağlı sendikaların çoğunluğu, ne çalışma raporlarında ne yazılı açıklamalarında eleştirdiler.

Bu tepkisizliğin temelinde, yeni çalışma yasalarının 1980 öncesindeki yasalara göre, sendikal hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı özellik taşıdıklarını farkedememekten çok, dönemin baskıcı koşulları nedeniyle ortaya çıkan edilgenlik ve buna bağlı tepkisizlik bulunmaktadır.

2821 Sayılı Sendikalar Yasası ile işkolu düzeyinde örgütlenme temel alınarak, sendikalar milli tipe dönüştürülerek, merkezileştirildiler. Eski yasaya göre federatif tipte örgütlenmek mümkündü. Böylece tüm yetkiler sendika merkezine taşındı.

2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, özgür toplu pazarlık düzenine ve grev hakkının kullanımına önemli sınırlamalar getirdi. Bir sendikanın, toplu iş sözleşmesi yapma yetkisine sahip olabilmesi için, örgütlü olduğu işkolundaki işçilerin %10'unu üyesi yapma koşulu getirdi.[357]

- Sendika kurma zorlaştırıldı. Sendika 2821 Sayılı Sendikalar Yasası ile genel sendika kurucuları için sendikanın kurulacağı işkolunda en az 1 yıldır çalışıyor olma ve grev suçu dahil çeşitli suçlardan hüküm giymemiş olma koşulları getirildi.

- İşyeri sendikası örgütlenmesi yasaklandı.

- Sendika üyesi olamayacak işçilerin kapsamı genişletildi.

- Sendika üyesi olma ve ayrılmada noter kanalıyla bildirim koşulu getirildi.

- Sendika yöneticiliğine seçilme ve yeniden seçilmeye sınırlamalar getirildi. Şube yöneticiliği için 1 yıl, sendika genel merkez organları ve üst örgütlenmelerde yöneticilik için 10 yıl fiilen işçilik yapma koşulu getirildi.

---

[356] **a.g.e.** s.81

[357] %10'luk baraj iki açıdan anti-demokratiktir. İlki, bir sendikanın toplu iş sözleşmesi yetkisi almasına baraj getirmesi açısından, ikincisi de, işkolundaki işçi sayısını Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı belirlediği için, siyasi istismar ve müdahaleye açık olmasındandır. Bağımsız Çelik-İş Sendikası ANAP iktidarı döneminde, 1990 yılında uzun bir grevin ardından %10 barajının altında bırakılmıştı. Bkz. **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma İstatistikleri**, Ocak 1990.

- Sendikalar üzerinde devletin idari, mali denetimi artırıldı.

Ayrıca, işyerinde sendikanın taraf olduğu bir toplu iş sözleşmesi yürürlükte değilse veya sendika yetki almamış ise sendikanın üye işçilerden aidat kestirmeyeceği öngörüldü.

2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası esas olarak grev konusunda önemli sınırlamalar getirdi. Bu sınırlamalar şöyle özetlenebilir:

- Toplu sözleşmenin uygulanmasında denetleme aracı olarak hak grevi yasaklandı.

- Grevin yasaklandığı iş ve iş yerlerinin kapsamı genişletildi.

- Grev prosedürü grevi etkili bir araç olmaktan çıkardı. Grev sırasındaki grevin üretimi engelleyici işlevi daraltıldı; işçilerin dayanışma eylemleri zorlaştırdı.

- Siyasi amaçlı grev, genel grev ve dayanışma grevi yasaklandı.

- Grev yasaklarına ilişkin aykırı davranışlara verilen cezalar ağırlaştırıldı.

- Bakanlar Kurulu'na ulusal güvenlik ve genel sağlık gerekçesiyle grev erteleme yetkisi verildi.

- Savaş giderleri ve, doğal afetler sırasında Bakanlar Kurulu'na grev erteleme yetkisi verildi.

- Sıkıyönetim Yasası ve Olağanüstü Hal Yasası ile Sıkıyönetim Komutanlarına ve Olağanüstü Hal Bölge Valilerine grev yasaklama, erteleme gibi yetkiler verildi.

- Grev yasağı bulunan işkollarında, grev ertelemelerinde grevin yeniden başlaması önlenerek, uyuşmazlıklarda Yüksek Hakem Kurulu yetkili kılındı.

- Grev ve toplu pazarlık düzenine getirilen bu kısıtlamaların yanısıra, Anayasa ve 2821 Sayılı Sendikalar Yasası ile sendikalara siyaset yasağı getirildi. [358]

---

[358] Anayasa'nın 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın 37. maddelerinde belirtilen siyaset yasağının çerçevesi şöyle açıklanabilir:

- Sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyetlerde bulunamazlar, siyasi ilişki kuramaz ve işbirliği yapamazlar, siyasi partilerle hiçbir konuda ortak hareket edemezler, onlara destek veremez yardım ve bağış alamazlar, bağış ve yardımda bulunamazlar.
- Sendikalar ve konfederasyonlar, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflar da siyasi amaçlarla ortak hareket edemezler.
- Sendika ve konfederasyon yöneticileri de, sendikacılık görevleri ile aynı anda bir siyasi partinin yönetim organlarında görev alamazlar.

Diğer yandan kamu işveren sendikaları oluşturularak, kamu işyerlerinde işçi sendikalarına karşı kamu işverenlerinin blok hareket etmesi ve Hükümetlerin ücret politikasının bu yolla hayata geçirilmesi sağlanmaya çalışıldı.

2.2.2. 1984-1988 Dönemi

1983 yılı Kasım ayında yapılan genel seçimlerle 24 Ocak Kararları'nın alınmasında önemli payı olan ve 12 Eylül Yönetimi döneminde önemli bir süre ekonomi yönetiminde etkili olan Turgut Özal'ın partisi ANAVATAN partisi iktidar oldu.

Görünüşte sivil parlamenter rejime dönülmesine karşın süren sıkıyönetim koşulları, olağanüstü hal uygulamaları ve ANAP'ın politikaları ve çalışma mevzuatının önceki bölümde belirtilen anti-demokratik niteliği, 1980-1983 dönemindeki sendikaların tepkisizliğinin bu dönemin önemli bir bölümünde sürmesine yol açtı. Dönemin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Bu dönemde yeni liberal politikalar çerçevesinde, ücretli emeğin yoksullaştırılması süreci devam ettirilmiştir.

- Ücretlerdeki erimeye paralel olarak özel sektör ve kamuda sendikasızlaştırma politikaları yoğunluk kazanmıştır.

- Dönem içindeki gelişmeler, Türk-İş'in 1980 öncesinde geleneksel sendikal çizgisinde ve siyasal ilişkilerinde kırılmalara ve yeni yönelişlere yol açmıştır.

1980 başından itibaren başlayan ücretlerdeki reel erime bu dönemde de devam etmiştir.

Tablo 20:

1982-1988 Arası (Günlük) Ücretler

YIL	Kamu Ücr.	Gerçek Ücr.	Özel Ücr.	Gerçek Ücr.

- Sendika yöneticilerinin yerel ve genel seçimlerdeki adaylık durumlarında adaylık süresince, görevleri askıya

1982	1.461.8	1.461.8	1.425.4	1.425.4
1983	1.904.2	1.449.2	2.263.5	1.722.6
1984	2.446.9	1.254.8	2.714.0	1.391.8
1985	3.058.6	1.081.7	3.485.6	1.232.7
1986	3.629.0	953.6	4.186.7	1.100.1
1987	5.362.0	1.014.3	5.847.3	1.106.1
1988	8.011.3	864.0	10.108.5	1.090.2

Kaynak: **Petrol-İş Yıllığı**, 1994-1995

1982-1988 yılları arasında özel sektörde ve kamu kesiminde, ücretler reel olarak sürekli eridi. Yeni liberal politikaların uygulanım sürecinin bu döneminde, sendikaların da tepkisizliğine paralel olarak, toplu iş sözleşmelerinde enflasyonun altında ücret artışları alınması nedeniyle ücretler kamu kesiminde kamuda %41, özel sektörde %26 oranında eridi.

Tablo 21:

Gerçek Ücret Endeksi (1982-1988)

YILLAR	KAMU	ÖZEL
1982	100.0	100.0
1983	99.1	120.9
1984	85.8	97.6
1985	74.0	86.5
1986	65.2	77.2
1987	69.4	77.6
1988	59.1	76.5

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı, 1994-95

alınır ve seçildiklerinde sendikal görevleri son bulur.

Sözkonusu dönemin ilk üç yılında (1982-1984) grev yapılmamıştır. 1984 yılında kamu kesiminde 4 grev, özel sektörde 1 grev yapılmıştır. 1985 ve 1986 yıllarında kamu kesiminde grev yapılmazken, özel sektörde toplam 42 grev yapılmıştır. 1987 yılında kamu kesiminde 4, özel sektörde ise 303 grev yapılmıştır. 1988 yılında kamuda 9, özel sektörde 147 grev yapılmıştır.[359] Bu dönemde yeni liberal politikaların bir sonucu olarak gelir dağılımı toplumun alt sınıfları aleyhine bozulmuştur. Bu dönemde sendikasızlaştırma politikaları çerçevesinde uygulamalar ortaya konulmuş, bu uygulamalar, ileriki dönemlerde de genişleyerek sürmüştür. Bu çerçevede bu dönemde 233 sayılı kararname ile sözleşmeli personel uygulaması getirilmiş, öğrencilerin grev kırıcı olarak çalıştırılabilmelerine olarak sağlayan, ihtiyaç fazlası askerlerin kamu kurumlarında istihdamına izin veren düzenlemeler yapılmıştır. Özelleştirmenin altyapısı hazırlanmış ve ilk taşları konulmuştur.[360]Toplu iş sözleşmelerinden sonra özel sektörde, toplu işçi çıkarımlarıyla, toplu sözleşmenin ve sendikal örgütlenmenin işlevsizleştirilmesi türünden uygulamalara da bu dönemde başlanmıştır.

Türk-İş yönetimi, 1984-1985 yıllarında, Türk-İş geleneğindeki partiler-üstü sendikacılıkta ifadesini bulan "siyasal iktidarla iyi ilişkiler kurarak kazanımlar elde etme" şeklindeki pragmatik yaklaşımını[361]iktidar partisi ANAP ile de sürdürerek, askeri yönetim döneminde yaşanan kalıcı sorunların aşılabileceği umuduyla girişimlerde bulundu. Bu çerçevede 1984 yılında Türk-İş ile Hükümet arasında zirve görüşmeleri yapıldı ama ANAP, AP'den farklı tavır takındı ve Türk-İş'i denetim altında tutabilmek için çeşitli biçimlerde baskı yolunu seçti.[362]12 Eylül Dönemi'nde oluşturulan yasaları baskı için kullandı. ANAP'ın tavrı, Türk-İş'in sendikal faaliyetlerini siyasal-pragmatik çizgisinde sürdürmesinin yeni liberal

---

[359]Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri** ,Sayı: 3-7

[360]

[361] Arif Geniş, "12 Eylül 1980 Sonrasında Demokrasi ve Sendikal Hareket", Alpaslan Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri, Ankara, 1994, s. 279

[362] Koç, **1986,** s. 7

koşullarda mümkün olmadığını ortaya koyarken, Türk-İş'i de yeni arayışlara itti.[363] Türk-İş bu dönemde, Hükümet'in işçi sınıfı ve sendikalar aleyhindeki politika ve uygulamalarını diyalog ve uzlaşma ile değiştiremeyince, çeşitli baskı yöntem ve araçları kullandı. Bunlardan ilki kapalı salon toplantıları, ikincisi açık hava mitingleri ve yürüyüşler, üçüncüsü uluslararası baskı araçlarını harekete geçirme, dördüncüsü oy gücünü harekete geçirerek, Hükümet üzerinde siyasal baskı kurma çabaları oldu. Son olarak ise 1988 yılından itibaren ise Türk-İş tarihinde rastlanılmayan, tabandan gelişen eylem türleri oldu. Bu süreç şöyle özetlenebilir:

Aslında Türk-İş'i arayışlara iten işçilerdi. Türk-İş'in 3 Haziran 1984 tarihinde İstanbul'da yaptığı toplantıda işçiler, Türk-İş yönetimi aleyhinde slogan attılar. Düzenlenen kitle toplantıları Türk-İş'in protesto edildiği toplantılara dönüşünce, Türk-İş yönetiminde kitle eylemlerinden kaçma eğilimi güç kazandı. Hükümet de işçilerin Türk-İş'e olan bu güvensizliğini sürekli kullandı.[364]

Türk-İş Yönetim Kurulu 28 Mart 1985 tarihli toplantısında Hükümete karşı Türk-İş'in tepkisini ortaya koyacak bazı kararlar aldı.[365]Hükümet Türk-İş'in bu tavrı üzerine, Türk-İş üzerinde 2821 Sayılı Yasa'nın tanıdığı denetleme yetkisini bir baskı aracı olarak kullanmaya başladı. Bu çerçevede sendikaları denetlemeye, sendikacılar hakkında davalar açmaya başladı. Türk-İş bu gelişmeler üzerine kitle eylemlerini yeniden gündemine aldı. Ancak 12 Mayıs 1985'de Bursa'da düzenlediği kapalı salon toplantısı başarısız olurken, 21 Aralık 1985'te Ankara'da düzenlediği, sendikacı ve temsilcilerin katıldığı toplantı başarılı oldu.[366]Ancak, yapılan bu etkinlikler hükümetin sendikalara ve işçilere karşı egemen yaklaşımını değiştirmedi.

---

[363] Türk-İş'in yaptığı bir siyasal hesap hatası da sendikacılar için sorunların bir parça daha artmasına yol açtı. 1983 genel seçimlerinden önce siyasal partiler Türk-İş ile bağlantı kurarak, parti kurucusu ve aday istediler. Türk-İş'te favori MDP'ye ağırlık verirken ANAP'ı küçümsedi. Bu tavır sendikacıların Özal'la diyalogunu zorlaştıran bir başka etmen oldu. Koç, **1995,** s. 113

[364] **a.g.e.** s. 114

[365] Bu toplantıda alınan kararlar gereği, Türk-İş'e bağlı sendikaların süreli olarak devam eden toplu iş sözleşmesi görüşmelerine katılmamaları, Bakanlar Kurulu'nun Hükümete karşı tepkiyi ortaya kararları almak için toplanması, genişletilmiş başkanlar kurulunun toplantısının yapılması gibi kararlar aldı. Koç, **a.g.e.** s. 120

[366] Koç. **1996** s. 7

1986 yılında, reel olarak eriyen ücretler, anti-demokratik yasalar ve Hükümetin baskılarıyla biçimlenen koşullarda, sendikaların ve Türk-İş'in genel kurulları yapıldı. Genel kurullar şubelerden başlayarak Türk-İş'i belirli ölçüde hareketlendirdi. Türk-İş Genel Kurulu'nda 1987 yılı eylem yılı ilan edildi. Bu hareketliliğe paralel olarak 1986 yılında 12 Eylül 1980'den sonraki ilk mitingler ve yürüyüşler gibi kitlesel açık hava eylemlerini gerçekleştirildi.[367]

1986 yılı Türk-İş'in mitingler yılı olurken, Hükümetin tavrında değişim olmadı.

Türk-İş'in bu dönemde Hükümete karşı baskı için kullanmaya çalıştığı bir başka platform da ILO oldu. Türk-İş, Hükümeti ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) nezdinde şikayete başladı ve uluslararası baskı oluşturmaya çalıştı.

Türk-İş, 1987 24 Martı'nda TBMM'ye kitlesel olarak taleplerini içeren bir verme eylemi girişiminde bulundu. Bu girişim polislerce engellendiği gibi, Türk-İş gece polis tarafından basılarak karar defterlerine el konuldu. Bu başarısız eyleme karşın 1987 yılı boyunca çeşitli bölgelerde miting ve yürüyüşler yapıldı.

Bu dönemin sonuna doğru Türk-İş örgütlülüğündeki eylemler yoğunlaştı. Türk-İş Başkanlar Kurulu 10-11 Şubat 1988 günü çeşitli eylemler ve iş durdurma kararları aldı. Bu karar çerçevesinde ülkenin çeşitli bölgelerinde eylemler gerçekleştirildi. [368]

Türk-İş'in, Hükümete ve yeni liberal politikalara karşı 1984-1988 döneminde son etkili tepkisi, 25 Eylül 1988 tarihinde yerel seçimlerin erken yapılmasına ilişkin halk oylamasında, muhalefet partileriyle birlikte, Hükümetin bu istemine "hayır" oyu kullanılması için kampanya açmasıdır.

---

[367] İlk miting 8 Şubat 1986'da Balıkesir'de yapıldı. İkinci miting 22 Şubat 1986'da İzmir'de yapıldı. İzmir'deki mitinge geniş bir katılım sağlandı. 22 Haziran 1986'da da Eskişehir'de ilk yürüyüş gerçekleştirildi.

[368] Bu eylemlerden bazıları şunlardır: 11 Mart 1988 günü ülke çapında yapılan ve tüm işkollarını kapsayan yemek boykotu, 26 Mart 1988 günü Sakarya'da , 3 Nisan 1988 günü de Adana'da düzenlenen mitingler.

Bu dönemde DİSK davası sonuçlandı ve 1986 yılında DİSK'li sendikacı ve uzmanlar çeşitli cezalara çarptırıldılar. Bu karara dayanılarak DİSK ve DİSK'e bağlı sendikaların 28 tanesi kapatıldı.

Hak-İş Konfederasyonu ise bu dönemde Türk-İş'in geliştirmeye çalıştığı eylemlerin dışında kaldı. 1988 yılında Türk-İş'in aldığı genel eylem kararını da yasadışı bularak karşı çıktı.[369]

1984-1988 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde;

-Bu dönem 12 Eylül Askeri Rejimi'nin baskılarının fiili olarak yaşandığı (sıkıyönetimlerle) ve ANAP'ın yeni liberal politikaları fiili ve yasal olarak uygulamaya çalıştığı ve bu çerçevede Türk-İş ve sendikalar üzerinde yoğun baskı kurduğu bir dönemdir. Bu dönemde ücretler reel olarak erimiş, gelir dağılımı toplumun alt sınıfları aleyhine bozulmuştur.

-Türk-İş, 1985 yılından itibaren yeni liberal politikaların uygulayıcısı Hükümete ve bu politikaların sonuçlarına karşı tepkisini göstermeye çalışmış, özellikle 1986 ve 1987 yıllarında, 1980'den sonraki ilk kitlesel eylemlerini gerçekleştirmiştir. Ancak bu eylemler, Hükümetin uyguladığı politikalarda değişime gitmesine yol açacak etkiyi göstermemiştir.

-Türk-İş, bu dönemde, ilk defa, geçmişteki geleneğinden de farklı biçimde, Hükümete karşı siyasal gücünü harekete geçirme doğrultusundaki girişimlerin ilk örneğini vermiş, Türk-İş'in geleneksel partiler üstü politikasında koşulların zorlamasıyla bir değişim ortaya çıkmıştır.

- 1984-1988 döneminde, özellikle 1986'dan sonra grevler yapılmaya başlanmıştır. Grevler özel sektörde yoğunlaşmıştır.

- Bu ana unsurlar çerçevesinde 1984-1987 dönemini bir açıdan da, yeni liberal politikaların uygulayıcısı Hükümete karşı, işçi sınıfı ve sendikal hareketin tepkilerinin başladığı ve ivmesini artırdığı, bir toparlanma dönemi olarak niteleyebiliriz.

2.2.3. 1989-1994 Dönemi

Türkiye'de sendikacılığın yakın tarihi konusunda çalışmalarıyla tanınan sendikacılık uzmanı Yıldırım Koç, 1989-1994 dönemini, "Türkiye tarihinde ücretli emek ile sermaye arasındaki mücadele açısından bir dönüm noktası olarak" nitelendirmektedir.[370] Bu dönem öncelikle yeni liberal politikalar açısından özellikle ilk yarısında, ücretlerin eritilmesi sürecini kesintiye uğratan bir özelliği içerir.

İkinci olarak, yine bu dönem işçilerden başlayarak Türk-İş'e kadar zincirleme yansıyan ve aşama aşama yükselen yeni liberal politikalara karşı tepkinin ve örgütlü tepkinin oluştuğu özellikle, örgütlü mücadelenin yükseldiği bir dönemi ifade eder.

Üçüncü olarak bu dönem, diğer yandan yeni liberal politikaların daha önceki süreçte pek yaşanmayan, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin kazanımlarını yok etmeye, sendikal örgütlülüğü zayıflatmaya yönelik uygulamaları içeren bir dönemdir.

Bu dönemin bir başka özelliği işçi sınıfının bağımsız siyasal arayışlara girdiği bir dönem olmasıdır.

Dönemin bir özelliği de, işçi sınıfı ve sendikal hareketin yeni liberal politikaları kayıtsız destekleyen medyanın önemli bir bölümünün oluşturduğu etkiyle, doğal müttefiki olması gereken kesimlerin desteğini çektiği bir dönemdir.

Bu dönemde DİSK yeniden faaliyete geçmiştir. DİSK, Türk-İş ve Hak-İş konfederasyonları bu dönemde ilk defa ortak eylemler ve etkinlikler gerçekleştirmişlerdir.

Bir dönüm noktası olduğu saptamasının en önemli unsuru, Türkiye'deki yeni liberal politikalarının en temel unsurlarından birisi olan, ücretleri reel olarak eritip, üretim maliyeti içindeki ücreti maliyetinin aşağı çekmek doğrultusundaki uygulamaların sınırına dayanması ve her unsuruyla gelişen sendikal örgütlü işçi sınıfı mücadelesinin, bu mücadeleyi sonuca

---

[369] Koç, **a.g.e.** s. 9

götürmede önemli etken olan diğer siyasal-toplumsal koşulların da denk düşmesiyle politikaların bu en önemli halkasını kırmasıdır.

Bu kırılma sürecinin temel belirleyenleri şöyle özetlenebilir:

Tablo 22:

Çalışma Bakanlığı'na Göre Sendikalaşma (1984-1994)

Yıllar	İş Kolları Tpl. İşçi	İş Kolları Tpl. Sndk.lı	Sndk.lı İşçi Oranı	Yetki Alan Snd. Sayısı
1984 Ocak	2.317.016	1.247.744	53.85	35
1984 Tem.	2.553.384	1.422.271	55.70	39
1985 Ocak	2.590.517	1.594.577	61.54	47
1985 Tem.	2.819.517	1.828.471	64.85	53
1986 Ocak	3.083.619	1.937.120	63.75	56
1986 Tem.	3.075.342	1.953.892	63.53	53
1987 Ocak	3.145.652	1.977.066	62.85	53
1987 Tem.	3.268.030	2.440.797	62.56	52
1988 Ocak	3.354.718	2.120.667	63.21	50
1988 Tem.	3.483.212	2.227.029	63.93	48
1989 Ocak	3.526.956	2.277.889	64.60	48
1989 Tem.	3.564.214	1.834.969	51.48	49
1990 Ocak	3.495.087	1.921.441	54.97	47
1990 Tem.	3.563.527	1.977.564	56.05	45
1991 Ocak	3.573.426	2.076.679	58.11	45
1991 Tem.	3.513.664	2.130.811	60.65	45
1992 Ocak	3.606.170	2.190.792	60.80	45
1992 Tem.	3.596.469	2.254.571	62.68	47
1993 Ocak	3.683.426	2.341.979	63.58	47
1993 Tem.	3.742.380	2.485.681	66.41	56

[370] Koç, **a.g.e.** s. 10

1994 Ocak	3.837.910	2.609.969	68.00	57
1994 Tem.	3.815.261	2.644.417	69.31	57

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri**

1989 Bahar Eylemleri: 1988 yılı sonuna kadar Türk-İş, yetkili organları ve sendikalarca alınan kararlara paralel olarak çeşitli eylemler geliştirmişti. 1987 yılında artan grevler de bu eylemlere eşlik etmişti. Ancak belirli aralıklarla yapılan ve çoğu zaman yeterli kitleselliğe ulaşamayan bu eylemler, Hükümet üzerinde yeni liberal politikaların işçi sınıfına yönelik uygulamalarında değişime yol açtıracak yeterli bir baskıyı oluşturamamıştı.

1989 yılı baharında işçiler Türkiye işçi sınıfı tarihinin en yaygın ve kitlesel grev dışı eylemlerini başlattı. Mevcut çalışma yasaları, ve toplumsal düzene ilişkin diğer yasalar önünde "suç" sayılabilecek bu eylemler, yaygın ve kitlesel olmaları nedeniyle meşruiyet kazandı.[371] Bu eylemlerin özelliği "kitlesel (geniş katılım) ağırlıkla, kendiliğindenci ve bağımsız, meşru, çok çeşitli ve belirli ölçüde politizite" eylemler olmalarıydı.[372]

Bu eylemler yukarıda da belirtildiği gibi, genelde yukarıdan (Türk-İş, sendika merkezleri) örgütlenen planlanan değil, daha alt sendikal birimlerde ve sendikal mekanizmanın dışında belirli ölçüde işçilerin kendiliğindenci eylemleriydi. Yaklaşık 600 bin işçinin çeşitli biçimlerde katıldığı eylemler, Türk-İş ve sendika yönetimlerini zorladığı gibi, basının da belirli ölçüde desteğini alarak ülke gündemine girdi, Hükümeti de etkiledi.

Türk-İş merkezi olarak bu eylemleri örgütleyemedi. Ancak, süreç içinde eylemlerin ülke gündemine girmesi ve sendikaların bu eylemleri örgütlü biçimde sürdürmeleri üzerine bu eylemlere sahip çıktı ve 24 Mart 1989 günü Türk-İş Yönetim Kurulu tarafından yapılan açıklamada, bu eylemler, Hükümete karşı bir koz olarak savunuldu:

---

[371] Bahar eylemleri olarak adlandırılan ve üretimi doğrudan ve dolaylı etkileyen bu eylemler şöyle sıralanabilir: Toplu vizite, iş yavaşlatma, servislere binmeme, yemek boykotları, yürüyüşler, çıplak ayakla yürüme, sakal bırakma, açlık grevleri, işyeri önünde bekleme, işyerini terketmeme, kafa kazıtma vd.

[372] Bu konuda ayrıntı için bkz. Yıldırım Koç, **"Türkiye'de ve Dünya'da Gelecek İşçi Sınıfının"** Marksizm ve Gelecek. No: 1, Haziran 1989

"Görülen odur ki, siyasal iktidar ve bir kısım sermaye çevreleri bütünleşerek işçilerin yaşam savaşı vermek noktasındaki hak mücadelesini saptırıp siyasal malzeme olarak kullanmak istemektedirler. Esas amaç, her türlü baskıcı yola başvurarak çalışanların yıldırılması, sindirilmesi, demokratik çıkış yollarının tıkanması ve böylece dayatmacı bir ekonomik politikaya işçilerin boyun eğdirilmesidir. Dayatmalarla, baskıyla, tahrikle çıkartılan davetiye, faturasıyla birlikte tekrar adresine postalanmak üzere kabul edilecek ve işçiler üretmeme haklarını bir bütünlük içinde daha ileri aşamalarda kullanacaktır."[373]

Türk-İş Yönetim Kurulu gibi, Türk-İş Başkanlar Kurulu da 5 Nisan 1989 günü eylemlere sahip çıkan bir açıklama yaptı.[374]

Mart ve Nisan aylarında yoğunlaşan ya sendikal alt birimlerde örgütlenen ya da kendiliğinden gelişen, daha sonra sendikalar ve Türk-İş tarafından sahip çıkılan ve örgütlenmeye başlanan "bahar eylemleri", işçi sınıfına yeni eylem biçimleri kazandırdığı gibi, sendikaları ve Türk-İş'i de yeni liberal politikalara ve Hükümete karşı daha etkili tavırlar almaya zorladı.

Kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri süreci içinde gelişen bu eylemler, toplu iş sözleşmeleri sürecini etkiledi. Toplu iş sözleşmelerinde ortalama %190-200 oranlarında ücret zamları alındı. Bu ücret zamları, 1980'den beri sürekli reel olarak eritilen ücretlerdeki kayıpların bir kısmını telafi etti.[375]

---

[373] **Türk-İş Dergisi**, Mart 1988, s.2

[374] Açıklamada şöyle denildi: "Bugünkü tabloda Hükümetin önünde iki seçenek vardır: Hükümet ya uyguladığı ekonomik politikanın işçileri ezen sonuçlarını yukarıda belirlenen ilkeler doğrultusunda, en adaletli bir şekilde telafi edecek ya da şimdiden örnekleri gibi, yaygın, eylem, direniş ve grevlerle karşılaşacaktır. Hükümetin, 2822 Sayılı Yasa'nın anti-demokratik hükümlerini işçileri sefalet şartlarına mahkum etmek amacıyla kullanmaya kalkışması Yüksek Hakem Kurulu vasıtasıyla emrivaki yapma yolunu seçmesi, baskı, tehdit ve şantaja başvurması hallerinde bu tutum karşılıksız kalmayacaktır. İşçi üretmeyecektir. Böylece bir tabloda sorumluluk Türk-İş'e ve işçilere ait olmayacaktır. **Türk-İş Dergisi**, Nisan 1989 s. 19

[375] Hükümet ile Türk-İş arasında varılan anlaşmaya göre, birinci yıl ilk altı ay için günlük ücretler %80 oranında artırılacak, daha sonra ayda 10 bin lira eklenecekti. İkinci altı aya ise günlük ücretler %40 oranında artırılacak sonra 70 bin lira eklenecekti. İkinci yılın ilk 6 aylık dönemi için %25, ikinci 6 aylık dönemi içinse % 45 oranında zam yapılacaktı. Ayrıca, enflasyon sözleşmenin birinci yılında %60'ın, ikinci yılında %45'in üzerinde gerçekleşirse ücretlere enflasyon farkı eklenecekti.

Tablo 23:

1989-1994 Arası Ücretler

	Kamu		Özel	
Yıl	**Ücret**	**Gerçek Üc.**	**Ücret**	**Gerçek Üc.**
1989	18.746	1.192.1	18.752.0	1.190.8
1990	34.554.1	1.537.5	40.487.4	1.573.8
1991	97.303.0	2.278.4	90.943.4	2.129.5
1992	180.983.6	2.491.4	161.671.0	2.225.5
1993	323.272.7	2.679.2	270.181.6	2.239.2
1994	599.130.6	2.406.9	476.458.4	1.091.1

Kaynak: **Petrol-İş Yıllığı**, 1995-1996

Tablo 24:

1988-1994 Arası Gerçek Ücret Endeksleri (1982:100)

Yıl	**Kamu**	**Özel**	**Toplam**
1989	81.5	83.5	82.5
1990	105.2	110.4	107.6
1991	155.9	149.4	153.0
1992	170.4	156.1	164.1
1993	183.3	157.1	170.6
1994	164.7	134.3	149.8

Kaynak: **Petrol-İş Yıllığı**,1995-1996

İşçilerin ücretlerindeki artışlarda, bahar eylemlerinden başka bir etken de grevlerin de bu dönemde hem sayıca hem de katılan işçi sayısı açısından ortaya çıkan artıştır.

Tablo 25:

Grevler (1988-1994)

Yıl	Kamu	Özel	Katılan Toplam İşçi Sayısı
1988	9	147	30.070
1989	7	164	39.335
1990	20	438	166.300
1991	22	376	104.990
1992	48	50	62.150
1993	9	40	6.900
1994	12	24	4.850

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı **Çalışma Hayatı İstatistikleri,** 6-15 Sayılar

Özellikle 1988 ve 1992 yılları arasında özel sektörde ve kamu kesiminde grev sayıları ve greve katılan işçi sayılarında belirgin bir artış olmuştur. Kamuda 1989'da 7, 1990'da 20, 1991'de 22, 1992'de ise 48 grev gerçekleşmiştir. Özel sektörde ise aynı zamanda, 1988 yılında 164, 1990'da 438, 1991'de 376, 1992 yılında 50 grev gerçekleşmiştir. Greve katılan işçi sayıları ise 1989'da 30 bin, 1990'da 166 bin 300, 1991'de 104 bin 990, 1992'de 62 bin 150 şeklindedir. Yine bu dönemde, Türk-İş ilk defa genel greve çıkmıştır.

Grevde kaybolan işgünü sayıları ise bu dönemde, 1990'da 3 milyon 466 bin işgünü, 1991'de de 3 milyon 809 bindir. 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın grev sürecini etkisizleştiren ve greve çıkılması prosedürünü zorlaştıran tüm unsurlarına karşın 1980'in sonu ve 1990'ın başında, kamuda ve özel sektörde grevler artmaya başlamıştır. 1989'daki demir-çelik grevi ve 1990'daki TTK grevi ve bu grevin ardından Ankara'ya doğru başlayan ve Mengen'de uzlaşma sonucu sona eren yürüyüş bu dönemde işçilerin yeni liberal

politikalara ve bu politikaların uygulayıcısı Hükümeti taviz vermeye zorlayan grevler ve eylemler olmuştur.[376]

Bu grevlerin de 1989-1991 döneminde ücretlerin reel kayıplarının azaltılmasında önemli payı olmuştur.

Siyasal Etkiler: Yeni liberal politikaların uygulayıcısı ANAP, 12 Eylül yönetiminin oluşturduğu fiili ve yasal baskı ortamında bu politikaları uzun süre etkili bir muhalefet tepkisi olmaksızın uygulama ortamı bulmuştur. Ancak, politikaların sonuçları ortaya çıktıkça, toplumsal desteğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle, 1980 ortalarından sonra başlayan işçi eylemleri ve bu eylemlere halkın desteği, ANAP'ın toplumsal desteğindeki azalışın bir başka göstergesi olmuştur.

1987-1991 yılları arasında yapılan referandum ve seçimler, ANAP'ın seçmen desteğini hızla kaybettiğini ortaya koymaktadır. 1987 yılında "siyasi yasakların" kalkması için yapılan halk oylamasında, ANAP'ın "hayır" kampanyasına karşın, halk oylamasının sonucu siyasi yasakların kalkması doğrultusunda olmuştur. Türk-İş bu halk oylamasında siyasi yasakların kalkması doğrultusunda bir tavır ortaya koymuş ve bu doğrultuda kampanya yürütmüştür. Türk-İş, ilk defa Hükümete karşı açıkça bir siyasal kampanya yürütürken, 12 Eylül öncesi çizgisinde koşulların zorlamasıyla uzaklaştığını da ortaya koyuyordu.

ANAP, 1987 yılında yapılan erken genel seçimlerde de önemli bir oy kaybına uğradı. Ancak yine de %35 oy oranıyla parlamentoda % 65 çoğunluğu sağlayabildi.

ANAP, 1989 yılında yapılması gereken yerel seçimlerin bir yıl erkene alınması için 28 Eylül 1988'de ikinci halkoylamasına gitti. Ancak, bu halkoylaması Hükümet için bir güven oylamasına dönüştü ve yerel seçimlerin erkene alınması reddedildi.[377]

---

[376] TTK'da grevde bulanan maden işçileri, grev sırasında, aileleri ile birlikte 4-8 Ocak 1991 günleri Zonguldak'tan Mengen'e kadar yürüdü. Yürüyüş toplu iş sözleşmelerinin istenilen düzeyde bağıtlanmasını sağlamadıysa da, Türkiye işçi sınıfı tarihine, tüm emekçi sınıf ve tabakaların destek verdiği önemli bir sayfa olarak geçti. Koç, **1996**, s. 13

[377] 28 Eylül 1988 halkoylaması sonuçları şöyle gerçekleşti:
Evet Oyları: 7. 892.341
Hayır Oyları: 14. 665.229

ANAP Hükümeti'nin desteğindeki azalış, 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde de sürdü. ANAP yerel seçimlerde 21.8 oy alırken, TBMM'de 3. parti konumuna düştü.[378]ANAP Hükümeti, toplumsal destekteki bu yoğun erozyon ve Türk-İş'in Hükümete açık tavrı ve işçilerin yoğunlaşan eylemleri sonucu, 1989 yılı kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde ücretlerdeki reel kayıpları bir ölçüde telafi eden artışları kabul etmek zorunda kalmıştır.

Tablo 26:

Sermaye ve Ücretlerin Payı Açısından Türkiye'de Ulusal Gelir

Yıl	Ücretin Payı(%)	Sermayenin Payı(%)
1973	33.37	66.63
1979	31.97	68.03
1985	23.07	76.93
1986	20.53	79.47
1987	21.35	78.65
1988	18.15	81.89
1989	20.69	20.70

Kaynak: T.Maden-İş Sendikası, **4. Genel Kurul Çalışma Rap.**, Ankara, 1992

Ücretlerdeki yükselme, ücretin ulusal gelir içindeki payını az da olsa yükseltmiştir. 1988 yılında 1970'li yılların başından beri en düşük seviyesine inen ücretin payı, 1990'da 1988'e göre %2.5 seviyesi olan 31. 97'den çok uzakta kalmıştır.1980'de kamu kesiminde yüksek oranlı ücret zamları eylemler ve grevlerin yoğunlaştığı özel sektör işçilerinin toplu iş

Evet Oranı: %34.99
Hayır Oranı: %65.01

[378] 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde, partilerin ülke ölçeğindeki oy oranlarının göstergesi olan İl Genel Meclisi Seçimi sonuçlarına partilerin oy oranları şöyledir:
SHP: 28.7
DYP 25.7
ANAP: 21.8
RP: 9.7
DSP: 9.1

sözleşmelerine de yansıdı. 1980'den beri reel eriyen ücretlerle, işçilik maliyetleri düşerken, kar oranı özel sektörde artmıştır.

Tablo 27:

500 Büyük Sanayi Kuruluşunda Yıllık Çalışan Başına İşçilik Giderleri

	Kamu Kesimi		Özel Sektör	
	Gerçek İşçilik Maliyeti	Endeks	Gerçek İşçilik Maliyeti	Endeks
1982	780.800	100.0	764.500	100.0
1983	725.799	93.0	710.959	93.0
1984	742.667	95.2	648.769	84.9
1985	554.951	71.1	632.426	82.8
1986	551.432	70.7	636.17	83.3
1987	622.697	79.8	679.02	88.9
1988	544.566	69.8	687.115	89.9
1989	799.638	102.5	798.773	104.5
1990	958.505	122.8	981.118	128.3

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı, 1991

ISO tarafından yapılan 500 büyük sanayi kuruluşu araştırması sonuçlarına göre, 1982 yılı baz alındığında kar eden kuruluşlar, ortalama işçi başına karın 1992 yılına kadar reel olarak yükseldiği ortaya çıkmaktadır.

İşçilik giderleri ise 1988 yılına kadar sürekli gerilemiş, 1982=100 kabul edildiğinde 1989'da endeks %89.9'a inmiştir. Maliyet endeksi 1989 yılından itibaren yükselmeye başlamış, endeks 1990 yılında 128.3'e çıkmıştır.[379]

MÇP: 4.2

[379] Bkz. **Petrol-İş 1992 Yıllığı**

Ücretlerdeki reel çıkış 1990-1993 devresinde devam etmiştir. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde ANAP, ancak ikinci parti olarak çıkarken, DYP birinci, diğer muhalefet partisi SHP ise üçüncü parti oldu.[380]

Seçim kampanyaları sırasında özellikle DYP'nin ekonomik-demokratik söylemleri dikkat çekiciydi. Bu söylemler, yeni liberal politikaların 24 Ocak 1980'den beri uygulanım sürecinden ekonomik düzeyde toplumun başta ücretliler olmak üzere dar ve sabit gelirli kesimlerini olumsuz etkileyen ve işçi sınıfı sendikacılık hareketinin tepki gösterdiği uygulamalarını, demokratik düzeyde 12 Eylül'den beri süregelen anti-demokratik yasal-hukuksal yapı ve uygulamalara karşı çıkan ve "sosyal demokrasinin söylemlerine" yakın bir söylemdi. DYP'nin bu söyleminin oy oranındaki artışta etkisi olduğu somut bir biçimde saptanamasa da, seçimlerden sonra, SHP ile koalisyon hükümeti kurabilmesi için uygun bir siyasal zemin oluşturduğu saptaması yapılabilir. Çünkü, seçimlerden sonra, iki partinin koalisyon oluşturması için başta Türk-İş ve bağlı sendikaların çoğunluğu olmak üzere çeşitli örgütler ve toplumsal kesimlerden gelen istemin temelinde, bu söylemin ve iki partinin programının payı, ANAP ve uyguladığı yeni liberal politikalara karşı oluşan tepkiden az değildir.

İki partinin koalisyona zorlanmasındaki bir başka etken merkez sağ ve merkez soldaki iki partinin, Türkiye'de geçmişte yaşanmış siyasal saflanmaları önleyeceği düşüncesiydi. DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin kısa bir tereddütten sora yeni liberal politikalara dönüşüne özet olarak ileride değinilecektir. Ancak, iki partinin koalisyon protokolleri, sendikaların beklentilerine yakın ekonomik-demokratik düzenleme öngörülerini içermekteydi ve seçimler öncesi söylem büyük ölçüde Hükümet programlarına da yansıdı.

---

[380] 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan erken genel seçimlerin sonuçları şöyledir:

Parti	Oy Oranı	Çıkardığı Milletvekili Sayısı
SHP	20.8	88
DYP	27.0	178
ANAP	24.0	115
RP	16.9	62
DSP	10.8	7

d. Taşeron Uygulaması,

e. Mevsimlik, Geçici İşçilik

f. Özelleştirme.

a)Toplu İşten Çıkarmalar: 1989'dan itibaren ücretlerin reel olarak yeniden yükselmeye başlaması ile birlikte, sermaye sınıfı tarafından yeni önlemler devreye sokulmuştur. Bunlardan birisi ve en kısa erimde sonuç vereni "toplu işten çıkarmalar" olmuştur. Toplu işten çıkarmalar, özel sektör işyerlerinde toplu iş sözleşmelerinin hemen ardından devreye sokulmuş, toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan kazanımlar işlevsiz kılınmıştır. Toplu işten çıkarmanın ardından, yeniden işçiler alınmış, bu işçiler en alt düzeydeki ücretlerle işe başlatılmışlardır.

Tablo 28:

İşten Çıkarmaların Konfederasyonlara Göre Dağılımı

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Türk-İş	95.763	94.490	109.967	39.609	19.548	54.872
Hak-İş	794	1.103	4.074	2.409	1.273	29.737
DİSK	-	-	-	35	2.200	29.737
Sendikasızlar	37.463	5.428	17.993	7.440	584	694.056
Bağımsızlar	3.087	3.331	4.870	2.121	1.717	-
TOPLAM	137.107	104.352	136.804	51.614	25.372	808.402

Kaynak: Petrol-İş Yıllığı, 1993-1994

Petrol-İş'in 1989 yılında 137 bin 107, 1990'da 104 bin 352, 1992'de 51 bin 614, 1993'te 25 bin 372, 1994'te ise 800 bin 402 işçi işten atılmıştır. İşten çıkarma ile işgücü maliyetini düşürme sadece toplu iş sözleşme kapsamındaki işyerlerinde değil, sendikasız-toplu sözleşmesiz işyerlerinde de yoğunlukla uygulanmıştır.

Toplu işten çıkarmalar, sendikalı işyerlerinde salt kısa erimde ücretleri, dolayısıyla işgücü maliyetlerini düşürmek için değil, işyerlerinde bir sonraki dönemde toplu iş sözleşmesi yetkisini (%50+1'in altına düşürerek) düşürerek, sendikal örgütlenmeyi işyerlerinde ortadan kaldırmak için de kullanılmıştır.

İşten çıkarmalar, salt özel sektörde uygulanmayıp, kamu işyerlerinde de uygulanan bir yöntem olmuştur. 1992 yılında kamu işyerlerinde 36 bini aşkın işçi çıkartılırken, bu rakam 1993'te 35 bin, 1994'te 68 bin kişi olmuştur.[382] Kamu işyerlerinde işten çıkarmalar zorunlu emekli etme yöntemiyle yapılmıştır.

b) Kapsam Daraltma: 1980 sonrası yeni yasal düzenlemelerle işkolu düzeyinde yetkili sendikanın saptanabilmesi için getirilen barajlar, sendikaların etkinliği açısından önemli olan üye sayısını etkileyen en önemli faktörlerden birisi haline gelmiştir. Kapsam, bir işyerinde alınan toplu iş sözleşmesinden kimlerin yararlanacağının o toplu iş sözleşmesinde belirtilmesidir. 1980-1984 arası YHK'nın bağıtladığı toplu iş sözleşmelerinde nitelikli işgücü kapsam dışı bırakılmıştır. Ancak, 1984 sonrasında, işverenler sendikalardan istifa ederek kapsam dışına çıkan nitelikli işgücüne yüksek icraat ve yönetim kademelerinde ilerleme olanağı vererek bu uygulamayı yaygınlaştırmışlardır. Sendikalar ise yasal düzenlemenin tüm ücretlilerin sendika üyesi olmasına olanak sağlayan maddelerine rağmen[383] bu olanaktan yararlanamayarak, kapsam dışına çıkartılan işçi sayısının artışını engelleyici yöntemler geliştirememişlerdir.[384] Bu yolla 1992'de kamu sektöründe kapsam dışı bırakılan işçilerin toplam oranlarının %20'ye, özel sektörde ise %30'a çıktığı, tahmin edilmektedir.[385] Kapsam dışı personel sorunu 1993 ve 1994 yıllarında da sendikal örgütlülük ve toplu sözleşme

---

[382] **a.g.e.** s. 367

[383] İş Kanunu'nun 1. maddesi :"Bir hizmet akdine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişiye işçi denir" ve Sendikalar Kanunu'nun 2. maddesi: "İşçi, hizmet akdine dayanarak çalışanlara denir" şeklindeki tanımlamaları bu kapsam genişletmeye olanak tanımaktadır.

[384] Özkaplan, **a.g.e.** s. 166

[385] **Petrol-İş 1992 Yıllığı**, s. 107

kapsamını daraltan bir uygulama olarak sendikaların önündeki önemli sorunlardan birisi olmuştur.

c) Sözleşmeli Personel: Sözleşmeli personel sorunu, 1989-1994 döneminde ortaya çıkan bir sorun değildir. Ancak, bu dönemde de sendikal örgütlülüğün etkinlik alanını daraltmada kullanılan yöntemlerden birisi olmaya devam etmiştir. Sözleşmeli personel uygulaması, temininde güçlük çekilen nitelikli personelin temini gerekçesiyle 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yürürlüğe sokulmuştur. Bu kararnamenin 43. maddesine dayanılarak[386] KİT'lerde çalışan özellikle memur statüsündeki personel, sözleşmeli personel statüsüne geçirilmeye başlandı ve 1992 yılında toplam istihdamın %30.6'sı sözleşmeli personel yapıldı.[387]

233 Sayılı Kararname'nin birçok hükmünün Anayasa'ya aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmesi üzerine dönemin Hükümeti, 1990'da 233 Sayılı Kararname ile benzer hükümler taşıyan 399 Sayılı Kararname'yi yayımladı. Bu kararname ile sözleşmeli personel asli ve yaygın bir istihdam şekli olarak ele alınmıştır. Kararname'nin 14. maddesiyle sendikal faaliyet ve grev yasağı, 18. maddesiyle siyaset yasağı, 19. maddesiyle toplu eylem ve harekette bulunma yasağı getirilmiştir.[388]

Ancak Kararname'nin 60. maddesindeki "Bu Kararname'nin sendikal faaliyet ve grev yasağı ile siyasi faaliyet yasağına ilişkin hükümleri kanunlaştığı tarihte yürürlüğe girer" ifadesine dayanarak bazı işkollarında sözleşmeli personel statüsündeki çalışanlar sendikalara üye yapılmışlardır, ancak bu konuda sendikaların fazla başarılı olduğu söylenemez.[389]

---

[386] 233 Sayılı Kararname'nin 43. Maddesi'nde: "Kamu iktisadi teşebbüslerinde memurlar, sözleşmeli personel ve işçiler istihdam edilir. İşçiler bu kanun hükmünde kararnameye tabi değildir. Sözleşmeli personel belirli bir sözleşme ile teşebbüste çalışan, işçi ve memur statüsünde olmayan personeldir" denilmektedir. Bkz. **233 Sayılı KHK**

[387] İ. Hakkı Kurt, **Neo-Liberal Endüstri İlişkileri ve Sendikasızlaşma: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşkolunda Sendikasızlaşma Örneği (1982-1992)** İ.Ü.S.B.E, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi. İstanbul, 1993, s. 84

[388] **Petrol-İş Yıllığı, 1989** s. 377

[389] Özkaplan, **a.g.e.** s. 167

1990-1992 arası sözleşmeli personel statüsündeki çalışanlar sendikalara üye olabilirken, 1992'de çıkartılan 3771 sayılı yasa ile sözleşmeli personelin sendikalaşma hakkı ortadan kaldırılmıştır. Sözleşmeli personel bu dönemde sendikaların kapsamını daraltıcı bir etken olmuştur.

d) Taşeronlaştırma: Türkiye'de çalışma yaşamı literatürüne 1980'in kinci yarısında giren ve 1990'larda sendikasızlaştırmanın en yaygın ve etkin yöntemlerinden birisi haline gelen taşeronlaştırmayı UNDİO (Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü) şöyle tanımlamaktadır:

"Taşeronluk ilişkisi, bir şirketin bir başka şirkete parçaların, alt montajın ya da montajın ya da montajın kendisi tarafından satılacak bir üründe kullanılmak isteğine göre parçaların ya da malzemelerin ilenmesini, dönüşüme uğratılmasını (transformasyonunu) ya da nihai işleme tabi tutulmasını gerektirebilir."[390]

Türkiye'de taşeron ya da alt-işveren uygulaması yardımcı hizmetlerin yüklenicilere verilmesiyle başlamıştır. Ancak uygulama süreç içinde, üretim süreçlerine de girmiş ve etkin bir sendikasızlaştırma politikası haline getirilmiştir. Şöyle ki, kamu ve özel sektörde daha önce işveren tarafından gerçekleştirilen temizlik, bahçe düzeni, yemekhane işleri gibi üretim dışı bir kısım işler taşerona verilmeye başlandı.

İşverenler, sendikalı işçi yerine, asgari ücretle işçi çalıştırarak, düşük nitelikli işleri taşerona devretmişlerdir. 1990'ların başlarından itibaren taşeronlaştırma, üretim dışı işlerden üretim alanlarına kaydırıldı.

1993 yılı başında kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde 600 bini aşkın kamu işçisinin temel hedeflerinin başında gelen taşeron uygulamasına karşı önlem alma girişimi sonuç

[390] Sabahattin Şen, **Ekonomik ve Teknik Anlamda Taşeronluk (alt-işverenlik) ve Endüstriyel İlişkilere Etkiler,** Liman-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1996, s.10

vermedi. Taşeron uygulaması özel sektörde ve özellikle kamu sektöründe 1993 yılından sonra hızla yaygınlaştı ve sendikasızlaştırmada en etkin yöntem haline geldi.[391]

e) Mevsimlik ve Geçici İşçilik: Geçici ve mevsimlik işçi çalıştırma uygulaması, 1980'li yıllar ve 1990'lı yıllarda sendikaların etkinliğini zayıflatan bir uygulamadır.[392] Özellikle özel sektörde 1990'dan itibaren giderek artan oranda yaygınlaşma eğilimi gösteren bir uygulama olmuştur.[393]

Geçici işçilerin hangi statüde ve hangi koşullarda çalıştırılacağı toplu iş sözleşmelerinde gösterilmesine karşın, kamu ve özel sektörde bu koşullara uyulmamıştır. 1992 mali yılı bütçe gerekçesine göre, kamu kuruluşlarında 200 binin üzerinde daimi işçi ve 150 binin üzerinde geçici işçi çalışmaktadır, geçici işçilerin daimi işçilere oranı %70'in üzerindedir. Belirlenen süre dolmasına karşın, düşük ücretli, 4-6 aylık aralıklarla giriş-çıkış yapılmaktadır. Özellikle grevlerde geçici işçilerle üretim devam ettirilmekte, sendikaların etkiliği bu yolla da azaltılmaktadır.

f) Özelleştirme: Özelleştirme konusu elbette ki başlıbaşına bir çalışma gerektiren bir konudur ve yeni liberal politikaların en önemli uygulamalarından birisini oluşturmaktadır. Özelleştirme genel olarak "Özel kesimin kamu kesimi aleyhine alan kazanması, diğer bir ifade ile, kamusal tercihler alanı içine özel tercihlerin nüfuz etmesi anlamını ifade etmektedir".[394]

İdeolojik-ekonomik kökleri yeni liberal kaynaklı olsa da, özelleştirme uygulamalarının gelişmiş kapitalist ülkelerde GOÜ'lerde farklı amaçlarla, belirli kaygılarla ve farklı sosyal-ekonomik koşullarda uygulama sürecine sokulduğunu söylemeliyiz. Gelişmiş kapitalist ülkelerde özelleştirme, devletin mali krizi ve bir yandan artırılmayan vergi gelirleri, diğer yandan da kısılamayan kamu harcamaları baskısından kaynaklanmaktadır. Başka bir

[391] Petrol-İş Sendikası'nın araştırmasına göre 1994 yılı itibariyle petrol, kimya, lastik işkolundaki taşeron işçilerin, toplam çalışanlara oranı % 11'dir.
[392] Özkaplan, **a.g.e.** s. 169
[393] **Petrol-İş, 1993-1994** s. 357

anlatımla, bu ülkelerdeki özelleştirmelerin asıl amacı büyüyen kamu açıklarını kapatmak olmuştur.[395]

Türkiye gibi GOÜ'lerde ise, özelleştirme her ne kadar ideolojik düzeyde gelişmiş ülkelerdeki gibi söylemlerle gündeme getirilmişse de, temel noktası bu ülkelerin büyük miktarlara ulaştırılmış bulunan dış borç krizlerinin, alacaklı gelişmiş ülkeler lehine dış borç öz sermaye deşiğimi koşulunu yaratarak, çözümün güvencesini sağlamaya yönelik olmuştur.

İkinci nokta ise, gelişmiş ülkelerdeki işgücü piyasaları ve çevresel koşullarla ilgilidir. GOÜ'lerde demokratik örgütler ve dolayısıyla sendikalar, kapsam ve etkinlik açısından gelişmiş ülkelere göre oldukça zayıftır. Gerçi yeni liberal politikalarla, gelişmiş ülkelerde de son on yıldır sendikaları kapsam ve etkinlik açısından zayıflatmaya yönelik yoğun uygulamalar sözkonusudur ve bu konuda da oldukça mesafe alınmıştır.[396]Ancak, bu ülkelerdeki demokrasi geleneği, sendikaların siyasal süreçlerdeki etkinliği vb. unsurlar nedeniyle, gelişmiş ülke sermaye ve hükümetleri ki bunlar genelde yeni liberal politikaları uygulayan muhafazakar hükümetler ne işçi sınıfının kazanılmış haklarını geriletmede, ne de sendikaları beklentiler düzeyinde zayıflatmakta başarı sağlayabilmişlerdir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde etkili çevre örgütlerinin varlığıyla çevre duyarlılığının gelişmesi bu ülke sermayelerini özellikle, çevre sorunlu, hantal, belirli ölçüde emek-yoğun sanayi üretim üniteleri konusunda zor durumda bırakmaktadır. Bu durum, gelişmiş ülkelere, GOÜ'lerdeki üretim ünitelerini oldukça çekici kılmaktadır.

Bu iki temel unsurun yanısıra, ülke içindeki sermaye de, özelleştirmenin kendilerine doğrudan kaynak aktarma amacına hizmet edeceği, KİT'lere yapılan transferlerin kendilerine yöneleceği, sendikal örgütlenmelerin KİT'lerde yoğunlaşması [397] nedeniyle, bu sendikal örgütlenmelerin kapsam ve etkinliğinin azaltılmasında bir araç olacağı ve bu yolla, emek

---

[394] Önder,**1994** s. 11
[395] **a. g. e.** S. 17
[396] Fikret Sazak ve Emin Tangören, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Gümrük Birliği ve Çalışma Yaşamı**, Sistem Yayınları, Ankara, 1994, s. 34

piyasalarında deregülasyon sürecini, hızlanacağı gibi nedenlerle[398] uluslararası sermaye gibi yeni liberal politikaların uygulayıcısı hükümetlere baskılarını özelleştirme doğrultusunda yoğunlaştırmıştır.

Türkiye'de özelleştirme uygulamalarına, esas olarak 1985 yılında başlandı. 1986-1988 yılları arasında KİT'lerin blok satışları gündeme geldi.[399] Özelleştirme sendikaların ve işçilerin açtıkları davalar nedeniyle hukuksal engellere takılınca, 4046 Sayılı Özelleştirme Yasası yürürlüğe sokuldu[400] bu yasadan sonra blok özelleştirmeler hızlandırıldı.

Özelleştirme Türkiye'de sendikal hareketin 1990'lı yıllarda en önemli sorunu olarak gündeme yerleşmiştir. Özelleştirmenin sendikaların gündemine oturmasında, yeni liberal politikaların bu temel uygulamasının, ekonomik, sosyal, siyasal alanlarda yerleşik olan bir düzeneği alt-üst etme gibi sonuçları ortaya çıkarmasının yanısıra, konuyla ilgili olarak özelleştirmenin çok etkili bir sendikasızlaştırma yöntemi olması en önemli nedenlerden birisidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de sendikal örgütlülüğün çok önemli bir bölümünün (%75'lere ulaşan bir oran) KİT'lerde yoğunlaşması, özelleştirmenin sendikasızlaştırmada, etkin bir araç olabileceğinin kanıtı olmaktadır. Türkiye'de özelleştirilen KİT'lerin birçoğunda sendikal örgütlülük ya tamamen ortadan kaldırılmış ya da etkisizleştirilmiştir.

---

[397] Önder 1994, s.13

[398] Diğer nedenler şöyle sıralanabilir: Emek piyasalarının deregülasyonuna bağlı olarak emek maliyetlerinin düşürülmesi, KİT'lerin tekelinde olan alanların özel sektöre yeni alanlar olarak açılacağı, sermayenin vergi yükünün artmasının önleneceği, vb.

[399] Yem fabrikaları, ÇİTOSAN'a bağlı çimento fabrikaları, et kombinaları, USAŞ bu dönemde yapılan blok satışlardır.

[400] Anayasa Mahkemesi 4046 sayılı yasanın değerlemeye ilişkin hükümlerini iptal etmiştir.

Örneğin, HAVAŞ özelleştirilince işyerinde örgütlü sendika, yetkisini kaybetmiştir. Çimento fabrikaları özelleştirilince, işyerinde örgütlü sendikanın üye sayısı %50 azalmıştır. Bu örnekler çoğaltılabilir.[401]

Türkiye'de sendikaların, özelleştirme uygulamalarına karşı, 1990'lı yıllarda, etkili bir strateji ile ortaya çıktıkları ve en azından sonuçlarına karşı yeterli direnci gösterebildikleri söylenemez. Bunda, özelleştirme konusundaki medyanın yoğun desteğiyle oluşturulan özelleştirme doğrultusundaki kamuoyunun güçlülüğü, TBMM'de grubu bulunan hemen tüm siyasi partilerin, yeni liberal politikaların uygulayıcısı ya da destekleyicisi olmaları, daha önemlisi özelleştirme argümanlarına karşı, sendikaların kendi argümanlarını ortak ve etkili bir biçimde oluşturup, yayamamalarının etkisi çoktur. 1990'lı yıllar boyunca, özelleştirme için diğer sonuçları bir yana, "en etkin sendikasızlaştırma yöntemi olma özelliği nedeniyle, uygulamaların yoğunlaştırılmasının devam edeceği" saptamasını yapmak temelsiz bir öngörü olmayacaktır.

2.2.5. DİSK, Hak-İş ve Konfederasyonlar Arası İşbirliği

1989-1994 döneminde, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından bir başka gelişme de 1980 öncesinde örneği yaşanmayan süreklilik taşımasa da üç konfederasyon düzeyinde ortaya çıkan ve bir süre diğer demokratik kitle örgütlerini de içine alan birlik platformlarıdır.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 8713 sayılı Terörle Mücadele Yasası'nın 23. maddesi ile TCK'nın 141. maddesinin kaldırılmasına paralel, Askeri Yargıtay'ın 16 Temmuz 1991 tarihinde verdiği kararla, yönetici ve üyeleri beraat edince

[401] 1996 yılı sonuna kadar özelleştirilen kamu işletmelerinin %88'i imalat sanayindedir. Bu oran kendi içinde %57.1 tüketim mallarında, %30.9 ara ve yatırım malları olarak dağılım göstermektedir. Geriye kalanlar ise, tarım, madencilik, enerji ve hizmet sektörlerindedir. **Petrol-İş Yıllığı, 1996,** s. 251

yeniden faaliyete geçti. DİSK'in ilk genel kurulu 7 Aralık 1991 tarihinde olağanüstü olarak toplandı. Genel kurulda DİSK'in tüzüğü yeni yasalara uygun hale getirildi.[402]

DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri 20-26 Haziran 1992 tarihinde Ören'de toplanarak işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin sorunlarını tartıştılar ve DİSK'in yeni sendikal stratejilerini belirlediler. Ören toplantısında DİSK'in işçi sınıfının ve halkın güvenini yeniden kazanması için özellikle demokratik ve siyasal sorunların üstüne gidilmesinin gereği vurgulandı.[403]

DİSK 1992 yılından itibaren üye sendika ve işçi sayısını artırmaya başladı.[404]Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından Ocak 1994'te yayınlanan istatistiklere göre DİSK'in üyesi 15 sendika, işkolundaki %10 barajını geçti ve bu sendikalar toplu iş sözleşmeleri yapmaya başladılar.[405] Genel-İş Sendikası özellikle, SHP'li belediyelerde büyük ölçüde örgütlendi.

---

[402] DİSK'in tüzüğünün amacı ilkeler bölümü şöyledir:
"- Kaynağını emeğin yüce değerinden, gücünü işçi sınıfından alan Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK, demokratik, bağımsız bir sınıf ve kitle örgütü olarak;
- İşçi sınıfının hak ve çıkarlarının toplumcu, çoğulcu, katılımcı ve özgürlükçü temele dayalı gerçek demokrasi ortamında kazanılıp geliştirilebileceği bilinci içinde işçi sınıfı ve emekçi halka yönelik her türlü sömürü ve baskının ortadan kaldırılmasını,
- Evrensel temel hak ve özgürlüklere sahip çıkmayı,
- Tüm uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler ve uluslararası çalışma örgütü kararlarına dayalı sendikal hak ve özgürlükleri eksiksiz yaşama geçirmeyi, geliştirmeyi, çalışma ve yaşama koşullarını uygar ve çağdaş bir düzeye ulaştırmayı,
- Üyeler arasında dayanışma, birlik ve dirliği sağlamayı,
- Uluslararası sendikal dayanışma içinde, Türkiye işçi sınıfının ve emekçi halkın ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesini artırıcı her türlü bilimsel çalışmaya öncelik tanıyarak, işçi haklarına örgütlülük bilinci ile sahip çıkmayı, bu bilinç temeli üzerinde kalıcı sonuçlara ulaşmayı,
- Çağdaş ve demokratik yöntemler yoluyla sınıfsal ve toplumsal kalkınmayı hedef alan bir mücadeleyi sürekli kılmayı,
- Sınıfının onursal görevi olarak, faşizme, cuntacılığa, oligarşiye, baskıya, zulme ve işkenceci tüm rejim ve dikta yönetimlerine karşı mücadele etmeyi TEMEL AMAÇ,
- Irk, cins, inanç, din, mezhep, dil ve düşünce ayrımı yapmaksızın, tüm işçilerin, işyerlerinde, işkollarında, ulusal ve uluslararası düzeyde birlik ve dayanışmasını sağlamayı,
- Tüm sendikal çalışmalarda tabanın siz ve karar sahibi olmasını, demokrasinin ve demokratik hukuk düzeninin her alanda egemen kılınmasını TEMEL İLKE sayar." Koç, **1986**, s. 20

[403] DİSK ,**"DİSK ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organlar Toplantısı"** Ören (20-26 Haziran 1992) İstanbul, 1992, s.13

[404] Fındık-İş Sendikası, Sosyal-İş'e ve devrimci Toprak-İş de toplu iş sözleşmelerine katılırken, T. Maden-İş Sendikası Otomobil-İş'e katıldı ve yeni sendikanın adı Birleşik Metal-İş olarak değişti; bu sendika DİSK üyesi oldu. Koç, **1994**, s. 175

[405] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, No: 16-17

12 Eylül Askeri Yönetimi döneminde, kısa bir süre faaliyeti durdurulan ve daha sonra faaliyetleri serbest bırakılan Hak-İş de 1989 yılı ve sonrasında gelişen işçi sınıfının kitlesel eylemlerinden etkilendi.[406] Halbuki 1980'li yıllar boyunca Hak-İş, dönemin siyasal iktidarı ANAP ile iyi geçinmeye dayalı bir sendikal strateji izledi ve bu dönem boyunca sendikal stratejisini belirli ölçüde Türk-İş eleştirisi üzerine oturttu.[407]

Tablo 29:

Konfederasyon ve Bağımsız Sendikaların İşkollarına Göre Dağılımı

(Temmuz 1994)

İşkolu	Türk-İş	Hak-İş	DİSK	Bağımsız	Toplam
Tarım ve Orm. vb.	2	1	1	1	5
Madencilik	2	-	2	-	4
Petro-Kim. Las.	1	-	2	3	6
Gıda	1	1	1	-	3
Şeker	1	-	-	-	1
Dokuma	1	1	1	3	6
Deri	1	-	1	-	2
Ağaç	1	-	1	-	2
Kağıt	1	-	1	-	2
Basın-Yayın	1	-	1	-	2
Banka ve Sigorta	2	-	1	2	5
Çim.Topr. Cam	2	-	2	-	4
Metal	1	1	1	3	6
Gemi	1	-	1	-	2

[406] Koç, 1986, s. 21

[407] Örneğin Hak-İş, Türk-İş'in Kasım 1987 seçimlerinde ANAP karşısında aldığı tavrı "Türk-İş'in başlattığı kampanya da halka yenik düştü" şeklinde değerlendirmektedir. Hak-İş'in 1987 genel seçimlerinde ve 1988'deki yerel seçimlerin öne alınmasına ilişkin halkoylamasında sürdürdüğü iktidarın yörüngesinde kalan tutumu, ancak 1989 yerel seçimlerinde iktidar partisinin çok büyük oranda oy kaybetmesinden sonra nispeten bağımsız bir mecraya girdi. Bkz. 6. Genel Kurul Faaliyet Raporu (Ankara 22-24 Aralık 1992) s. 346-347. Aktaran: Geniş a.g.e. s. 285

İnşaat	1	-	2	5	8
Enerji	1	-	1	2	4
Büro	2	2	2	2	6
Kara Taşmc.	1	1	1	3	6
Demiry.Taşmc.	1	-	-	-	1
Deniz Taşmc.	1	-	-	1	2
Hava Taşmc.	1	-	-	1	2
Ardy. Ve Antrp.	1	-	-	1	2
Haberleşme	1	-	1	-	2
Sağlık	1	1	1	1	4
Turizm	1	-	1	2	4
Milli Savunma	1	-	1	-	2
Gazetecilik	1	-	-	-	2
Genel İşler	1	1	1	2	5

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, Sayı: 17

Hak-İş'in İslami söyleminde yer alan kapitalizm emperyalizm karşıtı öğelerle, dönemin uluslararası kapitalizmin tercihleri doğrultusundaki siyasal iktidarın yörüngesinde tutucu kalışı arasındaki çelişki, konfederasyonun 1980'li yıllarda yaşadığı temel ikilemlerden birisini oluşturdu. Bir diğer ikilem, bir İslami sendikacılık modeli arayışı karşısında, dönemin ekonomik ve toplumsal koşullarının sendikacılığın klasik olanak ve işlevleriyle yüklü bir sendikal mücadeleyi kaçınılmaz kılması oldu ve denilebilir ki, İslami kalkınma ve huzur söylemine ağır bastı. Nitekim, bu geleneksel anlayışın ifadesi sayılabilecek olan "cami, fabrika ve hilal"den ibaret konfederasyon amblemi, daha modern bir imaj verecek şekilde, "çark, zeytin dalı ve hilal" ile değiştirildi.[408]

[408] **a.g.e.** s.21

Çalışma Bakanlığı'nın istatistiklerine göre, Hak-İş, 1994 yılı Ocak ayı itibariyle 7 işkolunda örgütlüdür. DİSK aynı dönemde 22 işkolunda, Türk-İş ise tüm işkollarında örgütlüdür.

DİSK'in faaliyete geçmesi ve Hak-İş'in "iktidarla iyi geçin" yaklaşımından uzaklaşması ve yeni liberal politikaların artan baskısı, sendikal alanda yeni birlik platformların zeminini hazırladı.

Türk-İş'in 1992 Aralık ayında toplanan 16. genel kurulunda, işçi sınıfının karşı karşıya bulunduğu büyük sorunların aşılmasında, "Türk-İş'in, Hak-İş ve DİSK ile işbirliğini geliştirme ve sendikal birliği sağlama doğrultusunda girişimlerde bulunulması" gereği kürsüye çıkan sendika başkanı delegelerce dile getirildi.

Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in genel sekreterleri birlikte hareket ve mücadelenin koşullarını ve olanaklarını görüşmek için Türk-İş genel kurulundan sonra biraraya geldiler. Ancak işkolu barajlarını aşmaya çalışan DİSK ile Türk-İş arasında toplu sözleşme yetkisi konusunda ortaya çıkan tartışmalar, bu işbirliğinin kesilmesine yol açtı, 1993 yılı 1 Mayısı'nı üç konfederasyon ayrı kutladı.

1993 yılının ikinci yarısında ağırlaşarak yaşanmaya başlayan bazı sorunlar karşısında konfederasyonlar arasında bir işbirliği ihtiyacı ağırlık kazandı. Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun 6 Kasım 1993 günü Adana'da yaptığı toplantısında, diğer kuruluşlarla işbirliği eğilimi ağırlık kazandı ve diğer kuruluşlarla işbirliği yapılması kararı alındı. Türk-İş, Hak-İş, DİSK, Kamu Çalışanları Platformu Sendikalararası Eşgüdüm Komitesi, TMMOB, TTB ve diğer bazı demokratik örgütlerden oluşan "Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu" bu koşullarda oluşturuldu. Demokrasi platformu çeşitli gündemler, çeşitli eylem ve etkinlikler geliştirdi. 1992 yılı 1 Mayıs'ını üç konfederasyon birlikte kutladılar. Ancak, üç konfederasyonun, diğer demokratik kitle örgütleriyle oluşturduğu birliktelik, farklı ideolojik yaklaşımlar, farklı mücadele anlayışları ve pratikte yaşanan bazı sorunlar nedeniyle iniş ve çıkışlara sahne oldu.

Demokrasi platformundan ilk ayrılan Hak-İş oldu. Ancak Hak-İş'in ayrılışından sonra da demokrasi platformu varlığını ve etkinliğini sürdürdü. 1993, 1994 ve 1995 yılı 1 Mayısları, demokrasi platformunu oluşturan kitle örgütlerince ortak kutlandı. Yine 5 Nisan 1994 tarihli yeni liberal politikaların ikinci büyük sıçraması olan "istikrar tedbirlerini protesto" için, Ankara'da, 24 Nisan 1994 tarihinde yapılan miting, demokrasi platformu tarafından düzenlendi. Ancak süreç içinde platform fiili etkinliğini yitirdi ve üç işçi konfederasyonunu, kamu çalışanları konfederasyonunu (KESK) ve diğer demokratik kitle örgütlerini biraraya getiren bu oluşum son buldu.

1992-1994 döneminde ise Türk-İş, DİSK ve Hak-İş arasında sendikal anlayış ve pratiklerindeki farklara karşın, bir ölçüde birliktelik sağlanmıştır. Bunda etkili olan faktörler ise;

-DİSK'in yeniden faaliyete geçmesi,

-Hak-İş'in, siyasal iktidara yakın olma politikasından uzaklaşarak, daha etkin, mücadeleci bir çizgiye doğru kayması,

-Yeni liberal politikaların her alandan (ekonomik, sosyal, demokratik) gelen güçlü saldırısına karşı sınıfın parçalı örgütlülüğüyle karşı koyma şansının azalması (faktörler arasında bulunan en önemli faktör de, bu sayılabilir)

-İktidara gelen ya da iktidar adayı olan siyasi partilerin hemen hepsinin yeni liberal politikaları alternatifi olmayan politikalar olarak benimsemeleri, dolayısıyla iktidara yakın durarak, bu politikaların temel uygulamalarının (özelleştirme, taşeronlaştırma, ücretlerin düşürülmesi, sendikasızlaştırma uygulamaları vb.) sonuçlarından etkilenmeme seçeneğinin sendikalar açısından büyük ölçüde ortadan kalkması

-Ayrıca bu dönemde işçilerin "sınıfın örgütlü bütünlüğü" doğrultusundaki istemleridir.

Ancak, sendikal anlayış farklılıkları, bu birlikteliğin orta ve uzun erimli talepleri olmasını engellemiştir. Zaten süreç içinde, Hak-İş'in özelleştirme konusunda ortaya koyduğu

farklı perspektif ve siyasal İslam temelli unsurların yeniden sendikal perspektifinin temel belirleyenlerinden birisi haline gelmesi, DİSK ve Türk-İş arasındaki işkolu yetki tespitlerinde ortaya çıkan sorunlar bu birlikteliğin kökleşmesini engelleyen unsurlar olmuştur.

2.2.6. Kamu Çalışanları Sendikaları

1989-1994 dönemi kamu çalışanlarının hızla örgütlenerek, emeğin örgütlü gücünü yükselttiği yıllar oldu. 1980'li yıllarda tüm ücretlilerin yoksullaştırıldığı süreçte örgütsüz olmalarının dezavantajıyla sürekli yoksullaşan devlet memurlarının sendikal örgütlenme çabaları, 1990'da Eğitim-İş Sendikası'nın kurulmasıyla ilk somut sonucunu verdi.

Devlet memurlarının sendikal örgütlenmelerinin yasal düzenlemelerden önce fiili bir durum olarak ortaya çıkmasında, akademisyen Alpaslan Işıklı'nın 1982 Anayasası'nın ve yasaların devlet memurları (kamu çalışanları)nın örgütlenmelerini engellemediği saptamasını yapmasının önemli bir etkisi vardır.

Kamu çalışanları 1990'dan itibaren hızla örgütlendiler. Ancak ortada örgütlenmeye bir engel olmamasına karşın, yasal düzenlemenin de olmaması, kamu çalışanlarının idarenin baskılarına açık olmalarına yol açtığı gibi, mali güçlükler çekmelerine de yol açtı

Siyasal iktidarların kamu çalışanlarının sendikal örgütlenmelerine yönelik tavrı Anayasa ve uluslararası sözleşmelerden[409] kaynaklanan meşruiyete rağmen, ağırlıkla baskıcı ve yasaklayıcı bir tarzda cereyan etti. DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'ndeki bir yandan bazı bakanların da katılımları veya kutlama mesajlarıyla desteklenen sendikal örgütlenme çalışmaları yaygınlaşırken, diğer yandan ANAP yönetimi döneminde çıkarılan ve valiliklere memurların sendika kurmalarının yasak olduğu gerekçesiyle engellenmesi talimatı veren

[409] Kamu çalışanlarının sendikalaşma haklarını güvence altına alan Türkiye'nin de onayladığı, başlıca metinler olarak şunlar sayılabilir: BM İnsan Hakları Bildirgesi (1948), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Avrupa Sosyal Şartı (1968), Yeni Avrupa İçin Paris Şartı (1990) ve 87, 98, 151 Sayılı ILO Sözleşmeleri. Bu konuda ayrıntı için bkz. Mesut Gülmez, "Hükümet Programı'nda Sendikal Haklar ve Memur Sendikacılığı", **Amme İdare Dergisi**, 1992, Yıl: 25, s. 1

İçişleri Bakanlığı genelgesi uygulanmaya devam etti. Sendikalar kovuşturmalarla, idare tarafından açılan kapatma davalarıyla karşı karşıya bırakıldılar.[410]

Memurlar, idari ve hukuksal baskılara karşın 1990 yılından itibaren "toplu sözleşmeli, grevli sendika hakkı" için çeşitli eylemler yapmaya başladılar.[411] Kamu çalışanları sendikaları arasında işbirliği ve eşgüdümü sağlamak için 1992 yılında bir anlamda, kamu çalışanları üst örgütü işlevi, görecek "Kamu Çalışanları Sendikalar Platformu" oluşturuldu. 1990'dan itibaren kurulan kamu çalışanları sendikaları bu platform içinde toplandılar.

Ancak, kamu çalışanları sendikaları yasal meşruiyetleri kazanma ve bu süreç için bütünleşme çabalarını sürdürürken, 1992 yılında, kamu çalışanlarını bölmeye yönelik ilk oluşum Kamu-Sen (Türk Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu) kuruldu. Bu örgütlenmenin geçmişi, 1979 yılı Mayıs ayında kurulan Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı'na dayanıyordu. Bu vakıf, kamudaki sendikal örgütlenmenin meşrulaştırılması mücadelesine hiç katılmadan ve ilk başlarda memurların sendikalaşma hakkının varlığını bile reddettikten sonra, merkezi bir biçimde 14 sendika oluşturdu. Bu sendikalar 18 Haziran 1992 günü kuruluş işlemlerini yaptılar. Türkiye Kamu-Sen hükümetlerle iyi geçinme ve çok zorunlu kalmadıkça kitle eylemlerine başvurmama yönünde bir sendikal politika izledi.[412]

Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, 1993 yılında da "grev ve toplu sözleşme" hakkını içeren sendikal örgütlenme hakkı için eylem ve gösterilerini sürdürdü. Bu dönem de yapılan eylemler; bir günlük genel grevler, Ankara, İstanbul, İzmir başta olmak üzere çeşitli merkezlerde mitingler, toplu vizite eylemleri, başbakanlığa yürüme gibi eylemler biçiminde gelişti. Yine bu dönemde, belediyeler başta olmak üzere bazı işkolu ve işyerlerinde kamu çalışanları sendikaları toplu iş sözleşmesi yapma girişiminde bulundularsa da bu girişim genel çerçevede başarılı olamadı.

---

[410] Geniş **a.g.m.** s. 289
[411] **a.g.m.** s. 289

Kamu çalışanları sendikaları 1994 yılı ve sonrasında da iktidarların yoğun baskılarına karşın yasal meşruiyet ve toplu iş sözleşmesi, grev hakkı mücadelesini sürdürdüler. Kamu çalışanları sendikaları ücretli emeğin, memurlar kesiminin örgütlülükleri olarak, diğer işçi konfederasyonlarının oluşturduğu platformlarda yerlerini aldılar.

2.2.7. Siyasallaşma Sorunu

Daha önce de vurguladığımız gibi, esas olarak 1987 yılından başlayarak, Türk-İş'in 1980 öncesindeki "siyasi iktidarla iyi geçinerek ve yakın olarak" temsil ettiği kitlenin ekonomik-sosyal kazanımlarını geliştirme anlayış ve tavrında değişim başladı. Türk-İş'in 1980 öncesindeki bu egemen yaklaşımını kökleştiren bir etken de Türk-İş'in genel olarak, kamu işyerlerinde örgütlü sendikalarda çalışan bir konfederasyon olması ve kamu kesiminde toplu iş sözleşmeleri başta olmak üzere, işçilerin çalışma koşullarını belirleyen süreçlerde siyasi iktidarların doğrudan belirleyici olmalarıdır.

Türk-İş ile siyasal iktidar arasındaki bu ilişki, Türk-İş cephesinden değil ama, siyasal iktidar cephesinden, 1980'den sonra kırılmaya uğradı. 12 Eylül'ün oluşturduğu koşullarda yeni liberal politikaları uygulayan dönemin iktidarı ANAP, gerek bu politikaların niteliği gereği, gerekse sendikal örgütlerin etkisizleştirilmiş olması nedeniyle, Türk-İş'in 1984 yılından itibaren yaptığı "iyi niyet" girişimlerine olumlu tepki vermedi. Sendikaların, işçilerin ve sendikacıların ve dolayısıyla Türk-İş'in ANAP iktidarının ilk birkaç yıllık dönemindeki ortak tecrübeleri, sendikacılık ve siyasal iktidar ilişkilerinin, 1980 öncesinde olduğu gibi yürümeyeceği şeklinde oldu. Bu tecrübe 1987'den başlayarak sendikalar ve Türk-İş ve üyesi işçiler açısından iki sonucu ortaya çıkardı. İlki, siyasal iktidarı taviz vermeye zorlayacak eylemler, grevler vb. yapıldı. İkincisi, 1987 yılı halkoylaması ve genel seçimlerde, 29 Mart 1989 yerel seçimlerinde siyasal iktidara karşı tavır ortaya konuldu. 1991 yılında yapılan erken

[412] Koç, 1996, **a.g.e.** s. 23

genel seçimlerde de, açıkça tavır olmasa da "seçimin yaşanan sorunların çözülmemesi nedeniyle gerekli ve zorunlu görülmesi" yaklaşımı bu tavrın devam ettiğini gösterdi.[413]

Türk-İş, DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin kurulması sürecinde ve ilk yılında, yeniden siyasal iktidara yaklaştı. Bu yaklaşımda daha önce vurgulandığı gibi iki partinin programındaki "demokratik ve ekonomik hedeflerin" niteliği belirleyici oldu. Ancak, bu yaklaşma kısa sürdü ve yeni liberal politikaları genel hatlarıyla uygulamayı sürdüren, demokratikleşme doğrultusundaki düzenlemeleri gerçekleştirmeyen koalisyonun T. Çiller-M. Karayalçın'lı ikinci evresinde emek aleyhindeki politikaların (5 Nisan İstikrar Tedbirleri, Özelleştirme, Zorunlu Emeklilik vd.) yoğunluk kazanmasıyla ilişkiler neredeyse tamamen koptu. Böylece, Türk-İş'in siyasal iktidara yakınlaşarak ekonomik-sosyal haklar elde etme girişimi 1984-1985'lerdeki ANAP döneminden sonra bir kez daha başarısız oldu.

Bu gelişmeler, Türk-İş içinde partileşme tartışmalarını gündeme getirdiyse de, bu doğrultudaki eğilim ve tartışmalar, Türk-İş içinde yeterli taraftarı bulamadı.1995 yılı genel seçimlerinde Türk-İş 1987'den beri izlediği çizgiyi yine izledi ve özellikle ikinci döneminde yeni liberal politikaları her unsuruyla uygulamayı sürdüren DYP-SHP Koalisyonu'nu oluşturan partilere oy verilmemesi doğrultusunda, üyelerine bir yönelim verdi.

Türk-İş'in 1980 öncesinde siyasi iktidara (veya iktidara yakın aday partiye) yakın durarak ücret vb. ekonomik haklar elde etme anlayışı ve yaklaşımı, yeni liberal politikalar döneminde, özellikle 1990'lı yıllarda, 1980'in ikinci yarısında yaşanan deneyimin ardından, üyelerinin genel oyları bazında, siyasal partiler üzerinde oluşturulacak baskı üzerinde biçimlenen "bir siyasi denge" yaklaşımına dönüştü. Bu yaklaşımın temelinde, emek aleyhine öngörülen uygulamaların çok kapsamlı ve çok boyutlu olması nedeniyle emek açısından ortaya çıkan sorunların çözümü için, bu politikaların değişmesi, dolayısıyla siyasal-ekonomik tercihlerin değişmesi yatmaktadır.

---

[413] Bu konuda bkz. **Türk-İş, Genel Kurul Çalışma Raporu (Belgeler),** 7-13 Aralık, Ankara, s. 65-67

Hak-İş'in dönem içindeki siyasal ilişkileri değerlendirilecek olursa, İslami model söyleminin egemen olduğu iki ana çizgi belirlenebilir. 1980 sonlarına kadar, ANAP iktidarına yakın durarak, avantaj sağlama anlayışı, ikinci çizgi, 1990'larda sendikacılığı devletin karşısında, İslami bir modeli mümkün kılacağı umulan sivil toplum alanına ait bir olgu olarak gören siyasal ilişkilerini bu çerçevede biçimlendirdiği dönemdir.

1992 yılından itibaren sendikal faaliyetlerine yeniden dönen DİSK, temel sorunların çözümünün "siyasal ve demokratik alanlarda olduğu" saptamasıyla, mücadelenin bu alanlarda yoğunlaştırılması" biçiminde bir eğilim ortaya koydu[414]. Bu çerçevede DİSK dönem içindeki faaliyetlerinde "demokrasi" vurgusunu ön plana çıkarmaya çalıştı. DİSK bu dönemde SHP (CHP) ve diğer sol-sosyalist partilere yakın durdu.

[414] Geniş, **a.g.m.** s. 280

III.BÖLÜM

YENİ LİBERAL POLİTİKALAR DÖNEMİNDE BASIN

Türkiye'de ekonomik, sosyal, siyasal süreçlerde köklü değişimlere yol açan yeni liberal politikalar döneminde basın da önemli değişimlere uğramıştır.

Yeni liberal politikalar ilgili bölümde belirtildiği gibi genel olarak, ekonomide liberalleşmeyi, serbest piyasa ekonomisini öngörmekteydi. Ekonomide liberalleşmeyi öngören bu politikalar ne var ki, diğer bazı gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi siyasal düzeyde bir liberalizmi getirmemiş, tersine temel hak ve özgürlüklerin önce fiili olarak ortadan kaldırıldığı, daha sonra 1982 Anayasası ve diğer yasalarla bu anti-demokratik ortamın yasal-hukuksal olarak sürekli kılındığı bir ortamda uygulanmıştır. İleride ayrıntıları ile sergileneceği gibi, baskıcı-sınırlayıcı uygulama ve yasalar basın için de geçerli olmuştur.

Bu nedenle ekonomik liberalizmin uygulandığı bu dönemde genel olarak siyasal düzeyde (siyasal liberalizm) ve özelde de basın için bir liberal sistemin varlığı tartışmalıdır.

3.1. İletişim Sistemleri ve Liberal İletişim Sistemi

Basın her zaman, faaliyet gösterdiği toplumun sosyal ve siyasal yapısının rengini biçimini yansıtır. Basının siyasal iktidar tarafından saptanan ve faaliyet sahasını, çalışma şartlarını oluşturan düzenlemelere basın rejimi (sistemi) adı verilir.[415]

Basın ile toplumsal-siyasal yaşam arasındaki ilişki sistem tarafından çizilen diyalektik bir etkileşim sürecinin sonucudur. Bir yandan basın, belirtildiği gibi içinde bulunduğu sistemin çizdiği siyasal-hukuksal çerçevede örgütlenip, faaliyet gösterirken, diğer yandan,

toplumsal-siyasal sistemde kendini yeniden üretimenin en temel araçlarından birisi olma işlevini görür.

Bu bağlamda, siyasal iktidarlar, basını sürekli etki ve denetim altında tutma isteği çabasındadırlar. Siyasal iktidarın basını hangi oranda ve nasıl denetimi, altında bulunduracağının şartlarını siyasal rejimin niteliği belirler. Başka bir deyişle, bir toplumdaki basın rejiminin niteliği, siyasal rejimin niteliğine bağlıdır. Siyasal sistemin belirleyici olma özelliği çerçevesinde, basın rejimlerini sınıflandırmaya yönelik çeşitli modeller geliştirilmiştir.[416] Bunlar arasında en çok bilineni ve sonraki girişimlere kaynak olan Siebert ve arkadaşlarının "Four Theories of The Press" adlı çalışmasıdır.[417]

Siebert ve arkadaşları basın sistemlerini "Yetkeci, Özgürlükçü (liberal) Sovyet-Komünist ve Toplumsal Sorumluluk Kuramları" olarak dört ana grupta toplamışlardır.[418]

3.1.1.Yetkeci Kuram

Yetkeci basın kuramının en temel önermesi, medyanın daima devlet kontrolü altında bulunması gerekliliğidir.[419] Basın alanının ilk düzenlemelerine egemen olan bu yaklaşım en eski, tarihsel geçmişi yönünden en çok uygulanmış bir yaklaşım ya da kavramdır.[420]

Mc Quail, demokrasi öncesi toplumsal sistemlerde ve açıkça baskıcı, totaliter sistemlerde olduğu kadar, totaliter olmayan bir çok toplumda da, "terörist tehlikelerin, isyan koşullarının, savaş tehditlerinin vb. gerekçe gösterilerek yetkeci sistemin tez ve uygulamalarının olduğunu yadsımamak gerektiğini söyler.[421]

---

[415] O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını (Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi)** TGC Yayını, Tezler Dizisi:2, İstanbul, 1991, s.23

[416] **a.g.e.** s. 23

[417] Raşit Kaya, **Kitle İletişim Sistemleri**, Teori Yayınları, Ankara, 1995, s. 38

[418] Kaya, **a.g.e.** s.38 Mc Quail basın kuramlarını altılı bir sınıflamaya tabii tutar: 1. Yetkeci Kuram, 2. Sovyet Basın Kuramı, 3. Liberal Basın Kuramı, 4. Gelişmeci Basın Kuramı, 5. Sosyal Sorumluluk Kuramı, 6. Demokratik Katılımcı Basın Kuramı, D. Mc Quail, **Mass Communication Theory**: An Introduction, London, Sage 1983. S.83

[419] William Hatchen, **The Word News Prisim**, 2. Bs. Ames, Iowa State University Press, 1997, s.16

[420] Kaya, **a.g.e.** s.39

[421] Mc Quail, **a.g.e.** s. 86

Basın, mülkiyeti -iktidarın elinde olmasa da- uygulanan politikayı desteklemek ve güçlendirmek için kullanılan bir araçtır.[422] Otoriter yaklaşımda yönetimin araçları çok çeşitlidir. Sıkı yasal düzenlemeler, üretimin devletçe kontrolü, mesleğe zorunlu davranış kuralları getirilmesi, vergi ve benzeri ekonomik yaptırımlar uygulanması, yargı işleri kadrosunun doğrudan hükümet tarafından atanması bu araçların en önemlileridir.

"Siebert'e göre bu kuramın dünya üzerindeki tüm yetkeci uygulamaların temellendirileceği bazı önermeleri vardır. Bu önermelerden ilki insanın doğası ile ilgilidir. Bu önermeye göre, insan ancak toplumun bir üyesi olarak sahip olduğu potansiyeli en iyi biçimde değerlendirebilir. Birey olarak hareket ettiğinde etkinlik alanı son derece sınırlı iken, toplumun bir üyesi olarak davrandığında kişinin hedeflerine ulaşma olasılığı artmaktadır. Dolayısı ile, bu kuram devlete ve topluma birey karşısında daha büyük önem atfetmiştir. Yetkeci kuramının ikinci önermesi devletin doğası hakkındadır. Grup örgütlenmesinin en yüksek ifade biçimi olarak nitelenen devlet değerler ölçeğinde bireyin önünde yer alır. İnsanlar, ancak devlet içinde amaçlarına ulaşabilirler. Devletin olmadığı yerde birey, ilkel bir varlık olarak kalır. Kuramın üçüncü önermesi, bireyin devletle ilişkisi hakkındadır. Devlet bireyin tam gelişimi için gerekli bir varlık olarak görüldüğü için, hedefleri ve yöntemleri belirlemede bireyin üzerinde bir güç olarak görülür. Dördüncü önerme ise, bilginin doğası hakkındadır. Bilginin zihinsel çaba ile kazanılabileceği kabul edilir, ancak, insanların bilgiyi işlemede zihinsel yeteneklere sahip olmadıkları öne sürülür. Bu yüzden, devleti yalnızca bilge kişiler en iyi biçimde yönetebilirler ve zihinsel kapasiteleri yetersiz olanlara liderlik edebilirler."[423]

Yetkeci kuramın temel önermeleri şöyle sıralanabilir:

- Basın kurulu otoriteyi zayıflatabilecek herhangi bir girişime önayak olmamalıdır.

---

[422] Güvenir, **a.g.e.** s.24

[423] F. Siebert **Four Theories of Press**, Urbana İll. Üniversity of İllinois Press, 1963, s. 10-11, **Akt. Süleyman** İrvan, "Normatif Medya Kuramları", **Ankara Üniversitesi İletişim Yıllığı**, Sayı 1-2, 1994, s.211

- Basın daima kurulu otoriteye tabi olmalıdır.

- Basın egemen olana, çoğunluğa, moral ve yerleşik siyasal değerlere saldırıdan kaçınmalıdır.

- Sansür bu ilkeleri zorla uygulanması gerekmiyorsa kabul edilebilir bir olgudur.[424]

3.1.2. Sovyet-Sosyalist Kuram

Sovyet basını ve diğer kitle iletişim araçları, daha 1920'li yılların başında Sovyet iktidarıyla birlikte, Marksist öğretiye dayalı olarak ve Lenin'in koyduğu ilkeler çerçevesinde yeni bir normatif yaklaşımla tekrar örgütlenmiştir. Kurulan yeni tip iletişim sistemi, zaman içerisinde kavuştuğu diğer kurumsal donatımlarla gelişerek diğer sosyalist ülkelerin iletişim alanı düzenlemelerinin de örnek çerçevesini sağlamıştır.[425]

Sovyet-Sosyalist basın kuramı, Schramm tarafından yetkeci kuramın çağdaş varyantı olarak nitelendirilmiştir. Ancak, Schramm'a göre, yetkeci kuram ile Sovyet sosyalist basın kuramı arasında bazı farklılıklar sözkonusudur. Sovyet sisteminde basın, devletin ve partinin bir aracı olarak sorumluluklarını yerine getirmede reklam ve tiraj/izlenirlik gibi baskılardın uzak kalır. İkinci olarak, bu sistemde basına toplumu değiştirip, dönüştürmede pozitif bir işlev yüklenirken, yetkeci sistemde statükonun korunması ön plandadır.[426]

Kuramın temel argümanları şöyle özetlenebilir:

- İşçi sınıfı, sosyalist toplumda mutlak gücü elinde tutar ve bunun sürekliliğini sağlamak için de "fikir üreten araçları" da elinde tutmak zorundadır.

- Böylece, bütün basın, işçi sınıfı adına temsilcisi Komünist Partiye tabi olmalı ve onun tarafından kontrol edilmelidir.

---

[424] Quail, **a.g.e.** s. 85-86
[425] Kaya, **a.g.e.** s.55
[426] İrvan, **a.g.m.** s. 215

- Sosyalist toplumda sınıflar yoktur ve bu nedenle, sınıf kavgası da yoktur. Bu nedenle basın sonuçta siyasal çalışmalara göre yapılanmamış, sadece işçi sınıfı yararına göre yapılanmıştır.

- Basın toplumsal formasyonda pozitif bir rol üstlenir ve Komünizme geçiş süreci için planlanan ekonomik-sosyal gereklerin yerleştirilmesi ve bu doğrultuda toplumun seferber edilmesi gibi bir dizi işlevi yerine getirir. En önemlisi, basın toplumsal değişimin topluma aktarılması ve benimsetilmesi sürecine yardımcı olur.

- Son olarak, Marksizm tarih sayfalarını önceden ortaya koymuştur. Böylece, basın ortaya konulan bu nesnel tarihsel gerçekliği yansıtan bir rolde olmalıdır.

Bu argümantasyon çerçevesinde, Sovyet-Sosyalist basın kuramının temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:[427]

- Basın işçi sınıfının çıkarlarına hizmet etmeli ve onun denetiminde olmalıdır.

- Basında özel mülkiyet olmamalıdır.

- Basın toplumsal formasyonda aktif bir rolde olmalıdır, istenilen kuralların sosyalizasyonunu sağlamalı; eğitim, enformasyon, motivasyon vb,

- Basın, Marksist-Leninist ilkeler doğrultusunda dünyanın ve toplumun tam ve nesnel bir görünümünün yansımasını sağlamalıdır.

- Basın içerde ve dışarda ilerici-devrimci hareketlere destek vermelidir.

3.1.3. Liberal Kuram

İfade özgürlüğü düşüncesi liberal siyasal düşünce ile birlikte gelişen özgürlükler silsilesinin bir parçasıdır. Ortaçağ Hristiyan felsefesinin yıkılması ile birlikte bireyin ön plana çıkması ve öneminin vurgulanması ile birlikte gelişmiştir. Toplum sözleşmesi düşüncesi

[427] Mc Quail, **a.g.e.** s.113

Hobbes'ten farklı olarak Locke tarafından siyasal düşüncenin içine yerleştirilmiştir.[428] Yani yetkeci sistemin aksine, merkezi, devletin yerine bireyi koyan liberal düşünceye göre insan, rasyonel bir varlıktır.[429] Yaklaşıma göre insan özgürlükleri sınırlanmadığı zaman, rasyonel hareket edebilir ve kendi sorunlarını çözebilir.[430]

Basında liberal kuramın felsefi temellerinin atılmasında, J. Locke, J. Milton ve J. S. Mill'in katkıları büyüktür.

Bununla birlikte, siyasal liberalizmin üstünde şekillendiği ekonomik liberal öğretinin temellerini atan Adam Smith'in katkısı da küçümsenemez.[431]

Smith bireysel girişim özgürlüğünü ve rekabeti en temel değerler olarak kabul ederken, bunları her türlü toplumsal sorunu çözebilecek bir mekanizmanın anahtarı olarak değerlendirmekteydi. Smith, liberalizmi ya da ekonomik sistemler tarihindeki yaygın adıyla "laisser-faire" anlayışını, aklı ön plana alan ve gerçeği gösterdiğini varsaydığı bir öğreti olarak geliştirirken, mutlu ve adil bir toplumun yaratılacağı koşulları belirlediğine inanıyordu.[432]

J. Milton 1644'te yayınlanan Areopaticia adlı yapıtında, liberal gelenekle çok temel bir tartışma ortaya attı. Bu, her ne kadar düşünce ve basın özgürlüğü ilkelerinin teşekküllü bir ifadesi olmasa da, zamanın güçlü otoriter denetimine ve karşı çıktı. Milton kişisel olarak kendi yazılarına konulan Puritan sansürden rahatsızdı ve ruhsat kuramı ve uygulamasını suçluyordu. Düşüncenin temelindeki insan, aklını kullanarak doğru ile yanlışı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilirdi ve bu yeteneğini kullanarak diğer insanların görüşlerini sınırsız biçimde öğrenmeliydi.

---

[428] Ayşe İnal, **Haberi Okumak**, Temuçin Yayınları, İstanbul, 1996, s.13
[429] İrvan **a.g.m.** s.216
[430] Siebert **a.g.e.** s.40
[431] Klasik İktisat Okulunun Yaklaşımları "Yeni Liberal Politikalar" başlıklı bölümde ayrıntılı biçimde sergilenmiştir.
[432] Kaya, **a.g.e.** s.42

Milton "fikirlerin açık pazarı" ve "kendini-doğrulama süreci" gibi çağdaş kavramları getirdi: Hepimiz özgürce kendimizi ifade edelim. Gerçek yaşayacak yanlış yok olacaktır. Hükümet bu tartışmanın dışında tutulmalı ve bir tarafa ya da diğerine yardımcı olmamalıdır. Yanlış olan geçici zafer kazansa bile doğru, kendini doğrulama süreciyle savunmasını güçlendirmek için ilave güçleri yardıma çağırarak sonsuza kadar yaşayacaktır.[433]

Liberal yaklaşımın en önde gelen diğer savunucularından S.S.Mill'in artık yaygın bir başvuru kaynağı olan şu anlatımında düşüncenin özünü bulabiliriz:

"...Eğer bir teki dışında bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve bir kişi karşıt düşüncede olsa, nasıl bu kişinin, elinde güç olması halinde insanları susturmaya hakkı yoksa; insanların da bu tek kişiyi susturmaya daha fazla hakkı yoktur. Bir düşünce, sahibinden başkası için hiçbir değer taşımasaydı ve o düşünceden yararlanmaktan engellenmek sadece özel bir zarar oluştursaydı, bu zarara sadece birkaç kişinin uğraması arasında fark olabilirdi. Fakat bir düşüncenin ifadenin susturulmasındaki asıl kötülük, insan türünden bugünküler kadar gelecek kuşaklar da, bir düşüncenin sahiplerinden ve onlardan da fazla bu düşünceyi benimsemeyenlerden birşeyler çalmak dışındadır."[434]

Hem bir filozof, hem de devlet adamı olan T. Jefferson'a göre her ne kadar bireyler olarak vatandaşlar akıllarını kullanırken hata yapabilseler de bir grup olarak çoğunluk anlamlı kararları verebilir. Bu süreci hayata geçirmek için toplumun içindeki bireyler eğitilmeli ve bilgilendirilmelidir. Dolayısıyla, Jefferson'un ilgisi eğitim araçlarıdır. Olgun bireyler için basın temel bilgi ve rehber kaynağıdır ve demokrasi içinde işlevini doğru dürüst yerine getirilmesi için basın devlet denetiniminden bağımsız olmalıdır. Jefferson devletin temel görevinin bireyin kendi amaçlarını izleyebileceği ortamın yaratılması ve korunması olduğu sonucuna varır.[435]

---

[433] Siebert, **a.g.e.** s. 44-45
[434] J. Stuart Mill, "The Case For Freedom", 12. M. Christerson, R. O. Mc Williams (der) **Voice of The People**, Mc Graw-Hill Book Company, New York, 1967, s. 262-263
[435] Sieberet, **a.g.e.** s.47

Görüldüğü gibi liberalizm, aynı zamanda çoğulculuk yoluyla gerçeğe ulaşılabileceğini varsayan bir iyimserlik taşımaktadır. Çoğulculuk, çeşitlilik sayesinde her tür görüş ve düşünce ifade olanağı bulurken, gerçeği yansıtmayan yanlı görüşlerin, bunları aktaran iletişim araçlarının benimsenmeyeceği düşünülmektedir.[436] Bu kuram, serbest piyasa koşulları içinde işleyen ve onun üstünde şekillenen özel teşebbüse dayalı, rekabet koşulları sağlanmış bir basın sistemini öngörmektedir.

Siebert'e göre, İngiltere ve Batı Avrupa'daki basın sistemleri liberal sistemlerdir ve bu ülkelerde basın sistemlerinin otoriter ilkelerden liberteran ilkelere dönüştürülmesi yüzyıllar içerisinde gerçekleştirilmiştir.[437]

Liberal ekonomik sistemin zaafları liberal basın sistemine de yansımıştır. Sektörde görülen yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimleri bir yandan sektöre girişi zorlaştırırken, diğer yandan da basın çıktılarında benzeşmeye yol açmıştır. Bu koşullar demokratik bir toplumun basından beklentileri açısından değerlendirilmelidir. Kabul edilebilir bir basın sistemi, tüm siyasal ve ekonomik çıkarların, kamusal alanda temsil edilmesini sağlayabilmelidir. Günümüz koşullarında serbest pazar temelli bir basın sisteminin bunları gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir.[438]

Liberal kuramın temel ilkeleri şöyle sıralanabilir:

- Basın üçüncü şahısların ve herhangi bir otoritenin sansürüne karşı bağımsız olmalıdır.

- Yayın ve dağıtım işi bir kişi ya da gruba "izinsiz ve ehliyetsiz" açık olmalıdır.

- Hükümete, yöneticilere ve siyasal partilere karşı yapılan yayınlar nedeniyle bile basın cezalandırılmamalıdır. Ancak, bireylerin özel yaşamlarına saldırı, vatana ihanet ve emniyeti suistimal bunun dışındadır.

- Herhangi bir şeyin yayınında zor kullanılmamalıdır.

---

[436] Kaya, s. **a.g.e.** 44
[437] Siebert, **a.g.e.** s. 47
[438] James Curran, "Kamusal Bir Alan Olarak Medyayı Yeniden Düşünmek", Çev. Süleyman İrvan, **İLEF Yıllık 1993**

- Ulusal sınırlar dışından mesajların alınmasında, dışarı mesajların gönderilmesinde, satımında vb. herhangi bir sınır ve koşul olmamalıdır. Uluslararası haber dolaşımına engel, sınır konulmamalıdır.[439]

3.1.4. Liberal Basın Kuramında Alternatifler

3.1.4.1. Sosyal Sorumluluk Kuramı

Liberal kurama yöneltilen en temel eleştiri ekonomide serbest rekabet koşullarının öngörülen düzey ve biçimde işlemediği gibi, basın alanında da işlemediği doğrultusunda olmuştur.

Basının teknolojik ve tecimsel gelişiminin çeşitli gruplar ile bireyler için katılım şansını azalttığı ve toplumun moral, toplumsal bilgi alma ve bir arada temsil edilme standartlarını azalttığı söylenmiştir.

Yine tek sınıfın gücünü artırdığı doğrultusunda eleştiriler de olmuştur. Tüm bu gelişmelere koşut olarak, haberin öneminin arttığı ve görünüşte güçlü medyaların, radyo ve filmin ortaya çıkışı, bu araçların konumsal kontrollerinin gerekliliğini ve sorumlulukları olan araçlar olması gerekliliğini gündeme getirilmiştir. Dahası, bu bağlamda "prim medya" basınının da sorumluluğu ve bu bağlamda denetimi gündeme getirilmiştir.[440]

Liberal kurama yöneltilen eleştiriler şöyle sıralanabilir:

- Basın çok büyük gücünü, kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı gibi bu araçların sahipleri, siyasal ve ekonomik, alanda da kendi görüş ve çıkarları dışındaki görüşleri dışlayarak yalnızca kendi düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır.

- Basın (reklam ve diğer etkenlere bağlı olarak) büyük şirketlere hizmet eder duruma gelerek, kendisine reklam veren kurumlara bağımlılığı artmış, bu şirketlerin yayın politikalarını denetlemelerine izin verir duruma gelmiştir.

---

[439] Mc Ouail, **a.g.e.** s. 89-90

- Sosyal değişime (statükoyu koruyarak) engel olmuştur.

- Güncel olaylarla ilgili haberlerde, toplum için önemli konular yerine sansasyonel olanlara daha fazla ilgi göstermiş ve okuyucusuna sunduğu eğlence, içeriği-özü olmayan içerik haline getirmiştir.

- Basın, kamusal moral değerleri tehlikeye atmıştır.

- Basın, bireylerin özel yaşam alanlarına müdahale etmeye başlamıştır.

- Basın, bir sınıfın, denetimine girmiş ve basın sektörüne yeni girişler güçleşmiştir. Bunun sonucu olarak, özgür ve serbest düşünce pazarının oluşması tehlikeye girmiştir.[441]

Çoğunluğu akademisyenlerden oluşan Hutchins Komisyonu, liberal basın sisteminde ortaya çıkan aksaklıkların iyileştirilebilmesi için ne tür önlemler alınması gerektiği konusunda yaptığı araştırmanın sonuçlarını, 1947 yılında A Free and Responsible Press (Özgür ve Sorumlu Basın) isimli ünlü raporunda yayınlamıştır. Rapordaki görüşleri derli toplu bir kuram haline getiren kişi ise Thomas Peterson olmuştur.

Hutchins Komisyonu, özgürlüğü yeniden tanımlamış ve klasik anlamda basın özgürlüğü kavramı yerine (bu özgürlük anlayışında basın özgürlüğü hükümet baskılarından özgür biçimde algılanmaktadır) bilgi edinme özgürlüğü kavramını (yani aslolan basının dilediğini yazması değil, yurttaşları için gerekli olan bilgileri aktarmasıdır) kullanmıştır. Böylece basın özgürlüğü kavramı sorumluluk kavramı ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Ancak raporda basında çeşitliliğin sağlanmasında ön koşul olması gereken tekelleşme eğiliminin kaldırılması konusunda hiçbir öneri getirilmemiştir. Komisyon, basın sektöründe görülen yoğunlaşmanın özgür bilgi akışını sınırlandırdığını kabul etmiş, ancak yoğunlaşma ya da tekelleşmeyi ortadan kaldırmaya yönelik önerilere katılmamıştır.[442]

---

[440] Mc Quail, **a.g.e.** s.92

[441] Theodore Peterson, "The Social Responsibility", **Four Theories of The Press**, University of Illions Press, Urbana, 1963, s. 78-79

[442] Jerilyn S. Maintique "Repositioning a Landmark: The Hutchins Commission and Freedom of The Press", **Critical Studies in Mass Communication**, cilt 4, 1987, s. 147,Akt. Süleyman İrvan, **a.g.m.** s. 219

Tasarımlanan bu yaklaşım, basının bağımsızlığı ilkesi ile topluma karşı ödevlerini bağdaştırmayı amaçlamaktadır. Yaklaşımın temel varsayımı, iletişim araçlarının toplumsal yaşamda sorumlu oldukları değişik hizmet işlevleri bulunduğudur.[443]

Basın özgürlüğü kavramını basının kamusal işlevi ve sorumluluğu temelinde yeniden tanımlayan Hutchins Komisyonu "basının kendi kendini denetlemesi" kavramını getirmiştir.

Buna bağlı olarak basının denetimini bağımsız komisyonların yapmasını öngörmüştür. Nitekim daha sonraki yıllarda basın konseyleri, basın izleme komiteleri gibi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Komisyonun diğer ünlü önerisi de "gazetecinin sorumluluğu ilkesidir" [444] Bu çerçevede komisyon basına bazı yükümlülükler getirmiştir. Bunlar olaylar hakkında doğru ve tam bilgiler verme (nesnel habercilik), çeşitli grup, kesim ve kişilerin görüşlerine dengeli biçimde yer verilmesi (eşitlik, dengecilik ilkesi), toplumdaki çok farklı grup, kesim ve kişilerin görüşlerine, bunlara ilişkin haberlere yer verme (çok seslilik, çeşitlilik ilkesi), haber ve bilgilerin dolaşımı önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması, yurttaşların bilgi ve haberlere erişiminin sağlanması (bilgi edinme özgürlüğüne uyma)dır.[445]

Sosyal sorumluluk kuramına göre, basın özgürlüğü konusundaki basın pazar mekanizmasına bağlanan iyimser beklentilerle yetinilmemelidir. Serbest rekabet koşullarını bozabilecek durumlarda ya da normal işleyiş içerisinde kendilerine yer bulamayan kimi konularda, pazarın işleyişinde, kamusal gereksinimleri karşılayacak mekanizmalarla düzeltmeler yapılabilmelidir.

Genel olarak bakıldığı zaman, bu yaklaşım serbest pazar yaklaşımına koşut oluşturulan liberal yaklaşımın temel önermelerine (mükliyet özgürlüğü, hükümetlerin müdahale etmemesi vb.) dokunmadan, liberal sistemdeki bir kısım aksaklıkları sistemin mülkiyet ilişkilerini ve işleyişini bozmayacak biçimde basın özgürlüğü kavramına "toplumsal sorumluluk" öğesini

---

[443] Kaya, **a.g.e.** s.53
[444] İrvan, **a.g.m.** s. 220
[445] Petterson, **a.g.m.** s. 89-91

ekleyerek, bunun düzenlemelerine sığmayarak aşmaya çalışmayı amaçlayan, "yan yol" girişimidir.

Mc Quail, sosyal sorumluluk kuramının temel önermelerini şöyle sıralamaktadır:[446]

- Basının topluma karşı bazı temel yükümlülükleri olduğu kabul edilmelidir.

- Bu yükümlülükler temel olarak, basının bilgilendirme sürecinde gerçeklik, doğruluk, nesnellik, denge ve çeşitlilik gibi standartları biraraya getirmektedir.

- Basın, toplumsal sorumluluğuna koşut yukarıdaki standartlar çerçevesinde kendi kendini düzene sokmalıdır.

- Basın, insanları suç işlemeye, zor-şiddet kullanmaya teşvik ederek ya da etnik azınlıkları incitmeye yol açacak yayınlardan kaçınmalıdır.

- Basın çoğulcu olmalıdır ve toplumdaki çeşitliliği çeşitli görüşmelere girme şansı ve çeşitli grup ve kişilere karşılık verme hakkını vererek sağlamalıdır.

3.1.4.2. Diğer Yaklaşımlar

Toplumsal sorumluluk kuramı, liberal basın kuramı içinden yan yol arayışlarının ilki ama teki değildir.

Dennis Mc Quail tarafından geliştirilen "katılımcı demokratik medya kuramı" bunlardan birisidir.

Mc Quail'in bu kuramı, merkezileştirilmiş giriş maliyeti yüksek, üst düzeyde profesyonelleşmiş, devlet kontrollü basın yerine, yurttaşların bilgi edinme özgürlüğünü temel alan, çeşitliliği merkezileşme yerine küçük bölünmüşlüğü alıcı-verici rollerinin değişebilirliğini kurumsallaşmamışlığı toplumun her düzeyinde, biriminde iletişim ağının

[446] Mc Quail, **a.g.e.** s. 91-92

sonsuza kadar kurulmasını içerir. Bu ilkeler çerçevesinde bu kuram, ütopyanizm, liberalizm, sosyalizm ve lokalizm içeren kuramsal elementlerin karışımıdır. [447]

Bir diğer yan yol arayışı ise Raymond Williams tarafından geliştirilen "Demokratik Basın Kuramı"dır.

Williams'ın bu kuramı, liberal basın kuramının temel sayıltılarını benimser. Yani insanlar görüşlerini açıklama ve açıklanan görüşlerden beğendiklerini alma hakkına sahip olmalıdırlar. Kuram, yetkeciliğin ve korumacılığın (paternalizm) medyaya egemen olmasına karşı olduğu gibi, tecimsel sistemin yalnızca kar amacını güden medya biçimine de karşıdır. Bu bağlamda, basın kurumları kamu hizmeti biçiminde örgütlenmelidir. Ancak kamu hizmeti düşüncesi kamusal tekel düşüncesinden ayrılmalı ve gerçek anlamda kamu hizmeti yapılmalıdır. Bunu başarmanın yolu da yeni tür kurumlar oluşturmaktan geçer.[448]

Williams'ın geliştirdiği kuramın dışında James Curran'ın geliştirdiği "Radikal Demokratik Basın Kuramı" ve John Keane tarafından geliştirilen "Sivil Toplumcu Basın Kuramı" diğer kuramlardır.[449]

Ancak, sonuçta bu kuramların hepsi bir şekilde, basına liberal sistemin dışında alternatifler aramak yerine, liberal sistem içinde, alternatif model arayışlarıdır.

3.2. Türkiye'de Yeni Liberal Dönemde Basın

Türkiye'de birçok sosyal-siyasal olayı açıklarken 1980'li yıllara atıfta bulunuyoruz. Çünkü 1980, Türkiye için yalnızca ekonomik, siyasal değil, sosyal-kültürel alanlarda da temel bir değişim ve dönüşüm sürecinin başlangıç noktasıdır.

1980'lerle birlikte basın gerek içsel, gerekse basın-iktidar ve okuyucu ilişkileri açısından önemli bir değişim sürecine girdi. "Gazeteci", "haber" ve genel olarak "gazete" kavramlarını sorgulamayı gerektiren bu süreç, her dönem nasıl sosyo-ekonomik yapının

[447] Mc Quail, **a.g.e.** s. 96-97

üzerinde kendi edebiyatını, şiirini vb. yaratıyorsa 1980'lerde başlayan yeni liberal süreç de 1990'lar Türkiye'sinin gazete prototipinin, Türkiye'de pek çok alan ve düzeydeki değişim ve dönüşümüne koşut, yeni gazete yeni gazete ve okuyucusu tipinin oluşumuna yol açtı. Bu süreç, gazeteyi salt okumak için alınan bir meta olmaktan çıkarırken, geleneksel gazete-okuyucu ilişkisini de bozdu.

Ancak, 1980'li yıllarda basın sektöründe ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin temel dinamiklerinin büyük çoğunluğu yeni liberal politikaların oluşturduğu ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel koşullara bağlı olarak ortaya çıkarken, bir kısmı da daha önceki dönemlerde ortaya çıkan, ancak, 1980'den sonra ivmesini artıran bir kısım gelişmelerin sonucudur. Örneğin, basına, basın dışı sermayenin egemenliği, 1980 sonrası ortaya çıkan bir olgu iken, basın dışı sermayenin, basına girişi 1950'lere kadar uzanan bir süreçtir.

1980 ve 1990'lı yıllarda Türkiye'deki gazetecilik alanındaki köklü dönüşümleri irdelerken, bu durumu gözardı etmemek gerekmektedir. Özellikle, 12 Eylül'ün ardından gazeteler biçim ve içerik açısından 1980 öncesine göre köklü değişikliklere uğrarken, bu değişimin dinamikleri, sektörün kendi içindeki gelişmelerden daha çok, 12 Eylül Askeri yönetimi döneminde fiili baskıyla, ardından, yasal-hukuksal koşullarla ve yeni liberal ekonomik politikalarla biçimlendirilen, ekonomik, sosyal, siyasal süreçte ortaya çıktı.

3.2.1. Baskıcı Basın Rejimi, Toplumsal Depolitizasyon ve Magazinleşme

1980 Askeri Darbesi'nin oluşturduğu baskıcı ve yasakçı dönem, gazeteleri birbiriyle ilişkili iki noktada biçim ve içerik açısından etkiledi. Darbenin yasaklı ortamı, gazeteleri genel olarak çehre değiştirmeye zorladı.[450]

---

[448] İrvan, a.g.m. s. 223-224

[449] Bu konuda ayrıntılı döküm için bakınız S. İrvan, **a.g.m.**

[450] Sıdıka Yılmaz, "1980'den Bugüne Gazeteler mi Yoksa Biz mi Değiştik?", **Ekonomi**, Haziran 1996, Sayı: 1, s.44

İlk etki, 12 Eylül Darbecileri'nin gazeteler üzerinde oluşturdukları yoğun baskıyla ortaya çıktı. Gazeteler, sıkıyönetim denetiminden geçerek çıkmaya başladılar. Milli Güvenlik Konseyi üyeleri bizzat doğrudan gazetelere müdahale ederek, sansür uygulamaktaydılar.[451] 12 Eylül yönetimi ilk olarak Demokrat, Aydınlık ve Hergün gazetelerini süresiz kapattı. Gazetelerdeki, haberler ve köşe yazılarından dolayı, bir çok gazeteci hakkında soruşturma açıldı, bir çok gazeteci gözaltına alındı ve tutuklandı.[452] Bazı gazeteciler, yayıncılar işkenceye maruz kaldı, öldürüldü.[453] Birçok gazeteci mahkum edildi.[454] 12 Eylül 1980-12 Mart 1984 arasında sıkıyönetimce ya da Bakanlar Kurulu Kararı'nca gazete ve dergilere toplam 927 yayın yasağı getirilmiştir.[455]

Bu fiili baskıların dışında 1980-1995 yılları arasında basını doğrudan ve dolaylı etkileyen çeşitli yasalarda yapılan değişikliklerle bu fiili yasaklar kurumsallaştırılıp, sürekli kılındı. Bu çerçevede 1983 yılında 5680 sayılı yasada yapılan değişiklikle, savcılara basılmış eserlerin dağıtımını engelleme hakkı ve dağıtımı engellenen yayında suç unsuru bulunması halinde, mahkemece cezalandırılma olanağı tanınmıştır. Böylece dağıtılmamış yani yayınlanmamış eserlere de ceza verilmesi ilkesi getirilmiştir.

1117 Sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu'nun 1986 yılında tekrar gündeme getirilmesiyle basına önemli cezalar verilmesi sözkonusu olmuştur. Yasa ile

---

[451] Hıfzı Topuz. **Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, 100 Soruda Dizisi, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 139

[452] 1980-1984 yılları arasında içinde Oktay Akbal, Nazlı Ilıcak, Mehmet Kemal, Ahmet Kabaklı, Okay Gönensin, Orhan Birgit, Ali Sirmen, Rauf Tamer, Oktay Ekşi, Metin Toker gibi gazetecilerin de yer aldığı onlarca gazeteci için soruşturma açılmış bazıları tutuklanmışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990 ve Basın 80-84 Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını, Ankara, 1984

[453] Gazeteci, yayıncı İlhan Erdost 7 Kasım 1980'de gözaltına alındı ve Mamak Askeri Cezaevi'nde dövülerek öldürüldü.

[454] 1980-1984 arasında gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkumiyet kararlarının toplamı 316 yılı aşmıştır. Bu sayıya basın dışı suçlamalarla yargılanarak mahkum edilen gazetecilerin mahkumiyet kararları dahil değildir. Bkz. ÇGD, **a.g.e.** s. 197-200

[455] Seniye Yücel, **İktidar ve Basın Kartı.** ÇGD Yayınları, 1995, Ankara, s. 10. Bu dönemde yayınları durdurulan gazeteler ve toplam yayın durdurma sayısı ve günleri şöyledir:
Milli gazete dört kez yayını durduruldu, toplam 72 gün yayınlanamadı.
Cumhuriyet gazetesi dört kez yayını durduruldu ve 41 gün yayınlanamadı.
Tercüman gazetesi iki kez yayını durduruldu ve 29 gün yayınlanamadı.
Günaydın gazetesi, iki kez yayını durduruldu, 17 gün yayınlanamadı.

hükümete bağlı Muzır Kurulu'na, muzır bulduğu yayınların dağıtımını, satışını sınırlama hakkı tanınmıştır.

Yine bu dönemde Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nda yapılan değişiklikle polise "ahlak ve umumi terbiyeye aykırı" yayınları toplatma yetkisi verilirken, Borçlar Kanunu'nda yapılan değişiklikle de kusur aramadan manevi tazminata hükmedilmesini öngören bir diğer sınırlama getirilmiştir.[456] Türk Ceza Kanunu'nda 1986 yılında yapılan 3266 Sayılı yasa ile yapılan değişiklikle basın suçlarına yönelik hapis cezaları ve para cezaları artırıldı.

Basını doğrudan etkileyen bu düzenlemelerin yanı sıra dolaylı biçimde etkileyen düzenlemeler de gazeteler üzerindeki baskı ve sansürü artırdı. İşlevi özgürlüğü korumak değil sınırlamak olan, başta 25 ve 26 b maddeleri olmak üzere "düşünce ve ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü düzenleyen maddeleriyle" 1982 Anayasası'nın sistematiği basın özgürlüğünün sadece ilgili özel maddelerinde gösterilen nedenlere bağlı olarak değil, genel nedenlerle ve muğlak kavramlarla sınırlandırılabilmesine de olanak tanımaktadır.[457] 25 Ekim 1983'te kabul edilen Olağanüstü Hal Kanunu Bölge Valilerine gazete, dergi, kitap, ilan vb. yayınları toplama, yasaklama yetkileri verdi.

1980-1984 arasında askeri yönetimin fiili baskı ve sansürü ile 1980-1992 yılları arasında, basını doğrudan ve dolaylı ilgilendiren yasalarda yapılan düzenlemeler. basının belirli alanlardan hızla uzaklaşmasına yol açtı.

1980'le başlatılan bu yasakçı ve baskıcı süreçte etkilenen doğaldır ki, salt basın değildi. 12 Eylül yönetimi siyasi partileri kapattı. İkinci büyük işçi konfederasyonunu kapatırken, diğerlerini etkisizleştirdi. Yalnızca, siyasi partiler, sendikalar değil, birçok mesleki örgütlenme (TÖB-DER gibi), birçok demokratik kitle örgütü (Barış Derneği gibi) kapatıldı. Yöneticileri tutuklanarak, sıkıyönetim mahkemelerinde yargılandı. Genel olarak "siyaset"

Güneş, Milliyet, Tan ve Hürriyet gazetelerinin birer kez yayınları durduruldu ve 7-10 gün arasında yayınlanamadılar. Bkz. Hıfzı Topuz, **a.g.e.** s. 141

[456] Yücel, **a.g.e.** s. 20-21

yasaklandı. Sendikalara siyaset yasağı getirildi. Öğrencilerin siyasetle ilgilenmeleri ve örgütlenmeleri fiili olarak yasaklandı. Kısaca, düşünce ifade ve örgütlenme gibi en temel hak ve özgürlükler büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. Fiili olarak sağlanan yasaklı ortamının sürekliliğinin güvencesi 12 Eylül Yönetimi'nce çıkarılan yasalarla sağlandı.

Oluşturulan bu koşullar genel bir depolitizasyon ortamını oluşturdu. Bir yandan yasak ve baskılarla, belirli alanlardan uzaklaştırılırken, diğer yandan yasak ve baskılarla toplumsal düzeyde genel bir depolitizasyon süreci başlatıldı.

Yaşamın belli bölgelerinden uzaklaştırılan gazetelerle gündelik yaşamın arasındaki mesafe giderek açıldı. Bir başka deyişle gazeteler yaşamın belli bölgelerine zoom yaptılar; bu da yasaklanan konuların dışındaki hayattı: Türkiye'de hiç tanımlanmamış ya da pek çok kurcalanmamış alanlara doğru haberciliğin genişlemesi, yeni haber bölgeleri yaratılması, bunların tüketime sunulması, "Özel hayatları kamuoyunun gündemine getirdi. Politikacılardan şarkı ve türkücülere, eşcinsellerden politikacıların eş ve çocuklarının yaşamlarına, giydikleri çoraplardan evde besledikleri hayvanlara, çaldıkları müzik aletlerinden, yurt dışı gezilerinden getirdikleri giysilere kadar, herşey gözler önüne serildi. Ve büyük iştahla tüketilir oldular.[458]"

Toplumsal düzeydeki depolitizasyon, basındaki bu değişim birbirini besleyen iki sürece dönüştü: Gazeteler okuyucunun istediğini verirken, okuyucu bulunduğu alana iyi sıkıştı, alanı daraldı.

Gazetelerin magazin haberleri ve bu haberleri içeren sayfa sayıları artarken, yeni magazin gazeteleri de yayın hayatına girdiler. 1983 yılında Tan gazetesi, 1985 yılında da Sabah gazetesi yayın hayatına girdiler.

Tan gazetesi yayına girişiyle birlikte Hürriyet'le birlikte en yüksek tirajlı gazete oldu.

---

[457] Çetin Özek ve Bülent Tanör, MGK'nin Gölgesinde Düşünce Suçu Ayıbı, **Cumhuriyet** 25 Eylül 1994, Aktaran Topuz, **a.g.e** s. 144

[458] Sıdıka Yılmaz, **a.g.e**. s.44

1985 yılında, Tan'ın genel yayın yönetmeni Rahmi Turan'ın yönetiminde yayın hayatına giren Sabah gazetesi de, Turan'ın yönetimi döneminde Tan'ın çizgisine yakın bir biçim ve içerikteydi. Sabah gazetesi de yayın hayatına girdiği yıldan itibaren Tan gibi yüksek tirajlı bir gazete oldu.

Rahmi Turan'ın Sabah gazetesi proje halinde iken, nasıl bir gazete tasarladığına ilişkin sözleri, dönemin satılan (veya satılacak) gazete prototipini iyi betimlemektedir.[459]

> "Ciddi haberlerle hafif haberleri dengeli bir biçimde harman edip sıkmayan, kafa ütülemeyen, kolay okunan, kolay hazmedilen bir gazete modeli olarak tarif edebiliriz bunu. Bol resimli, yazı ve resim dengesi uygun bir gazete modeli. Çünkü okuma yazma oranının düşük olduğu ülkemizde bol yazılı bir gazetenin okunma şansı az oluyor. Bu yüzden gazeteyi geniş tabana yaymak için iri harflerle kolay okunan bir gazete modeli gerekmektedir."

Yeni liberal politikaların uygulandığı 1980 ve 1990'lı yıllar, Türkiye'de basın açısından liberal değil, daha çok yetkeci yanı ağır basan bir basın rejimini gündeme getirdi ve basını yaşamın kamusal alanlarından uzaklaştırdı. Bu uzaklaşma genel toplumsal depolitizasyon ile birleşince gazetelerdeki, biçim ve içerik açısından sansasyonel haberciliğe yöneliş ve magazinleşmeyi artırdı. Bu durum hem gazetelerin genel olarak bu çizgiye kaymalarına, hem de bu çizgide yeni gazetelerin yayın hayatına girmelerine ve okuyucu pastasının önemli bölümünü almalarına yol açtı.

3.2.2. Basın Dışı Sermayenin Girişi

1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de basındaki temel değişim ve dönüşüm sürecini etkileyen bir olgu da "basına basın dışı sermayenin girişi ve tekelleşme" olgusudur.

---

[459] Metin Münir, **Sabah Olayı**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993, s. 89

Türkiye'de yazılı basın önceleri tek parti yönetiminin kontrolünde, onun aracı olarak faaliyet göstermiş ve ağırlıkla o dönem çıkan gazeteler için satış ve ilan gelirleri tali bir rol oynamış, gazete ile kitlelere hükmetmek ve belli mesajları iletmek ön planda olmuştur.[460]

1950'lere kadar gazete patronları hep gazetecilikten yetişmiş kişilerdi. Genelde patron gazetenin baş yazarı olurdu. Başyazar olmayan gazete patronları çok azınlıktaydı.[461] 1950'lerden itibaren işadamları da basınla ilgilenmeye başladılar.

Basın dışı sermayenin basına yönelişinin ilk örneği Yeni Sabah gazetesinin Safa Kılıçoğlu adında bir işadamı tarafından satın alınmasıdır.[462] Bunu "Yeni İstanbul" Gazetesi'nin 1950'li yıllarının sonunda Kemal Uzan adlı bir müteahhite satılması izledi. Ancak, 1980'li yılların başına kadar, basın dışı sermaye girişi kaydadeğer bir düzeyde olmadı.[463]

Tercüman gazetesi de 1954 yılında üç işadamı tarafından kuruldu. Gazete 1960 yılına kadar iki kez el değiştirdi ve en son Kemal Ilıcak tarafından satın alındı.

Basın dışı sermayenin basına girişi, 1980'den sonra hızlandı. 1982 yılında gazeteci Güneri Civaoğlu'nun da içinde bulunduğu üç ortakça çıkarılan Güneş Gazetesi 1984 yılında işadamı M. Ali Yılmaz'ın eline geçti. M. Ali Yılmaz gazeteyi Kıbrıslı işadamı Asil Nadir'e sattı. Asil Nadir, Güneşten sonra Gelişim grubunu da aldı.[464] Nadir, bununla da kalmayarak Veb Grubu olarak adlandırılan Tan ve Günaydın Gazeteleri'ni de satın aldı ve yazılı basında %30'u aşan bir pazar payına sahip oldu.[465] Nadir'in şirketi Polly Peck'in işlerinin bozulmasına koşut, Nadir'in Türkiye'deki basında oluşturduğu tekel de dağıldı, Güneş

---

[460] Mustafa Sönmez, "Medya: Amaç Kar mı, Silah mı?" **Ekonomik Forum** dergisi, 15 Kasım 1995, Yıl: 2, Sayı: 11, s. 5

[461] Gazete sahibi olan, gazetecilerden bazıları: Yunus Nadi (Cumhuriyet), Necmettin Sadak (Akşam) Zekeriya ve Sabiha Sertel (Tan), A. Emin Yalman (Vatan), Ali Naci (Milliyet), Cihat Baban (Tasvir), Hakkı Tarık ve Asım Us (Vakit), Faruk Burtunal (Hergün) vd. Bkz. Topuz **a.g.e.** s. 159

[462] Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi,** Ankara, 1989, Akt. Topuz, **a.g.e.** s. 159

[463] Akşam gazetesi de, basın dışı sermayenin sahip olduğu gazetelerden birisidir. Malik Yolaç adlı bir işadamı Akşam gazetesini 1957 yılında satın aldı.

[464] Nadir gazeteyi 80 milyon dolara satın aldı. Bu fiyat Güneş'in gerçek fiyatının neredeyse 10 katıydı. Münir **a.g.e.** s. 174

[465] Topuz, **a.g.e.** s.163

Gazetesi, 1992 yılında kapandı, Gelişim grubunun önemli bölümü Ahmet Özal'a satıldı; Günaydın'da çalışanlar gazeteye el koydular. Yeni Günaydın ve Süper Tan adlarıyla bu gazeteleri yeniden çıkardılar.

1980 sonrasında hızlanan basın dışı sermayenin basına girişi basında yatay, dikey tekelleşmenin temellerini de attı.

Basın sektörü de biraçıdan, ekonomik faaliyet olduğuna göre diğer sektörler gibi normal olarak karlı olduğu sürece yatırım yapılmalıdır. Ancak, tüm sektörler için geçerli olan bu temel ilke basın sektöründe çoğu zaman işlememektedir. Çünkü basın, yatırım yapmış olanlara, doğrudan maddi kaynak dışında olanaklar sunulabilmektedir.

Tablo 30:

Basın ve Diğer Sektörlerde Karlılık

	Hürriyet	Sabah	Milliyet	Diğer Sektörler		
Yıl	Kar Marjı(%)	Kar Marjı (%)	Kar Marjı (%)	Gıda	Çimento	İçki
1990	4.9	4.9	2.3	6.3	9.9	9.9
1991	6.5	3.4	7.8	6.1	9.9	3.8
1992	3.8	2.9	1.8	7.8	15.2	4.7
1993	3.8	5.6	13.9	9.0	21.5	6.2
1994	-14.8	2.2	0.4	13.7	21.3	8.1

Kaynak: Sönmez, **a.g.m.**, s.5

Türkiye'de basın sektöründen kar elde etme yeni basın teknolojilerinin ithalatının mümkün olduğu ve ekonomik gelişmenin hızlandığı, İkinci Dünya Savaşı sonrası oldu. Hem iç pazara dönük yüksek büyüme stratejileri sonucu reklam pastasının büyümesi, hem gazete basım teknolojisindeki gelişmeyle tirajın hızlanması, hem de ulaştırma ve haberleşme altyapılarındaki gelişmeyle daha çok okuyucuya ulaşma şansının ortaya çıkması, basından

para kazanmanın yolunu açmıştır. Türk basınında bir anlamda ticari gazetecilik yapanlar Simavi kardeşler olmuş ve Hürriyet ile Günaydın Gruplarını oluşturarak önemli birikimler sağlamışlardır. Bunlara Karacan ailesi de eklenebilir. Basın kuruluşlarının diğer sektörlerde olduğu gibi bir işletme mantığıyla yönetilmesi ve kar-zarar sonuçlarının işletme yönetiminde ana yönlendirici olması sektörde giderek önem kazanmıştır. Bu arada, siyasi amaçlı kullanım ve gerektiğinde sübvansiyonla yaşatma çabalarıyla varolan gazete ve dergilerle, ticari basın sektörde yan yana bulunmuşlardır. Dağıtım ve yan sektörlerdeki alanlara el atarak dikey ve yatay gelişme gösteren bazı basın kuruluşları, kısa sürede pazarda egemenlik kurmuşlar, hem sektörün hasılasına hükmetme hem de basının gayri maddi gücünü ele geçirme ayrıcalığını elde etmişlerdir.[466]

1980'li ve 1990'lı yıllarda, basında bir yandan pazarın hasılasından daha fazla pay almak için sektör içinde rekabet kızışırken, diğer yandan bu liberal dönemde basının sektör içindeki karından çok, gerek siyasal iktidarla ilişkilerinde devlet olanaklarından daha fazla yararlanmak için bir baskı aracı olarak, faaliyet gösterdikleri alanlarda rakiplerine üstünlük sağlamak ... amacıyla basın dışı holdingler basına girdiler. Tabloda da görüldüğü gibi, 1990-1994 arasında basın sektörünün kar marjı örnek alınan üç sektöre (çimento, kimya, gıda) göre daha düşüktür. Bu durum basının diğer sektörlere göre daha çok etkileme –siyasal iktidar üzerinde baskı, rakiplerine karşı bir koz vb.- gücünden yararlanmak için elde tutulduğunun bu alanda kaybedilen paranın, gazete ya da televizyonu elinde bulunduran sermaye grubu için, diğer beklentilere yatırım olduğunun bir kanıtıdır. Basın dışı sermaye basına ya varolan gazete veya dergileri satın alarak ya da yeni gazeteler, dergiler çıkararak girdi. Özel televizyonların devreye girmesiyle, gazete ve dergiye göre yatırım ve işletme sermayesi daha yüksek olan bu alanda basın dışı sermaye daha fazla yoğunlaştı.

[466] Sönmez, **a.g.m.** s. 6

Basın dışı sermayenin 1980'li yıllarla birlikte, basına girişi rastlantısal olmayıp, uygulanan ekonomik-sosyal politikalar ve basın–iktidar ilişkilerinde 1980 öncesine göre yeni biçimlenişle yakından ilgilidir.

1980'den itibaren uygulamaya konulan yeni liberal ekonomik politikalar çerçevesinde ekonominin dışa dönük büyüme eksenine oturtulduğu, liberal uygulamalara karşın, politikaların özü gereği devletin özel sektöre çeşitli adlar altında (teşvik, iade vb.) doğrudan kaynak aktarımının arttığı bir dönem olmuştur. İkinci olarak, devletin ekonomide doğrudan etkinliği küçültülürken, bu süreç iki biçimde özel sermayeye kar alanı açmıştır. İlk olarak devletin bu dönemde, dış kredilerle beslenen bir altyapı yatırımları (ulaştırma, haberleşme ve enerji vd.) atağı olmuş, bu alanlarda özel sektör ihalelerden pay almak için yoğun bir rekabete girişmiştir. Bu rekabet sürecinde gazete ve daha sonra TV kanalları, genel olarak medya siyasal iktidara baskı oluşturma ya da işbirliği sağlamada önemli araçlar olmuşlardır.

İkinci olarak, devletin küçültülmesine koşut, gündeme getirilen özelleştirme uygulamaları sürecinde, özelleştirilen kuruluşlardan pay almada yalnızca ulusal sermaye düzeyinde değil, uluslararası sermaye düzeyinde de yoğun bir rekabet gündeme gelmiştir. Bu rekabet sürecinde de medya avantaj sağlamada önemli bir araç olmuştur.

Zaten geçmişten beri, resmi ilan, devlet bankalarından ucuz kredi alırken, yatırım teşvikleri gibi, devlet kaynaklarından avantajlı bir biçimde yararlanmada medya sahipliği önemli bir etken olmuştur. Ancak, 1980'li yıllarda siyasal-iktidarın medya ile ilişkilerinde "sopa ve havuç" yöntemini egemen yöntem haline getirmesi medya sahipliğini daha da önemli kılmıştır.

Tüm bu etkenlere bağlı olarak basın dışı sermaye 1980 ve 1990'lı yıllarda, basına büyük ilgi göstermiş ve bu alana önemli yatırımlar yapmıştır. Basın dışı sermayenin basına girişi, basında yukarda sıraladığımız giriş nedenlerine bağlı olarak önemli sonuçlara yol açmıştır.

Basına basın dışı sermayenin girişi, öncelikle, basının "bir silah gibi kullanılma özelliğini" artırmıştır. Gerek rakip kuruluşlara (diğer gazete ve TV kanalları ya da diğer sektörlerdeki rakipler) gerekse siyasal iktidara karşı bir silah, duruma göre siyasal iktidara en büyük lojistik destek olarak kullanılmıştır.

-Basına yön veren, gazeteciliğin ilkeleri değil, sahip olan şirketin, holdingin ekonomik, siyasal çıkarları olmuştur.

-Basının kendi içindeki rekabeti sonucu sektöre fon akışı hızlanmış, hızlı bir teknolojik yenilenme olmuştur. Bu gelişme basında orta ve küçük boy işletmelerin yaşayabilirlik olanaklarını kısıtlamıştır.

- Promosyon olgusu hızlanmış, promosyon savaşları bir yandan, sektör içinde yıkıcı etkiler yaratırken[467] diğer yandan gazeteyi "okunmak" için satın alınan bir meta durumundan hızla uzaklaştırmıştır.

-Gazeteciler arasındaki ücret farklılaşması artmış, gazete ve televizyonun mutfağındakilerin ücret pastasındaki payları hızla düşerken, vitrindekilerin ücretleri yükselmiştir. Gazeteci transferleri artmış mesleki yozlaşma hızlanmıştır.

- Basında yatay ve dikey tekelleşme hızlanmıştır.

3.2.3. Tekelleşme

Devletin müdahalelerinden arındırılmış bir serbest piyasanın gerekli düzenlemeler yapılmadığı takdirde özel tekellere yol açtığının ve böylece piyasa dengesini bozduğunun en önemli kanıtlarından birisi de medya alanıdır. Dünyanın hemen her yerinde medya sektörü özel tekellerin denetimine girmiştir. Çoğu ülke demokratik sürecin medya tekelleri sonucu

[467] Sönmez, **a.g.m.** s. 7

tehlikeye gireceğini görerek, tekelleri yasal açıdan engelleme yoluna gitmiştir ama bu konuda pek başarılı olunduğu da söylenemez.[468]

Denetimsiz (serbest) piyasanın tekellere yol açmasının birkaç nedeni vardır:

1 - Serbest piyasa koşullarında etkili bir denetim olmadığından, serbest piyasa kolayca bozulabilmekte ve medya sektöründe yoğunlaşmalar meydana gelmektedir.[469]

Türkiye'de yeni liberal politikalar döneminde piyasaların serbestleştirilmesi için tekel konumundaki, KİT(Kamu İktisadi Teşebbüsleri)' lerin özelleştirilmesi savunulurken, gerek bu KİT'lerin blok satışı sırasında, gerekse piyasada yoğunlaşmalar sırasında "özel tekellerin" oluşmasını engellemek için, anti-kartel, anti-tekel düzenlemeleri yapılmamıştır. Ekonomideki bu durum basın sektörü için de geçerli olmuştur. 1980'li yıllar boyunca basınla arası çok iyi olmayan dönemin Başbakanı T. Özal'ın[470] "İki buçuk gazete yeterli" yaklaşımının piyasadaki tekelci yoğunlaşma eğilimlerini önlemek bir yana siyasal pragmatik bir yaklaşımla destek verdiği söylenebilir. Özal, bu dönemde, Asil Nadir'in Türkiye'de bir basın holdingi oluşturmaya yönelik tekelci girişimlerine de bilfiil destek vermiştir.[471]

2 - Tekelleşme olgusuna zemin hazırlayan bir başka etken de, basın sektörünün yüksek teknolojiye bağımlı hale geldikçe, piyasaya giriş maliyetlerinin artmasıdır.[472] Bu durum tekelleşme süreci açısından iki sonuç ortaya çıkarmaktadır: İlk olarak, piyasa giriş maliyeti yükseldiği için yeni girişlerin önü ekonomik olarak tıkanmaktadır. Böylece piyasada çoğalmanın önü kesilmektedir. İkinci olarak, maliyetlerin yükselmesi piyasaya ancak çok güçlü ve genelde de basın dışı sermayenin girişine izin vermektedir. Böylece, başka sektörlerdeki tekeller, bu tekel konumlarıyla basın sektörüne girerek sektördeki tekelleşmeyi hızlandırmaktadırlar. Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı yıllarda basın sektöründeki teknolojik yenilenme ve gelişmeler tekelleşmeyi hızlandıran etkenler olmuştur. Gazeteler çok yüksek

---

[468] Süleyman İrvan, **Medya ve Demokrasi**, Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı:11, s. 732
[469] İrvan, **a.g.e.** s. 732
[470] Metin Münir, **Sabah Olayı**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983, s. 176
[471] Münir, **a.g.e.** s. 176-177

fiyatlarla el değiştirirken, bu yüksek fiyatlar basın dışı holdinglerin basına girişine yol açmıştır. Yeni çıkan gazeteler de, ya basın sektöründeki tekeller ya da basın dışı tekeller tarafından çıkarılmıştır.

Piyasayı ellerine geçiren birkaç basın tekeli yenileri engellemek için işbirliği yapabilmektedirler[473] Bu işbirliği salt yenilerin girişini engellemek için değil, sektördeki orta-küçük boy basın işletmelerini ekonomik olarak batırmak için de yapılabilmektedir.

1990'lı yılların ikinci yarısında, Aydın Doğan ve Dinç Bilgin gruplarının oluşturduğu BİRYAY (Birleşik Yayın Dağıtım) karteli, küçük ve orta boy bazı gazetelerin dağıtımını, dağıtım fiyatlarını yükselterek önlemiştir. Dağıtım yapılamayan bazı gazete ve dergiler kapanma ile karşı karşıya kalmışlardır.

Türkiye'de basın sektörünün tekelleşmesi sürecini iki temel aşamayla belirleyebiliriz:

İlk aşama basının holdingleşmesidir. 1970 ve 1980'li yıllarda, bazı gazeteler holdingleşme sürecine girmişlerdir. Tercüman, Güneş ve daha sonra Asil Nadir grubunun holdingleşme girişimleri başarılı olamamıştır.

1980 öncesinde Adalet Partisi yanlısı, 1980 sonrasında Doğru Yol Partisi'nin kuruluşundan sonra da bu partiyi destekleyen Tercüman grubu, T. Özallı ANAP iktidarı yıllarında ekonomik ve siyasi olarak baskılara uğradı.[474] Gazetenin bu baskılara karşı iktidara yakın bir yönetim oluşturması[475] gazetenin içine girdiği ekonomik sorunları aşmasını sağlayamadı ve gazete 1994'te kapandı.

Şubat 1982'de yayınlanmaya başlanan Güneş gazetesi birkaç kez sahip ve yönetim değiştirdikten sonra Asil Nadir tarafından satın alındı. Basın dışı sermayenin basına girerek, tekel oluşturma girişiminin en ciddi örneği olan Nadir'in bu girişimi uzun ömürlü ve başarılı olamadı.

---

[472] İrvan, **a.g.e**. s. 732
[473] İrvan, **a.g.e**. s. 732
[474] Üzeyir Garih, "Tercüman'ı 5 milyar dolara dahi satmam" **Babıali Magazin**, Yıl: 1, Sayı: 4 Eylül 1989, s. 30
[475] Mehmet Sağanak, **Medya Politik** (1983-1993 Yılları Arasında Medya-Politikacı İlişkileri)

Milliyet ve Hürriyet holdingleşme girişimlerinde başarılı olan gazeteler oldular. 1948 yılında Sedat Simavi tarafından yayınlanmaya başlanan ve uzun yıllar Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi olma özelliğini sürdüren Hürriyet gazetesi, 1970 ve 1980'li yıllarda holdingleşme sürecini tamamladı.

1950'de kurulan Milliyet gazetesinin holdingleşme süreci, gazeteyi Koç Grubu ile yakın ilişkileri bilinen işadamı Aydın Doğan'ın sahip olmasıyla,[476] 1980'in başlarında tamamlandı.

Basının 1970'li yıllarda holdingleşmesini, 1980'li yıllarda basın dışı holdinglerin basına girişi izledi ve 1990'lı yılların ilk yarısında yoğun bir tekelleşme ortaya çıktı.

Basın dışı holdinglerin basına girişi ile gazeteler ve televizyonlar, birçok sektörde faaliyet gösteren belirli sermaye gruplarının basın alanındaki girişimleri durumuna dönüştüler. Basındaki tekelleşme sürecine özel televizyon ve radyoların devreye girişi ile dikey tekelleşme eklendi.

Türkiye'de basındaki tekeller şöyledir:

I .Doğan Grubu:

Gazete ve Dergiler: Milliyet, Hürriyet, Meydan, Posta, Spor, Ekonomist, Capital, Atlas ve çeşitli dergiler.

Televizyon Kanalı: Kanal D.

Dağıtım Şirketi: Yay-Sat.

Diğer Şirketler: Alternatif Bank, T. Dış Ticaret Bankası, Doğan Otomobilcilik, Milta, Yaratım Sağlık, Milpa, AD Yayıncılık, Ray Sigorta, Otokar, Ticaret Sigorta, Hür İthalat, Hür Radyo, Hürriyet Ofset, Hür-Ok, Pen Turizm, Hürriyet TV Pr., Aks TV, HHA, Hür Basın Yayın, Coats İplik San. Ayrıca, Doğan Grubu'na ait dört inşaat, beş sanayi, dokuz mali kurum, beş ticari, dört turizm ve iki yurt dışı grup daha bulunmaktadır.

II .Dinç Bilgin Grubu:

[476] Emin Karaca, **Milliyet Olayı**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1995, s. 236

Gazete ve Dergiler: Sabah, Yeni Yüzyıl, Takvim, Bugün, Fotomaç, Aktüel, Fanatik ve diğer magazin dergileri.

Televizyon: ATV.

Diğer Şirketler: Medya Holding, Bugün Yayıncılık, Medya Basın Servisleri, Centron A.Ş., Bir Numara Yayıncılık, IPR Ulusal TV, Securo Card, Pamukbank, İnterbank, Yapı Toko Bank-Rusya, Bank Kreiss AG-Almanya, Inter Overseas-İzlanda, Inter Capital-İzlanda, Çukurova Çelik, Halk Sigorta.

III. Uzan Grubu:

Uzan grubunun gazete ve dergisi yoktur.

Televizyon: Star, Kral TV.

Diğer Şirketler: İmar Bankası, Adabank, Çukurova Elektrik, Kepez Elektrik, Rumeli Elektrik, Rumeli Çimento, Trabzon Çimento, Ladik Çimento, Ş. Urfa Çimento, G. Antep Çimento, Rumeli Holding, Çestaş A.Ş., Eltem-Tek A.Ş., Standart İnşaat, Yapı Ticaret, Tunceli Pamuk İplik, İstanbulspor A.Ş.

IV .Aksoy Grubu:

Aksoy grubunun gazete ve dergileri yoktur.

Televizyon: Show TV, Cine 5.

Diğer Şirketler: Avrupa ve Amerika Hold., Fransa ve ABD'de 2 banka, İktisat Bankası, Factofinans Alacak Alımı, İktisat Finansal Kiralama, Atlas Finansal Kiralama, Emek Sigorta, Emek Hayat Sigorta, Uzman Hayat Sigorta Aracılık, M.S.M. Mali Sistemler ve Müşavirlik, Showpa Televizyonla Pazarlama, Edatur Turizm, AKS TV, Filmcilik ve Reklamcılık, CINE 5 Filmcilik ve Yapımcılık AKS Radyo ve Yayıncılık San., Alo-Show İletişim San., Eksen Yayıncılık ve Dağıtım, MEPAŞ Medya Pazarlama, Üniversal Yayıncılık, Uluslararası Moda ve Yayıncılık, Erol Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı.

V. İhlas Grubu:

Gazete ve Dergiler: Türkiye gazetesi ve çeşitli dergiler.

Televizyon: TGRT,

Diğer Şirketler: Yurtbank, Otomobilcilik A.Ş., International Hospital, İhlas Ev Aletleri, İhlas Pazarlama, Kristal Sıvı İçecek, İhlas Fuarcılık, İhlas Gıda, Yay-Sat, İhlas Otomotiv, İhlas Gazetecilik, İhlas Dış Ticaret.[477]

Tablo 31:

Türkiye'de Gazete Sektörü (1995)

Basın Grubu	**Toplam Tiraj**[478]	**Pay**
Aydın Doğan Grubu		
Milliyet	542.912	
Hürriyet	557.170	%38.4
Meydan	69.856	
Dinç Bilgin Grubu		
Sabah	572.601	
Bugün	65.374	%22.8
Yeni Asır (Ege)	56.500	
İhlas Grubu		
Türkiye	302.510	%9.9
Diğer Gazeteler		
Zaman	373.605	
Cumhuriyet	52.115	
Akit	22.884	
Yeni Günaydın	17.357	
Dünya	22.715	
Ö. Gündem	10.266	%28.9
Milli Gazete	34.323	

[477] **Forum,** a.g.s.

Yeni Asya	10.010
Ortadoğu	12.546
Yeni Nesil	5.788
Yeni İstanbul	10.370

Kaynak: Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü

1995 yılında medya sektörünün çok önemli bir bölümü 5 tekel tarafından kontrol edilmektedir. Tekelleşmeye salt gazete sektörü açısından bakıldığı zaman 1995 yılı tiraj verilerine göre karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Aydın Doğan grubu toplam günlük gazete satışının %38.4'üne sahiptir. İkinci büyük basın tekeli, Dinç Bilgin grubu ise, toplam günlük gazete satışının %25.5'ine sahiptir. İki tekelin günlük gazete satışındaki payı ise %60.9dur. Türkiye gazetesi dahil geriye kalan tüm gazetelerin günlük gazete satışı içinde payı %38. 8'dir. Bu oranlar 1995 yılında gazete sektöründeki tekelleşmenin ulaştığı boyutları sergilemektedir.

Tablo 32:

Türkiye'de Gazete Sektörü (1996)

Basın Grubu	**Toplam Tiraj**	**Pay (%)**
Aydın Doğan Grubu		
Milliyet	832.169	
Hürriyet	603.596	
Gözcü	311.313	
Fanatik	247.966	
İyi Gazete	213.224	
Posta	95.027	
Son Havadis	42.076	

[478] 1995 yılının 12 ayındaki günlük fiili satış ortalamaları baz alınmıştır.

Toplam:	2.345.371	(%40.9)
Dinç Bilgin Grubu		
Sabah	706.869	
Yeni Yüzyıl	320.553	
Son Ateş	208.681	
Bugün	164.471	
Ekip	117.008	
Taraftar/Fotomaç	95.889	
Ekonomik Takvim	112.004	
Takvim	90.583	
Ateş	75.541	
Yeni Asır(Ege)	58.675	
Toplam:	1.950.274	(%34)
Mehmet Ali Ilıcak Grubu		
Akşam	540.785	
Toplam:	540.785	(%9.4)
İhlas Grubu		
Türkiye	450.346	
Toplam:	450.346	(%7.9)
Diğer Gazeteler		
Zaman	237.331	
Cumhuriyet	45.973	
Akit	32.098	
Spor	30.786	
Yeni Günaydın	23.797	
Yeni Şafak	22.170	
Milli Gazete	16.617	
Demokrasi	9.800	
Gazete Ege	8.961	
Dünya	8.759	

Evrensel	5.300	
Yeni Asya	2.583	
Gündüz	2.412	
Toplam:	446.587	(%7.8)
TOPLAM:	5.733.363	

Kaynak: Zaman Gazetesi, 8 Ekim 1996, s. 10

1996 yılına gelindiği zaman ise, gazete sektöründeki tekelleşme daha da hızlanmıştır. Dinç Bilgin ve Aydın Doğan tekelleri gazete sektöründeki toplam günlük fiili tirajın yüzde 74.9'una sahiptirler. Dağıtımın ise tamamını kontrol etmektedir.

3.2.4.Tekelleşmenin Sonuçları:

Yeni liberal politikalar döneminde serbest piyasa koşullarında oluşan tekelleşme basında, öncelikle "çeşitliliği-çok sesliliği" büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Çünkü, teknolojik gelişme ve sermaye birikimini yakalayan basın tekeli, sahip olduğu güçle diğer üreticileri piyasadan atar.[479] Tekelin diğer üreticileri piyasa dışına çıkartması, ya tekelin diğer gazeteleri satın alarak tekele dahil etmesi, ya okuyucuya ulaşmasını engellemesi, (BİRYAY dağıtım tekelinde olduğu gibi) haksız rekabete girişerek (örneğin yoğun promosyon yaparak) tüketici tercihini kendine çevirip, ekonomik olarak batırması biçiminde olabilir. Türkiye'de basının tekelleşmesi sürecinde bu biçimlerin hepsi yaşanmıştır. Türkiye'de yazılı basında her 100 gazeteden 70'i Doğan ve Bilgin tekellerinin eline geçmiş, okuyucunun tercihi sınırlanarak çok seslilik bozulmuştur.

Tekelleşme ile basının en temel işlevi olan haber-bilginin objektif olarak taşınması işlevi bozulmuştur. Çünkü, tekelin özel tercihleri, özel yargıları, çıkarları aktarılan haber ve

[479] "Basında Tekelleşme ve Basın Ahlakının Çöküşü" , **Yeni Türkiye**, s. 487

bilginin nesnellik ve tarafsızlığını bozmuştur.[480] Tekelin tercihlerinin, yargılarının, çıkarlarının haber ve bilgiyi bozması, salt, tekel sahiplerinin manipülasyonları ile açıklanamaz. Daha çok "profesyonel" gazetecilerin kendi kendini sansür etmesi ile açıklanabilir. Bu bağlamda kamuoyu birçok sektöre yayılmış olan tekelin ekonomik, siyasal çıkar ve bağlantılarının örtük biçimde yön verdiği şekilde doğrultuda oluşturulabilmektedir.[481]

Dolayısıyla, tekelleşme gazetecinin çalışma alanını da bozmuş, yeni bir gazeteci prototipi ortaya çıkarmıştır. Gazetenin basın dışında bir çok sektöre yayılmış olan sektörün faaliyet alanlarına ilişkin haberlerde nesnel yaklaşımının somut koşulları ortadan kalkmıştır. Bu da gazetecinin nesnel haber alanını daraltmış, nesnel haber alanının dışına çıkma eğiliminde olmayan gazetecilerin çalışma alanı daralmış, bunun yerine tekelin çıkarlarına göre haber yapacak, köşeyazısı yazacak gazetecilerin alanı genişlemiştir.

Tekelleşme, gazetecinin yalnızca nesnel çalışma alanını değil, "istihdam esnekliğini" de ortadan kaldırmıştır. Tekelin piyasanın önemli bölümünü denetlediği, sektörde bir tekelin gazetesinde (ya da televizyonunda) çalışan bir gazetecinin işten ayrıldığı zaman bu tekelin diğer gazetelerinde işe girme olanağı da ortadan kalkmaktadır. İş alanının daralması ile birlikte gazetecinin çalıştığı gazetede gazetecilik ilkeleri adına bağımsız davranma olasılığı azalırken, tekelin istediği gazeteci tipinin özellikleriyle uzlaşma olasılığı yükselmektedir.

Tekelleşme ile birlikte, gazeteciler yüksek transfer ücretleri ile gazete değiştirmeye başlamışlar; bu da, gazeteci yozlaşmasını artırmıştır. Diğer yandan tekelleşme ile gazeteciler arasındaki ücret farklılaşması da artmış; alttakiler ile üsttekiler arasındaki ücret uçurumu büyümüştür. Üstte bulunan, gazetenin yayın politikasının belirlenmesinde etkili konumda olan

---

[480] Nebiler, **a.g.m.** s. 487

[481] Bu konuda somut bir örnek Refahyol Hükümeti döneminde "gümrüksüz ikinci el oto ithalatının serbest bırakılması""girişimi sırasında, Türkiye'de otomobil sektöründe ve Koç'un otomobil fabrikalarında örgütlü Türk-Metal Sendikası'nın, Koç Holding'in örtük desteği ile geliştirdiği bu uygulamayı protesto eden eylemlere, Milliyet gazetesi ve Kanal D'nin eylemlere geniş yer vermeleri gösterilebilir. Milliyet gazetesi, Ankara'da Türk-İş'in 250 bin kişi topladığı mitinglerine bile gazetede bu ölçüde yer vermemişti.

gazetecilerin ücretlerinin çok yükselmesi, bu gazetecilerin gazetenin (televizyonun) dolayısıyla tekelin çıkarlarıyla uyumlaşmaları sürecini hızlandırmıştır.[482]

Basında tekelleşme yalnızca basın sektörünü değil, basın dışı sektörleri de etkileyecek bir süreç olmuştur. Basın tekelleri, bankalarıyla, büyük pazarlama şirketleriyle, otomotivden inşaat sektörüne kadar bir çok sektördeki şirketleriyle birlikte hareket eder. Böyle olunca da grubun basın-yayın organları, grubun diğer ürünleri lehine davranma eğiliminin içine girecektir. Böylece tekelleşen basın, basın dışı piyasaları da olumsuz etkileyecektir.

Basında tekelleşme, temsili demokrasiyi de bozmuştur. Tekelleşen basın, seçmenin doğru tercihleri yapması için gerekli siyasal haber ve bilgileri, tekelin siyasi partilerle ilişkileri, ekonomik-politik tercihlerinin rengini verdiği bir çerçevede sunarak, tekelin tercihlerinin dışındaki siyasal seçeneklere ilişkin haber ve bilgileri ya negatif bir çerçevede ya da hiç vermeyerek temsili demokrasiyi bozmuştur. Türkiye'de bunun somut örnekleri yaşanmıştır.

Basın tekelleri, Türkiye'de daha da ileri giderek, hükümetlerin oluşturulması ya da işbaşından uzaklaştırılmalarına doğrudan müdahale etmişlerdir.[483]

3.2.5. Siyasal İktidar-Basın İlişkilerinde Ekonomik Boyut

1980 ve 1990'lı yıllarda basının temel değişim ve dönüşümünde bir başka etken de, siyasal iktidar-basın ilişkilerinde ekonomik boyuttaki değişim olmuştur.

1980'li yıllarla birlikte, kağıt sübvansiyonları azaltıldı. Karlı bir işletmecilik olmayan gazete sektöründe, kağıt önemli bir maliyet unsurudur. Kağıt sübvansiyonunun azaltılması gazeteciliğin karlılığını iyice azalttı.

---

[482] Bu konuda somut bir örneği gazeteci Can Dündar anlatmaktadır: Hürriyet grubunda çalıştığı yıllara ilişkin olarak anlattığı bir haber olayı, ısmarlama haberlerin tekelci basında ne denli yaygın ve etkili kullanıldığını ve gazetecinin bu sürece bilerek ya da bilmeyerek araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Can Dündar, "Ben Varım Hocam", **Aktüel**, Sayı: 176, s. 104

[483] ANAP-DYP Koalisyonu için tarafları uzlaştırmaya çalışanlar politikacılar değil, Sabah grubunun genel yayın müdürü olmuştur. (Bkz. Nebiler, **a.g.m.** s. 487)

Özellikle ANAP iktidarı döneminde gazete kağıdına sürekli zam yapıldı.[484] Hükümet gazete kağıdı fiyatlarını gazeteler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaya başladı. Gazete kağıdı fiyatlarındaki artış gazete sektöründe düşük olan karlılığı iyice aşağı çekti. Kağıt sübvansiyonlarının yerini teşvik ve krediler aldı. Bu süreç siyasal iktidar-basın ilişkilerine yeni bir boyut getirdi. Gerçi siyasal iktidar-basın ilişkilerinde bu bağlamdaki bir ilişki, 1950'li yıllardan beri süregelen olguydu.[485] Ancak, bu ekonomik ilişki resmi ilanların dağıtım boyutundaydı. Siyasal iktidar resmi ilan gelirlerini gazeteleri yanına çekmek ya da baskı altına almak için bir araç olarak kullanıyordu.

Ancak, 1980'li ve 1990'lı yıllarda basına basın dışı sermayenin girişi ve daha önemlisi basının tekelleşmesi ile siyasal iktidar-basın arasındaki ekonomik ilişkinin boyutu değişti. Teşvikler ve krediler siyasal iktidar ile basın ilişkilerine yeni bir boyut getirdi.

Teşvikler ve krediler bu dönemde, basın sektörünün diğer sektörler gibi gelişmesini teşvik amacının ötesine taştı. Teşvik ve krediler, Simavi'nin "Gazeteler ya halka (okuyucuya) ya da devlete satılır. Gazete devletten kredi (ve teşvik) alıyorsa devlete satılmış olur.[486] vurgulamasına paralel, siyasal iktidar ile basın ilişkilerini etkileyecek düzeye ulaştı. Sadece DYP-SHP koalisyonunun ilk 500 gününde 5 gazete grubuna verilen teşvik miktarı 1.7 trilyonu aşmıştır.[487] Sözkonusu teşvik ve kredilerin faizleri %0-35 arasında değişmekte, çoğunlukla ilk iki yılı geri ödemesiz olmaktadır. Böylece, siyasal iktidarın basını denetleme ve yönlendirmedeki geleneksel ekonomik araçları olan resmi ilan ve kağıt sübvansiyonlarının yerini, krediler ve teşvikler gibi doğrudan ve daha etkili parasal araçlar almıştır. 1990'lı yıllarda süreç öylesine hızlanmıştır ki, seçimler öncesi ya da yeni bir koalisyon hükümeti

---

Yine ANAP ve SHP içinde adaylık yarışı sırasında, basın tekelleri adaylarını açıkça ilan etmişlerdir.

[484] Gazete kağıdı fiyatı 24 Ocak 1983'te 119.000 TL iken, bu miktar 1 Aralık 1992'de 4. 200. 000 TL'ye yükseldi. Cemallettin Özdoğan, **Özeleştiri-Basının Prestij Sorunu**, İzmir, Kendi Yayım, 1993, s. 86

[485] Mehmet Kemal, **"Resmi İlan Sıkıntısı"** ,İstanbul Bayram Gazetesi, 14 Haziran 1992, s. 4 Akt. Sağanak, **a.g.e** s. 361

[486] Sağanak, **a.g.e**. s. 331

[487] **a.g.e.** s. 365. Teşvik verilen gazete grupları Sabah, Milliyet, Hürriyet, Türkiye ve Zaman'dır.

oluşumu öncesi iktidarda olan partilerin teşvik ve kredi dağıtması olağan ve sürekli bir durum haline gelmiştir.[488]

Teşvik ve kredilerin boyutlarını salt basın sektörü düzeyinde algılamamak gerekmektedir. Basın tekellerine verilen kredi ve teşviklere yayıldıkları diğer sektörlerdeki kredi ve teşvikleri de katmak gerekmektedir. Ancak, bu konuda çok somut veriler bulunmamaktadır.

Teşvikler ve krediler siyasal iktidarın basını yönlendirme ve yanına çekmede bir araç olurken, zaman içinde bu yolla daha da güçlenen basın tekellerinin, siyaseti denetlenmelerine yol açan bir süreci de beraberinde getirmişti

3.2.6.Promosyon

Promosyon 1980 sonrasının bir olgusu değildir. 1980 öncesinde de gazeteler promosyon yapıyordu. Yeni okuyucular çekmek ve tirajı artırmak amacıyla başlayan promosyon önceleri kitap ve ansiklopedi kuponları verilmesiyle başladı.

Ancak, Özal iktidarı döneminde promosyonun serbest bırakılmasıyla gazeteler büyük bir promosyon yarışına girdiler. Tekelleşmede olduğu gibi, promosyonda da, basın dışı sermayenin basına girmesinin promosyon sürecinin hızlanmasında büyük etkisi olmuştur. Kitap ve ansiklopedi ile başlayan promosyon, süreç içinde "her gün bir gazete ile bir hediye" biçimine dönüştü. Beyaz eşyadan gayri menkule, sütten akide şekerine kadar, her türlü araç-gereç ve yiyecek promosyona konu oldu. Promosyon, Türkiye'de 1990'lı yıllarda, basında gazete satışını teşvikten öte bir malı veya malları pazarlama (taksitle satış) şekline dönüşmüştür. Dolayısıyla promosyon satış artırma amaçlı, uygulamaların dışında farklı bir uygulama alanı bulmuştur. Zira promosyon uygulanırken verilen ürünün fiyatı artırılmaz veya

[488] Örneğin, 1994 yılı içinde Başbakan T. Çiller'in 5 basın tekeline 2.6 trilyon teşvik dağıttığı ileri sürülüyor. Teşviklerin faizi %0-30 arasında değişmektedir. Yine Çiller'in DYP genel başkanlığına ve dolayısıyla başbakanlığa soyunurken, devlet bakanı olarak son attığı imzalar, Emlak Bankası'ndan, Sabah ve Hürriyet

ilave ücret istenemez. Türk basını bu nedenle tiraj artırmak amacıyla başlattığı promosyon kavramının dışına taşarak mal pazarlayan bir sektör haline gelmiştir. Yapılan bir araştırmaya göre Türkiye'de basın, 350'yi aşkın ürünü promosyon malzemesi olarak pazarladı.[489] Gazeteler promosyona koşut fiyatlarını artırarak, promosyon ürününün bir dönem maliyetini de fiyatlara giydirdiler. Daha sonra, promosyonlu (kuponlu) ve promosyonsuz (ya da kuponsuz) aynı gazete, farklı iki fiyattan satılmaya başlandı.Promosyon, bir yandan gazetelerin mal-ürün pazarlamasına dönüşürken, diğer yandan, gazeteler arasında bu konuda rekabeti de üst boyutlara çıkardı.Gazete sahiplerinin bile uyuşturucu alışkanlığına benzettiği bu yarış sırasında, gazeteler promosyonlarını duyurmak için TRT'ye sadece, 1991'de 112 milyar liralık reklam verdi. Promosyondaki artış, birim başına gazete karını %16'dan %2'ye kadar düşürdü. Promosyon yarışı yüzünden gazeteler birbirlerini birinci sayfalarından verdikleri yazılarla, hatta manşetlerle suçlamaya başladılar, bu süreç basının okuyucu önündeki saygınlığının iyice zedelenmesi sonucunu getirdi.[490]Promosyon gazete satışlarını beklenilen düzeyde yükseltmedi. Hürriyet-Milliyet ve Sabah gazetelerinin günlük fiili satış ortalamaları izlendiği zaman şöyle bir tablo çıkıyor: Zaman zaman satışlar %50 ya da %100'e varan artışlar göstermesine karşın bu artışlar istikrarsızlık göstermektedir. Tiraj artışları, verilen promosyonun değeri ve özgünlüğüne (diğer gazetelerce verilmemesi) göre değişmekte, promosyonun kalite ve değeri sürekli artırılmazsa tirajlar da düşmektedir.

Yükselen tirajı istikrarda tutmak için, promosyona konu olan ürünlerin kalite ve değerini hem diğer gazetelerin promosyonunun hem de gazetenin bir önceki promosyonunun üstünde tutmak gerekmektedir. Bu sağlanamayınca yüksek tirajın istikrarı da sağlanamamıştır.

Nokta Dergisi'nin 120 kişi arasında yaptığı bir anketin sonucuna göre, ankete katılanların %45'i promosyondan etkilenmediğini, %35'i ise promosyonun gazete seçiminde

---

gruplarına verilecek düşük faizli kredilerin kararıydı. Bkz. Nursun Erel ve Ali Bilge, **Tansu Çiller'in Siyaset Romanı**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 130

[489] Hilmi Tuter "Türkiye'de ve Bazı Ülkelerde Promosyon Uygulamaları" **Yeni Türkiye**, Yıl: 2, Sayı: 11, Ankara, Eylül-Ekim 1996, s. 415

önemli olduğunu belirtmektedir.[491] 1990-1995 yılları arasında toplam günlük ulusal gazete satışı 3.5-4.5 milyon arasında değişmektedir. Günlük gazete satışının tavana vurduğu 1996 yılının toplam günlük gazete satışı 4.8 milyondur. Gazete satışları büyük promosyonlara koşut artmamıştır.

Ancak, promosyon hem gazeteler hem de okuyucularda önemli değişimlere yol açmıştır.

Önceleri satış teşviki için yapılan promosyon daha sonra gazetelerin ürün pazarlamasına dönüşmüş, böylece, süreç içinde gazete yan ürün durumuna düşerken, promosyona konul olan ürün asli ürün konumuna çıkmıştır. Gazeteler okuyucu olmayan önemli bir kitlenin tükettiği ürünler haline gelirken, gazete okuyucusu gözünde de prestij kaybetmişlerdir. Basın promosyonu araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirince, asıl ürün olan gazetenin yerine promosyon ürünü ve gazete okurunun yerini de tüketici almıştır. Böylece okur-gazete ilişkisi üretici-tüketici ilişkisine dönüşmüştür.

Promosyon okuyucuları etkilediği gibi, promosyon yapan gazeteleri de biçim ve içerik açısından etkilemiştir. Birçok günde bazı gazeteler (Örn. Hürriyet, Milliyet, Sabah) ilk sayfalarını sadece promosyon reklamına ayırarak çıkmışlardır. Okuyucu (ya da tüketici) kitlesindeki önemli profil değişimine koşut gazetelerin içerikleri de değişime uğramıştır. Spor ve magazine ayrılan sayfa sayıları artarken ilk sayfalar da, sansasyonel-çarpıcı, iri puntolu resimli haberlerin ağırlıkta olduğu bir içerik ve biçim kazanmıştır. Böylece, gazetelerde, bir yandan, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel vb. haberlere ayrılan alanlar azalırken, diğer yandan, satış planlayıcıları ya da pazarlamacıların görüşleri, gazeteci-muhabirlerin haberciliklerinin önüne geçmiştir.

---

[490] Sağanak, **a.g.e.** s. 393
[491] **Nokta Dergisi**, 23-30 Haziran 1991

Promosyon, yalnızca okuyucuyu ve promosyon yapan gazeteleri değil, promosyon yapmayan diğer orta ve küçük boy gazeteleri de etkilemiştir. Bu gazetelerin tirajları önemli ölçüde düşmüş ve mali olarak güçlükler yaşamışlardır.

3.2.7.Havuz Gazeteler

Havuz gazeteciliğin alanda önemli bir belirleyen olarak ortaya çıkışı esas olarak 1990'ın ikinci yarısıdır. Havuz gazeteciliği basında tekelleşme ile ortaya çıkan bir olgudur. Havuz gazete, bir sorumlu müdür olmak üzere birkaç yönetici ve teknisyen kadro ile çıkartılan gazetelerdir. Havuz gazetelerinin esas olarak kendi muhabir kadroları yoktur. Tekelin diğer gazetelerinin muhabir ve haberlerinden beslenen gazetelerdir. Bu nedenle, havuz gazeteler neredeyse kağıt ve baskı maliyetine çıkabilmekte ve dolayısıyla düşük fiyatlarla satılabilmektedirler.

Genellikle birinci sayfalarında yorum, sansasyonel başlıklar kullanan ve haberden çok yoruma, az sayıda da habere yer veren havuz gazeteler fiyatlarının düşüklüğü, kolay okunurluğu vb. nedenlerle önemli tirajlara ulaşabilmektedirler. Tekel gazeteleri, havuz gazeteleri ile bir yandan gerçekte düzenli gazete okuru olmayan, gazete almaya bütçe planlamasında yer vermeyenlere gazete satarken, diğer yandan bu gazeteleri promosyon amaçlı olarak kullandılar.

Havuz gazeteleri bir çok açıdan Türkiye'de basın sektörünü etkilediler. Öncelikle, tekelci basının etkinliğini artırdılar. Çünkü tekelci basın, hemen hemen aynı üslubu kullanan milliyetçi, solcu, İslamcı vb. çizgide birçok havuz gazetesini yayın hayatına soktular.

Havuz gazeteler, gazeteci emeği sömürüsünü de artıran bir etken oldu. Gazetecilerin kadrosunda bulundukları asıl gazete için yaptıkları haberlerin bir bölümü havuz gazetelerde de kullanılmakta, bunun karşılığı artı bir ücret de almamaktadırlar.

Havuz gazeteler, basındaki magazinleşme sürecini hızlandırdılar. Bol resimli, kaynağı belirtilmeyen, yorum-haberler gazete okumayan göz gezdiren bir okuyucu kitlesi oluşturdu.

Havuz gazeteler, diğer gazeteler için haksız rekabet unsuru da oldular. Kağıt ve baskı maliyetine çıkan, çok ucuza satılan bu gazeteler çok sayıda muhabir-gazeteci çalıştıran, geniş bir yazı işleri kadrosu bulunduran diğer gazetelerin fiyatlarından daha düşük fiyatlarla satıldıkları için haksız rekabete yol açmaktadırlar.

3.2.9. Sonuç Yerine:

Türkiye'de Liberal Basın Kuramı Çerçevesinde Basın Sistemi

Basın özgürlüğünün bir tanımı da basının haber verme, yorum yapma ve hükümeti herhangi bir tehditle ve baskıyla karşılaşmadan eleştirme hakkıdır. Bu özgürlük, "siyaseti konuşma hakkı" olarak da adlandırılmıştır.

Bu bağlamda özgür basın kuramı "devlet ve siyasi iktidarların baskı ve sınırlamalarından arındırılmış" bir basını ifade etmektedir.

William A. Hatchen, Batı ulusuda, basın özgürlüğünün bu kapsamdaki tanıma bağlı olarak genellikle bir düzine ya da daha fazla bulunduğunu belirtmekte, özgür ve bağımsız basının özelliklerini şöyle sıralamaktadır:[492] "1. Mülkiyet haklarını ve bireysel sivil özgürlükleri koruyan anlamlı bir hukuk sistemi, 2. Yüksek kişi başına gelir, eğitim ve okuma yazma oranı, 3. Anayasal parlamenter demokrasi tarafından yönetim veya en azından meşru siyasal muhalefetin varlığı, 4. Haber ve iletişim araçlarını destekleyecek yeterli sermaye ve özel işletmeler, 5. Yerleşik bir bağımsız gazetecilik geleneği."

Hatchen, bu ölçütlere uyan ulusları, ABD, İngiltere, Kanada, İsveç, Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avustralya, Yeni Zelanda, Norveç, Danimarka, Avusturya,

---

[492] William A. Hatchen, **The World News Prism**, (Changing media, clashing ideologies), Second Edition, Iowa State University Press, Awes, 1987, s. 19

İzlanda, İsrail, İtalya ve İsviçre ve batılılaşan Japonya, belirli ölçüde de Hindistan olarak sıralamaktadır.

Hatchen, başka pek çok ulusun gazetelerinin Batı yaklaşımını (genel olarak liberal yaklaşım) desteklediklerini ve uyguladıklarını ancak, siyasal istikrarsızlık, özgürlük ve denetim arasında gidip geldiklerini belirterek bu ulusları, İspanya, Yunanistan, Portekiz, Kolombiya, Sri Lanka, Brezilya, Arjantin, Şili, Türkiye ve Venezüella olarak belirtmektedir.

Türkiye'de basın sistemine bu bağlamda bakıldığı zaman 1950'li yıllara kadar hemen tüm unsurlarıyla, 1950 ve 1960 arasında belirli ölçülerde, yetkeci sistemden sözedilebilir.[493]

Türkiye'de 1961 Anayasası ile önceki dönemlere göre göreli bir özgürlük ortamı sağlandı. Hatchen'in de genel olarak vurguladığı gibi, Türkiye'de de siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle zaman zaman baskıların, özgürlüklere göre ağır bastığı dönemler (12 Mart Muhtırası ve ertesindeki gelişmeler) oldu. Ancak, genel olarak basın açısından önceki dönemlere göre göreli bir özgürlük dönemi olarak nitelendirilebilir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden 1983 yılı sonuna kadar, 1950 öncesini anımsatan zaman zaman da bu dönemi aşan bir baskı ve sınırlama döneminden sözedilebilir.

Halbuki, 1980'le birlikte serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesini ve dışa açılarak dünya kapitalizmi ile bütünleşmesini öngören "yenil liberal politikalar" uygulanmaya başlanmıştı. Yani ekonomi liberalleştiriliyordu.

Ancak, ekonomideki bu liberalleşme siyasal ve toplumsal düzeyde liberalleşme bur yana, askeri bir darbeyi getirdi. Aslında, yeni liberal politikaların uygulandığı birçok gelişmekte olan ülkede, askeri darbeler ve baskıcı, otoriter rejimler bu politikalara koşut uygulandı.

12 Eylül Askeri Yönetimi döneminde basın üzerinde fiili bir baskı uygulandı. İlgili bölümde de belirtildiği gibi bu dönemde, basın üzerindeki yoğun baskı, diğer etkenlerle de

[493] 1950'li yıllara kadar, Türkiye'de uygulanan basın sistemini betimlemeye yönelik bir örnek çalışma olarak bkz. Murat Güvenir, **a.g.e.**

birleşince, basın günlük yaşamın somut olgularından ve siyasal alandan uzaklaşarak toplumsal düzeyde yaratılan depolitizasyona da denk düşen biçimde özel alanlara yöneldi, magazinleşti ve sansasyonelleşti. Bu dönemde, magazin gazetelerinin büyük tirajlara ulaştığı gözlenir.

12 Eylül Yönetimi'nin fiili olarak çekildiği ve sivil parlamenter rejime dönüldüğü, 1983 yılından sonra da, basın üzerindeki baskı ve denetim sürdü. Çünkü, ilk olarak, 12 Eylül Yönetimi döneminde ve daha sonra ANAP Hükümeti döneminde, başta 1982 Anayasası olmak üzere, ilgili bölümde belirtilen genel olarak özgürlükleri, özelde de ifade ve basın özgürlüğünü sınırlayan yasal düzenlemeler basın açısından "liberal bir ortam" sağlamıyordu.

İkinci olarak, özellikle 1980'in sonlarına kadar, sivil parlamenter rejime geçilmesine karşın 12 Eylül Askeri Rejimi'nin fiili baskısı kadar sürdürüldü. Kaldı ki, 1987 yılı seçimleri bir çok sınırlama (aday vetoları, propaganda sınırları, basın üzerindeki baskılar vb.) yüzünden demokratik nitelik taşımıyordu. Üçüncü olarak, 1984 yılından itibaren doğu ve güneydoğudaki terör ve çatışma ve ardından gelen "olağanüstü hal düzenlemesi" yalnızca basının değil, genelde düşünce-ifade özgürlüğünün baskı altına alınmasına ve sınırlanmasına yol açtı. 1990'lı yılların ilk yarısında da TEM (Terörle Mücadele) yasası bu baskı halkasına eklenirken, TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasının bu çerçevede sağladığı ifade özgürlüğünü de nötralize etti.

1980 ve 1990'lı yıllar, Türkiye'de ekonomide "liberalizm" dönemi olmuş, bu liberalizm genel olarak, toplumsal-siyasal alana ve basına yansımadığı gibi, 1980 öncesine göre de fiili ve daha sonra hukuksal bir baskı ortamı oluşmasına yol açmıştır.

Bu bağlamda Türkiye'de yeni liberal dönem basın özgürlüğü açısından, dar anlamıyla (devletin-hükümetin baskı ve denetiminden özgürlük) bile, liberal bir dönem olmamıştır.

Diğer yandan Türkiye'de yeni liberal dönemde, büyük çoğunluğu serbest piyasadan kaynaklı gelişmelere koşut olarak basın özgürlüğü geniş anlamdaki ifadesi (yurttaşların bilgi

edinme özgürlüğü bağlamında, haberlerde denge, çeşitlilik, eşitlik, nesnellik vb.) bağlamında da tahribata uğramıştır.

1980'li yıllarda, basın dışı sermayenin basına girişi artmış, bu sürece koşut olarak, tekelleşme süreci hızlanmıştır. Yazılı basın alanındaki tekelleşme 1990'ın ilk yarısında iki tekelin günlük toplam gazete satışının %70'ini kontrol ettiği, dağıtımın tamamını elinde bulundurduğu bir sürece ulaşmıştır. Özel televizyon ve radyoların devreye girişi de tekelleşme sürecini, dikey ve yatay hızlandıran bir süreç olmuştur. Tekelleşme çok sesliliği ortadan kaldırdığı gibi, basın dışı sermayenin girişi de, basının belirli ekonomik grupların denetimine girmesine yol açmıştır. Diğer yandan, basın dışı sermayenin yoğunlaşmasının da etkisiyle yoğun bir promosyon yaşanmış, promosyon okuyucu yerine, promosyon tüketicisi bir kitle yaratırken, orta ve küçük boy gazeteleri ekonomik olarak zor durumda bırakmıştır.

Havuz gazetecilik, tekelleşmenin bir başka boyutu olarak sürece eklemlenirken, gazeteci emeğinin sömürüsünü ve tekelci basın lehine haksız rekabeti de artırmıştır.

1980'li ve 1990'lı yeni liberal politikalar süreci, Türkiye'de dar anlamda bile basın özgürlüğü açısından "liberal bir sistemi" öngörmemiştir. Diğer yandan bu liberal süreçte, "serbest piyasanın" da etkisiyle oluşan tekelleşme, basın dışı sermayenin egemenliği, yoğun promosyon ve havuz gazeteciliği gibi olgular da gazete ve okuyucu profilini değiştirmiş, basının yurttaşlara dengeli, eşit ve nesnel bilgi verme gibi kamusal işlevini gerektiği düzeyde yerine getiremeyecek niteliğe dönüşmesine yol açmıştır.

IV. BÖLÜM

YENİ LİBERAL POLİTİKALAR DÖNEMİNDE (1984-1994) YAZILI BASINDA SENDİKA HABERLERİ

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'de yeni liberal politikalar döneminde, Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazetelerinde çıkan sendika haberleri nicel olarak çözümlenmiştir. Dört gazetenin 1984-1994[494] yılları arasında yayınlanan tüm sayıları araştırma kapsamına alınmıştır.

I. Araştırmanın Evreni

Yeni liberal politikalar döneminde basın-sendika ilişkileri çerçevesinde, basında çıkan sendika haberlerinin nicel çözümlemesi kapsamına sadece yazılı basın dahil edilmiştir. Bu kapsam sınırlaması yapılırken, özel televizyonların 1990'dan sonra yayına geçmeleri dolayısıyla araştırmanın kapsam süresinin 1/3'lük bir dilimini oluşturmaları ve "televizyonda çıkan haberlerin analizinin farklı bir yöntem gerektirmesi" gibi sınırlılıklar gözönüne alınmıştır.

II. Araştırmanın Örneklemi

[494] Sabah gazetesinin 1987'den sonraki sayıları araştırma kapsamına alınmıştır. Nedenleri: İlk olarak Sabah gazetesi 1985 yılında yayın hayatına girdiği için diğer gazeteler gibi, 1984 yılından itibaren incelenememiştir. İkinci olarak, 1985-1987 yılları arasındaki Sabah gazetesi, özellikle Rahmi Turan'ın yönetiminde, dönemin Tan gazetesi benzeri bir yayın çizgisi içinde olmuştur. Yapılan pilot çalışma sonucu, bu dönemde, araştırma

Araştırma kapsamına alınan gazetelerin tüm sayıları kesintisiz incelenerek örneklem (dönem) seçimine gidilmemiştir. Bu yöntem, incelenen dönem (1984-1994) boyunca, basında çıkan sendika haberlerinin yeni liberal politikaların uygulanımına ve gazetelerdeki değişime koşut belirlenen değişkenler bazında sürecin seyrinin kesintisiz izlenebilmesine olanak sağlamak amacıyla seçilmiştir. Gazetelerin tüm sayfaları araştırma kapsamına alınırken, sadece köşeyazıları, kapsam dışında tutulmuştur.

Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazetelerinin araştırma kapsamına alınmasında gözönünde bulundurulan unsurlar şöyledir:

- Milliyet, Sabah ve Hürriyet gazeteleri 1984-1994 yılları arasında, sıraları değişmekle birlikte Türkiye'deki en yüksek tirajlı gazeteler olmuşlardır.

- Milliyet, Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri sözkonusu dönem boyunca sürekli yayınhayatında olan gazetelerdir. Sabah gazetesi ise, 1985 yılında yayın hayatına girmiştir.

- Cumhuriyet gazetesi merkez sola ya da sosyal demokrat çizgiye yakın bir çizgiye sahip, işçi sınıfı hak ve özgürlüklerine genel olarak yakın bir yayın politikası izleyen gazetedir. Diğer yandan bu gazete, başlangıcından beri yeni liberal politikalara karşı çıkan bir gazetedir. Cumhuriyet gazetesinin sendikal haberlere yer veriş düzeyi ve biçiminin, diğer gazetelerle karşılaştırılması açısından önemli bir değişken olacağı düşünülmüştür.

- Seçilen bu dört gazetenin işçilerin en çok okuduğu 4 gazete olduğu, yapılan bazı sendika araştırmaları tarafından da ortaya konmuştur. Bu araştırmalardan birisi DİSK'e bağlı Genel-İş Sendikası'nın üyesi işçiler üzerinde yaptığı araştırmadır. Bu araştırmada "Hangi gazeteleri okursunuz?" sorusuna işçilerden alınan yanıtların değerlendirmesi şöyledir:

Tablo 33:

İşçilerin Tercih Ettiği Gazeteler

---

kapsamına girecek nitel ve nicel düzeyde habere rastlanmadığı için 1987 öncesi sayılar araştırma kapsamına

Gazete	1. Tercih%	2. Tercih%	3. Tercih%	Ağırlıklı Tercih%
Cumhuriyet	35.80	13.63	8.82	19.38
Hürriyet	13.95	22.68	16.56	17.73
Milliyet	12.82	29.55	23.37	21.91
Özgür Ülke	9.41	6.87	7.59	7.96
Sabah	16.83	16.75	23.53	19.04
Türkiye	2.59	2.71	2.79	2.70
Zaman	0.74	1.35	1.24	1.11
Diğer	7.86	6.56	16.10	10.17

Kaynak: Genel-İş Sendikası, **Belediye İşçileri Anketi,** Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1995, s.131-132

Bu araştırmaya göre, işçiler yüzde 35.8 ile tercihlerini Cumhuriyet gazetesinden yana kullanırken, bunu sırayla Sabah, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri izlemektedir. Ağırlıklı tercihte ise Milliyet ilk sırayı alırken, bu gazeteyi Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet izlemektedir.

III. Araştırmanın Yöntemi

Yeni liberal politikalar döneminde, yazılı basının sendikalara yaklaşımının saptanabilmesi için, belirlenen 4 gazetenin tüm sayfalarında yer alan sendika haberlerinin nicel içerik çözümlemesi yapılmıştır. Bu çözümlemede sendika haberleri konularına göre kategorilendirilerek, haber alanları, haber kaynağı, haber sayfası, haberde kullanılan referanslar, haberlerin yıllara göre dağılımı, fotoğraf kullanımı vb. değişkenler bazında analiz edilmiştir.

IV. Sendika Haberi Kavramı

Araştırmada sendika haberi kavramı,

- Haberin kaynağı sendikalar, sendikalı işçiler, işçi konfederasyonları ise,

- Haberin konusu, sendikalı işçilerin, sendikaların ya da konfederasyonların faaliyetleri, etkinlikleri, eylemleri, açıklamaları vb. ise,

---

dahil edilmiştir.

- Haberde sendikalara, sendikalı işçilere ve işçi konfederasyonlarının faaliyet, yaklaşım, tavırlarına ilişkin bir bağlantı var ise,

- Haberin konusu sendikaları, sendikalı işçileri ve işçi konfederasyonlarını, faaliyetlerini,etkinliklerini ilgilendiren, yasal, idari, yargısal faaliyet veya düzenlemeler ise, bu haberler sendika haberidir.

Sendika haberi kavramının kapsamına "sendikasız işçiler, sendikalarla ilişkilendirilmemişse" alınmamıştır.

4.1. Nicel Çözümleme Çerçevesinde Sınanacak Varsayımlar

a. Gazetelerin yayın politikalarına koşut olarak sendika haberlerine yer verme yoğunluk, sıklık ve biçimleri değişmektedir.

- Cumhuriyet gazetesi, sosyal demokrat çizgide, ciddi haber ve fikir gazeteciliği misyonunu üstlenmiş, sendikalara ve işçi sınıfına yakın duran bir gazetedir. Cumhuriyet gazetesinin, araştırma kapsamındaki dört gazete içinde, sendika haberlerine en fazla yer veren gazete olduğu varsayılmıştır.

- Milliyet gazetesi, Cumhuriyet gazetesi gibi özellikle incelenen dönemde sosyal demokrat bir yayın çizgisinde bir gazete olarak tanımlanamasa da, Hürriyet ve Sabah gazetelerine göre, sayfalarında güncel, siyasal, ekonomik haberlere daha fazla yer ayıran göreli bir ciddi haber gazetesidir. Milliyet'in de Cumhuriyet gibi sendika haberlerine ağırlıkla yer vereceği varsayımı yapılmıştır.

- Sabah ve Hürriyet gazetelerinin, diğer iki gazeteye göre, magazin ve sansasyonel bir habercilik anlayışları ve bu anlayışa koşut yayın çizgileri olduğu varsayımından hareketle, bu iki gazetenin sendika haberlerine daha az yer verecekleri varsayılmıştır.

b. Gazetelerin yeni liberal politikalara yaklaşımlarının, sendikalara yaklaşımlarında, dolayısıyla sendika haberlerine yer vermede, yoğunluk, sıklık ve yer veriş biçimlerinde belirleyici bir unsur olacağı varsayılmıştır.

Bu çerçevede gazetelerin yeni liberal politikalara yaklaşımları konusunda nitel bir çözümlemenin yapıldığı 3. bölüm sonuçlarına göre de;

- Yeni liberal politikaların uygulanım sürecine sürekli karşı çıkan ve eleştiren Cumhuriyet gazetesinin sendikalara daha pozitif yaklaşacağı, sendika haberlerine daha fazla yer vereceği, Milliyet'in bu bağlamda yeni liberal politikalara karşı tepki niteliği taşıyan sendika haberlerine az yer vereceği, yeni liberal politikaları genel olarak destekleyen Hürriyet ve Sabah gazetelerinin de bu bağlamda sendika haberlerine önemli sınırlama koyacakları varsayılmıştır.

c. Gazetelerin sendika haberlerine yer verme yoğunluk ve biçimlerinde (görüşlere yer verme, sayfa seçimi, fotoğraf kullanımı vb.) sendika haberine konu olan sendikal faaliyet, etkinlik veya olayın, olgunun önemli bir etken olduğu ve bu çerçevede;

-Gazetelerin genel olarak sendikaların geniş bir kitleyi kapsayan ve ilgilendiren, siyasal, ekonomik gündemi etkileyen nitelikteki veya popüler nitelikteki faaliyetlerin daha ağırlıkla haber yaptıkları ve bu çerçevede haberi konumlandırdıkları,

-Sabah ve Hürriyet gazetelerinin daha çok, yayın politikaları ve sayfa düzenleme biçimlerine, hedef okuyucu kitlelerinin öngörülen profiline uygun olarak sansasyonel sonuçları olan, popüler nitelikteki sendika faaliyetlerini, olayları ve olguları haber yaptıkları,

-Cumhuriyet'in sendika faaliyet, olay ve olguları haber yapmada, konular arasında daha dengeci bir çizgi izlediği,

-Milliyet'in Sabah ve Hürriyet'e göre daha ciddi haber gazeteciliği çizgisine koşut, Cumhuriyet kadar olmasa bile, haber konuları arasında bir denge izlediği,

-Cumhuriyet gazetesi dışındaki gazetelerin yeni liberal politikaların kritik uygulamalarına karşı olan (özelleştirme karşıtı açıklamalar, eylemler, daha sonraki süreçte, ücret talepli eylem ve açıklamalar vb) sendikal faaliyet, etkinlik ve açıklamaları daha az haber yapacakları, daha az yer verecekleri varsayılmıştır.

d. Yeni liberal politikalarla sendikaların çelişki ve çatışmasının arttığı, gazetelerde tekelleşmelerin yoğunlaştığı ve siyasal iktidarla yeni bir parasal ilişki sistemi içine girdikleri 1990'lı yıllarda gazetelerin sendika haberlerine yer verme yoğunluklarının azaldığı,

-Cumhuriyet gazetesinin dört gazete içinde bu sürecin dışında kalan gazete olduğu ve yeni liberal politikalara karşı bir çizgisi olduğu için, sendika haberlerinde 1984-1994 sürecinde daha istikrarlı bir çizgi izlediği varsayılmıştır.

e. Gazetelerin sendika haberlerine yer verirken, yukarıda belirtilen etkenlerin,

- Gazetelerin habere ayırdıkları alan bazında da etkileri olduğu ve gazetelerin sendika haberlerin ayırdıkları alanların bu çerçevede oluştuğu,

- Gazetelerin haberlerde fotoğrafa yer vermeleri bazında da geçerli olduğu varsayılmış ve bu değişkenler incelenmiştir.

f. Gazetelerin sendika haberlerini sayfalarına yerleştirmelerinde ya da sayfa seçimlerinde, Cumhuriyet dışında üç gazetenin birinci sayfalarında sendika haberlerine daha az yer verdikleri, ekonomi sayfaları başta olmak üzere genelde iç sayfalarında yer verdikleri,

- Geniş kitleleri ilgilendiren ekonomik, siyasal, sosyal sonuçları olan sendika faaliyetlerine ve sendikal olaylara, olgulara (grev, miting, toplu sözleşme süreçleri, kitlesel eylemler vb.) birinci sayfalarında daha fazla yer verdikleri,

- Özellikle, Sabah ve Hürriyet gazetelerinin görsel malzeme sağlayan, sansasyonel nitelikteki sendikal faaliyet ve olaylara birinci sayfada yer verme eğilimi içinde oldukları varsayılmıştır.

g. Gazetelerin sendika haberlerinde haberi oluştururken, görüş ve bilgi almada, atıfta bulunmada, bu çalışmada kavramsallaştırılmasıyla referans kullanmada,

- Genelde protokol sırası izledikleri (önce konfederasyonlar, konfederasyonlar içinde öncelikle Türk-İş, Hükümet, sendikalar vb. sırası izledikleri),

- Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin haberde dengeye daha fazla önem verdikleri için sendika haberlerinde daha fazla referansa yer verdikleri,

- Sabah ve Hürriyet'in daha az referans kullandıkları varsayılmıştır.

4.2. Varsayımların Sınanması

4.2.1. 1984-1994 Yılları Arasındaki Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberleri

1984-1994 yılları arasındaki dönemde Cumhuriyet gazetesinde 3846 tane sendika haberi çıkarken, Milliyet gazetesinde 3289, Sabah gazetesinde 1861, Hürriyet gazetesinde ise 775 sendika haberi yayınlanmıştır. Cumhuriyet bu dönemde 4 gazetede çıkan toplam sendika haberlerinin %39.4'ünü yayınlayarak, sendika haberlerine en fazla yer veren gazete olmuştur. Cumhuriyeti %33.7 oranı ile Milliyet izlemiş; Sabah %19 ile üçüncü gazete, Hürriyet ise %7.9 ile sendika haberlerine en az yer veren gazete olmuştur.

Tablo 34:

Sendika Haberlerinin Gazetelere Göre Dağılımı (1984-1994)

Gazete	Çıkan Haber Sayısı	4 Gazetedeki Sendikal Haberler İçindeki Oranı
Milliyet	3289	33.7
Cumhuriyet	3846	39.4
Sabah	1861	19.0
Hürriyet	775	7.9

Bu sonuçlar, Cumhuriyet gazetesinin gerek yeni liberal politikalara, gerekse işçilere ve sendikalara yaklaşımı çerçevesinde başlangıçta ortaya konulan varsayımı desteklemiştir. Milliyet gazetesi ise haber politikası açısından başlangıçta ortaya konulan varsayımı çürütmemiştir.

Sabah ve Hürriyet gazetelerinin, sendika haberlerine diğer iki gazeteye göre çok daha az oranda yer vermeleri, yayın çizgileri ile koşutluk taşıyan bir durumdur.

4.2.2. Gazetelerdeki Sendika Haberlerinin Konulara Göre Dağılımı

Sendikalar, basında çeşitli faaliyetleriyle haber olurlar. Bu çalışmada, sendika haberlerinin konuları belirlenirken iki temel unsurdan yararlanılmıştır. İlk olarak sendikaların temel faaliyetleri ve faaliyetler çerçevesinde ortaya konulan (alt) etkinlikler ile sendikaların kamuoyuna ulaştırmak için basını doğrudan bilgilendirici etkinlikleri; ikinci olarak, basının sendika haberlerindeki konu ağırlığı gözönüne alınmıştır.

Haber Konuları:

Basında haber olabilen sendikal faaliyetler yapılan pilot çalışma (ön çalışma) sonunda şöyle belirlenmiştir:

a) Grev: Grevler gazetelerde sendikal faaliyetler içinde haber olma niteliğine sahip faaliyetlerdir. Çünkü grev, üretimin durdurulması eylemi olduğu için, sonuçları toplumsal yaşamı, düzeni, refahı ve huzuru etkileyebilmektedir. Bir ürünün, hizmetin üretilmemesi, yerine getirilmemesi yalnızca ülkeyi yönetenleri değil, bu hizmet ve ürünleri tüketen halkı da doğrudan ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, grevler gazetelerde haber değeri olan sendikal faaliyetler olarak yer almaktadır.

"Grev" konusu başlığı altında, araştırma yapılırken grev yapılıncaya kadar yaşanan süreçler, "grev kararı, grev uygulama kararı ve grev başlatma törenleri" ile ilgili haberler ayrı ayrı araştırılmış ve "grev" başlığı altında birleştirilmiştir.

b) Toplu İş Sözleşmeleri: Toplu iş sözleşmeleri, sendikaların üyelerinin ekonomik, sosyal vb. çıkarlarını koruma ve geliştirmede kullandıkları en önemli araçlar ve süreçlerdir. Toplu iş sözleşmeleri de salt, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçileri ve ameleleri ilgilendirecek bir süreç olmayıp, diğer işçileri, kamu çalışanlarını ve sonuçları itibariyle toplumun çeşitli kesim ve sınıflarını ilgilendiren süreçlerdir. Bu nedenle, toplu iş sözleşmeleri süreçleri (toplu iş sözleşmesi görüşmeleri, uyuşmazlık, arabuluculuk, Yüksek Hakem süreci, toplu iş sözleşmesi bağıtlanması) gazeteler açısından haber değeri taşımaktadır.

c) Eylemler: Sendikalar, gerek toplu iş sözleşmesi süreçlerindeki tıkanmalarda, gerekse genel olarak ekonomik, demokratik, sosyal istemlerini siyasal iktidara ve işverenlere duyurmak, baskı oluşturarak, harekete geçirmek için çeşitli eylemler yapmaktadırlar. Genellikle, kamuya açık yerlerde ve toplu olarak gerçekleştirilen bu eylemler, gazetelerde haber olarak yer bulabilmektedir.

Çalışmada eylemler de kategorilendirilerek değişkenlere göre sınanmıştır. Kategoriler oluşturulurken, işçilerin yaptıkları eylem biçimleri ve gazetelerde haber olan biçimler çerçevesinde bir belirlemeye gidilmiştir. Bu konuda yapılan kategorilendirmelerden de yararlanılmıştır.[495]

d) Sendikal Etkinlikler: Sendikaların bu faaliyetleri içinde, konferanslar, sendika toplantıları[496], paneller, çeşitli eğitim etkinlikleri, protokol ziyaretleri, törenler vb. sayılabilir. Bu faaliyetler "sendikal etkinlik" başlığı altında toplanmıştır.

e) Sendikaların-Konfederasyonların Araştırmaları: Sendikalar ve konfederasyonlar çalışma yaşamı başta olmak üzere çeşitli konularda araştırmalar yaparak (ve bunları

[495] Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz. Koç, 1989, **a.g.m.**
[496] Muzaffer Yazıcı, **Hangi Model Sendika**, Kav Yayınları, İstanbul, 1994, s.85

yayınlayarak ve bülten haline getirip basına ileterek) işçilere ve genelde topluma ulaştırmaya çalışırlar. Bu araştırmalardan geniş kesimleri ilgilendiren ve çarpıcı (rutin olmayan) sonuçları içerenler gazetelerde haber olabilmektedir. Doğaldır ki, araştırma sonuçlarının haber olmasında bu sonuçların popülarize edilmesinin de önemi büyüktür.

f) İşçi Ücretleri: Araştırmada "işçi ücretleri" ile ilgili haberler ayrı bir başlık altında toplanmıştır.

g) İşçi Sağlığı-İş Güvenliği: İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusu sendikaların faaliyet alanına girdiği kadar, iş kazaları sonuçları itibariyle gazetelerde haber olabilmektedir. Bunda, Türkiye'nin dünyada ölümlü iş kazaları sıklığında ilk birkaç ülke arasında yer almasının da etkisi büyüktür.

h) Özelleştirme: Yeni liberal politikaların işçiler ve sendikalar açısından en kritik uygulamalarından birisi olan "özelleştirme" haberleri ayrı bir konu başlığı altında toplanmıştır. Ancak, özelleştirme konusunda işçi sendika ve konfederasyonları kaynaklı ya da Hükümetin işçiler ve sendikaları ilgilendiren boyutuyla özelleştirmeye ilişkin açıklama, uygulama ve etkinliklerine ilişkin haberlere yer verilerek, bir sınırlama getirilmiştir.

i) Çalışma Yasaları: Çalışma yasaları, sendikalar açısından 12 Eylül'den sonra üzerinde en fazla açıklama ve çalışma yapılan konulardan birisi olmuştur. Bu nedenle "çalışma yasaları" na ilişkin haberler ayrı bir başlık altında toplanmıştır.

j) Uluslararası İlişkiler: İşçi sendika ve konfederasyonlarının 1980'in ikinci yarısından itibaren uluslararası federasyon ve konfederasyonlarla ilişkileri artmıştır. Bu ilişkileri konu alan haberler de ayrı bir başlık altında toplanmıştır.

k) Yargılama: İşçilerin ve sendikacıların sendikal faaliyetleri nedeniyle, gözaltına alınmaları, adli kovuşturma uygulamaları, yargılanmaları vb. haberler de "yargılama" başlığı altında toplanmıştır.

Gazetelerde işçi sendika ve konfederasyonlarının basın toplantısı ve açıklamalarına ne ölçüde ve nasıl yer verildiğinin saptanması, gazetelerin sendikaların görüş ve düşüncelerini yansıtmadaki yaklaşımlarını belirleme açısından önem taşımaktadır. Ancak, haberlerde, çoğu zaman haber kaynağının sendika ya da konfederasyon açıklaması ya da basın toplantısı olup olmadığı konusunda bir bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle, bu iki konuya haber konularının kategorilendirilmesinde elde edilecek verilerin güvenilir olmayacağı gerekçesiyle yer verilmemiştir.

4.2.2.1. Milliyet Gazetesi Haber Konusu

Milliyet gazetesinde yer alan sendika haberleri içinde, konu itibariyle ilk sırayı "toplu sözleşme" konulu haberler almaktadır. Milliyet gazetesinde 11 yıl boyunca çıkan sendika haberlerinin %16.2'si toplu sözleşme konulu haberlerdir. Bu konuyu, sırayla, %14.1 ile grev konulu haberler, %12.5 ile eylem konulu haberler izlemektedir. İşçi ücretlerine ilişkin haberler de tüm sendika haberlerinin %7.1'ini oluşturmaktadır. Diğer başlığı altındaki haberler ise, Milliyet gazetesinde çıkan haberlerin %28.6'sını oluşturmaktadır.

Milliyet gazetesi 4 gazete içinde toplu sözleşme konulu haberlere %40.5 ile en fazla yer veren gazetedir. Yine Milliyet gazetesi eylem ve grev haberlerine diğer gazetelere oranla en fazla yer veren gazetedir.

Tablo 35:

Milliyet Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Haber Sayısı	Milliyet Gazetesinde Sendikal Haberler İçindeki Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçindeki Oranı	4 Gazetede Aynı Konudaki Haberler İçindeki Oranı
Eylem	408	12.5	4.4	36.7
Grev	461	14.1	4.9	35.1

Toplu Sözleşme	531	16.2	5.7	40.5
Sendikal Etkinlik	78	2.4	0.8	34.7
Sen Konf.Araştır.	27	0.8	0.3	23.5
İşçi Ücretleri	232	7.1	2.5	30.1
İşçi Sağ. İş Gvnl.	24	0.7	0.3	23.3
Özelleştirme	29	0.9	0.3	25.0
Çalışma Yasaları	105	3.2	1.1	0.3
Ulusl. İlişkiler	28	0.9	0.3	17.9
Yargılama	111	3.4	1.2	37.4
Send. Konf. Elşt.	70	2.1	0.7	31.3
Hüküm. İkt. Elşt.	80	2.4	0.9	46.5
Asgari Ücret	42	1.3	0.4	56.8
İşçi Çıkarımı	50	1.5	0.5	22.6
Genel Kurullar	57	1.7	0.6	40.1
Diğer	935	28.6	10.0	35.9

Milliyet gazetesi sendika haberlerine en fazla yer veren ikinci gazete niteliğinde olmasına karşın, yeni liberal politikaların kritik uygulaması olan sendika kaynaklı haberlere (sendikaların özelleştirmeye tepkilerini içeren, eleştiri haberlerinin) tüm gazetelerde çıkan haberlerin ancak %25'ini oluşturan düzeyde yer vermiştir. Bu da Milliyet'in yeni liberal politikaların kritik uygulaması noktasında, işçiler ve sendikalar karşısındaki duruşunu göstermektedir.

Sendika haberlerindeki konu ağırlığına genel olarak bakıldığı zaman, geniş işçi kesimlerini ilgilendiren –popülerlik- ve kitlesellik boyutu olan-sendikal faaliyetlere ilişkin haberlere Milliyet'in daha fazla yer verdiği görülmektedir.

4.2.2.2. Cumhuriyet Gazetesi Haber Konusu

Cumhuriyet gazetesi sendika haberlerinde en büyük ağırlığı %13.6 ile Milliyet gibi toplu sözleşme konulu haberlere vermiştir. Toplu sözleşme haberlerini, %12.6 ile grev konulu haberler, %10.9 ile eylem konulu haberler, %7.5 ile işçi ücretleri, %6.6 ile çalışma yasaları izlemektedir.

Tablo 36:

Cumhuriyet Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Haber Sayısı	Cumhuriyet Gazetesinde Sendikal Haberler İçindeki Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçindeki Oranı	4 Gazetede Aynı Konudaki Haberler İçindeki Oranı
Eylem	380	10.9	4.1	34.2
Grev	438	12.6	4.7	33.4
Toplu Sözleşme	474	13.6	5.1	36.1
Sendikal Etkinlik	78	3.7	1.4	56.9
Sen-Konf Arşt.	74	3.1	0.8	64.3
İşçi Ücretleri	232	7.5	2.8	33.8
İşçi Sağ. İş Gvnl.	44	1.3	0.5	42.7
Özelleştirme	55	1.6	0.6	47.4
Çalışma Yasaları	231	6.6	2.5	58.8
Ulusl. İlişkiler	119	3.4	1.3	76.3
Yargılama	115	3.3	1.2	38.7
Sen.Konf. Elşt.	106	3.0	1.1	47.3
Hüküm-İkt. Elşt.	22	0.6	0.1	12.8
Asgari Ücret	13	0.4	0.1	17.6
İşçi Çıkarımı	121	3.5	1.3	54.8
Genel Kurullar	65	2.4	8.9	31.8
Diğer	830	23.9	8.9	31.8

Cumhuriyet'in, sendikal haberleri veriş biçiminde diğer üç gazeteye göre bir denge sağladığı görülmektedir. Toplu sözleşme, eylem ve grev haberleri diğer konulara göre belirli bir ağırlık taşımasına karşın, diğer gazeteler gibi bu haberlerde yoğun bir ağırlık sözkonusu değildir. Cumhuriyet gazetesi örneğin, diğer gazetelerin hiç yer vermedikleri ya da çok az yer verdikleri, işçi çıkarmalarına ağırlıklı olarak yer vermiştir.

Cumhuriyet gazetesinde "diğer" konu başlığı altında toplanan haberlerin oranı ise %23.9'dur. Cumhuriyet'in bu başlık altında toplanan haberlerini, özellikle sosyal güvenlik ve sağlıkla ilgili haberler oluşturmaktadır.Cumhuriyet gazetesi yeni liberal politikaların önemli uygulamalarından birisi olan ve sendikaların büyük tepkisini alan özelleştirme konusunda, sendika kaynaklı haberlere en fazla yer veren gazetedir. Bu da, Cumhuriyet'in yeni liberal

politikalara karşı çizgisinden kaynaklanmaktadır. Özelleştirme konulu 4 gazetede çıkan haberlerin %47.4'ü Cumhuriyet'te yer almıştır.

4.2.2.3. Sabah Gazetesi Haber Konusu

Türk-İş tarafından, işçiler ve sendikalar aleyhinde haberler yaptığı gerekçesiyle protesto ve boykot edilen Sabah gazetesi, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinden farklı olarak sendikal haberler içinde en büyük ağırlığı %15.5 ile grev haberlerine verirken, bunu %12.3 ile eylem haberleri, %10.9 ile toplu sözleşme haberleri, %10.6 ile işçi ücretleri izlemektedir.

Sabah gazetesinin sendika haberlerinde konular açısında eylem, grev, toplu sözleşme ve işçi ücretleri konulu haberlerde, Cumhuriyet ve Milliyet'e göre daha fazla bir yoğunlaşma sözkonusudur.

Bu Sabah'ın sendika haberlerinde konular arasında Milliyet ve Cumhuriyet'e göre daha fazla dengesiz dağılım izlediğini göstermektedir. Bunun anlamı, Sabah gazetesinin birçok sendikal faaliyet ve etkinliğe daha az haber değeri vermesidir.

Tablo 37:

Sabah Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Haber Sayısı	Sabah Gazetesinde Sendikal Haberler İçindeki Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçindeki Oranı (%)	4 Gazetede Aynı Konudaki Haberler İçindeki Oranı
Eylem	228	12.3	2.4	20.5
Grev	288	15.5	3.1	21.9
Toplu Sözleşme	202	10.9	2.2	15.4
Sendikal Etkinlik	7	0.4	0.1	3.1
Sen-Konf. Arşt.	11	1.4	0.1	9.6
İşçi Ücretleri	197	10.6	2.1	25.6
İşçi Sağ. İş Gvnl.	23	1.2	0.2	22.3
Özelleştirme	24	1.3	0.3	20.7

Çalışma Yasaları	10	0.5	0.1	2.5
Ulusl. İlişkiler	5	0.3	0.1	3.2
Yargılama	60	3.2	0.6	20.2
Send. Konf. Elşt.	24	1.3	0.3	10.7
Hüküm. İkt. Elşt.	32	1.7	0.3	18.6
Asgari Ücret	10	0.5	0.1	13.5
İşçi Çıkarımı	-	-	-	-
Genel Kurullar	57	1.7	0.6	40.1
Diğer	670	36.2	25.7	7.1

Sabah gazetesinde ağırlıklı olarak yer alan sendika haber konularından birisi de "işçi ücretleri"dir. Çalışmada nitel çözümlemeye gidilmemiştir. Ancak haberler analiz edilirken gözlemlenen olgu, Sabah'ın 1992 yılından itibaren "işçi ücretleri" konulu haberlerinde temel yönelim özellikle kamu işçi ücretlerinin yüksek olduğu ve bunun KİT'lerin zararında, dolayısıyla kamu açıklarında önemli etken olduğu, kamu işçilerinin, diğer nitelikli ücretlilerden (öğretim üyeleri, mühendisler, devlet memuru, müdürler vb.) çok yüksek ücret aldığı vb. doğrultusunda bir manipülasyon içerdiğidir. 1992'den sonra, başta Türk-İş Konfederasyonu olmak üzere, işçi konfederasyon ve sendikaların tepkisine yol açan haberler de genelde bu başlık altındaki haberlerdi.

Sabah gazetesinin sendika haber konularında bir başka ayırdedici unsur da "diğer" başlıklı konunun gazeteler içinde en ağırlıklı konuyu oluşturmasıdır.

Sabah gazetesindeki sendika haberleri içinde özelleştirme konulu haberler %1.3 oranında bir yer tutmaktadır. Bu durum, Milliyet gibi Sabah'ın da bu kritik konuda yeni liberal politikalar yanında duruşunu ortaya koymaktadır.

4.2.2.4. Hürriyet Gazetesi Haber Konusu

Sendika haberlerine 4 gazete içinde en az yer veren Hürriyet gazetesi, sendika haberlerinde en ağırlıklı yeri %16.2 ile grev konulu haberlere vermiştir. Grev haberlerini sırayla, %13.5 ile toplu sözleşme, %12.3 ile eylem, %10.4 ile işçi ücretleri konulu haberler

izlemiştir. "Diğer" konu başlığı altında sınıflandırılmayan haberler de %22.9 oranında yer almıştır.

Tablo 38:

Hürriyet Gazetesinde Çıkan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Haber Sayısı	Hürriyet Gazetesinde Sendikal Haberler İçindeki Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçindeki Oranı	4 Gazetedeki Aynı Konudaki Haberler İçindeki Oranı
Eylem	96	12.3	1.0	12.4
Grev	126	16.2	1.3	16.3
Toplu Sözleşme	105	13.5	1.1	13.3
Sendikal Etkinlik	12	1.1	0.1	12.0
Send-Konf. Arşt.	11	1.1	1.4	9.6
İşçi Ücretleri	81	10.4	0.9	10.5
İşçi Sağ. İş Gvnl.	12	1.0	0.1	11.7
Özelleştirme	8	1.0	0.1	6.9
Çalışma Yasaları	47	6.0	0.5	12.0
Ulusl. İlişkiler	4	1.1	0.0	2.6
Yargılama	11	1.1	0.1	3.7
Sndk Konf. Elşt.	24	3.0	0.3	10.7
Hüküm. İkt. Elşt.	38	4.9	0.4	22.1
Asgari Ücret	9	1.0	0.1	12.2
İşçi Çıkarımı	6	1.0	0.8	0.1
Genel Kurullar	13	1.6	0.1	9.2
Diğer	172	22.9	1.8	22.2

Hürriyet gazetesi özelleştirme haberlerine 4 gazete içinde en az yer veren gazetedir. Bu gazete de, Sabah gazetesi gibi "işçi ücretleri" konulu haberlere ağırlıkla yer vermiştir. Bu konu başlığındaki haberler Sabah gazetesinde olduğu gibi, genelde sendikalı kamu işçilerinin ücretlerine eleştirel yaklaşan ve kamu işçileri, sendikalar ve KİT'ler karşısında kamuoyu oluşturmaya yönelik haberlerdir.

4.2.3. Sendika Haberlerinin Gazete Sayfalarına Göre Dağılımı

Gazetelerin haberlerini sayfalarına dağıtımı, haberi gündeme yerleştirme açısından önem taşımaktadır. Özellikle birinci sayfalar, habere verilen önem kadar, habere konu olanın gündeme yerleştirilmesi eğilimi ve isteğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, gazetelerin vitrini konumundaki birinci sayfalarda yer alan haberin okuyucu tarafından okunması olasılığının diğer sayfalara göre yüksek oluşu, gazetenin bir haberi 1. sayfaya yerleştirmesinin haberi okutma eğilimini belirlemektedir.

Tablo 39:

Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin Gazete Sayfalarına Göre Dağılımı (1984-1994)

Sayfa Numarası	Haber Sayısı	Oranı (1)
1. sayfa	1611	16.5
3.sayfa	1356	13.9
4.sayfa	185	1.9
5. sayfa	1049	10.7
6.sayfa	642	6.6
7.sayfa	1130	11.6
8.sayfa	460	4.7
9.sayfa	457	4.7
10.sayfa	780	8.0
12.sayfa	681	7.0
Diğer(2)	1403	14.4

1. Gazetelerin tüm sayfaları içindeki haber oranını göstermektedir
2. Diğer içinde yer alan sayfalar, 2, 11 ve 12. sayfaların üzerindeki sayfalardır. Bu sayfalarda yer alan haberlerin oranı yüzde 1.2 ve daha altında olduğu için diğer grubuna dahil edilmişlerdir.

4 gazetenin sendika haberlerini sayfalara dağıtımına bakıldığı zaman –sendika haberlerini en ağırlıklı olarak- %16.5 oranında birinci sayfalara yerleştirdikleri görülmektedir. Bu sayfayı sırayla %13.9 ile 3. sayfa, %11.6 ile 7. sayfa izlemektedir. Gazetelerin 7 ve 5. sayfaları genelde ekonomi haberlerinin yer aldığı sayfalardır. 3. sayfalar ise aktüel haberleri

içeren sayfalardır. Gazeteler sendika haberlerini genelde bu sayfalara yerleştirirken, ülke gündemini etkileyen sendikal faaliyetleri 1. sayfalarına yerleştirmişlerdir.

Tablo 40:

Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinin 4 Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	Milliyet	Cumhuriyet	Sabah	Hürriyet
Sayfa Numarası	Sayı / Oran(1)	Sayı / Oran	Sayı / Oran	Sayı / Oran
1. sayfa	346 / 10.5	816 / 21.3	274 / 14.7	175 / 22.7
3. sayfa	487 / 14.8	505 / 13.2	52 / 2.8	312 / 40.5
4.sayfa	18 / 0.5	39 / 1.0	62 / 3.3	66 / 8
5.sayfa	528 / 16.1	35 / 0.9	483 / 26.0	3 / 0.4
6.sayfa	220 / 6.7	398 / 10.4	9 / 0.5	15 / 1.9
7.sayfa	358 / 10.9	403 / 10.5	349 / 18.8	20 / 2.6
8.sayfa	173 / 5.3	235 / 6.1	51 / 2.7	1 / 0.1
9.sayfa	190 / 5.8	106 / 2.6	146 / 7.8	15 / 1.9
10.sayfa	176 / 5.4	545 / 14.2	58 / 3.1	1 / 0.1
12.sayfa	187 / 5.7	436 / 11.4	52 / 2.8	6 / 0.8
Diğer	604/ 18.4	316 / 8.2	325 / 17.5	157 / 20.4

1. Gazetenin bu sayfasında yer alan sendika haberlerinin gazetenin tüm sayfalarında yer alan sendika haberleri içindeki oranını göstermektedir.

Sendikal haberlerin 4 gazetedeki sayfalara dağılımına bakıldığında 1. sayfaya en fazla sayıda sendika haberini Cumhuriyet'in yerleştirdiği görülmektedir. Cumhuriyet, 11 yıl boyunca sayfasında 816 tane sendikal habere yer vermiştir. Cumhuriyet'te çıkan sendikal haberlerin 1. sayfada yer alma oranı %21.3'tür. Milliyet, 1. sayfada 346 habere yer vererek, Cumhuriyet'i izlemektedir. Ancak, Milliyet sendika haberlerinin ancak %10.5'ine 1. sayfada yer vermiştir. Cumhuriyet'in 1. sayfada diğer üç gazeteden fazla sayıda sendika haberine yer vermesi, Cumhuriyet'in geneldeki yayın politikasıyla koşutluk taşımaktadır.

Gazetede yer alan sendika haberlerinin sayfalara dağılım oranı içinde 1. sayfayı kullanma oranı en yüksek olan gazete Hürriyet'tir. Hürriyet, diğer üç gazeteye göre az sayıda

sendika haberine yer vermesine karşın, kullandığı sendika haberlerine en fazla 1. sayfada yer veren gazetedir. Sabah gazetesi de, kullandığı sendika haberlerine Milliyet gazetesinden daha fazla 1. sayfada yer vermiştir.

İlk bakışta, bu durum iki gazetenin yayın politikaları ile sendika ve işçilere yaklaşımı açısından bir çelişki gibi görünmektedir. Ancak, Sabah ve özellikle Hürriyet gazetelerinin bu yaklaşımının "haberle gündemi oluşturan, yakalayan ya da koşutluk taşıyan sendika haberlerine yer vermeleri ya da gündeme yerleştirmek istedikleri zaman sendika haberlerine yer vermelerinden kaynaklandığı" saptamasını yapabiliriz. Bu yaklaşım gazetede kullanılan sendika haberlerinin 1. sayfada yer alma oranını artırmaktadır.

4.2.3.1. Gazete Sayfaları ve Haber Konusu İlişkisi

Gazetelerin birinci sayfalarındaki sendika haberlerinin, haberin konusuna göre dağılımına bakıldığı zaman, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Milliyet gazetesi birinci sayfasında en fazla sayı ve oranda toplu sözleşme haberlerine yer vermiştir. Cumhuriyet eylem haberlerine, Sabah grev haberlerine, Hürriyet eylem haberlerine yer vermiştir.
Milliyet'in birinci sayfasında yer almayan konular, işçi sağlığı ve iş güvenliği konulu haberler, uluslararası ilişkileri konu alan haberler ile sendika ve konfederasyonların araştırmalarıdır.

Tablo 41:

Gazetelerin Birinci Sayfalarında Yer Alan Sendika Haberlerinin Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Milliyet Sayı / Oran (2)	Cumhuriyet Sayı / Oran	Sabah (1) Sayı / Oran	Hürriyet Sayı / Oran
Eylem	47 / 13.7	108 / 15.0	46 / 16.8	32 / 18.7
Grev	49 / 14.3	87 / 12.1	61 / 22.3	30 / 17.1
Toplu Sözleşme	59 / 17.2	84 / 11.7	25 / 9.2	20 / 11.4
Sendikal Etkinlik	3 / 0.9	27 / 3.8	1 / 0.4	2 / 1.1
Send-Konf. Arşt.	-	13 / 1.8	2 / 0.7	-0
İşçi Ücretleri	55 / 16.0	92 / 12.8	27 / 9.9	30 / 17.1
İşçi Sağlığı-İş Gvnl.	-	17 / 2.4	1 / 0.4	2 / 1.1
Özelleştirme	1 / 0.3	4 / 0.6	-	-
Çalışma Yasaları	5 / 1.5	60 / 8.3	-	/ 4.6

1. Sabah gazetesinin 1988-1994 yılları arasındaki sayılarıdır.
2. Bu gazetede yer alan sendika haber konuları içindeki oranını göstermektedir.

Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfada yer vermediği konu yoktur.

Sabah gazetesi özelleştirme ve çalışma yasaları konulu haberlere birinci sayfada yer vermezken; bu yaklaşımı, yeni liberal politikalara yaklaşımı ile koşutluk taşımaktadır.

Hürriyet gazetesi de özelleştirme haberlerine birinci sayfada yer vermeyerek, Milliyet de yine bu haberlere birinci sayfasında bir kez yer vererek iki gazete ile aynı koşuttadır.

Dört gazete için ortaya çıkan bir olgu da, gazetelerin hepsinin sansasyonel, ilgi çeken, vitrini süsleyecek eylem konulu habere birinci sayfalarında ağırlıklı yer vermeleridir. Grev ve toplu sözleşmeler, daha önceden sıralanan nedenlerle birinci sayfalarda en fazla oranda yer bulabilen sendikal haberlerdir.

Tablo 42:

Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinde Eylem Türlerinin Sayfalara Göre Dağılımı (1-6. sayfalar)

Eylem Türleri	1.s	3.s	4.s	5.s	6.s
	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran
Yürüyüş	183/60.8	136/55.5	4/44.4	24/26.4	23/46.
Miting	45/15.0	36/14.7	1/11.1	7/7.7	7/14.0
Açlık Grevi	8/2.7	11/4.5	1/11.1	6/6.6	½.0
Servis Boykotu	1/0.3	-	-	-	½.0
İş Yavaşlatma	12/4.0	8/3.3	-	2/2.2	3/6.0
Toplu Vizite	13/4.3	11/4.5	1/11.1	10/11.0	3/6.0
Ücret Kuyruğu	-	1/0.4	1/11.1	1/1.1	-
Sakal Bırakma. vb.	-	1/0.4	-	1/1.1	-
İşyeri İşgali	1/0.3	4/1.6	-	2/2.2	1/2.0
Bekleme Eylemi	2/0.7	7/2.9	-	2/2.2	3/6.0
Yemek Boykotu	33/11.0	30/12.2	1/11.1	32/35.2	8/16.0
Diğer Eylemler	3/1.0	-	-	4/4.4	-

Tablo 43:

Gazetelerde Yer Alan Eylem Haberlerinin Sayfalara Göre Dağılımı (7-12. sayfalar)

Eylem Türleri	7.s	8.s	9.s	10.s	12.s
	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran
Yürüyüş	22/3.3	30/50.0	12/28.6	53./40.8	60/55.
Miting	9/12.9	7/11.7	7/16.7	8/6.2	2/1.8
Açlık Grevi	7/10.0	6/10.0	-	7/5.4	2/1.8
Servis Boykotu	1/1.4	-	½.4	1/0.8	1/0.9
İş Yavaşlatma	2/2.9	1/1.7	3/7.1	11/8.5	3/2.8
Toplu Vizite	6/8.6	3/5.0	3/7.1	12/9.2	16/14.7
Ücret Kuyruğu	-	-	-	1/0.8	-
Sakal Bırakma vb.	1/1.4	2/3.3	-	2/1.5	1/0.9
İşyeri İşgali	-	-	2/4.8	2/1.5	4/3.7
Bekleme Eylemi	1/1.4	1/1.7	-	5/3.8	3/2.8
Yemek Boykotu	21/30.0	10/16.7s	14/33.3	26/20.0	15/13.8
Diğer Eylemler	3/1.0	-	-	2/1.5	2/1.8

4.2.4. Gazetelerde Yer Alan Sendika Haberlerinde Kullanılan Referansların Niteliği

4.2.4.1. Referansların Tanımlanması

Araştırmanın "referans" değişkeni haberde görüşü alınan atıfta bulunulanları nitelemektedir. Araştırmada referanslar yapılan ön çalışmada belirlenmiştir. Bir haberde aynı anda birden fazla referansa atıfta bulunulma durumuna sıkça rastlanılmıştır. Bu durum, haberi yapanın konunun tarafları arasında denge sağlama kaygısından ileri geldiği kadar, konunun her boyutuyla sergilenmesi amacından da kaynaklanmaktadır. Bir haberde bir referanstan fazla referans yer aldığında, yer alan her referans, ayrıştırılarak, genel sayının üzerine eklenmiştir.

Araştırmada, sendika haberlerinde en sık yer verilen ve kategorilendirilen referanslar :

- Türk-İş
- Hak-İş,
- DİSK,
- Sendikalar,
- Kamu İşveren Sendikaları,
- Hükümet,
- YHK(Yüksek Hakemler Kurulu),
- Özel Sektör İşverenleri.

4.2.4.2. Gazeteler ve Referanslar

Milliyet gazetesi 1984-1994 yılları arasındaki sendika haberlerinde 1671 referans kullanmıştır. Milliyet gazetesi sendika haberlerinin %23.7'sinde referans olarak sendikalara yer vermiştir.

Tablo 44:

Milliyet Gazetesindeki Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı

(1984-1994)

Referans	Referansın Kullanım Sayısı	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçinde Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	Gazetenin Kendi İçinde Çıkan Sendikal Haberler İçinde Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberlerde Yer Alan Referanslar İçinde Bu Referansın Payı
Türk-İş	544	33.8	17.0	5.6
Hak-İş	31	44.3	1.0	0.3
DİSK	71	33.3	2.2	0.7
Sendikalar	759	24.9	23.7	7.8
Kamu İşveren	16	30.2	0.5	0.2
Hükümet	115	31.7	3.6	1.2
YHK	6	28.6	0.2	0.1
Özel Sektör İşv.	129	58.6	4.0	1.3

Böylece sendikalar Milliyet'in sendika haberlerinde en fazla yer verdiği referans olmuştur. Sendikaları, sendika haberlerinin %17'sinde referans olarak Türk-İş izlemiştir. Özel sektör işverenleri haberlerin %4'ünde yer alarak üçüncü sırayı alırken, bunu sırayla Hükümet (%3.6), DİSK (%2.2), Hak-İş (%1.0) ve YHK (%0.2) izlemiştir.

Milliyet gazetesinde en fazla oranda yer alan referans sendikalar olmasına karşın haberlerde referansa yer verirken, Milliyet'in konfederasyonlar arasında belirgin biçimde protokol sırası izlediği söylenebilir. Çünkü sendikaların refere edilmelerinin sayısal çokluğu sendikaların sayısal çokluğundan da kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Milliyet'in 4 gazete içinde sendikaları referans olarak kullanma oranı %24.9'dur. Gazetenin sendikaları referans olarak tercih etme yoğunluğunu belirlerken, bu unsuru göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bu ayırdedici özellikler gözönüne alındığında, Türk-İş'in tüm diğer referanslara göre, Milliyet gazetesi tarafından büyük ağırlıkla tercih edildiğini (arayarak görüş alma,

açıklamasına yer verme vb.) söyleyebiliriz. Türk-İş'i ikinci büyük konfederasyon DİSK ve sonuncu olarak da Hak-İş izlemektedir.

Milliyet'in sendika haberlerinde yer verdiği referanslara bakıldığı zaman dikkat çeken bir nokta da özel sektör işveren ve örgütlerine, dört gazete içinde en fazla (%58.6) referans olarak yer veren gazete olmasıdır.

4.2.4.3. Cumhuriyet Gazetesinde Referanslar

Cumhuriyet gazetesi sendika haberlerinde en fazla sayıda referansa yer veren gazetedir. Bu durum bir anlamda, gazetenin haberlerinde yorumdan daha çok, haberin öznesi veya tarafı konumundakilerin görüş ve bilgilerine yer verildiğini göstermektedir. Bu durumun, haberin nesnelliğini artırdığı söylenebilir. [497]

Tablo 45:

Cumhuriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994)

Referans	Referansın Kullanım Sayısı	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçinde Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	Gazetenin Kendi İçinde Çıkan Sendikal Haberler İçinde Bu Referansın Kulanım Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberlerde Yer Alan Referanslar İçinde Bu Referansın Payı (%)
Türk-İş	648	40.2	16.8	6.7
Hak-İş	22	31.4	0.6	0.2
DİSK	97	45.5	2.5	1.0
Sendikalar	1451	47.5	37.7	15.0
Kamu İşveren	33	62.3	0.9	0.3
Hükümet	112	30.9	2.9	1.2
YHK	9	42.9	0.2	0.1
Özel Sektör İşv.	45	20.5	1.2	0.5

Cumhuriyet gazetesi sendika haberlerinde en fazla sendikalara referans olarak yer vermiştir. Cumhuriyet 4 gazete içinde sendikaları en yoğun oranda (%47.5) referans olarak kullanan gazetedir. Genelde sendika haberlerinde haberin birincil öznesi sendikalardır. Bu

[497] Haberde "nesnellik ve tarafsızlık" konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe İnal, **Haberi Okumak** Temuçin Yayınları, İstanbul, 1996, s.15-17

durum Cumhuriyet'in sıklıkla sendika haberlerinde, haberin birincil öznesi sendikaların görüşlerine, tutumlarına yer verdiğini göstermektedir. Cumhuriyet'in sendika haberlerinde bu bağlamda Milliyet'e göre daha az protokol sırası izlediği söylenebilir.

Cumhuriyet'in referans kullanımında bir başka ayırdedici özelliği de DİSK'i en fazla referans olarak kullanan gazete olmasıdır. 4 gazetede DİSK'in referans olarak kullanılmasının %45.5'i Cumhuriyet'in haberlerindedir. Cumhuriyet haberlerinde, en fazla referans olarak sendikalara yer verirken (%37.7), bunu sırayla, Türk-İş (%16.8), Hükümet (%2.9), DİSK (%2.5), özel sektör işverenleri (%1.2), kamu işveren sendikaları (%0.9), Hak-İş (%0.6), YHK (%0.2) izlemiştir.

Sabah gazetesi, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinden sonra haberlerinde sıklıkla referanslara yer veren üçüncü gazetedir. Sabah gazetesinin sendika haberlerinde referansa yer verme oranı %49.7'dir. Sabah gazetesi yine Cumhuriyet gazetesinden sonra, sendikaları haberlerinde referans olarak en sıklıkta kullanan (%31.9) gazetedir. Sabah gazetesi, hiçbir haberinde YHK'na referans olarak yer vermemiştir.

Tablo 46:

Sabah Gazetesindeki Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1988-1994)

Referans	Referans Kullanım Sayısı	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçinde Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	Gazetenin Kendi İçinde Çıkan Sendikal Haberler İçine Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberlerde Yer Alan Referanslar İçinde Bu Referansın Payı(%)
Türk-İş	155	9.6	8.3	1.6
Hak-İş	15	21.4	0.8	0.2
DİSK	24	11.3	1.3	0.2
Sendikalar	593	19.4	31.9	6.1
Kamu İşveren	1	1.9	0.1	0.0
Hükümet	60	16.5	3.2	0.6
YHK	-	-	-	-
Özel Sektör İşv.	26	11.8	0.3	0.3

Sabah gazetesinin sendikaların ardından haberlerinde en fazla yer verdiği referans %8.3 oranıyla Türk-İş'tir. Bunu sırayla Hükümet (%3.2), DİSK (%1.3), Hak-İş (%0.8), özel sektör işverenleri (%0.3) ve kamu işveren sendikaları (%0.1) izlemiştir.

Dört gazete içinde sendika haberlerine en az yer veren gazete konumunda olan Hürriyet gazetesinin referanslardaki en ayırdedici özelliği, Türk-İş'i kendi haberleri içinde en yüksek oranda (%34.1) referans olarak kullanan gazete olmasıdır. Hürriyet'in bir başka farklılığı da haberlerinde (%9.9) en fazla oranda Hükümeti referans olarak almasıdır.

Tablo 47:

Hürriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994)

Referans	Referans Kullanım Sayısı	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberler İçinde Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	Gazetenin Kendi İçinde Çıkan Sendikal Haberler İçine Bu Referansın Kullanım Oranı (%)	4 Gazetede Çıkan Sendikal Haberlerde Yer Alan Referanslar İçinde Bu Referansın Payı(%)
Türk-İş	263	16.3	34.1	2.7
Hak-İş	2	2.9	0.3	0.0
DİSK	21	9.9	2.7	0.2
Sendikalar	249	8.2	32.3	2.6
Kamu İşveren	3	5.7	0.4	0.0
Hükümet	76	20.9	9.9	0.8
YHK	6	28.6	0.8	0.1
Özel Sektör İşv.	20	9.1	2.6	0.2

Hürriyet gazetesi Türk-İş'e en yüksek oranda yer verirken, bunu sırayla, sendikalar (%32.1), Hükümet (%9.9), DİSK (%2.7), özel sektör işverenleri (%2.6), YHK (%0.8), kamu işveren sendikaları (%0.4) ve Hak-İş (%0.3) izlemektedir.

Hürriyet 4 gazete içinde Hak-İş Konfederasyonu'na sendikal haberlerinde referans olarak en az yer veren gazetedir.

4.2.4. 4 Referansların Gazetelerin Sayfalarına Dağılımı

Gazetelerin, sendika haberlerinde yer verdikleri referanslarda belirgin biçimde protokol sırası izledikleri saptaması yapılabilir.

Gazeteler sendika haberlerinde yer verdikleri referanslardan en ağırlıklı olarak birinci sayfada Hükümete yer vermişlerdir. Hükümetin refere edildiği haberlerin %21.6'sı gazetelerin birinci sayfasında yer almıştır. Türk-İş'in refere edildiği haberlerin %17.3'ü birinci sayfada yer alırken, bunu sırayla özel sektör işverenleri (%14.1), kamu işveren sendikaları (%10.4), sendikalar (%9.5), DİSK (%9.1), Hak-İş (%6.4) izlemiştir.

Sendikalar, genelde tüm gazetelerde en fazla refere edilen örgütler olmalarına karşın, birinci sayfalardaki haberlerde refere edilme oranları düşük olmuştur. Sendikalar en ağırlıklı olarak onikinci sayfaların üzerindeki sayfalarda ve üçüncü sayfalarda yer alan haberlerde refere edilmişlerdir. Özel sektör işverenleri ağırlıkla ekonomi sayfaları olan beşinci sayfalarda yer alan haberlerde refere edilirken, aynı şekilde Hak-İş Konfederasyonu da 5. sayfada refere edilmiştir.

Tablo 48:

Gazetelerin Birinci Sayfalarında Çıkan Sendika Haberlerindeki Referansların Dağılımı (1984-1994)

Referans	Milliyet	Cumhuriyet	Sabah	Hürriyet
Türk-İş	65 (1) 20.6 (2) 9.1(3)	182 23.1 21.6	14 8.8 4.2	60 35.1 16.8
Hak-İş	- - -	- - -	1 0.6 0.3	- - -
DİSK	5 1.6 0.7	14 1.8 1.7	1 0.6 0.3	3 1.8 0.8

Sendikalar	44 13.9 6.2	152 19.4 18.0	34 21.3 10.2	45 26.3 12.6
Kamu İşveren Sen.	- - -	6 0.8 0.7	8 5.0 2.4	1 0.6 6.3
Hükümet	16 5.1 2.3	40 5.1 4.7	8 5.0 2.4	14 8.2 3.9
Y.H.K	1 0.3 0.1	3 0.4 0.4	- - -	4 2.3 1.1
Özel Sektör İşveren Sendikası	9 2.8 1.3	9 1.1 1.1	6 3.6 1.8	5 2.9 1.4

1. Referansın yer alma sayısı
2. Gazetede yer alan referanslar içindeki payı
3. Dört gazetede yer alan referanslar içindeki payı

Dört gazete içinde en ağırlıklı olarak Cumhuriyet gazetesi birinci sayfasındaki sendika haberlerinde referans kullanmıştır. Cumhuriyet yine sendikaları birinci sayfasındaki haberlerinde en fazla (%18.0) refere eden gazetedir. Hürriyet gazetesi sendikaları birinci sayfasındaki sendika haberlerinde en fazla refere eden ikinci gazetedir.

Milliyet gazetesi birinci sayfasındaki haberlerinde en ağırlıklı olarak Türk-İş'i referans olarak kullanırken (%20.6), bunu sırayla sendikalar (%13.9), Hükümet (%5.1), özel sektör işveren sendikaları (%1.3), DİSK (%0.5) izlemektedir.

Sabah gazetesi de birinci sayfasında yer alan haberlerinde en ağırlıklı olarak (%21.3) sendikaları referans olarak kullanmıştır. Sendikaları sırayla Türk-İş (%8.8), Hükümet ((%5.0), kamu işveren sendikaları (%5.0), özel sektör işverenleri (%3.6), DİSK (%0.6) ve Hak-İş (%0.6) izlemiştir.

Genel olarak bakıldığında, birinci sayfadaki sendika haberlerinde sendikaları ve konfederasyonları en fazla Cumhuriyet'in kullandığı, bu gazeteyi Milliyet'in ve Hürriyet'in izlediği görülmektedir. Sabah gazetesi birinci sayfasındaki sendika haberlerinde, işçi sendika ve konfederasyonlarını en az refere eden gazetedir.

Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasındaki sendika haberlerinde işçi sendika ve konfederasyonları en yüksek oranlarda referans alması, yayın politikasıyla ve araştırmamızın varsayımıyla koşutluk taşımaktadır. Milliyet gazetesi için de aynı saptama yapılabilir.

Hürriyet gazetesinin sendika haberlerine en az yer veren gazete olmasına karşın, birinci sayfada yer alan sendika haberlerinde, Sabah gazetesinden daha fazla oranda sendika ve konfederasyonları referans olarak kullanmıştır. Bu durum Sabah gazetesinin birinci sayfasındaki sendika haberlerinde sendika kaynaklı değil, Hükümet ve işveren kaynaklı ya da gazetenin "yorum" haberleri niteliğinin ağır basmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 49:

Sendika Haberlerinde Yer Alan Referansların Gazetelerin Sayfalarına Göre Dağılımı-1

Sayfa Numarası	Türk-İş	Disk	Hak-İş	Sendika
	Sayı / Oran	Sayı / Oran	Sayı/Oran	Sayı / Oran
1. sayfa	162 / 17.3	10/ 9.1	5 / 6.4	109 / 9.5
3.sayfa	159 / 16.9	19 / 17.1	2 / 2.6	178 / 15.5
4.sayfa	3 / 0.3	- -	- -	8 / 0.7
5.sayfa	81 / 8.6	24 / 21.6	29 / 37.2	184 / 16.0
6.sayfa	88 / 9.4	6 / 5.4	8 / 10.3	74 / 6.4
7.sayfa	107 / 11.4	14 / 12.6	7 / 9.0	131 / 11.4
8.sayfa	51 / 5.4	6 / 5.4	4 / 5.1	56 / 4.9
9.sayfa	54 / 5.8	6 / 5.4	3 / 3.8	52 / 4.5
10.sayfa	49 / 5.2	5 / 4.5	5 /6.4	59 / 5.1
12.sayfa	43 / 4.6	- -	3 / 3.8	75 / 6.5
Diğer sayfa	142 / 15.1	21 / 18.9	12.15.4	226 / 19.6

Tablo 50:

Sendika Haberlerinde Yer Alan Referansların Gazetelerin Sayfalarına Göre Dağılımı-2

Sayfa numarası	KİS	Hükümet	YHK	Özel Sektör
	Sayı / Oran	Sayı / Oran	Sayı / Oran	Sayı / Oran
1. sayfa	5 / 10.4	67 / 21.6	3 / 21.4	35 / 14.1
3sayfa	5 / 10.4	40 / 12.9	1 / 7.1	29 / 11.7
4.sayfa	2 / 4.2	1 / 0.3	- -	4 / 1.6
5.sayfa	9 / 18.8	32 / 10.3	- -	88 / 35.5
6.sayfa	2 / 4.2	15 / 4.8	2 / 14.3	17 / 6.9
7.sayfa	5 / 10.4	25 / 8.1	4 / 28.6	8 / 3.2
8.sayfa	1 / 2.1	13 / 4.2	1 / 7.1	11 / 4.4
9.sayfa	4 / 8.3	23 / 7.4	- -	8 / 3.2
10.sayfa	2 / 4.2	10 / 3.2	- -	8 / 3.2
12.sayfa	5 / 10.4	20 / 6.5	2 / 14.3	10 / 4.0
Diğer sayfa	8 / 16.7	64 / 20.6	1 / 7.1	30/12.1

4.2.5.Sendika Haberlerinde Fotoğraf Kullanımı

Sendika haberlerinde 4 gazetenin fotoğrafa yer verme durumuna bakıldığı zaman, siyah-beyaz basılan ve diğer 3 gazeteye göre fotoğrafa daha az yer veren Cumhuriyet gazetesi, 714 fotoğrafla sendika haberlerinde en fazla sayıda fotoğraf kullanan gazetedir.

Tablo 51:

Gazetelerdeki Sendika Haberlerindeki Fotoğrafların Haber Konularına Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Sayı	Oran
Eylem	550	25.6
Grev	373	17.3
Toplu Sözleşme	190	14.5
Sendikal Etkinlik	45	2.1
Sendika – Konf. Arş.	7	0.3

İşçi Ücretleri	120	15.6
İşçi Sağlığı-İş Güvenliği	23	1.1
Uluslararası İlişkiler	9	0.4
Yargılama	44	2.0
Send.-Konf. Eleştirisi	39	1.8
Hükümet İktidar Eleştirisi	30	1.4
Asgari Ücret	2	0.1
İşçi Çıkarımı	55	2.6
Genel Kurullar	17	0.8
Diğer	548	25.5

Milliyet gazetesi 659 fotoğrafla sendika haberlerinde fotoğraf kullanımında Cumhuriyet gazetesini izlemektedir.

Sabah gazetesi 594 fotoğrafla Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin arkasından gelmektedir.

Hürriyet gazetesi ise, sendika haberlerinde 148 fotoğrafla en az sayıda fotoğrafa yer veren gazetedir.

Tablo 52:

Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Gazetelere ve Haber Konularını Göre Dağılımı (1984-1994)

Haber Konusu	Milliyet		Cumhuriyet		Sabah		Hürriyet	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Eylem	162	24.0	203	28.3	132	21.8	53	34.9
Grev	111	16.4	150	20.9	86	14.2	26	17.7
Toplu Sözleşme	79	11.7	44	6.1	44	7.3	23	15.1
Sendikal Etkinlik	13	1.9	29	4.0	2	0.3	1	0.7
Sendika – Konf. Arş.	3	0.4	2	0.3	2	0.3	-	-
İşçi Ücretleri	35	5.2	26	3.6	52	8.6	7	4.6
İşçiSağlığı-İş Gvnl.	1	0.1	8	1.1	13	2.1	1	0.7
Özelleştirme	6	0.9	20	2.8	9	1.5	1	0.7
Çalışma Yasaları	18	2.7	34	4.7	4	0.7	-	-
Uluslararası İlişkiler	1	0.1	6	5.0	1	0.2	1	0.7
Yargılama	17	2.5	13	1.8	13	2.1	1	0.7
Send.-Konf. Eleştirisi	15	2.2	15	2.1	7	1.2	2	1.3
Hükümet İktidar Eleşt.	17	2.5	2	0.3	5	0.8	6	3.6
Asgari Ücret	2	0.3	-	-	-	-	-	-
İşçi Çıkarımı	8	1.2	33	4.6	12	2.0	2	1.3
Genel Kurullar	7	1.0	3	0.4	3	0.5	4	2.6
Diğer	181	26.8	129	18.0	214	35.4	24	15.8

Gazetelerin sendika haberlerinde fotoğraf kullanma oranları (fotoğraf sayısı/haber sayısı) Cumhuriyet %18, Milliyet %20, Sabah %31.9, Hürriyet %19'dur.

Bu oranlara göre Sabah gazetesi her üç sendika haberinden birinde fotoğraf kullanmıştır. Cumhuriyet en fazla sayıda fotoğraf kullanmasına karşın, sendika haberlerinde diğer üç gazeteden daha az oranda fotoğraf kullanmıştır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi genel olarak gazetedeki haberlerde fotoğrafa az yer veren Cumhuriyet açısından %18 oranı yüksek bir oran ifade etmektedir.

Sabah gazetesinin sendika haberlerinde en yüksek oranda fotoğraf kullanması, gazetenin sendika haberlerine özgü bir durum olmayıp, diğer gazetelere göre genelde haberlerinde çok görsel malzeme kullanmasından kaynaklanan bir durumdur.

Gazetelerin sendika haberlerinde fotoğraf kullanımı ile haber konusu ilişkisine bakıldığı zaman, gazetelerin ağırlıklı bir şekilde eylem haberlerinde fotoğraf kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Gazeteler eylem haberlerinde toplam 530 fotoğraf kullanırken, bu sayı tüm sendika haberlerinde kullanılan fotoğrafların %25'ini oluşturmaktadır. Grev haberleri gazetelerin en çok fotoğraf kullandığı ikinci konu olurken; toplam fotoğrafın %17.3'ünü oluşturmaktadır. Grevi, 190 fotoğraf ile toplu sözleşme konulu haberler, 120 fotoğrafla işçi ücretleri konulu haberler izlemektedir.

Eylemler, kitlesel nitelikleriyle görsel malzeme sağlayan etkinliklerdir. Grevler genelde, "gösterişli" törenlerle başlatıldığı için gazeteler açısından görsel malzeme sağlamaktadır. Toplu sözleşmeler için de benzer özellikler geçerlidir.

Eylem haberlerinde, en yüksek oranda (%34.9) Hürriyet gazetesi fotoğrafa yer verirken, bu gazeteyi %28.3 ile Cumhuriyet, %24 ile Milliyet ve %21.8 ile Sabah gazetesi izlemiştir.

Cumhuriyet grev haberlerinin %20.9'unda fotoğraf kullanırken, Milliyet %16.4, Hürriyet %17.7, Sabah %14.2'sinde fotoğraf kullanmıştır.

Tablo 53:

4 Gazetedeki Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Eylem Türlerine Göre Dağılımı (1984-1994)

Eylem türü	Fotoğraf sayısı	Oran –1 (1)	Oran-2 (2)
Yürüyüş	330	50.6	50.2
Miting	74	11.3	50.0
Açlık Grevi	35	5.4	51.5
Servis Boykotu	3	0.5	50.0
İş Yavaşlatma ve Durdurma	19	2.9	38.0
Toplu Vizite	54	8.3	60.0
Ücret Kuyruğu	1	0.3	14.3
Sakal Bırakma vb.	4	0.6	44.4
İşyeri İşgali	12	1.8	57.1
İşyeri Önünde Bekleme	12	1.8	48.0
Yemek Boykotu	99	15.2	42.3
Diğer Eylemler	9	1.4	81.8

1. Eylem haberlerinde yer alan toplam fotoğraflar içindeki payı
2. Bu eylem türünün haberlerindeki fotoğraf oranı.

Gazeteler en fazla sayıda fotoğrafı yürüyüş eylemlerinde kullanmışlardır. Yürüyüş eylemlerinde 330 fotoğraf kullanılırken, eylem haberlerinde fotoğraf kullanma oranı %50.2'dir. Yine, miting haberlerinin %50'sinde gazeteler fotoğraf kullanmışlardır. Açlık grevi eylemlerinde 35 fotoğraf kullanılırken, bu eylem türünün haberlerinin %51'inde fotoğraf kullanılmıştır. İşyeri işgali haberlerinin ise % 57'sinde fotoğraf yer almıştır.

Eylem türleri içerisinde en yüksek oranda fotoğraf yer alan eylem türü, toplu vizite eylemleri olmuştur. Toplu vizite eylemlerinin %60'ında fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğraf kullanma oranının en düşük olduğu eylem türü ise, ücret kuyruğu eylemleridir.

Eylem türlerinden sokaklarda ve meydanlarda gerçekleştirilen hareketli eylem türlerini konu alan haberlerde fotoğraf daha fazla kullanılmıştır. Fotoğrafın yüksek oranda kullanıldığı yürüyüş, miting, toplu vizite eylemleri hareketli sokak ve meydan eylemleridir ve görsel malzeme sağlayan eylem biçimleridir.

Tablo 54:

4 Gazetedeki Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Haberlerdeki Referanslara Göre Dağılımı (1984-1994)

Referans	Sayı	Oran
Türk-İş	2428	24.8
Hak-İş	194	2.0
Disk	317	3.2
Sendika	3865	39.6
Kamu İşv. Snd.	114	1.2
Hükümet	758	7.8
YHK	39	0.4
Özel Skt. İşv.	428	4.4

Gazetelerin fotoğrafa yer verdiği haberlerin %39.6'sında sendikalar referans olurken, %24.8'inde Türk-İş, %7.8'inde Hükümet, %4.4'ünde özel sektör işverenleri referans olarak kullanılmıştır.

Tablo 55:

4 Gazetenin Birinci Sayfalarındaki Sendika Haberlerinde Yer Alan Fotoğrafların Referanslara Göre Dağılımı (1984-1994)

	Milliyet		Cumhuriyet		Sabah		Hürriyet	
Referans	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Türk-İş	185	19.7	158	16.6	71	31.7	50	15.9
Hak-İş	21	26.9	15	20.0	8	22.9	4	66.7
Disk	27	24.3	40	28.8	11	25.6	5	20.8
Sendikalar	257	22.3	479	27.2	166	25.2	82	28.4
Kamu İşv.Send.	11	22.9	9	15.8	-	-	3	42.9
Hükümet	80	25.8	30	13.8	-	39.4	25	18.4
YHK	2	14.3	-	-	37	32.7	-	-
Özel Sek.İşv.	66	26.6	18	17.6	609	28.3	3	9.4

Birinci sayfalardaki fotoğraf referans korelasyonuna bakıldığı zaman, dört gazetenin de birinci sayfalarında fotoğraf kullandıkları sendika haberlerinde, en ağırlıklı referans olarak, sendikaları kullandıklarını görüyoruz.

Milliyet gazetesi birinci sayfasında fotoğrafa yer verdiği haberlerin 185 tanesinde (%19.7) Türk-İş'i referans olarak kullanırken, sendikalarda bu rakam 257'ye çıkmaktadır. Milliyet birinci sayfasında fotoğrafa yer verdiği sendika haberlerinde üçüncü yüksek oranda referans olarak Hükümeti kullanmıştır.

Cumhuriyet gazetesi, diğer üç gazeteden çok daha fazla sayıda ve yüksek oranda, birinci sayfasında fotoğraf kullandığı sendika haberlerinde, sendikaları referans olarak kullanmıştır. Cumhuriyet birinci sayfadaki fotoğraflı sendika haberlerinde, sendikaları 479 kez (%28.8) referans olarak kullanırken, Türk-İş'i Milliyet'ten daha az 158 kez (%16.6) kullanmıştır. Cumhuriyet'in Milliyet'e göre sendika haberlerinde, haber unsurları önceliğinde, daha az protokol sırası izlediğini göstermektedir. Bu durum Cumhuriyet'in, birinci sayfada fotoğraf kullandığı haberlerde Hükümete Milliyet'e göre referans olarak daha az yer vermesi savını desteklemektedir.

Hürriyet gazetesi de birinci sayfasında fotoğrafa yer verdiği sendika haberlerinde, ağırlıkla sendikaları referans olarak kullanmıştır. Hürriyet gazetesi birinci sayfada fotoğraf kullandığı sendika haberlerinde 194 kez sendikaları refere ederken, Sabah gazetesi 64 kez refere etmiştir. Sabah gazetesi birinci sayfada fotoğraf kullandığı haberlerde en fazla Türk-İş'i (79 kez) refere etmiştir.

Hürriyet gazetesinin, birinci sayfasında fotoğraflı sendika haberlerinde sendikalara referans olarak fazla yer vermesi, bu haberlerin genelde görselliği olan sendika haberleri olmasından ve görselliği olan sendika haberlerinin de genelde sendikaların yaptıkları eylemler olmasından kaynaklanmaktadır.

4.2.6.Gazetelerdeki Sendika Haberlerinin Yıllara Göre Değişimi

Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazetelerinde 1984-1994 yılları arasında çıkan sendika haberlerinin yıllara göre dağılımı, gazetelerin yapılarında tekelleşme ile beraber

oluşan değişimi ve yeni liberal nitelikteki uygulamalara koşut sendika haberlerinde, çeşitli değişkenler bazında değişimleri belirlememizi sağlayacaktır.

Tablo 56:

Gazetelerde Yer alan Sendika Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı

(1984-1994)

Yıl	Milliyet Sayı/oran	Cumhuriyet Sayı/oran	Sabah (1) Sayı/Oran	Hürriyet Sayı/oran	Toplam Sayı/oran
1984	446/42.4	520/49.4	-	85/8.0	1051/10.6
1985	248/40.2	308/50.0	-	60/9.2	616/6.2
1986	375/50.8	300/40.6	-	63/8.5	738/7.5
1987	350/48.2	300/41.3	-	76/9.5	726/7.3
1988	342/34.0	309/30.7	244/24.2	110/10.9	1005/10.2
1989	208/27.6	289/38.4	167/22.2	87/11.5	751/7.6
1990	334/27.2	590/48.1	234/19.0	68/5.5	1226/12.4
1991	354/33.7	343/32.6	267/25.4	85/8.1	1049/10.6
1992	289/32.3	260/29.0	306/34.2	39/4.3	894/9.0
1993	235/24.6	317/33.2	356/37.3	45/4.7	953/9.6
1994	168/20.4	310/37.7	287/34.9	57/6.9	822/8.3

1. Sabah gazetesinin 1988-1994 yılları arasındaki sayılarını kapsamaktadır.

Dört gazetede çıkan sendika haberlerinin yıllara göre dağılımına genel olarak bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Dört gazetede en fazla sendika haberi 1990 yılında yer almıştır. Bu yılda 1226 sendika haberi gazetelerde yer alırken 11 yıllık süredeki sendika haberlerininde %12.4'ünü oluşturmuştur. 1990 yılını 1984 ve 1991 yılları izlemiştir. 1990 ve 1991 yıllarında sendika haberlerinin gazetelerde yoğunluk kazanmasının sendika haberlerinin niteliği ve dönemin konjonktürü bazında nedenleri şöyle sıralanabilir:

1.1989-1991 dönemi işçilerin ve sendikaların uzun bir tepkisizlik döneminin ardından yeni liberal politikaların, özellikle ücretler bazında, sonuçlarına karşı tepkilerini yoğunlaştırdıkları bir dönem olmuştur. Böylece, işçiler bu dönemde yoğun eylem ve grevler yapmışlar, ülke

gündemini zaman zaman belirleyen kesim olmuşlardır. Gazeteler de bu sürecin dışında kalmayarak işçilerin eylem ve grevlerini haber yapmışlardır.

2.1989-1991 dönemi, iktidardaki ANAP'ın toplumsal desteğinin hızla erezyona uğradığı ve dolayısıyla toplumsal muhalefetin yükseldiği yıllardır. Gazeteler de (4 gazete bazında) bu dönemde ANAP iktidarına karşı, yükselen toplumsal muhalefete koşut muhalefet etmeye başlamışlardır. Sendikalı işçilerin eylemleri de iktidarı hedef aldığı için bu politika doğrultusunda haber niteliği taşımıştır.

3.Yeni liberal politikaları Sabah, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri genel olarak desteklemektedirler. İşçilerin bu dönemki eylemleri sadece, bu politikaların ücret sonucuna ilişkin olduğu için, gazetelerin bu genel çizgisiyle çelişmemiştir.

1984 yılı Sabah gazetesi yayında olmamasına karşın, üç gazetede çıkan haberlerle sendika haberlerinin yoğunlaştığı bir yıldır. Halbuki, bu yıllar işçilerin ve sendikaların eylem, grev yapamadıkları tepkisizlik yıllarıdır. Bu dönem haberleri, "haber konularının yıllara göre dağılımı" başlığı altında da görüleceği gibi, daha çok, yargılama, yasal düzenlemeler, hükümet, Türk-İş görüşmeleri vb. konulardan oluşmuştur.Sendika haberlerinin yıllara göre dağılımına Milliyet gazetesi açısından bakıldığında, gazetenin 1984-1991 arasındaki sendika haber oranının 1992-1994 yılları arasında hızla azaldığı görülmektedir.

Milliyet gazetesinde sendikal alanın durgun olduğu 1984 yılında 446 sendika haberi çıkarken, bu sayı 1994 yılında 168'e gerilemiştir. Bunu, sendikal alandaki değişimden daha çok, Milliyet gazetesinin yayın politikasındaki değişmeye (Dönemin iktidarı DYP-SHP Koalisyonu ve yeni liberal politikaları desteklemesi vb.) bağlamak gerekmektedir.

Cumhuriyet gazetesinin sendika haberlerinde yıllara göre bir istikrar gözlenmektedir. Bu da, Cumhuriyet'in sendikalara ve yeni liberal politikalara yaklaşımındaki istikrarlı çizgisinden kaynaklanmaktadır.

Sabah gazetesinin araştırma kapsamına alınan 1988-1994 yılları arasındaki sendika haber yoğunluğunda da bir istikrar sözkonusudur. Sabah gazetesinin sendikalara negatif yaklaşımı 1992 yılında başlamış, T. Çiller'in Başbakanlığı döneminde ve özellikle 1994 yılından itibaren, bu negatif yaklaşım yoğunluk kazanmıştır. 1992-1994 yılları arasındaki sendika haberlerinde, kamu işçilerinin ücretlerinin ve hak taleplerinin eleştirisi haberlerin genel ağırlıklı niteliğini oluşturmaktadır.

Hürriyet gazetesinde de 1991 yılından itibaren sendikal haber yoğunluğunda hızlı bir düşüş gözlenmektedir.

4.2.6. 1. Sendika Haber Konularının Yıllara Göre Dağılımı

Sendika haber konularının yıllara göre dağılımına bakıldığı zaman, 1984 ve 1985 yıllarında eylem konulu haberlerin çok düşük oranda yer aldığını görüyoruz. Grev haberlerinin de yan yıllarda haber olarak aaz oranda yer aldığı görülmektedir. Bu durum , sözkonusu dönemde eylem ve grevin yok denecek düzeyde yapılmasından kaynaklanmaktadır Bu dönemde sendika haberlerinde ağırlık , toplu sözleşme konulu haberlerdedir.

Tablo 57:

Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet Gazetelerindeki Sendika Haberlerinin Yıl-Konu İlişkisi Dağılımı

(1984-1994)

Haber konusu	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
a	3	23	112	133	91	104	285	228	99	88	115
b	49	50	45	97	199	132	288	180	122	68	22
c	140	49	52	95	120	110	189	121	142	135	42
d	17	24	26	23	24	11	21	11	18	32	19
e	10	11	12	6	5	7	12	6	11	22	8
f	168	44	38	40	108	83	62	55	33	66	74
g	7	5	6	7	8	5	10	2	36	18	4
h	1	-	-	2	3	2	7	3	7	43	52
ı	128	46	29	32	44	5	22	15	40	13	19
i	14	15	11	12	42	9	14	11	5	16	7

j	61	19	59	19	32	6	27	30	11	14	17
k	30	23	18	12	17	10	21	5	6	29	39
l	26	18	26	16	10	11	16	4	8	15	22
m	15	7	5	12	4	2	1	3	6	3	9
n	41	23	12	9	10	4	26	14	15	17	46
o	3	2	78	3	2	6	1	10	39	1	5s

a=Eylem
b=Grev
c=Toplu Söz.
d=Sendikal Etkinlik
e=Sendika ve Konfederasyon Araştırması
f=İşçi Ücretleri
g=İşçi Sağlığı İş Güvenliği
h=Özelleştirme
ı=Çalışma Yasaları
i=Uluslararası İlişkiler
j=Yargılama
k=Sendika-Konfederasyon Eleştirisi
l=Hükümet-İktidar Eleştirisi
m=Asgari Ücret
n=İşçi Çıkarımı
o=Genel Kurul

4.2.6.2. Gazetelerdeki Eylem Konulu Haberlerin Yıllara Göre Dağılımı

Eylem konulu haberlerin yıllara göre dağılımı, bir yandan yıllara göre gazetelerin, işçilerin eylemlerini haber yapma eğilimlerini ortaya koyarken, diğer yandan işçilerin, sendikaların yıllara göre eylem trendini de belirli ölçüde görmemizi sağlayacaktır.

Tablo 58:

Milliyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994)

Yıl	'84	'85	'86	'87	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94
Eylem Türü	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Yürüyüş	-	2/0.6	3/0.9	15/4.8	9/2.7	4/1.2	9/2.7	37/10.6	10/3.0	2/0.6	7/2.1
Miting	-	1/0.3	34/7.5	5/1.5	7/2.1	1/0.3	6/1.8	3/0.9	4/1.2	3/0.9	9/2.7
Açlık Grevi	-	-	1/0.3	7/2.1	4/1.2	2/3.6	3/0.9	2/0.6	3/0.9	4/1.2	-
Servis Boyk.	-	-	-	1/0.3	1/0.3	-	-	-	-	-	-
İş Yavaşlatma.	-	-	-	5/1.5	3/0.9	2/0.6	-	1/0.3	3/0.9	-	-
Toplu Vizite	-	-	-	-	-	3/0.9	3/0.9	6/1.2	1/0.3	4/1.2	2/0.6
Ücret Kuyruğu	-	-	-	-	-	-	-	2/0.6	1/0.3	1/0.3	-
Sakal Bırakma	-	-	-	-	-	-	-	1/0.3	-	-	-
İşyeri İşgali	-	-	-	1/0.3	-	-	-	2/0.6	1/0.3	-	-
Bekleme	-	-	-	-	-	-	1/0.3	-	-	-	
Yemek Boyk.	-	2/0.6	1/0.3	-	4/1.2	16/4.8	21/4.5	2/0.6	14/4.2	5/1.5	7/2.1
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/0.3	1/0.3

1.O: Sözkonusu eylem türünün toplam eylem haberleri içindeki oranını göstermektedir.

Milliyet gazetesinde 1984 yılında eylem haberi yer almamıştır. Daha önce belirtildiği gibi 1984 yılında işçiler ve sendikalar baskı koşullarında eylem yapmamışlardır.

1984-1994 yılları arasında, genelde tüm yıllar boyunca eylem haberlerinde ağırlığı yürüyüş ve miting haberleri oluşturmuştur. Bu iki eylem türünü yemek boykotu eylemi izlemiştir. Eylemlerin ivmesini artırmaya başladığı 1989 ve 1990 yılında Milliyet gazetesinde 89'da 16, 90'da 21 tane yemek boykotu haberi yer almıştır. 1991 yılında ise yürüyüş haberi 37 haberle bu haberin en fazla çıktığı yıl olmuştur. Miting haberi (kapalı ve açık alan toplantıları) 1986 yılında 34 haberle en çok haber konusu olan eylem türü olmuştur.

Milliyet'te eylem haberlerinin sayısının arttığı yıllar 1989-1991 yılları arasıdır. Bu yıldan sonra eylem haberlerinde gözle görülür bir düşüş vardır.

Tablo 59:

Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994)

Yıl	'84	'85	'86	'87	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94
Eylem Türü	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O
Yürüyüş	-	7/2.1	23/6.9	28/8.4	23/6.9	62/18.6	35/10.5	103/15.4	29/4.3	49/7.3	67/10.0
Miting	-	1/0.1	38/5.7	9/1.3	23/3.4	23/3.4	12/1.8	61/9.1	23/0.4	3/0.4	16/2.4
Açlık Grevi	-	-	2/0.3	2/0.3	3/0.5	-	7/1.0	2/0.3	1/0.1	2/0.3	2/0.3
Servis Boyk.	-	-	-	-	1/01	-	1/01	3/0.4	-	-	
İş Yavaşlatma	-	-	1/0.1	2/0.3	2/0.3	-	8/2.4	4/0.5	-	2/0.3	-
Sakal vb.	-	-	-	-	-	2/03	2/0.3	2/0.3	-	-	-
Toplu Vizite	-	-	-	-	1/0.1	11/1.6	9/1.3	14/2.1	2/0.3	6/0.5	-
Ücret Kuyruğu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2/0.3	-
İşyeri İşgali	-	-	-	-	1/0.1	-	3/0.4	6/0.9	-	2/0.3	-
Bekleme Eyl.	-	-	-	-	10.1	2/0.3	3/0.4	7/1.0	1/0.1	3/0.4	-
Yemek Boyk.	-	-	3/0.9	1/0.1	1/0.1	4/0.6	36/5.4	7/1.0	3/0.9	1/0.1	-
Diğer		-	-	-	-	-	-	1/0.1	-	-	-

1.O: Sözkonusu eylem türünün toplam eylem haberleri içindeki oranını göstermektedir.

Sendika haberlerinde 4 gazete içinde eylem haberlerine en fazla yer veren gazete niteliğini taşıyan Cumhuriyet gazetesi, tüm yıllar boyunca genel olarak eylem türleri içinde eylem haberlerine diğer eylem türlerine göre daha fazla yer vermiştir. Cumhuriyet gazetesi yürüyüş eylemini en fazla 1991 yılında haber yapmıştır. Sözkonusu yılda Cumhuriyet gazetesinde 103 yürüyüş eylemi haberi çıkmıştır. 4 gazetede de yürüyüş eylemi haberinin ağırlıklı olduğu yıl genelde 1991 yılıdır. Ancak, Cumhuriyet bu eylem türünü diğer üç gazeteden daha fazla haber yapmıştır. Cumhuriyet gazetesi, miting eylemlerine de 61 haberle en çok 1991 yılında yer vermiştir. Cumhuriyet "yemek boykotu" eylemini 36 haberle, 1990 yılında yapmıştır.

1994 yılında ise Cumhuriyet gazetesi diğer tüm gazetelerin aksine 67 yürüyüş eylemine yer vermiştir. Bu da, 1994 yılında diğer üç gazetede bu eylem türünü konu alan haber olmamasına karşın, işçilerin 1994 yılında çok sayıda yürüyüş eylemi gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Tablo 60:

Sabah Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1988-1994)

Yıl	'84	'85	'86	'87	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94
Eylem Türü	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O	S/O
Yürüyüş	-	-	-	-	1/0.1	4/2.0	9/4.5	22/110	12/6.0	6/3.0	14/7.0
Miting	-	-	-	-	2/1.0	-	-	1/0.5	7/3.5	5/2.5	2/1.0
Açlık Grevi	-	-	-	-	4/2.0	-	1/0.5	1/0.5	1/0.5	4/2.0	2/1.0
İş Yavaşlatma	-	-	-	-	-	-	2/1.0	1/0.5	-	-	1/0.5
Toplu Vizite	-	-	-	-	2/1.0	4/2.0	-	8/4.0	2/1.0	6/3.0	2/1.0
İşyeri İşgali	-	-	-	-	-	1/0.5	-	-	-	-	-
Bekleme	-	-	-	-	-	1/0.5	1/0.5	-	1/0.5	-	-
Yemek Boy.	-	-	-	-	18/9.0	10/5.0	4/2.0	8/4.0	5/2.5	13	14/7.0
Diğer	-	-	-	-	-	3/1.5	-	3/0.5	-	-	-

1.O: Sözkonusu eylem türünün toplam eylem haberleri içindeki oranını göstermektedir.

Sabah gazetesi, genel olarak eylem haberlerine diğer gazetelere oranla daha az yer vermiştir. Bu gazete de, diğer iki gazete gibi 1991 yılında eylem türleri içinde en fazla sayıda yürüyüş eylemini haber yapmıştır. 1994 yılında yürüyüş ve yemek boykotuna ağırlıklı olarak yer veren Sabah gazetesi, bu iki eylem türünün dışındaki eylemleri genelde az sayıda haber yapmıştır.

Tablo 61:

Hürriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1984-1994)

Yıl / Eylem Türü	'84 S/O (1)	'85 S/O	'86 S/O	'87 S/O	'88 S/O	'89 S/O	'90 S/O	'91 S/O	'92 S/O	'93 S/O	'94 S/O
Yürüyüş	-	-	3/3.3	8/8.8	3/3.3	3/3.3	2/2.2	10/11.0	-	1/1.1	6/6.6
Miting		1/1.1	1/1.1	3/3.3	-	3/3.3	1/1.1	1/1.1	1/1.1	1/1.1	-
Açlık Grevi	-	-	-	1/1.1	5/5.5	1/1.1	-	-	-	-	-
İş Yavaşlatma	-	-	-	1/1.1	2/2.2	1/1.1	1/1.1	3/3.3	-	-	2/2.2
Toplu Vizite	-	-	-	-	2/2.2	-	-	2/2.2	-	1/1.1	-
Sakvl vb.	-	-	-	-	-	1/1.1	-	1/1.1	-	-	-
İşyeri İşgali	-	-	1/1.1	-	-	-	1/1.1	-	-	-	2/2.2
Yemek Boykotu	-	-	-	-	7/7.7	-	1/1.1	3/3.3	1/1.1	1/1.1	4/4.4
Diğer		-	-	-	-	1/1.1	-	-	-	-	-

1.O: Sözkonusu eylem türünün toplam eylem haberleri içindeki oranını göstermektedir.

Hürriyet gazetesinin 1988-1994 yılları arasında eylem haberleri sayısında, bir istikrar görülmektedir. Çok az sayıda eylem haberi yapan Hürriyet gazetesinin diğer üç gazeteden farkı, eylemlerin yoğunlaştığı 1989-1992 yılları arasında eylem haberlerinde bir artışın görülmemesidir.

4.2.7.Sendika Haberlerine Ayrılan Haber Alanı

Bu başlık altında gazetelerin sendika haberlerine ayırdıkları alanlar irdelenmiştir. Habere ayrılan alan sütun x cm= haber alanı yöntemiyle belirlenmiştir.

Habere ayrılan alan çok değişkenli olduğundan, kategorilendirilme yoluna gidilmiş ve aşağıdaki kategori ortaya çıkarılmıştır:

1. 0-10 cm
2. 10-50 cm
3. 50-100 cm.
4. 100-150 cm.
5. 150-200 cm.
6. 200-300 cm.
7. 300 cm.+

Bu kategorilendirme sendika haberlerinin gazetelerdeki yoğunlaştıkları alanlar gözönüne alınarak yapılmıştır.

4.2.7.1.Sendika Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı

Kapsam dahilindeki gazeteler, sendika haberlerinin 2111'ine 50-100 cm arasındaki haber alanında yer vermişlerdir. Bunun anlamı, yedili kategorilendirmeye göre sendika haberlerine gazetelerde göreli olarak az alan ayrıldığıdır. Bu alanı 1937 haberle de 100-150 cm'lik alan, 1525 haberle 150-200 cm'lik alan, 1398 haber ile 200-300 cm'lik alan izlemektedir.

Tablo 62:

Gazetelerde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g (7)
Haber Konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Eylem	1/0.1	218/19.6	223/20.1	185/16.7	136/12.3	152/13.7	195/17.6
Grev	15/1.1	345/26.3	268/20.4	183/13.9	154/11.7	182/13.9	155/12.6
Toplu Söz.	16/1.2	363/27.7	284/21.7	194/14.8	148/11.3	176/13.4	129/9.8
Send.Etkinlik	2/0.9	52/23.1	39/17.3	41/18.2	24/10.7	41/18.2	26/11.6
Send.Konf. Araş.	1/0.9	17/14.8	20/17.4	19/16.5	10/8.7	26/22.6	22/19.1
İşçi Ücretleri	3/0.4	135/17.5	148/19.2	127/16.5	91/11.8	135/17.5	132/17.1
İşçi Sağ. İş Güv.	-	12/11.7	27/26.2	16/15.5	17/16.5	14/13.6	17/16.5
Özelleştirme	4/3.4	22/19.0	25/21.6	27/23.3	11/9.5	19/16.4	8/6.9
Çalışma Yasaları	-	35/8.9	70/17.9	71/18.1	57/14.5	75/19.1	84/21.4
Ulus.İliş.	-	27/17.3	27/17.3	24/15.4	19/12.2	34/21.8	25/16.0
Yargılama	8/2.7	86/29.1	71/24.0	33/11.1	35/11.8	32/10.8	31/10.5
Send.Konf. Eleş.	-	35/15.7	40/17.9	46/20.6	39/17.5	39/17.5	24/10.8
Hük. İkt. Eleş.	1/0.6	29/16.9	51/29.7	36/20.9	13/7.6	23/13.4	19/14.0
Asgari Ücret	1/1.4	24/32.4	15/20.3	14/18.9	8/10.8	5/6.8	7/9.5
İşçi Çıkarımı	2/0.9	39/17.6	50/22.6	44/19.9	35/15.8	34/15.4	17/7.7
Genel Kurul	1/0.7	24/16.8	24/16.8	17/11.9	23/16.1	35/24.5	19/13.3
Diğer	17/0.7	647/24.9	553/21.2	450/17.3	294/11.3	376/.14.4	266/10.2

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategorisi

Gazeteler sendika haberlerine en az kısa haberler bölümünde yer verirken, 300 cm ve üstünde 1184 sendika haberi çıkmıştır.

Cumhuriyet gazetesi, 300 cm ve üstündeki alanda 656 sendika haber vererek, sendika haberlerini en geniş biçimde veren gazete olmuştur.

Bu gazeteyi 235 haberle Hürriyet izlemiştir. Hürriyet az sayıda sendika haberi yapmasına karşın bu haberlere, Cumhuriyet'ten sonra en geniş yer veren gazete olmuştur.

Hürriyet gazetesini 174 haberle Milliyet, 121 haberle Sabah izlemiştir.

Cumhuriyet 827 habere yine 200-300 cm arasında alan vererek, bu kategoride de sendika haberlerini en geniş veren gazete olmuştur. Sabah gazetesi 679 sendika haberine, Milliyet de 1137 sendika haberine 50-100 cm arasında bir gazete alanında yer vermişlerdir. Yine Milliyet 61 haberle, 10-50 cm (kısa haberler) sendika haberlerine en fazla yer veren gazetedir.

Milliyet gazetesi 4 gazete içinde sendika haberlerine Cumhuriyet gazetesinden sonra en fazla yer veren gazete olmasına karşın, sendika haberlerine az alan ayıran gazetedir.

Hürriyet, az sayıda sendika haberine geniş yer ayırmaktadır.

Sabah gazetesi ise, sendika haberlerine geniş yer vermemektedir.

4.2.7.2.Haber Konularına Göre Haber Alanları

Araştırma kapsamındaki dört gazete de en fazla alanı eylem haberlerine ayırmıştır. Gazeteler 195 eylem haberine 300 cm[498] ve üzerinde bir haber alanında yer vermişlerdir. Eylem haberini bu alan ölçüsünde 155 haberle grev haberleri, 129 haberle toplu sözleşme haberleri ve 132 haberle işçi ücretleri konulu haberler izlemiştir.

En az alan asgari ücret konulu haberlere ayrılmıştır.

0-10 cm arasında ise –ki bu haberler genelde sütun doldurmak için kullanılır- en fazla 16 haber ile toplu iş sözleşmesi haberlerine, 15 haber ile grev konulu haberlere yer verilmiştir.

İkinci büyük kategorilendirme olan 200-300 cm arasında, 182 haberle grev konulu haberlere yer verilirken, bunu 152 haberle eylem, 135 haberle işçi ücretleri konulu haberler izlemiştir. Toplu iş sözleşmesi haberlerinin yoğunlaştığı alan ise, 363 haberle 50-100 cm arasındaki alan olmuştur. Bu alan aynı zamanda sendika haberlerinin en fazla yoğunlaştığı alandır.

[498] Santimetreler, santimetre karedir.

4.2.7.2.1. Milliyet (Haber Alanı-Haber Konusu)

Milliyet gazetesinde yer alan sendika haberleri, ikinci küçük haber alanı olan 50-100 cm arasında yoğunlaşmıştır.

Tablo 63:

Milliyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g(7)
Haber Konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Eylem	1/0.2	107/26.3	113/27.8	68/16.7	48/11.8	37/9.1	33/8.1
Grev	10/2.2	187/40.7	103/22.4	60/13.0	45/9.8	33/7.2	22/4.8
Toplu Sözleşme	16/3.0	218/41.1	126/23.8	63/11.9	41/7.7	37/7.0	29/5.5
Sendikal Etkinlik	1/1.3	42/53.8	15/19.2	8/10.3	7/9.0	4/5.1	1/1.3
Send. Konf. Araş.	1/3.7	9/33.3	6/22.2	7/25.9	2/7.4	1/3.7	1/3.7
İşçi Ücretleri	1/0.4	50/21.6	52/6.7	50/9.4	29/12.5	31/13.4	19/8.2
İş.Sağ.Güv.	-	7/29.2	9/37.5	5/20.8	3/12.5	-	-
Özelleştirme	4/13.8	9/31.0	3/10.3	8/27.6	1/3.4	2/6.9	2/6.9
Çalışma Yas.	-	21/20.2	26/25.0	23/22.1	14/13.5	15/14.4	5/4.8
Ulus. İliş.	-	15/53.6	7/25.0	6/21.4	-	-	-.
Yargılama	6/5.5	46/41.8	22/20.0	15/13.6	8/7.3	8/7.3	5/4.5
Send. Konf. Elş.	-	21/30.0	8/11.4	23/32.9	7/10.0	5/7.1	6/8.6
Hük. İkti. Elş.	1/1.3	17/21.3	29/36.3	18/22.5	6/7.5	5/6.3	4/5.0
Asgari Ücret	½.4	17/40.5	7/16.7	11/26.2	5/11.9	1/2.4	-
İşçi Çıkarımı	2/4.0	15/30.0	15/30.0	10/20.0	2/4.0	3/6.0	3/6.0
Genel Kurul	1/1.8	20/35.1	12/22.1	5/8.8	6/10.5	7/12.3	6/10.5
Diğer	16/26.2	336/36.0	218/23.3	151/16.2	96/10.3	79/8.5	38/4.1

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategori

Milliyet gazetesi 300 cm ve üzerindeki alanda, en fazla eylem konulu haberlere yer vermiştir. Bunu, 29 haber ile toplu sözleşme konulu haberler, 22 haber ile grev konulu haberler, 19 haber ile işçi ücretleri konulu haberler izlemiştir.

İkinci büyük alan olan 200-300 cm arasında ise, toplu sözleşme ve eylem haberleri 33 haber sayısı ile en çok yer alan haber konuları olmuştur.

4.2.7.2.2.Cumhuriyet Gazetesi Haber Konusu-Haber Alanı

Cumhuriyet gazetesi en fazla yeri eylem haberlerine ayırmıştır. Cumhuriyet gazetesi, 93 eylem konulu haberi 300 cm ve üzerinde bir alanda vermiştir. Yine bu alanda, 86 grev konulu, 69 çalışma yasaları konulu, 63 ücret konulu habere yer vermiştir.

Tablo 64:

Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g (7)
Haber Konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Eylem	-	23/6.1	51/13.4	76/20.0	57/15.0	78/20.5	95/25.0
Grev	-	30/6.8	70/16.0	74/16.9	73/16.7	105/24.08	6/19.6
Toplu Sözleşme	-	37/7.8	88/18.6	99/20.9	79/16.7	113/23.8	58/12.2
Send. Etkinlik	1/0.8	5/3.9	22/17.2	30/23.4	16/12.5	32/25.0	22/17.2
Send. Konf. Araş.	-	6/8.1	13/17.6	9/12.2	7/9.5	23/31.1	16/21.6
İşçi Ücretleri	-	13/5.0	46/17.6	36/13.8	35/13.4	68/26.1	63/24.1
İşçi Sağ. İş. Güv.	-	1/2.3	6/13.6	5/11.4	11/25.0	10/1.2	11/25.0
Özelleştirme	-	3/5.5	15/27.3	12/21.8	8/14.5	13/23.6	4/7.3
Çalışma Yasaları	-	9/3.9	31/13.4	38/16.5	34/14.7	50/21.6	69/20.9
Ulus. İlişkiler	-	10/8.4	18/15.1	16/13.4	19/16.0	33/27.7	23/19.3
Yargılama	-Eksik						

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategori

Cumhuriyet gazetesi kısa haber olarak (0-10 cm) incelenen dönemde sadece bir sendika haberine yer vermiştir. Cumhuriyet, 250-300 cm arasında en fazla toplu sözleşme konulu

haberlere yer verirken, bu konuyu sırayla grev, eylem ve çalışma yasaları konulu haberler izlemiştir. Cumhuriyet genel kurul haberlerini de genelde bu alan çerçevesinde vermiştir.

Cumhuriyet 50-100 cm arasında ise en fazla uluslararası ilişkiler konulu sendikal haberlere yer vermiştir.

4.2.7.2.3. Sabah Gazetesi Haber Konusu-Haber Alanı

Sabah gazetesi sendika haberlerine geniş yer ayırmamıştır. Gazetenin sendika haberlerine ayırdığı alan çoğunlukla 50-100 cm arasındadır. Sabah, 300 cm ve üzerinde en fazla 21 haberle grev konulu haberlere yer verirken, bunu 20 haberle eylem konulu haberler, 18 haberle işçi ücretleri konulu haberler izlemiştir.

Tablo 65:

Sabah Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g (7)
Haber Konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Eylem	-	79/34.6	49/21.5	36/15.8	20/8.8	24/10.5	20/8.8
Grev	4/1.4	114/39.6	68/23.6	38/13.2	18/6.3	25/8.7	21/7.3
Toplu Söz.	-	99/49.3	51/25.4	21/10.4	14/7.0	8/4.0	8/4.0
Send. Etkinlik	-	3/42.9	2/28.6	1/14.3	-	1/14.3	-
Send. Konf. Araş.	-	1/33.3	2/66.7	-	-	-	-
İşçi Ücretleri	2/1.0	68/34.5	45/22.8	35/17.8	14/7.1	15/7.6	18/9.1
İşçi Sağ. İş Güv.	-	4/17.4	6/26.1	6/26.1	3/13.0	2/8.7	2/8.7
Özelleştirme	-	9/37.5	5/20.8	6/25.0	2/8.3	1/2.4	1/2.4
Çalışma Yasaları	-	4/40.0	3/30.0	3/30.0	-	-	-
Ulus. İlişkiler	-	2/40.0	-	2/40.0	-	-	1/20.0
Yargılama	2/3.3	26/43.3	21/35.0	5/8.3	2/3.3	1/1.7	3/5.0
Send. Konf. Eleş.	-	5/20.8	8/33.3	6/25.0	2/8.3	3/12.5	-
Hük. İkti. Eleş.	-	10/31.3	8/25.0	8/25.0	3/9.4	2/6.3	1/3.1
Asgari Ücret	-	4/40.0	4/40.0	1/10.0	-	1/10.0	-
İşçi Çıkarımı	-	19/43.2	8/18.2	9/20.5	5/11.4	2/4.5	1/2.3
Genel Kurul	-	2/28.6	1/14.3	3/42.9	-	-	1/14.3
Diğer	1/0.1	230/34.4	154/23.1	113/16.9	61/9.1	65/9.7	44/6.6

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategori

Sabah gazetesi 50-100 cm arasındaki alanda en fazla, 114 haberle grev haberlerine yer verirken, bunu 99 haberle toplu sözleşme haberleri, 68 haberle işçi ücretleri konulu haberler izlemiştir.

Sabah gazetesinin en geniş yeri eylem ve grev konulu sendika haberlerine ayırması gazetenin yayın politikası ve sayfa düzenleme biçimiyle koşutluk taşımaktadır. Çünkü, eylemler, görsel malzeme sağlayan, sansasyonel ve popüler nitelikli haber malzemeleridir. Keza grevler de bu çerçevede değerlendirilebilir.

4.2.7.2.4. Hürriyet Gazetesi Haber Konusu-Haber Alanı

Hürriyet gazetesi, Cumhuriyet gazetesi gibi sendika haberlerinin çoğunluğunu geniş biçimde vermiştir. Gazete, 300 cm üzerindeki alanda en fazla 47 haberle eylem haberlerini verirken, bunu 36 haberle grev haberleri, 34 haberle toplu sözleşme haberleri ve 32 haberle işçi ücretlerine ilişkin haberler izlemiştir.

Hürriyet gazetesi, sendika haberlerine en az kısa haberler olarak (0-50 cm) ve 50-100 cm arasında) yer vermiştir. 200-300 cm arasında ise Hürriyet gazetesi sırayla, işçi ücretleri, grev, toplu sözleşme ve eylem haberlerine yer vermiştir.

Tablo 66:

Hürriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Haber Konularının Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	C(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g (7)
Haber Konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Eylem	-	9/9.5	10/10.5	5/5.3	11/11.6	13/13.7	47/49.5
Grev	1/0.8	14/11.1	27/21.4	11/8.7	18/14.3	19/15.1	36/28.6
Toplu Sözleşme	-	9/8.6	19/18.1	11/10.5	14/13.3	18/17.1	34/32.4
Sendikal Etkinlik	-	2/16.7	-	2/16.7	1/8.3	4/33.3	3/25.0
Send. Konf. Araş.	-	1/9.1	1/9.1	1/9.1	1/9.1	2/18.2	5/45.5
İşçi Ücretleri	-	4/4.9	5/6.2	6/7.4	13/16.0	21/25.9	32/39.5
İşçi Sağ. İş Güv.	-	-	6/50.0	-	-	2/16.7	4/33.3
Özelleştirme	-	1/12.5	2/25.0	1/12.5	-	3/37.5	1/12.5
Çalışma Yasaları	-	½.1	10/21.3	7/14.9	9/19.1	10/21.3	10/21.3
Ulus. İlişkiler	-	-	2/50.0	-	-	1/25.0	1/25.0
Yargılama	-	2/18.2	3/27.3	2/18.2	1/9.1	1/9.1	2/18.2
Send.Konf.Eleş.	-	2/8.7	2/8.7	2/8.7	2/8.7	11/47.8	4/17.4
Hükümet	-	½.6	10/26.3	4/10.5	2/5.3	12/31.6	9/23.7
Asgari Ücret	-	1/11.1	-	-	2/22.2	2/22.2	4/44.4
İşçi Çıkarımı	-	-	2/33.3	-	-	2/33.3	2/33.3
Genel Kurul	-	1/7.7	2/15.4	2/15.4	2/15.4	3/23.1	3/23.1
Diğer	-	31/18.0	32/18.6	22/12.8	20/11.6	29/16.9	38/22.1

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.250-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategorisi

Hürriyet gazetesinin de, sendika haberlerinde en geniş yeri ağırlıkla eylem haberlerine ayırması Sabah gazetesi gibi yayın politikası ve sayfa düzenleme biçimiyle koşutluk taşımaktadır.

4.2.7.3.Gazetelerde Yer Alan Eylem Haberleri ve Haber Alanı İlişkisi

Gazetelerin sendika haberleri içinde en geniş alanı eylem haberlerine ayırdıklarını belirtmiştik. Gazeteler, eylem türleri içinde ise, en geniş yeri yürüyüş eylemlerini konu alan haberlere ayırmışlardır.

Tablo 67:

Gazetelerde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d(4)	E(5)	f(6)	g(7)
Eylem türü	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Yürüyüş	-	65/9.9	114/17.3	101/15.3	108/16.4	123/18.7	147/22.3
Miting	-	28/19.0	30/20.4	20/13.6	13/8.8	21/14.3	35/23.8
Açlık Grevi	-	23/33.8	14/10.6	10/14.7	8/11.8	6/8.8	7/10.3
Servis Boy.	-	2/33.3	-	-	-	1/16.7	3/50.0
İş Yavaşlat.	-	6/12.0	9/18.0	11/22.0	9/18.0	8/16.0	7/14.0
Toplu Vizit.	-	11/12.0	19/21.1	16/17.8	11/12.2	19/21.1	14/15.6
Ücret Kuyr.	-	3/42.9	2/28.6	1/14.3	-	-	1/14.3
Sakal vb.	-	2/22.2	1/11.1	1/11.1	3/33.3	1/11.1	1/11.1
İşyeri İşgali	-	6/27.3	2/9.1	5/22.7	7/31.8	1/4.5	1/4.5
Bekleme	-	5/20.0	6/24.0	4/16.0	3/12.0	3/12.0	4/16.0
Yemek Boy.	1/0.4	66/28.3	50/21.5	45/19.3	23/9.9	21/9.0	27/11.6
Karışık Eyl.	-	1/9.1	3/27.3	2/18.2	1/9.1	2/18.2	2/18.2

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategori

300 cm ve üstündeki alanda 147 yürüyüş eylemi haberi yer alırken, bunu 35 haberle miting eylemi, 27 haberle yemek boykotu haberleri izlemiştir.

Gazeteler, 0-10 cm arasında bir tek eylem haberine yer verirken, 50-100 cm arasındaki alanda en fazla 66 haberle yemek boykotu eylemlerine ve 65 haberle yürüyüş eylemi haberlerine yer vermişlerdir.

Tablo 68:

Milliyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g (7)
Haber Konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Yürüyüş	-	21/20.8	24/23.8	21/20.8	18/17.8	4/4.0	13/12.9
Miting	-	17/25.4	22/32.8	6/9.0	7/10.4	8/11.9	7/10.4
Açlık Grevi	-	13/50.0	8/30.8	3/11.5	-	2/7.7	-
Servis Boykotu	-	2/100.0	-	-	-	-	-
İş Yavaşlatma	-	2/14.3	3/21.4	3/21.4	3/21.4	2/14.3	1/7.1
Toplu Vizite	-	4/22.2	6/33.3	2/11.1	2/11.1	2/11.1	2/11.1
Ücret Kuyruğu	-	3/60.0	1/20.0	1/20.0	-	-	-
Sakal vb.	-	2/66.7	1/33.3	-	-	-	-
İşyeri İşgali	-	1/25.0	-	-	2/50.0	1/25.0	-
Bekleme	-	2/66.7	-	-	1/33.3	-	-
Yemek Boykotu	1/1.2	28/33.3	22/26.2	15/17.9	9/10.7	6/7.1	3/5.6
Diğer		-	-	1/50.0	-	-	1/50.0

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategorisi

Milliyet gazetesi eylem haberlerine genelde geniş yer ayırmamıştır. 300 cm ve üzerinde en fazla 13 haberle, yürüyüş eylemini konu alan haberler yer alırken, bunu 7 haberle miting eylemi konulu haberler izlemiştir.

Milliyet gazetesinin eylem konulu haberleri 50-100 cm arasındaki alanda yoğunlaşırken, bu alan kategorisinde 28 haberle yemek boykotu haberleri ilk sırada yer almış, bunu 21 haberle eylem haberleri, 17 haberle miting konulu haberler ve 13 haberle açlık grevi haberleri izlemiştir.

Tablo 69:

Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d (4)	e(5)	f (6)	g(7)
Haber konusu	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Yürüyüş	-	21/4.7	72/16.0	70/15.6	80/17.8	102/22.7	105/23.3
Miting	-	2/3.7	3/5.6	10/18.5	5/9.3	12/22.2	22/40.7
Açlık Grevi	-	2/9.1	2/9.1	7/31.8	5//22.7	3/13.6	3/13.6
Servis Boykotu	-	-	-	-	-	1/25.0	3/75.0
İş Yavaşlatma	-	3/14.3	3/14.3	7/33.3	2/9.5	4/19.0	2/9.5
Toplu Vizite	-	1/2.3	9/20.9	8/18.6	7/16.3	10/23.3	8/18.6
Ücret Kuyruğu	-	-	1/50.0	-	-	-	1/50.0
Sakal vb.	-	-	1/25.0	-	2/50.0	1/25.0	-
İşyeri İşgali	-	3/25.0	1/8.3	4/33.3	4/33.3	-	-
Bekleme	-	2/10.5	4/21.1	4/21.1	2/10.5	3/15.8	4/21.1
Yemek Boykotu	-	5/8.6	11/19.0	14/24.1	8/13.8	9/15.5	11/19.0
Diğer	-	-	-	-	-	1/50.0	1/50.0

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategorisi

Cumhuriyet eylem haberlerine genelde geniş yer ayırmıştır. Cumhuriyet eylem haberleri içerisinde en geniş yeri yürüyüş eylemi haberlerine ayırırken, 300 cm ve üzerindeki alanda 105 yürüyüş haberine yer vermiştir. Bu haberi aynı alan kategorisinde 22 haberle miting eylemi, 11 haberle yemek boykotu eylemi konulu haberler izlemiştir.

Cumhuriyet gazetesi 0-10 cm arasında kısa haber olarak eylem haberine yer vermezken 200-300cm arasında yine en fazla yeri, 102 haberle eylem haberine vermiştir.

Tablo 70:

Sabah Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d(4)	E(5)	f(6)	g(7)
Eylem türü	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Yürüyüş	-	20/28.2	15/21.1	9/12.7	9/12.7	9/12.7	9/12.7
Miting	-	7/46.7	3/20.0	3/20.0	1/6.7	1/6.7	-
Açlık Grevi	-	8/61.5	3/23.1	-	2/10.0	-	-
İş Yavaş.	-	-	1/20.0	1/20.0	1/20.0	2/40.0	-
Toplu Vizit.	-	5/20.8	4/16.7	5/20.8	1/4.2	7/29.2	2/8.3
İşyeri İşgali	-	1/50.0	-	1/50.0	-	-	-
Bekleme	-	1/33.3	2/66.7	-	-	-	-
Yemek Boy.	-	32/42.7	16/21.3	14/18.7	5/6.7	2/2.7	6/8.0
Karışık Ey.	-	1/16.7	2/33.3	2/33.3	1/16.7	-	-

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategorisi

Sabah gazetesi sendika haberlerine genelde geniş yer vermemiştir. Bu durum eylem konulu haberler için de geçerlidir. Sabah, 300 cm ve üzerinde üç eylem türüne yer vermiştir. Yürüyüş eylemi 9 haberle, bu alanda en fazla yayımlanan eylem türü olurken, bunu 6 haberle yemek boykotu eylemi, 2 haberle toplu vizite eylemi izlemiştir. Gazete, bu alan kategorisinde toplam 17 eylem haberine yer vermiştir.

Sabah gazetesinde eylem haberleri genelde 50-100 cm arasındaki alanda yoğunlaşırken, bu alan kategorisinde 32 haberle yemek boykotu en fazla yer alan eylem haberi olmuş, bunu sırayla yürüyüş, eylem ve açlık grevi konulu haberler izlemiştir.

Tablo 71:

Hürriyet Gazetesinde Yer Alan Sendika Eylem Haberlerinin Haber Alanlarına Göre Dağılımı (1984-1994)

	a(1)	b(2)	c(3)	d(4)	e(5)	f(6)	g(7)
Eylem türü	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**	**S/O**
Yürüyüş	-	3/8.3	3/8.3	1/2.8	1/2.8	8/22.2	20/55.6
Miting	-	2/18.2	2/18.2	1/9.1	-	-	6/54.5
Açlık Grevi	-	-	1/14.3	-	1/14.3	1/14.3	4/57.1
İş Yavaş.	-	1/11.1	2/20.0	-	3/30.0	-	4/40.0
Toplu Vizit.	-	1/20.0	-	1/20.0	1/20.0	-	2/40.0
Sakal v.b.	-	-	-	-	1/50.0	-	1/50.0
İşyeri İşgali	-	1/25.0	1/25.0	-	1/25.0	-	1/25.0
Yemek Boy.	-	1/6.3	1/6.3	2/12.5	1/6.3	4/25.0	7/43.8
Karışık Ey.	-	-	-	-	-	-	1/100.0

1.0-10 cm. arasındaki alan kategorisi
2.10-50 cm. arasındaki alan kategorisi
3.50-100 cm. arasındaki alan kategorisi
4.100-150 cm arasındaki alan kategorisi
5.150-200 cm. arasındaki alan kategorisi
6.200-300 cm. arasındaki alan kategorisi
7.300 cm. ve üzerindeki alan kategorisi

Hürriyet gazetesi eylem konulu sendika haberlerine genelde geniş yer vermiştir.

Gazete, 300 cm ve üzerindeki alanda en fazla yürüyüş eylemine yer verirken, bu alan kategorisinde bu eylem türünü 20 kez haber yapmıştır.

Yürüyüş eylemini aynı alan kategorisinde 7 haberle yemek boykotu, 6 haberle miting ve 4'er haberle açlık grevi ve iş yavaşlatma eylemleri izlemektedir.

Hürriyet kısa haber olarak hiçbir eylem türüne yer vermezken, 200-300 cm arasındaki alanda, 8 kez yürüyüş eylemi, 4 kez de yemek boykotu eylemi haberine yer vermiştir.

4.2.7.4. Fotoğraf Kullanılan Sendika Haberleri-Referans-Haber Alanı İlişkisi

Gazeteler en geniş yeri ayırdıkları sendika haberlerinde en fazla Türk-İş'e referans olarak kullanmışlardır.

300cm ve üzerinde yer ayrılan ve fotoğraf kullanılan haberlerde 83 kez Türk-İş refere edilirken, 64 kez sendikalar, 37 kez Hükümet, 14 kez de özel sektör işverenleri refere edilmiştir.

200-300cm arasındaki alanda yer alan fotoğraflı sendika haberlerinde yine Türk-İş 112 kez refere edilerek, ilk sırayı alırken, bunu 99 sayı ile sendikalar, 39 referans ile Hükümet izlemiştir.

Tablo 72:

Milliyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar)

Referans	1.s	3.s	4.s	5.s	6.s
	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran
Türk-İş	162/17.3	159/16.9	3/0.3	81/8.6	88/9.4
Hak-İş	5/6.4	2/0.4	-	29/37.2	8/0.2
DİSK	10/9.0	19/17.1	-	24/21.6	6/5.4
Sendika	109/9.5	178/15.5	8/0.2	184/16.0	74/2.3
KİS	5/10.4	5/10.4	2/4.2	9/18.8	2/4.2
Hükümet	67/21.6	40/12.9	1/0.3	32/10.3	15/4.8
YHK	3/21.4	1/7.1	-	-	2/14.3
Özel Sektör	35/14.1	29/11.7	4/1.6	88/35.5	17/6.9

Tablo 73:

Milliyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar)

Referans	7.s	8.s	9.s	10.s	12.s
	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran

Türk-İş	107/11.4	51/5.4	54/5.8	49/5.2	43/4.6
Hak-İş	7/9.0	4/5.1	3/3.8	5/6.4	3/3.8
DİSK	14/12.6	6/5.4	6/5.4	5/4.5	-
Sendikalar	131/11.4	56/4.9	52/4.5	59/5.1	75/6.5
KİS	5/10.4	1/2.1	4/8.3	2/4.2	5/10.4
Hükümet	25/8.1	13/4.2	23/7.4	10/3.2	20/6.5
YHK	4/28.6	1/7.1	-	-	2/14.3
Özel sektör	8/3.2	11/4.4	8/3.2	8/3.2	10/4.0

Milliyet gazetesi, 300 cm ve üzerindeki alanda fotoğraflı olarak yer verdiği sendika haberlerinde en fazla Türk-İş'i referans olarak almıştır. Milliyet'te bu alan kategorisindeki fotoğraflı haberlerde Türk-İş 83 kez referans olarak yer almış, bunu 64 referans ile sendikalar, 37 referans ile Hükümet izlemiştir

Tablo 74:

Cumhuriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6.Sayfalar)

Referanslar	1.s Sayı/Oran	3.s Sayı/Oran	4.s Sayı/Oran	5.s Sayı/Oran	6.s Sayı/Oran
Türk-İş	316/33.4	98/10.4	9/1.0	10/1.1	80/8.5
Hak-İş	17/22.7	21/28.0	1/1.3	1/1.3	4/5.3
DİSK	28/20.1	42/30.2	5/3.6	5/3.6	10/7.2
Sendikalar	253/14.4	232/13.2	12/0.7	11/0.6	198/11.2
KİS	12/21.1	7/12.3	-	-	7/12.3
Hükümet	89/41.0	14/6.5	-	1/0.5	19/8.8
YHK	5/31.3	-	-	-	5/31.3
Özel Sektör	25/24.5	6/5.9	-	1/1.0	7/6.9

Tablo 75:

Cumhuriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar)

Referanslar	7.s Sayı/Oran	8.s Sayı/Oran	9.s Sayı/Oran	10.s Sayı/Oran	12.s Sayı/Oran
Türk-İş	89/9.4	66/7.0	27/2.9	94/9.9	94/9.9
Hak-İş	9/12.0	3/4.0	7/9.3	¾.0	4/5.3
DİSK	11/7.9	7/5.0	6/4.3	5/3.6	4/2.9
Sendikalar	194/11.0	113/6.4	44/2.5	330/18.7	228/12.9
KİS	4/7.0	2/3.5	4/7.0	14/24.6	3/5.3
Hükümet	13/6.0	15/6.9	4/1.8	14/6.5	30/13.8
YHK	-	1/6.3	-	-	5/31.3
Özel Sektör	6/5.9	11/10.8	5/4.9	22/21.6	11/10.8

Cumhuriyet gazetesinde 300 cm ve üzerindeki alan kategorisinde fotoğraf kullanılan haberlerin önemli bölümü Türk-İş'in ve sendikaların referans verildiği haberlerdir. Cumhuriyet bu alan kategorisindeki fotoğraf kullandığı haberlerin 281'inde sendikaları referans alırken, 253'ünde Türk-İş'i, 85'inde de Hükümeti referans almıştır.

Tablo 76:

Sabah Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar)

Referanslar	1.s Sayı/Oran	3.s Sayı/Oran	4.s Sayı/Oran	5.s Sayı/Oran	6.s Sayı/Oran
Türk-İş	79/25.1	132/41.9	18/5.7	-	5/1.6
Hak-İş	1/16.7	1/16.7	-	-	2/33.3
DİSK	3/12.5	8/33.3	-	-	-
Sendikalar	64/22.1	127/43.9	23/8.0	2/0.7	5/1.7
KİS	2/28.6	4/57.1	1/14.3	-	-
Hükümet	41/30.1	35/25.7	10/7.4	1/0.7	6/0.7

Tablo 77:

Sabah Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (7-12. Sayfalar)

Referanslar	7.s Sayı/Oran	8.s Sayı/Oran	9.s Sayı/Oran	10.s Sayı/Oran	12.s Sayı/Oran
Türk-İş	12/3.8	1/0.3	7/2.2	1/0.3	2/0.6
Hak-İş	-	-	-	1/16.7	-
DİSK	3/12.5	-	1/4.2	-	-
Sendikalar	2/0.7	-	5/1.7	-	3/1.0
KİS	-	-	-	-	-
Hükümet	7/5.1	1/0.7	1/0.7	-	-

Sabah gazetesi fotoğraf kullandığı, 300 cm ve üzerindeki haberlerde, Cumhuriyet gibi en fazla sendikaları referans almıştır. Bu alan kategorisinde Sabah fotoğraf kullandığı haberlerinde 31 kez sendikaları referans alırken, 24 kez Türk-İş'i, 11 kez de Hükümeti referans almıştır.

Tablo 78:

Hürriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı (1-6. Sayfalar)

Referanslar	1.s Sayı/Oran	3.s Sayı/Oran	4.s Sayı/Oran	5.s Sayı/Oran	6.s Sayı/Oran
Türk-İş	79/25.1	132/41.9	18/5.7	-	5/1.6
Hak-İş	1/16.7	1/16.7	-	-	2/33.3
DİSK	3/12.5	8/33.3	-	-	-
Sendikalar	64/22.1	127/43.9	23/8.0	2/0.7	5/1.7
KİS	2/28.6	4/57.1	1/14.3	-	-
Hükümet	41/30.1	35/25.7	10/7.4	1/0.7	1/0.7
YHK	4/44.4	1/11.1	3/33.3	-	-
Özel Sektör	10/31.3	9/28.1	7/21.9	-	1/3.1

Tablo 79:

Hürriyet Gazetesindeki Sendika Haberlerinde Kullanılan Referanslarda Yer Alan Fotoğrafların Gazetenin Sayfalarına Göre Dağılımı

(7-12.sayfalar)

Referanslar	7.s	8.s	9.s	10.s	12.s
	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran	Sayı/Oran
Türk-İş	12/3.8	1/0.3	7/2.2	1/0.3	2/0.6
Hak-İş	-	-	-	1/16.7	-
DİSK	3/12.5	-	1/4.2	-	-
Sendikalar	2/0.7	-	5/1.7	-	3/1.0
KİS	-	-	-	-	-
Hükümet	7/5.1	1/0.7	1/0.7	-	1/0.7
YHK	-	-	-	-	-
Özel Sektör	-	-	-	-	-

Hürriyet gazetesi de, 300 cm ve üzerindeki alandaki fotoğraflı sendika haberlerinde, 95 kez Türk-İş'i referans alırken, 97 kez sendikaları, 47 kez de Hükümeti referans almıştır. Hürriyet, bu alan kategorisindeki haberlerinde DİSK ve Hak-İş'i en az (ikişer kez) referans olarak kullanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda köklü bir değişim ve dönüşüme yol açan yeni liberal politikalar döneminde, bu politikalardan en yoğun etkilenen kesimlerin başında gelen işçi sınıfının örgütleri sendikalar ile yine yeni liberal süreçte önemli değişimlere uğrayan ve büyük ölçüde bu süreci destekleyen ve bu süreçle eklemlenen basının ilişkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çerçevede yazılı basında çıkan sendika haberleri yazılı basının yeni liberal politikalara yaklaşımına nitel, yazılı basında çıkan sendika haberleri de nicel olmak üzere bir çözümlemeye tabii tutularak, başlangıçta ortaya konulan varsayımlar sınanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde yeni liberal politikalar ve Türkiye'de uygulanım süreci incelenmiştir. Yeni liberal politikalar incelenirken, kapitalizmin krizleri ve krizler üzerine yaklaşımlar, krizleri aşmak için uygulamaya konulan politikalar tartışılmıştır.

Kapitalizmin krizlerinin ya da kapitalizmin kendini yeniden üretmesi (ya da üretememesi) sorunsalı konusunda belli başlı üç ana yaklaşım sözkonusudur. İlki, kapitalist sistemde krizleri dışsal nedenlere bağlayan, arizi olarak nitelendiren ve pazarın işleyişine dışarıdan müdahale olmadığı sürece sistemin kendini yeniden üretiminin kendiliğinden sağlanacağını ileri süren ortodoks, laisse-faire yaklaşımıdır.

Keynesci versiyonları içinde toplayan ikinci yaklaşım ise, ortodoks yaklaşımdan serbest piyasada arzın kendi talebini belirlediği ve sürekli tam istihdamda dengesini bulduğu tezine karşı çıkar ve sistemin kendini yeniden üretemediği durumlarda, yani krizlerde, etkin talebi oluşturmak için, pazara müdahale edilmesinin gereğini savunan ve ortodoks yaklaşımın laisse-faire'ine "iyi yönetilme" önermesini ekleyen yaklaşımdır.

Üçüncü yaklaşım ise, kapitalist sistemin krizlerini, dışsal değil, içsel olarak tanımlayan, sistemin yeniden üretimini hem tıkanması, hem de bir biçimi olarak tanımlayan ve krizleri "kar haddinin düşmesi ve kar sıkışması" yaklaşımlarıyla açıklayan, Marksist yaklaşımlardır.

Laisse-faire yaklaşımı kapitalist sisteme iki dünya savaşı arasında yaşanan büyük krize kadar egemen olan yaklaşım olmuştur. 1929 krizi olarak adlandırılan bu krizi aşmak için gündeme getirilen Keynesci yaklaşım temelindeki ekonomik politikalar, ikinci dünya savaşından 1970'lerde başlayan ve günümüzde de etkilerini sürdüren son krize kadar serbest pazar yaklaşımının yerini olan egemen politikalar olmuştur.

Keynesci ekonomik politikalar, II. Dünya Savaşı'nın genişleme koşullarının da etkisiyle, sermaye açısından kar hadlerinin yükselmesini, istihdam hacminin genişlemesini dolayısıyla, krizin aşılmasını sağladı. Yine bu dönemde, gelişmiş –merkez- kapitalist ülkelerde işçi ücretleri reel olarak yükselirken politikaların "etkin talep" yaratma boyutuna bağlı olarak, sendikal örgütlenmeler en azından nicel olarak gelişti.

Keynesci politikalar bu dönemde gelişmekte olan ülkelerde de önemli etkilere yol açtı. Gelişmekte olan ülkeler genel olarak yüksek gümrük duvarlarıyla korunan iç pazara dönük, temel tüketim malları üreten sanayilerini geliştirirken, ithal bağımlı bu sanayiler, bu ülkelerin merkez ülkelere (ve bu ülkelerin sermaye kuruluşlarına) olan dış borçlarını artırdı. Bu ülkeler grubu 1970'lerin ortasından itibaren dış borçlarını ödeyemez ve sanayilerinin gereksinimini olan dış kaynakları bulamaz konuma düşerek, yoğun bir dış borç krizine girdiler.

Gelişmiş merkez ülkelerde 1960'ın ikinci yarısından itibaren sermayenin genişleme süreci yavaşlamış, dünya sermayesinin genişleme sürecide ticaret hacmindeki daralma ve yatırımlardaki gerilemeye paralel dururken, 1970'lerin başındaki petrol şoku ile bu süreç derinleşen bir krize dönüştü. Krizin sonuçlarını kar hadlerindeki düşüş, stagflasyon vd. olarak ortaya çıktı.

Kriz, müdahaleci Keynesci politikaları gözden düşürürken, serbest pazar temelli yeni liberal politikaların bu politikaların yerini almasına yol açmıştır.

İlk olarak, İngiltere ve ABD'de gündeme getirilen yeni liberal politikalar, Keynesci politikaların aksine, serbest pazarı, anti-sosyal politikaları, devletin küçültülmesini, emek piyasalarının deragülasyonunu temel uygulamalar olarak önerirken emek-sermaye arasındaki devletin de sigorta işleviyle oluşturulan örtük uzlaşmayı da sona erdirmektedir.

Yeni liberal politikalar gelişmekte olan ülkeler dış borç krizlerine koşut olarak, Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikalarıyla IMF tarafından taşınmış, bu politikalarla bu ülkelerin dış borçlarını ödeyebilme koşulları ve pazarlarının dışarıya, yani uluslararası sermayeye açılması dolayısıyla, uluslararası kapitalizmle bütünleşmeleri sağlanmıştır.

Türkiye'de de yeni liberal politikalar, gelişmekte olan ülkeler için betimlenen koşullarda 24 Ocak Kararları ile, askeri darbesinin yarattığı toplumsal tepkisizlik ortamında uygulaya konulmuş, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca genel çerçevesi ile uygulanmış ve uygulanım sürecinde Türkiye'de ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel düzeyde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönemde toplumsal sınıflararası dengeler, toplumun alt sınıfları aleyhine yeniden oluşmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'deki sendika hareketi tarihsel bir perspektif içinde irdelenmiş; özellikle yeni liberal politikalar döneminde, işçi sınıfı ve sendikaların bu politikaların da etkisiyle yeni konumlanışları çözümlenmeye çalışılmıştır. Türkiye'de sendikal örgütlenmeler, gelişmiş Batı kapitalist ülkelere göre daha geç bir dönemde başlamış, Cumhuriyet öncesinde ve tek parti yönetimi döneminde, sınıfsal dengeleri, işçi sınıfı lehine etkili biçimde değiştirebilecek nicel ve nitel düzeye ulaşamamıştır.

Türkiye'de sendikacılık özellikle çok partili dönemde en azından nicel olarak gelişme ivmesini artırma koşullarını belirli ölçüde bulmuş ancak, grev ve toplu sözleşme gibi, işçi sınıfına ekonomik sosyal haklar sağlama araçlarına 1960'tan sonra kavuşmuştur.

1963-1980 döneminde, Türkiye'de sendikalar, ithal-ikameci iç pazara dönük ekonomik politikaların da sağladığı endüstriyel ilişkiler ortamında nicel ve nitel olarak gelişmiş, işçilerin ücret kazanımları reel olarak artmıştır. Ancak, yine bu dönemde, sendikacılık hareketi, bir yandan genişlerken, diğer yandan sendikal anlayış, siyasal ve ideolojik temelli bölünmeler yaşamıştır. Bu bölünmüşlük, 1980 Askeri Darbesi'ne ve yeni liberal politikaların uygulanması sürecine toplumsal tepkisizliğin bir nedenini de oluşturmuştu.

1980 sonrası yeni liberal politikalar döneminin, 1980 sonuna kadar olan döneminde sendikal hareket, bu politikaların emek aleyhindeki yoğun uygulanmaları askeri yönetimin fiili baskısı ve sonrasında anti-demokratik yasal düzenlemelerle oluşturulan baskıcı ortam nedeniyle tepkisiz kalmıştır. 1980 sonlarında, ücretlerin reel olarak dibe vurduğu yıllarda, tabandan başlayarak, yeni liberal politikaların en azından ücret bazındaki uygulamalarına karşı kitlesel bir tepki başlamıştır. Daha sonra bu hareket, sendikal hareketi zorlamış ve tepkiler örgütlü bir mücadeleye dönüşmüş, bu süreçte işçiler reel ücret kayıplarını büyük ölçüde telafi etmişlerdir. Ancak 1990'lı yıllarda yeni liberal politikaların emek piyasalarının deregülasyonu doğrultusundaki uygulamaları (özelleştirme, taşeronlaştırma, toplu işten çıkarmalar, sendikasızlaştırma uygulamaları gibi) yoğunlaşmış, sendikalar bu uygulamalara karşı alternatif politika ve bu politikalara uygun sendikal stratejileri geliştirememişlerdir.

Sözkonusu dönemde, basın büyük ölçüde yeni liberal politikaları desteklemiştir. Sendikalar ise basında haber ve görüşlerini yeterince yer almadığı ve basının sermaye ve hükümetlerin yanında konumlanarak, emek-sermaye mücadelesinde, açıkça sermayeden yana tavır koyduğu temelinde eleştirilerini yükseltemeye başlamışlar, kitlesel iletişim için alternatif yollar aramaya başlamışlardır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'de yeni liberal politikalar döneminde basının bir haritası çıkartılmaya çalışılmıştır. Yeni liberal politikalar dönemi, Türkiye'de ekonomik

alanda belirli ölçüde liberalizmin oluştuğu, siyasal düzeyde liberalizmden sözedilemediği, bu bağlamda basın açısından da liberal bir sistemin varolmadığı bir dönemdir.

Bu bölümde ayrıntıları ile sergilendiği gibi, 1980 sonrasında basın, oluşturulan yeni üretim ve bölüşüm ilişkilerinin ve toplumsal depolitizasyonun üzerinde yeniden biçimlenmiş, bu biçimleniş sonucu yeni bir gazetecilik anlayışı yeni bir okuyucu tipi ortaya çıkmıştır. Gazetelerde habercilik anlayışı kamusal alandan, özel alana doğru kayarken, gazete okuyucusunun yerini ağırlıklı olarak gazete tüketicisi almıştır.

Basının yeni biçimlenişinde, basına basın dışı sermayenin girişinin, tekelleşmenin ve yoğun promosyonun etkisi büyük olmuştur. Basın dışı sermayenin egemen olduğu, yatay ve dikey tekelleşen basında da, tekel dışı gazetelerin yaşama şansı azalmış, çok seslilik, çoğulculuk yok olma noktasına gelmiştir. Bu süreç, özel televizyonların devreye girişiyle daha da hızlanmıştır.

Çalışmanın görgül bölümünü oluşturan dördüncü bölümde, yeni liberal politikalar döneminde basında sendika haberleri, 1984-1994 yılları arasında, nicel bir çözümlemeye tabii tutularak, çalışmada ortaya konulan varsayımlar çerçevesinde basının sendikalara yaklaşımı belirlenmeye çalışılmıştır. Milliyet, Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazetelerinin 1984-1994 yılları arasındaki tüm sayılarında çıkan sendika haberlerinin nicel çözümlemesi ile belirlenen varsayımlara da koşut olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Araştırma kapsamındaki gazetelerden Cumhuriyet gazetesi incelenen dönemde en fazla sayıda sendika haberine yer verirken, bu gazeteyi sırayla, Milliyet, Sabah ve Hürriyet gazeteleri izlemiştir. Böylece, gazetelerin sendika haberlerine yer verme sıklığının, gazetelerin yayın çizgileri, haber anlayışları ve yeni liberal politikalara yaklaşımları ile koşutluk taşıyacağı varsayımı büyük ölçüde doğrulanmıştır.

İşçilere, sendikalara yakın sol-sosyal demokrat bir yayın politikası izleyen, yeni liberal politikaları desteklemeyen Cumhuriyet, sendika haberlerine en sık yer veren gazete olurken,

yeni liberal politikaları desteklemesine ve tekel gazetesi olmasına karşın Milliyet, güncel siyasal-ekonomik haberlere daha fazla yer verme anlayışına bağlı olarak Hürriyet ve Sabah gazetelerinden daha sık sendika haberine yer vermiştir.

Sabah ve Hürriyet gazeteleri ise, magazin ve sansasyonel nitelikteki habercilik yaklaşımları doğrultusunda, güncel-siyasal-ekonomik haberlere az yer verme anlayışlarına ve yeni liberal politikaları desteklemeleri nedeniyle sendika haberlerine az sıklıkta ve az sayıda yer vermişlerdir.

2. Gazeteler daha ağırlıkla, sendikaların kitlesel nitelikteki eylemleri, geniş kitleleri ilgilendiren ve etkileyen grev, toplu sözleşme gibi faaliyetlerini haber değeri taşıyan faaliyetler olarak görmekte ve haber yapmaktadırlar.

Gazeteler içinde Cumhuriyet gazetesi, sendikaların faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu haber yaparak, bu konuda daha dengeli bir çizgi izlerken, özellikle Sabah ve Hürriyet gazeteleri birçok sendika faaliyetini haber değeri taşıyan unsurlar olarak görmemişlerdir.

Cumhuriyet dışındaki gazeteler, yeni liberal politikaların kritik uygulamaları olarak nitelendirilen, uygulamalarına ilişkin sendika kaynaklı etkinlikleri (eylem, görüş açıklama, vb.) haber yapmamaktadırlar. Gazetelerin, bu konuların gündeme sendikal perspektiften girmesini istemedikleri saptaması yapılabilir.

3. Araştırma kapsamındaki gazetelerde 1984-1994 yılları arasında, sendika haberlerine yer verme sıklığı ve yoğunluğunun 1990'lı yıllarda azaldığı görülmektedir.

Özellikle Cumhuriyet gazetesi dışındaki üç gazetede, 1990-1994 yılları arasında sendika haber sıklığında bir açık düşüş gözlenmektedir.

1990'lı yıllar basında tekelleşmenin arttığı, basın tekellerinin, basın dışı sektörlerdeki şirketlerin basına girişinin yoğunlaştığı ve devlet ihalelerinden (özellikle özelleştirme) pay almalarının arttığı, siyasal iktidarlarla yeni bir mali ilişki sistemi içine girdikleri, yeni liberal politikaların uygulamalarıyla sendikaların çelişki çatışmalarının yükseldiği yıllardır. İki büyük

basın tekelinin gazeteleri Milliyet, Hürriyet ve Sabah gazeteleri en azından bu yıllarda sendika haberlerine az yer vermeye başlamışlardır.

4. Araştırma kapsamındaki gazeteler sendika haberlerine, gazetelerin vitrini olma özelliği taşıyan ve gazetelerin gündemi oluşturmasını istediği haberleri yerleştirdiği birinci sayfalarında az yer vermektedirler.

Cumhuriyet Gazetesi dört gazete içinde birinci sayfasında sendika haberlerine en sık yer veren gazetedir.

Gazeteler genel olarak sendika haberlerini başta ekonomi sayfaları olmak üzeri, iç sayfalarında yer vermektedirler. Gazeteler birinci sayfalarında genel olarak eylem, grev ve toplu sözleme ve ücretler konulu sendika haberlerine yer vermektedirler. Cumhuriyet Gazetesi diğer üç gazeteden farklı olarak birinci sayfasında sendikal etkinlik, sendikal araştırma gibi konulara da yer vermektedir. Eylem haberleri, görsel malzeme sağlaması, sansasyonel nitelediği nedeniyle birinci sayfalarda yer bulabilmektedir. Ancak, birinci sayfalardaki eylem haberleri geniş bir kitleselliğe ya da sansasyonel, magazin boyutuna sahip olduğu zaman yer bulabilmektedir.

Grev ve toplu sözleşme konulu sendika haberlerini birinci sayfalarda yer bulabilmesinin nedenleri de, bu haberleri dolaylı ya da doğrudan geniş bir kitleyi ilgilendirmesi, genelde grev ve toplu sözleşmelerin kamu kesimi ağırlıklı olması dolayısıyla taraflardan birinin hükümet olması ve siyasal gündemi oluşturmasıdır.

İşçi ücretlerinin birinci sayfada yer almasında iki temel neden belirlenebilir: İlki bu konunun popüler niteliğidir. İkincisi ise, 1990'lı yıllarda gazetelerin ücret konulu haberlerde, sendikaları ve sendikalı işçileri eleştirmesidir.

5. Gazetelerin sendika haberlerinde referansa yer vermeleri, bir boyutuyla, haberde taraf olanları görüş bilgilerine yer vermesinin göstergesi, diğer boyutuyla haberde nesnellik ve tarafsızlığın da bir ölçüsü olmaktadır.

Bu çerçevede bakıldığı zaman Cumhuriyet Gazetesi'nin sendika haberlerinde habere konu veya taraf olanların en fazla, bilgi ve görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nin bir başka özelliği de, haberde bilgi ve görüşe başvurmada protokol sırası izlememesi, haberin birincil taraflarını gözönünde bulundurmasıdır.

Milliyet Gazetesi sendika haberlerinde referansa yer vermede Cumhuriyeti izlemekte ve Sabah ve Hürriyet gazetelerine göre haber unsurlarını biraraya getirmede daha dengeli bir habercilik anlayışı ortaya koymaktadır. Hürriyet haberlerinde referansa en az yer veren gazete olma özelliğini taşımaktadır.

Gazetelerin birinci sayfalarında yer verdikleri sendika haberlerine bakıldığı zaman Cumhuriyet Gazetesi'nin bu sayfadaki sendika haberlerinde en fazla oranda referans kullanan gazete olduğu görülmekte ve bu da Cumhuriyet'in sendika haberlerine genel yaklaşımı ile koşutluk taşımaktadır.

Sabah Gazetesi birinci sayfadaki sendika haberlerinde referansa en az yer veren gazete özelliği taşımaktadır. Bu da Sabah Gazetesi'nin birinci sayfasındaki sendika haberlerinde "yorum" niteliğinin ağırlığını ortaya koymaktadır.

6.Sendika haberlerinde gazetelerin genel olarak az oranda fotoğraf kullandıkları görülmektedir. Bu durum büyük ölçüde habere ayrılan alanın sınırlılığından ve habere, fotoğrafın sayfa düzenlemesi çerçevesinde az kullanıldığı iç sayfalarda yer verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyet Gazetesi sayfa düzenleme biçimi ve siyah-beyaz niteliği nedeniyle genelde araştırma kapsamındaki gazeteler içinde gazetede fotoğrafı en düşük oranda kullanan gazete olmasına karşın, sendika haberlerinde en fazla sayıda fotoğrafa yer veren gazetedir. Cumhuriyeti fotoğraf sayısı açısından Milliyet izlerken, ona sırayla Sabah ve Hürriyet izlemektedir. Ancak, dört gazete içinde Hürriyet Gazetesi'nin sendika haberlerinde fotoğraf sayısının azlığından kaynaklanmaktadır. Hürriyet Gazetesi dört gazete içinde sendika

haberlerinde fotoğrafa yer verme yoğunluğu açısından ilk sırada yer almaktadır. Bu da, Hürriyet Gazetesi'nin sayfa düzenleme anlayışıyla koşutluk taşımaktadır.

Gazeteler en fazla sayı ve oranda fotoğrafı eylem konulu sendika haberlerinde kullanmaktadırlar. Bu konuyu grev ve toplu sözleşme konuları izlemektedir. Eylemler ve grevler (grev törenleri vb.) görsel malzeme sağlayan etkinlikler oldukları için, haberde fotoğraf kullanılmaktadır. Gazeteler eylem türleri içerisinde en fazla yürüyüş eylemleri ile miting eylemlerini konu alan sendika haberlerinde fotoğrafa yer vermişlerdir. Miting ve yürüyüş eyleminde fotoğrafa yer verme oranı %50'dir.

7. Araştırma kapsamındaki gazetelerin yapılan alan kategorilendirilmesi çerçevesinde sendika haberlerine az yer ayırdıkları görülmektedir. Gazetelerdeki sendika haberleri oluşturulan yedi kategorilendirmede, üçüncü küçük alan kategorisi içinde yoğunlaşmaktadır.

Gazeteler genel olarak, en geniş yeri eylem konulu haberlere vermektedirler. Eylem haberlerine geniş yer ayrılmasının nedenleri, eylem haberlerinin birinci sayfalarda yer bulması ve fotoğrafın yoğun kullanılmasıyla koşut nedenlerdir. Eylem haberlerini, grev ve toplu sözleşme haberleri izlemiştir.

Gazeteler içerisinde Cumhuriyet Gazetesi sendika haberlerine en geniş yeri veren gazete olurken, Hürriyet gazetesi az sayıda sendika haberi yapmasına karşın bu haberlere geniş yer vermiştir. Hürriyet Gazetesi'ni, Milliyet Gazetesi izlerken, Sabah Gazetesi sendika haberlerine en az yer veren gazete olmuştur.

Yeni liberal politikalar döneminde basında çıkan sendika haberlerinin çözümlemesi sonucu ulaşılan yukarıda anahatlarıyla özetlediğimiz sonuçlara bakıldığı zaman şu saptamalar yapılabilir kanısındayız:

1.Sendikalara yaklaşımında ya da sendika haberlerine yer verme sıklık, biçiminde gazetelerin yayın çizgileri önemli bir etken olmaktadır.Gazetelerin haber anlayışları hedefledikleri okuyucu kitleyi tanımlama biçimleri, sayfa düzenleme biçimleri de sendika

haberlerine yer vermelerinde belirleyici bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Yine bu yaklaşımda gazetelerin ekonomik yapıları, finansal kaynaklarının niteliği de önemli bir etken olmaktadır.

-Gazetelerin yeni liberal politikalara yaklaşımları da, incelenen dönem kapsamında belirleyici bir etken olmaktadır.

Gazetelerin siyasal iktidarlarla ilişkileri (siyasi, ekonomik vd.) de toplumsal bir sınıfın örgütleri konumundaki sendikalara yaklaşımlarını etkilemektedir.

2. Sendikalar açısından ise araştırmanın sonuçları ışığında şu saptamalar -yapılabilir: --- Sendikalar basında ağırlıkla, eylem yaptıkları, greve çıktıkları ve kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri görüşmelerine çıktıkları zaman haber olabilmekte; görüş ve düşüncelerini, istemlerini yansıtma olanağı bulabilmektedirler.

-Sendikalar, kitlesel, ülkenin siyasal gündemini etkileyen faaliyetleriyle ancak basında geniş biçimde haber olarak yer alabilmektedirler.

-Sendikalar, sansasyonel, dikkat çekici etkinlikler gerçekleştirdikleri zaman basında ağırlıkla haber olabilmektedirler.

Sendikalar, yeni liberal politikaların temel uygulanmalarına karşı çıktıkları, tepki gösterdikleri, eleştirel görüş açıkladıkları zaman nadiren haber olabilmektedirler.

Tüm bu sonuçlar gözönüne alındığında, sendikaların alternatif kitle iletişim aracı arayışlarının sendikaların kitlesel iletişimleri için değerlendirilebilir bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türk-İş'in 1992 ve 1995 yılı genel kurullarında sendikaların kendi gazetelerini çıkarmaları ya da TV kanalını kurmaları doğrultusunda ortaya konulan öneriler Türk-İş'in genel kurul kararlarına da geçmiştir. Ancak geçen süre içinde bu konuda somut gelişmeler yaşanmamıştır. Sendikaların (ya da merkezi olarak Türk-İş'in) kendi gazetelerini (ulusal

düzeyde) çıkarmaları ya da TV kanalını kurmaları konusunda aşağıda bir kaçını sıralayacağımız olası sorunların tartışılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

- Radyo-TV Yasası diğer bazı kuruluşlarla birlikte sendikaların da TV kanalı kurmalarını yasaklamaktadır. Bu yasağın temelinde basın tekellerinin yasa oluşturulurken oluşturdukları lobilerin etkisini gözardı etmemek gerekir.

- Yasağın kaldırılması, ya da, şirketleşme yoluyla aşılması durumunda da, ulusal düzeyde bir kanala frekans tahsisi sorunu gündeme gelecektir.

- TV kanalı kurmak ve işletmek belirli bir deneyime sahip kadro ve yüklü bir kuruluş sermayesi gerektirmesi bir yana, güçlü bir işletme sermayesi de gerektirmektedir. İşletme sermayesinin sürekli finansmanının da şu sorunlar ortaya çıkacaktır: Reklam, temel gelir kaynağı olarak düşürüldüğünde, reklam verenlere bağımlılık ve rating kaygıları gündeme gelecektir. Reklam verene bağımlılık ve rating kaygısının sonuçları, alternatif kitle aracından beklenilenlerle çelişkili bir durum yaratabilecektir.

- TV kanalının işletme sermayesinin esas olarak sendikalar tarafından finanse edilmesi ve sürekli durumunda, sendikalardaki bürokratik yapı ve anlayış, merkezi olarak TV kanalının yayın politikasına da yansıyabilecektir. Sendikaların yayın organları bu konuda somut bir örnektir. Dergiler dikey iletişimin egemen olduğu bir yapıdadırlar ve merkezini görüş ve düşüncelerini taşıma araçları olarak sendika içi demokrasinin işlerliği için gerekli iletişim biçimleriyle (yatay ve aşağıdan yukarı) çelişmekte, sendika içi demokrasiyi olumsuz etkilemektedirler.

Ulusal bir gazete çıkarılması durumunda ise bu sorunlara koşut olarak şu sorunların da tartışılması gerekmektedir.:

- Geçmişte, 1970'li yılların başında DİSK ve Türk-İş'in ilk ulusal gazete deneyimi (Akşam ve Gündem) başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

- Gazetecilik sektöründe tekelleşme en üst boyuttadır. İki tekel sektörün günlük fiili satışlarının %70'inden fazlasını kontrol etmektedir. Böylesine tekelci bir yapıda ulusal bir gazeteyi yaratmakta sorunlar çıkacaktır.

- Hedef kitlenin geniş tutulması durumunda yayınların bu genişlik ve dolayısıyla belirsizliğe koşut düzenlenmesi riski ortaya çıkacaktır.

- TV kanalının örgüt içi iletişimi sağlamada bir araç mı olacağı yoksa, sendikaların genel olarak kamuoyuna ulaşmalarını sağlayacak bir araç mı olacağı konusunda bir netliğin ortaya çıkması gerekmektedir.

- Gazeteler yasal düzenlemelere karşın, hala yoğun bir promosyon sürdürmektedirler. Türkiye'de 1980 ve 1990'lı yıllardaki yoğun, promosyon nedeniyle geniş bir gazete tüketicisi kitlesi ortaya çıkmıştır. Ki bunun önemli bölümünün işçiler ve genel olarak ücretlilerdir. Sendikaların çıkaracağı ulusal düzeydeki bir gazetenin bu iki unsuru aşması gibi bir sorun ortaya çıkacaktır. Çıkarılacak bir ulusal gazetenin hedef kitlesi işçiler ve genel olarak ücretli olacaktır. İşçiler ve genel olarak ücretliler, Türk-İş'in zaman zaman boykot ettiği gazetelerin de okuyucusu ya da tüketicisi konumundadırlar. Türk-İş'in çıkaracağı, haber ağırlıklı, magazin niteliği olmayacak, spor sayfaları az olan bir gazetenin koşullanmış bu kitle tarafından alınması okunması bir sorun olarak ortaya çıkacaktır.

- Dağıtımdaki tekelleşme daha üst boyuttadır. Türk-İş'in çıkaracağı bir gazetenin dağıtım sorunu ile karşılaşabilecektir.

Sendikaların alternatif bir kitle iletişim aracının devreye sokma sürecinde bu sorunları tartışmaları ve sorunlara çözümler üretmeleri gerektiği kanısındayız.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

ALPARSLAN Işıklı (Ed.), **"Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi"**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1994

AREN Sadun, **TİP Olayı**, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi, İstanbul, 1993

BALKAN Neşe, **Kapitalizm ve Borç Krizi**,Bağlam Araştırma Dizisi, İstanbul, 1994

BELENAYA Micheal, "Tüketim Yetersizliği" Çev. Dr. Nilüfer Karlı, **Liberalizm, Refah Devleti Eleştiriler**, Derleyen Kemal Saybaşılı , Bağlam Yayınları Araştırma Dizisi, İstanbul, 1997

BERKSOY Taner, "Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e", **Petrol-İş Yıllığı 93-94**, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 1995

BEŞELİ Mehmet, "1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi" **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Alpaslan Işıklı (Ed.) Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1994

BİROL Ümit, **Eleştirel Gözle Serbest Piyasa**, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1947

BODDY Raford ve James CROTTY, "Class Conflict and Macro-Polic", **The Political Business Cycle Review of Radical Economics**, 7, No: 1

BORATAV Korkut, "İktisat Tarihi, 1981-1994", **Türkiye Tarihi (Bugünkü Türkiye 1980-1985),** Remzi Kitapevi Yayını, İstanbul, 1995

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi 1, 4. Baskı, İstanbul, 1993

BRUNHOFF Suzanne De, "Kapitalist Bunalım ve Ekonomik Politika", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Sungur Savran ve Nail Satılgan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988

CAMPEN T. James ve Arthur Mac EWAN, "ABD'de Bunalım Üzerine Muhafazakar Tartışmalar" **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994

CURRAN James, "Kamusal Bir Alan Olarak Medyayı Yeniden Düşünmek" Çev. Süleyman İrvan, **İLEF Yılık 1993,** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yayını

Demiryol-İş Sendikası, **2. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Ankara, 1986

DERELİ Toker, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye'de)** İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1923, İstanbul, 1975

DİSK,**DİSK ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organlar Toplantısı** ,Ören (20-26 Haziran 1992), İstanbul

DÜNDAR Can, "Ben Varım Hocam", **Aktüel**, Sayı: 176

DYF-İş , **8. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1981

ERDURAN Refik, **Milliyet Gazetesi**, 12 Şubat 1967

EREL Nursun ve BİLGE Ali, **Tansu Çiller'in Siyaset Romanı**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1994

ERİŞÇİ Lütfi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi**, Kurtuluş Basımevi, İstanbul, 1951

EROĞUL Cem, "Çok Partili Rejimin Kuruluşu", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Bilim Dizisi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987

EROĞUL Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)** A.Ü. SBF Yayınları, No:294, Ankara, 1970

FİŞEK Kurtan **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1969

GARİH Üzeyir, "Tercüman'ı 5 Milyar Dolara Dahi Satmam" **Babıali Magazin**,Yıl: 1, Sayı: 4 Eylül 1989

GENÇ Arif, "12 Eylül 1980 sonrasında Demokrasi ve Sendikal Hareket", **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Ed. Alpaslan Işıklı Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri, Ankara, 1994

Genel Maden İşçileri Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Zonguldak, 1986

GÜLMEZ Mesut, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 öncesi)**, TODAİE Yayını, Ankara, 1991

GÜLMEZ Mesut, "Hükümet Programında Sendikal Haklar ve Memur Sendikacılığı", **Amme İdare Dergisi**, 1992, Yıl:25

GÜNGÖR T., **Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990**, Afa Yayınları, 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 18, İstanbul, 1993

GÜNGÖR Fatih, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Ed. Alparslan Işıklı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1994

GÜVENİR O. Murat, **II.Dünya Savaşında Türk Basını (Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi)** TGC Yayını, Tezler Dizisi: 2, İstanbul, 1991

GÜZEL Şeyhmuz M, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul,

Hak-İş, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, 19-20 Aralık 1981, Ankara

HATCHEN A. William, **The World News Prism,** (Changing Media, Clashing Ideologies), Second Edition, Iowa State University Press, Awes, 1987

HOBSWAM Eric, "Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994

IŞIKLI Alpaslan, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul

IŞIKLI Alpaslan, **Sendikacılık ve Siyaset**, Odak Yayınları, Ankara, 1974

IŞIKLI Alpaslan, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1994

İNAL Ayşe, **Haberi Okumak**, Temuçin Yayınları, İstanbul, 1996

İRVAN Süleyman, "Medya ve Demokrasi", **Yeni Türkiye**, Medya Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı: 11

İRVAN Süleyman, "Normatif Medya Kuramları", **Ankara Üniversitesi İletişim Yıllığı**, Sayı:1-2, 1994

KABACALI Alpay, **Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990

Çağdaş Gazeteciler Derneği Basın '80-'84 Yayını, Ankara, 1984

KARACA Emin, **Milliyet Olayı**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1995

KAYA Raşit, **Kitle İletişim Sistemleri**, Teori Yayınları, Ankara, 1995

KAZGAN Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988

KAZGAN Gülten, **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar, Bilim Sorunları Dizisi, İstanbul, 1994

KAZGAN Gülten "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM'nin Kalkınma Stratejileri" **Petrol-İş Yıllığı '93-'94**, Petrol İş Sendikası Yayınları, İstanbul

KEMAL Mehmet, "Resmi İlan Sıkıntısı", **İstanbul Bayram Gazetesi**, 14 Haziran 1992

KOÇ Yıldırım, "Türkiye'de ve Dünyada Gelecek İşçi Sınıfının", **Marksizm ve Gelecek**, No: 1, Haziran 1989

KOÇ Yıldırım, **1980-1984 Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, Yayınlanmamış Çalışma, Ankara, 1996

KOÇ Yıldırım, **Sendikal Eğitim Notları**, Öteki Yayınları-Sendika Dizisi: 1, 1994, Ankara

KOÇ Yıldırım, **Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995

KOÇ Yıldırım, "İşçi Hakları ve Sendikacılık", **11. Tez**, Cilt 5, İstanbul, 1987

KOÇ Yıldırım, **Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi (Olaylar-Değerlendirmeler)**, Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1996

KORAY Meryem, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES Yayını, İstanbul, 1994

KURT İ. Hakkı, **Neo-Liberal Endüstri İlişkileri ve Sendikasızlaşma: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşkolunda Sendikasızlaşma Örneği (1982-1992)**, İ.Ü.S.B.E, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 1993

MAİNTİQUE S. Jerilyn, "Repositioning a Landmark: The Hutchins Commission and Freedom of The Press" **Critical Studies in Mass Communication**, Cilt, 4 1987

MANDEL Ernest, "Kapitalizmin Tarihinde Uzun Dalgalar", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994

MARKS Karl, **Theroies of Surplus Valve**, Part II. (Lawrence and Wishart, London 1969),

MİLL J. Stuart, "The Case For Freedom" 12. M. Christerson, R.O. Mc William (der) **Voice of The People**, Mc Graw-Hill Book Company, New York, 1967

MÜNİR Metin, **Sabah Olayı**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983

NEBİLER Halil, "Basında Tekeleşme ve Basın Ahlakının Çöküşü", **Yeni Türkiye**, Yıl 2 ,Sayı 11, Ankara, 1996

ÖNDER İzzettin, "Özelleştirmeye Genel Yaklaşım", **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme**,Türkiye Maden-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1994

ÖNDER İzzettin, "Özelleştirme", **Petrol-İş Yıllığı '93-'94**, Petrol İş Sendikası Yayınları, İstanbul

ÖNSOY Rıfat, **Tanzimat Dönemi Osmanlı'da Sanayi ve Sanayileşme Politikaları** , İş Bankası Yayınları , Ankara, 1988

ÖZDOĞAN Cemallettin, **Özeleştiri-Basının Prestij Sorunu**, İzmir, Kendi Yayını, 1993

ÖZEK Çetin ve Bülent TANÖR, MGK'nin Gölgesinde Düşünce Suçu Ayıbı, **Cumhuriyet** 25 Eylül 1994

ÖZKAPLAN Nurcan, **Sendikalar ve Ekonomik Etkileri**, Kavram Yayınları, No.52, İstanbul, 1994

PAMUK Şevket, "Osmanlı Zanaatlarının Yıkılması", **Toplum ve Bilim** , Sayı:23, Güz 1983

PETERSON Theodore, " The Social Responsibility", **Four Theories of The Press**, University of Illions Press, Urbana, 1963

Petrol-İş **1992 Yıllığı**, Petrol-İş Sendikası Yayınları, İstanbul

Petrol-İş **1989Yıllığı** , Petrol-İş Sendikası Yayınları, İstanbul,

Petrol-İş, **1991Yıllığı**, Petrol-İş Sendikası Yayınları, İstanbul

Petrol-İş, **1993-1994 Yıllığı** ,Petrol-İş Sendikası Yayınları, İstanbul

Petrol-İş , **1995-1996 Yıllığı**, Petrol-İş sendikası Yayınları İstanbul,

QUAİL D. Mc, **Mass Communication Theory: An Introduction**, London, Sage 1983

SAĞANAK Mehmet, **Medya Politik (1983-1993 Yıları Arasında Medya-Politikacı İlişkileri)**,Eti Yayınları, İstanbul, 1996

Sağlık-İş Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986

SAVRAN Sungur, "Türkiye Ekonomisinde Kriz: 1994'ten 1995'e", **Petrol-İş '93-94 Yıllığı**, Petrol-İş Sendikası Yayınları, İstanbul,

SAVRAN Sungur, "Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri,(1919-1980), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul 1989

SAZAK Fikret ve TANGÖREN Emin, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Gümrük Birliği ve Çalışma Yaşamı**, Sistem Yayınları, Ankara, 1994

SENCER Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969

SHAİKH Anwar, "Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994

SİEBERT F. **Four Theories of Press**, Urbana III. University of İllinois Press, 1987

SÖNMEZ Mustafa, "Medya: Amaç Kar mı, Silah mı?", **Ekonomik Forum**, 15 Kasım 1995 Yıl: 2 Sayı: 11

STEWARD Micheal, "Keynesci İktisat Öğretisi", Çev. Dr. Şule Kut, **Liberalizm, Refah Devleti Eleştiriler**, Derleyen Kemal Saybaşılı, Bağlam Yayınları Araştırma Dizisi, İstanbul, 1997

SÜLKER Kemal **Türkiye'de Sendikacılık** , Sendika Kültür Dizisi, İstanbul, 1955

SÜLKER Kemal, **İki Konfederasyon**, Koza Yayınları, Türk Yazarları Dizisi, No:9, İstanbul, 1976

ŞAPOLYO Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi**, Ankara, 1989

ŞEN Sabahattin, **Ekonomik ve Teknik Anlamda Taşeronluk (Alt-İşverenlik) ve Endüstriyel İlişkilere Etkiler**, Liman-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1996

TALAS Cahit, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme**, Türk İktisadi Geliştirme, Araştırma Projesi, No:18, Ankara, 1965

TALAS Cahit, **Sosyal Ekonomi**, A.Ü. SBF Yayını, Ankara, 1976

TALAS Cahit, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi** , Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992

Tek Gıda-İş Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 1986

TEKSİF, **5. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1982

Tez Koop-İş Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986

TOKOL Aysen, **Türkiye'de Sendikal Hareket**, Ezgi Yayınları, Bursa, 1994

TOPUZ Hıfzı, **Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, 100 Soruda Dizisi, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1996

TUTER Hilmi, "Türkiye'de ve Bazı Ülkelerde Promosyon Uygulamaları", **Yeni Türkiye**, Medya Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı: 11

Tüm İktisatçılar Birliği, **Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi** , Ankara, 1976

Türk Harb-İş Sendikası, **Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Ankara, 1986

Türk Metal-İş Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986

Türk-İş, **12. Genel Kurul Çalışma Raporu** , Türk-İş Yayınları, **Ankara, 1982**

Türk-İş, **4**. Genel Kurul İcraa ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Raporu, Türk-İş Yayını, Ankara, 1960

Türk-İş, **Genel Kurulu'na Sunulan Çalışma Rapo**ru, 1986, Ankara

Türk-İş, **9. Genel Kurul Raporu**, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1973

Türk-İş, **Ana Tüzük**, Türk-İş Yayınları, No:110, Ankara , 1976

Türk-İş, **Genel Kurul Çalışma Raporu (Belgeler)** 7-13 Aralık, Ankara

Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, **9. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1980

Türkiye Maden İşçileri Sendikası, **Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986

ÜNSAL Engin, **Milliyet Gazetesi**, 17 Ocak 1967

WRIGHT Erik Olin, "Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der.Nail Satılgan ve Sungur Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994

YAZGAN T, **Türkiye'de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe)**, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul, 1982

YELDAN Erinç, **Türk Yapısal Uyum Sürecinde İktisadi Artığın Yaratılması ve Kaynak Transferi (1980-1989)**, G.Ü. İktisat Bilimi Ders Notları , Ankara, 1992

YILMAZ Sıdıka, "1980'den Bugüne Gazeteler mi Yoksa Biz mi Değiştik?", **Ekonoma,** Haziran 1996, Sayı: 1

YÜCEL Seniye, **İktidar ve Basın Kartı**, ÇGD Yayınları, 1995 Ankara

Süreli Yayınlar

Çalışma Hayatı İstatistikleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1-25. Sayılar

Tercüman, 2 Şubat 1980, 4 Şubat 1980, 28 Ocak 1980, 5-6-7 Şubat, 27 Ocak 1980, 29 Ocak 1980, 25 Ocak 1980, 27 Ocak 1980, 26 Ocak 1980, 28 Ocak 1980, 30 Ocak 1980, Milliyet, 26 Ocak 1980, 29 Ocak 1980, 27 Ocak 1980, 28 Ocak 1980, 30 Ocak 19, 29 Ocak 1980, 30 Ocak 1980, 31 Ocak 1980 ve 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994 yıllarındaki tüm sayıları

Nokta Dergisi, 23-30 Haziran 1991

Cumhuriyet, 26 Ocak 1980, 27 Ocak 1980, 28 Ocak 1980, 29 Ocak 1980,30 Ocak 1980, 31 Ocak 1980, 1 Şubat 1980, 2 Şubat 1980, 6 Şubat 1980, 11 Şubat 1980, 3 Şubat 1980 ve 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994 yıllarındaki tüm sayıları, 23 Ekim 1997

Hürriyet 26 Ocak 1980, 27 Ocak 1980, 28 Ocak 1980, 29 Ocak 1980, 1 Şubat 1980, 2 Şubat 1980, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994 yıllarındaki tüm sayıları,

Sabah 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994 yıllarındaki tüm sayıları,

Türk-İş Dergisi, Kasım 1982, Mart 1988

Bu çalışma, 1984-1994 yılları arasında yeni liberal politikalar döneminde Türkiye'de basın ve sendika ilişkilerini irdelemektedir.

Çalışmanın amacı, yeni liberal politikalar döneminde yazılı basının sendikalara yaklaşımını araştırmaktır. Çalışmanın temel varsayımı yeni liberal politikalar döneminde basının yeni liberal politikaları desteklemesine ve bu dönemde geçirdiği yapısal değişimlere paralel olarak negatif bir tutum içinde olduğudur.

Çalışmanın bu amacına ulaşmak için yeni liberal politikalar, felsefi temelleri, politikaları gündeme getiren koşullar, dünyadaki ve Türkiye'deki uygulanım süreci açısından irdelenmiştir. Yeni liberal politikalara Türkiye'de basının ve sendikaların yaklaşımı da araştırılmıştır.

Çalışmada, Türkiye'de incelenen dönemde basın, geçirdiği yapısal dönüşümlere paralel olarak liberal basın yaklaşımı çerçevesinde irdelenmiştir.

Türkiye'de sendikal hareket tarihsel bir perspektif içinde ve ekonomik, sosyal ve siyasal etkenlere ve yeni liberal politikaların sonuçlarına paralel geçirdiği değişimler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada, basının sendikalara yaklaşımını belirlemek için 1984-1994 yılları arasındaki dönemde yazılı basında çıkan sendika haberleri içerik çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma, incelenen dönemde, yeni liberal politikaları destekleyen basının bu politikalara karşı çıkan sendikalara negatif bir tutum içinde olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmada, elde edilen bulguların ışığında sendikaların alternatif medya potansiyelleri de değerlendirilmiştir.

SUMMARY

This study investigates the relations between the Turkish press and trade unions during the new liberal policies period between 1984 and 1994.

The main of this study is to determine the attitude of the press towards the trade unions during this period. The main hypothesis of the study is that "the press, because of stractural transformations, has begun to support new liberal policies and as a result of these changes has adopted negative attitudes towards the trade unions.

In order to reach this aim, new liberal policies, their philosophical bases and political conditions were investigated. Application process of these policies in the world and in Turkey were compared. And with this framework, the attitude of Turkish press towards the trade unions was researched.

In the study, Turkish press system was evaluated from the perspective of new liberal policies and the stractural transformations.

Turkish trade union movement was evaluated during this period with the aim of investigating social, historical and political factors that caused stractural transformations of this movement.

In the study, in order to determine the attitudes of pres towards the trade unions, trade union news published in the pres between 1984-1994 was content analyzed. The study covering this period, the media supporting neo-liberal policies have revoloded taht in a negative attitude towards trade unions opposed this policy.

The study also evaluated the potantiel of trade unions to find alternative media in light of findings.